

KÉT MAGYARORSZÁG

AZ ELMÚLT SZÁZAD POLITIKAI ESZMÉNYEI

ÍRTA
SEBESS DÉNES

A KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE KIADÁSA

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST, VIII, MÚZEUM.KÖRÚT 6. SZÁM.
(F.: DR. CZAKÓ ELEMÉR.)

T A R T A L O M J E G Y Z É K .

	Lap
A politikai divatok és a történelem	5
Az izgatók és a fontolva haladók.....	11
A föld szabadsága és a populus Werbőczyánus	29
Választás 1847-ben	37
A forradalmárok és az ellenforradalmárok	43
Az unió és a polgárháború	50
Batthyánytól Madarászig	59
Bem és Görgey	70
A Görgey-probléma	88
A világpolitika 1849-ben.....	111
Vértanúk és árulók	124
Valami a konfidensekről	145
Békekeresők és a diktatúra	154
A Deák-kultusz	164
A Kossuth-kultusz	179
A birodalmi hadsereg és a nemzeti hadsereg	191
A magyarok és a nemzetiségek	219
A francia és a német barátok	238
A század végén	248
Irodalmi mutató	251

A POLITIKAI DIVATOK ÉS A TÖRTÉNELEM

A MAGYARSÁG ELSŐ ÉS UTOLSÓ SZÁZADAI. AZ ARCHEOLOGIA TÖRVÉNYEI A TÖRTÉNELEM ÍRÁSÁNÁL. A TÖRTÉNELMI TÉNYEK ÉS A DIVATOK. A KORNAK TÖRTÉNELMI SZEREPLŐI. A TÖRTÉNELMI NEVEK. POLITIKAI FIGURÁK ÉS TÍPUSOK, MELYEK MINDIG AZONOSAK. „CROQUIS AUS UNGARN” ÉS MIKSZÁTH KARCOLATAI. A NAGY BIRODALMI ESZME ÉS A NEMZETI ESZME. A NAGY BIRODALOM TRADÍCIÓJA FÉLTETT ÉRDEK. A DINASZTIA ÉS A NEMZET FOLYTONOS SZEMBENÁLLÁSA. SZÉCHENYI MEGÁLLAPÍTÁSAI A „GARAT”-BAN.

AZ ELMÚLT század bármelyik politikai vagy szellemi időszakát vizsgáljuk, az mindig kettős. Ha van konzervatív, van liberális, a forradalmárraj szemben áll az ellenforradalmár. Széchenyi István „Wiener”-je mint labanc áll szemben a „magyar”-ral, aki kuruc. Deák és Kossuth követői a nemzeti szellem ellentétes útjait járják, pártoknak, politikusoknak, tömegmozgalmaknak adnak irányt, melyek pólusa mindig ugyanaz, de ellentétes mozgást végeznek.

Milyen nehéz megtalálni a múlt nagy igazságait, milyen nehéz azok között meglátni a történelmet és elkülöníteni azt a politikai divaktól.

Londonban, a „Fine Arts Club”-ban Európa sötét századainak művészete megjelölés alatt népvándorlás-korabeli emlékeket mutatnak be. A kiállítás meglepetése a magyar anyag volt. Szentes, Kecskemét, Szeged környékéről kerültek elő a szkíták, gepidák, avarok és honfoglaló magyarok fegyverei, munkaeszközei, gyűrűk, fibulák, szittya szarvasfejek, eltemetett gyalogos és lovas harcosok csontvázai. Mind néma tanúi egy ezer év előtti kor műveltségének és tömegindulatainak. Ki tudja ma ezekből megkonstruálni a letűnt századok legendáit? Lehetetlen feladat.

Nem sokkal könnyebb az utolsó száz év eseményeit történelemmé rögzíteni. Könyvtárak, feljegyzések és emlékiratok, titkos és legtitkosabb okiratok roppant tömegében épügy eltévedünk, mint az ezer év előtti kor rejtélyes emlékjelei között.

Keressük az igazságot. A rég letűnt idők eszményeiben, az események és célkitűzések indítóokaiban.

Lapozzuk tehát végig az okiratok, jegyzőkönyvek, leiratok és feliratok kötegeit, az árulók jelentéseit; a börtönfogyok és vértanúk ítéleteit. Levelek, naplók kerülnek elő. Politikusok jellemrajzai, parlamenti beszédek plasztikája mögött vizsgáljuk az ott rejtőzködő élő embert.

Igyekezünk azt a nagy távolságot kitölteni, mely az események és eredmények között von mély árkokat.

A poros fóliánsok nemcsak az igazságot tartalmazzák. A kor ellentmondásai, tévedései, egyéni indulatai, pártoskodásai, sőt a síron túl felhangzó vádjai vagy igaztalanságai is benne élnek a sorokban. A modern társadalmi lét törvényei sokkal bonyolultabbak, mint az őskoré. Irányeszméi sokkal áttekinthetlenebbek.

Ezért van annyi ellentmondás az elmúlt száz év megítélésében is.

Széchenyi a maga korában liberális, később konzervatív, Kossuth Lajos radikális nacionalista, majd közjogi forradalmár. Ők ketten formálják át a nemzetet, alkotják meg a haza igazi fogalmát. Eszméik egy századot ölelnek fel, ma igazságokká sűrűsödtek, de még ma is szemben állanak egymással. Sőt a politika harci eszközeit maj napig is ők adják.

Tulajdonképen mi tehát a XIX. század igazi jelleme? Mi az az eszmény, melynek gyökerei a letűnt századokba kapaszkodnak és a magyarság életét a jövőbe viszik át?

Mik azok az igazságok, melyek változatlanok, megtámadhatlariok, talán végzettől rendelték.

A tizenkilencedik század 1825-ben kezdődik és 1918-ban végződik. „Egységes tömb” az, mint ahogy Clemenceau hirdette a francia forradalomról a Sardou „Thermidor”-affér idején.

Figyeljük meg, hogyan támad fel a nemzet elmaradottságának felismerése a legműveltebb rétegekben. A feudális arisztokrácia sorai-ban. Hogyan sodorja félre őket egy politikai forradalom, majd a reakció is, míg végül is át kell, hogy adják a hatalmat Deák és Tisza Kálmán középosztályának. Hogyan sorakoznak fel az újkori demokrácia elvein megerősödött polgári rétegek is és találják már szembe magukat a munkásosztály feltörekvő igényeivel.

Osztályok küzdelme-e ez a politikai hatalomért? Kétségkívül igen. De ez alárendelt jelenség a nemzet nagy evolúciójában. Még a „történelmi materializmus” világánál is.

A régi Magyarország utolsó száz éve nem ezeken az irányeszméken épül fel. A magyar államiság, a magyar lét kérdése az, amely itt a történelmet formálja. Mint egy sötét árnyék üli meg a nemzetet a független lét nagy óhajtása és a tényleges állapot közötti tragikus ellentét.

Ezért van az, hogy a század vezető ideái, szólamai, hibái és erényei ugyanazok. Valóságos kísértetjárás ez. Típusokat termelnek a korok. E típusok újra és újra visszatérnek.

Széchenyi korának Nagy Pálja, ki szélső radikális, egyenlő adózást követel, néphadsereget javasol, majd elcsendesül, jól jövedelmező

hivatalt vállal. A zengőszavú Klauzál, „ki elragad ellent és pártfelet egyaránt bús érveivel”, a kiegyezés utáni korszakban is jelentkezik, nem is ritkán. De reálismerhetünk bármikor a, minden korok Zsedényi Edéjére is, ki „konferenciákat tart, udvarol, ülésbe megy és – börzespekulációkkal üzérkedik”. A negyvenes évek forradalmárját Perczelnek hívják, „ki egy pár francia könyvből badarságokat beszél – a karzatnak”. És ez évek karcolatai nem támadnak-e fel a későbbi évtizedek közéletében is? Megkapjuk később is a „fontolva haladó” pártot, a „quodlibet pártot”, mely „ide-oda révedez”, a „rohanó pártot”. Nem találjuk-e fel akár ma is újra, a „kínai falat”, mely elkülönít, nem látjuk-e a „népszakácsokat”, kik „papiroszuhataggal táplálják a népet”, vagy a pártfőnököket, „kiknek legtöbbje elszigeteli magát, féltékeny, csak saját maga, akar tündökölni”.

Somssich Pálról ír jellemzést a negyvenes években oly híres karcolatgyűjtemény, a Lipcsében megjelent „Croquis aus Ungarn”. „Somssich Pál nem republikánus, nem jakobinus, nem royalista, nem liberális, nem konzervatív, hanem valamennyiből egy kevés nagy egoizmussal.”

Reálismerünk e típusokban a későbbi alkotmányos élet sok status-férfiára, szónokára vagy újságírójára, éppúgy, mint ahogy megláthatjuk bármely időszak „Mirabeauját, annak bűnei és bátorsága nélkül”, ott látjuk ágálni „a liberalizmus Dantonját”, a sok „élő anakronizmust” és a sokszor mindent elborító „frázis-tengert”.

Nem változtat a helyzeten az egyes korok jellemzésénél az, hogy az újszerű alkotmányos élet, a parlamenti formák, a sajtó szabadsága más tartalmat ad a politikai arénának. A rendiség alabárdjai éppoly fegyverek, mint az új kor finom vívőpengéi.

Vegyük vizsgálat alá Mikszáth színes tolla nyomán az újkori figurákat.

A folyosói életet, a klub és közigazgatás furcsaságait, az „apró gentry és a nép” küzködését, a sok-sok kis Deák Ferencet a kormányzópártban és a szónokló szabadsághóstit az ellenzéken, a „kis Kossuth”-okát, a jövőbe látó sok apró Széchenyit.

Itt vannak az „ellenzéki orátorok, retorok és fecsegők”, az „elvfenntartók”, sőt az „ellenzék” is. Nevek, elvek, törekvések sokszor meglepő azonossága.

A debreceni országgyűlés Abonyi nevű szónoka éppúgy panaszkodik a bürokrácia roppant száma és napidíjai ellen, mint panaszkodtak a kiegyezés támadói Andrassy Gyula ellen, hogy napjainkról ne beszéljünk.

A politikai divatok sokszor eltakarják a történelmet. Zavarják a kor higgadt megítélését.

A szabadságharc, a reakció, a kiegyezés, a Deák- és Kossuth-kultusz sok jelensége a mai kor szemléleténél figyelmet alig érdemel, míg a maga korában történelemnek látszott. A nagy parlamenti harcok, egykorú politikai sikerek vagy kudarcok hányszor izgatták fel az egész országot, hogy pár nap alatt a múlt fel nem ismerhető árnyaivá alakuljanak. Jönnek tarka sorban Tisza Kálmán, Apponyi és Szilágyi mérközései. A pártusák, a belviszályok, kilépések és belépések, Ugrón és Polónyi, Justh Gyula, és Kossuth. Zászlóafférok, obstrukciók. Egy nagy szónoklat, amely „korszakalkotó” a nap krónikása szerint.

Mind-mind csak útjelző táblái egy nagy folyamatnak.

Átcsillog ugyan rajtuk a történelem. A kor igazi evolúciója. De ma, már közönyösen haladhatunk el mellettük. A história nagy kérdőjelei nem itt vannak elhelyezve.

Minden nagy háborgás, hullámvész, feltörekvő igény, mely elvek hangoztatásába takarózik, szilárd politikai hitvallás, meg sokszor konokként jelentkezik egy nagy, el nem szűnő harc tanúsága.

A nemzeti eszme és a nagy birodalmi eszme állanak szemben. Ez történelmi erő. Talán az utolsó század történelme is.

Kossuth Lajos és Világos, II. Rákóczi Ferenc és a majtényi sík, a békekereső Deák Ferenc és a közvetítő Pálffy János elementáris jelenségek, épúgy, mint a Zrínyiek, Frangepánok, Batthyányak, Perényiek, Széchenyiek, Telekiek és Tisza Istvánok véres árnai.

Folyton ismétlődő refrénjei egy folyamatnak, jelei egy nagy küzdelem folytonosságának és kényszerűségének.

A múlt század elején szokása volt az íróknak az, hogy műveik megjelölésénél kettős címetek használtak. „Mohamed vagy a dicsőség győzelme”, „Kemény Simon, vagy a hazaszeretet áldozatja” – a költői mű hőséneke rendeltetése szerint.

Az utolsó száz év egymásra termi meg a korszakok hőseit. Széchenyi vagy Kossuth, Deák, Tisza Kálmán, Apponyi Albert vagy Tisza István. E nevek után nem nehéz a kor jellemzését adni. Folytonos változása a szereplőknek, de a történet ugyanaz. Egyformán támad e nagy kezdeményezők nyomában pusztulás vagy sarjad ki a szerencsétlenség után az áldás. „A planéta, mikor visszamenni látszik, akkor is mind elé megy” – írja egy száz év előtti csillagász, „a gondviselés számítása a mi eszünk felett van és a késő maradék a mostanit is ki magyarázza”.

Nagy ellentmondás a birodalmi eszme és a nemzeti állam. Sokszázéves küzdelem forrása. Lássuk meg tehát a történelmet és válaszszuk el azt a divattól. De azt a történelmet ismerjük fel, melynek írói szintén nem hódolnak maguk is a politikai divatoknak. Hányféle a megítélése Metternich korának? Az utána következő kor viharzó ese-

menyeinek és jellemeinek? Más és másképen értékeli az író, lelki alkata szerint, a rend, a szabadság, a demokrácia tanításait, a külpolitika nagy eseményeit és hatását, szövetségeseket és ellenségeket.

És mindezekhez a sajtó nagy hatása. Az újkori Seherezáde, mely kénytelen megállás nélkül mesélni, mert különben elveszett. Egy zenekar, mely az élet nagy zeneművét kíséri. Gazdag bányája a történelemnek, de a jelen elfogulttá teszi. Átala jelentkeznek a politika napi hírei. De nem a történelem.

A jelen sokszor indokolatlan reménykedései, vagy pesszimizmusa egyaránt alárendeltek. Ha a közérület az emberekben és intézményekben hitét elveszti, ez rendesen azért van, mert a politikai vezetők megtagadják elveiket; elfelejtik ígéreteiket.

A tömegek bízni és hinni akarnak. Ha a politikai vezető elcsügged, abból még nem következik, hogy a tömegek is el akarnak csüggedni.

Az 1836-ban zárult, meglehetősen sikertelen országgyűlés után írja Deák Ferenc elkeseredve sógorának, Osterhuber Józsefnek: „A közjó sülyyed. Pártok kérdése minden tárgy, csak az határozza meg, hogy egyik vagy másik pártnak titkos kinézéseit mennyire segíti, vagy gátolja.” Alig néhány esztendő és a nemzeti élet nagy reveláció ja következik be e rezignáció után.

Hol az igazság? Mi az igazi történelem? Adatok, okiratok, levéltárak? Hiszen folyton újabb és meglepőbb dolgok kerülnek elé.

Nemrégiben a Sorbonne egy tanára értekezletet tartott és javasolta egy „objektív nemzetközi történelem” megírását. Milyen hiú kísérletek. Nem adnak objektív alapot amaz „új módszertani eszközök” sem, melyekkel a legújabb történettudósok élnek, kik a, szürke realitások tömegéből hámozzák ki a históriát. Azt állítjuk, hogy mindaz, ami eddig történt a régi történeti megállapításoknál, „élettelen klisé”. Az elmúlt század negyvenes éveinek reformmozgalma „liberális frazeológiából” táplálkozott.

Lehet-e így a haladás eszméit kárhozatni? Csak azért, mert ma a konzervatív világszemlélet a „politikai divat”.

Koruk irányeszméit magyarázó írók sokszor tévesztették szem elől – a napi politika kedvéért – a nemzet alapvető igazságait. De az igazság örökéletű.

A hangzavarból meglepő törvényszerűséggel jelentkeznek a nagy szózatok, melyek századok irány eszméit magyarázzák. Mindig jelentkeztek nagy férfiak, kik a, történelem nagy erőire mutatnak reá.

Nyáry Pál a debreceni országgyűlésen azt mondta – Metternichre hivatkozva –, hogy 1719 óta a magyar semmit sem tanult, nem tett és nem mondott újat. Ezzel a nemzet és birodalom változatlan had-

állását fedi fel. Az egymással szemben is viaskodó két Magyarország szereplőit jellemzi ezzel. Azt a nagy történeti igazságot hirdeti, melyet Széchenyi fejez ki a „Garat”-ban.

„A dinasztia és a nemzet előhaladását Mohács óta egymás erejének megcsorbításában látta.”

Ez Magyarország utolsó századának történelme is.

Végigkísérhetjük századunk folyamán őket – az izgatókat, a fontolva haladókat, a forradalmárokat és ellenforradalmárokat –, szembe állíthatjuk a Deák-kultuszt a Kossuth követőivel, egészen a világháború nagy erőfeszítéséig. Látjuk azt, hogy az elvek, nagy szándékok küllőibe a történelemnek századokat átölelő erői kapaszkodnak.

A vezetőket éppúgy irányítják, mint a tömegeket. Egy még bizonytalan jövő egyforma eszközei. Matematikus nyelven szólva „közös nevezőre” kell hozni őket, mert emberek és a kárhozat vagy a dicséret nem mindig pártállásuk szerint illeti meg őket.

AZ IZGATÓK ÉS A FONTOLVA HALADÓK

METTERNICH. A NÉPEK SZÖVETSÉGE ÉS A SZENT SZÖVETSÉG. AZ ELMARADOTT MAGYARORSZÁG. AZ IFJÚ EURÓPA. METTERNICH A VÁRMEGYE ELLEN. A MAGYARSÁG A DINASZTIÁVAL BÉKÉREN KELL HOGY ÉLJEN. A SÜLLYEDT KOR ÉS NAGY SZELLEMEI. AZ ERÉNY-SZÖVETSÉG. A KONFIDENSEK JELENTÉSEI. A SZABADSÁG ÉS HALADÁS. SZÉCHENYI ESZMÉI. SZÉCHENYI ANGLIAI TANULMÁNYAI. AZ ANGOL SZOCIÁLIS VISZONYOK. A TORY-PÁRT. A KONFIDENS JELENTÉSEK. SZÉCHENYI MAGÁRA MARAD. KORTÁRSAI JOBBRÓL ÉS BALRÓL ELLENE VANNAK. VAY MIKLÓS KOSSUTHRÓL. SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH. MIVEL SÉRTETTE MEG KOSSUTH SZÉCHENYIT. SZÉCHENYI „KÜLÖNÖSSÉGEI.” EÖTVÖS JÓZSEF ISMERETLEN LEVELE SZÉCHENYIRŐL ÉS „ARISZTOKRATIKUS” GÖGJÉRŐL, KOSSUTH SZÉCHENYIHEZ VALÓ VISZONYÁRÓL. SZÉCHENYI NAPLÓJA. KOSSUTH TÖREKVÉSEI. METTERNICH MEG AKARJA NYERNI KOSSUTHOT. AJÁNLATA. METTERNICH ÉS A KÖZÉPPÁRT. KOSSUTH LÁTOGATÁSA METTERNICHNÉL.

AMÚLT SZÁZAD negyvenes évei elején Széchenyi István és Wesselényi Miklós egy ízben a Dunaparton sétálgattak. – Itt elválunk – szölk Széchenyi Wesselényihez. Én itt szépen az utcákon haladok, te pedig, barátom, átugrod a Dunát s a házak fedelén sétálgatsz. Látod, hogy együtt nem mehetünk!

Báró Jósika Miklós, ki ezt a kis jelenetet elbeszéli emlékirataiban, megemlíti, hogy a két férfi között a politikai egyetértés ekkor már megszűnt.

Több mint tíz év telt el azóta., hogy Széchenyi „Hitel” című könyve megjelent. Parányi idő, de az érzelmek, célok nagy távolságát jelzi.

Széchenyi, a nagy izgató, azonban a népszerűség és dicsőség minden örömét végigélte, de tapasztalhatta annak múlandóságát és csalódásait. Wesselényivel utazta be Nyugat-Európát, együtt tettek fogadalmat, hogy elmaradott hazájukat, a „romlásnak indult hajdan erős magyart” felemelik. Debrecenben, 1820-ban ismerkedtek meg a nagy-erdőn, mikor a huszártiszt Széchenyi legénységét vendégelte meg.

Széchenyi István a lipcsei népek csatájának emlékérmét viseli, melyre a „felszabadított Európa,” hálaszavai vannak reávésvé. És mindketten hazájuk felszabadításáért indulnak útra, hogy majd örökre elváljanak egymástól húsz év múlva.

Az a kis fiskális, ki az országgyűlési tudósításokat írja Pozsonyban, még jóformán figyelmet is alig kelt maga iránt. Csak akkor kerül az országos hír szárnyára, mikor 1837-ben Eötvös Ignác a Zugligetben elfogatja.

Ez alatt a 10 év alatt az „árvízi hajós” a pozsonyi országgyűlés rettegett ellenzéki szónoka, Erdély „vándorpatriótája”, üldözött lázító, a budai Ferdinánd-kaszárnya foglya és annak sötét, nedves kazamátájában veszti el szemevilágát. Deák Ferenc, Széchenyi István, a rendek, az országgyűlés, a vármegyék követelik megkegyelmezését, ami be is következik 1840-ben. Mindössze három hónapot ült a börtönben. Ama másik izgató – Kossuth Fajos – már 1837 óta fogoly. Négy évig őrzik Budán. Wesselényivel és Lovassyval együtt ő is szabadul.

A három nagy izgató sorsa – mely egyszersmind nemzetünk sorsa is – itt kezd egészen elhatározó formákat venni. Wesselényi megírja a „Szózatát”, mely a haladás, legtisztább demokrácia, a népnevelés, a nemzetiségi kérdés okos megoldása, figyelmeztetés a szláv veszedelemre és próféciája talán egy század külpolitikájának. Megjövendöli az orosz-francia szövetséget, mely Európa sorsát fogja eldönteni.

Kossuth ezidőben veszi kezébe a „Pesti Hírlap”-ot és kerül rövid idő alatt az „izgatók” élére.

Ekkor már Széchenyi – „fontolva haladó”.

Lelki meg hasonlítás vesz erőt rajta. Meg akarja állítani a sors kerekét.

Az 1825-ben elmondott felsőtáblai beszéd óta nagy változások színhelye Európa. Irányszemléi átalakultak.

A negyvenes évek elején már nyilvánvaló Metternich európai politikájának bukása. A bécsi kongresszuson a diplomaták elrendezték Európa új térképét, új államokat alkottak, régieket feldaraboltak a győztesek hatalmi göggyével. Csak a népeket nem kérdezték meg. A feldarabolt német, olasz, lengyel nép változást áhítozott. De az erőszak és elnyomás megjelölése akkor „Szent szövetség” volt, mely roppant hadsereggel rendelkezett.

Metternich gyűlöli a változást, megijed a reformoktól, „hidra”, „tűzvész”, „betegség” az alkotmány, „mely elégeti a társadalmat”. „Veszélyes összeesküvéseket” kutat. „Minden, ami az emberi szenvedélyeket felkeltheti, a szabadság fájára van aggatva.”

De Metternich politikai elgondolása megbukott 1830-ban. A Bourbonok legitim monarchiája, Németalföld forradalma, a lengyel forradalom megmutatta gyengeségeit és sikertelenségeit Metternich nagy államművész...

Az osztrák császárság fenntartását vagy megmentését tekinti ezen túl élete feladatának. De figyelme Magyarország felé csak a harmincas évek végén fordul.

Az üldözések, bebörtönözések, az erőszak fegyverei itt is céltalannak bizonyultak.

Magyarországon a fenyegető tilalomfa – Metternich. Három ván-

dor haladt el előtte, kiket egyformán veszedelmes izgatónak tart. Széchenyi István, Wesselényi Miklós és most egy mindkettőnél vakmerőbb és egy határozottabb politikai eszme képviselője – Kossuth Lajos, a zempléni ügyvéd.

Van a dolgok menetének egy rejtélyes és kérlelhetlen rendje. Sötét és megfejthetetlen akaratnak hódol, mely az emberek és szándékaik fölött áll.

A napóleoni világháború szenvedései után Talleyrand, a forradalom szülöttje adja ki a jelszót a bécsi kongresszuson, hogy a „forradalmi szellemet mindenütt és mindenkorra meg kell szüntetni”. Metternich úgy találja, hogy ennek egyetlen eszköze a fejedelmek ligája. Megnyeri eszméinek a Romanoffokat, Habsburgokat, Hohenzollernekét és a Bourbonokat. Ezzel az 1848. év forradalmi mozgalmainak veti el magvait.

Kormányzási elveit kifejti 1817-ben Ferenc császár előtt. Alig szólt valamit Magyarországról. Ő csak azt a nagy bürokratikus gépezetet tartja szemei előtt, melyet osztrák császárságnak hívnak. Népek, fajok, történelmek tarka vegyülete.

Fennmaradásának a mozdulatlanság egyetlen életeleme. Minden változás – nagy válságot idézhet fel.

Az a fiatal mágnás, ki magyarul talán századok óta először szólal fel a főrendi táblán, maga is hű és dinasztikus, a császár kedves emberének, az aranygyapjas Széchenyi Ferencnek fia.

És mégis ez a fellépés nyitja meg az 1849-hez vezető utat. Mert a dolgok menete már nem emberektől függött. Az eszmék evolúciójában elérkezik mindig egy időpont, mikor nem a történelmet irányítják, hanem az irányítja az emberek sorsát.

Hiszen a francia szabadságeszmék Magyarországon is visszhangot keltettek. De Martinovichék naiv kísérlete gyászosan végződött.

Szónokolnak ugyan Pest megye rendjei is 1790-ben az „emberiség jogairól”, Semsey Endre perszonális 1802-ben azzal nyitja meg a diétát, hogy a maradiság „álarc, mely alá a restség és tudatlanság rejtőzik”.

De ki figyel ez években, a francia császárság fénykorában, az ily intelmekre.

Bölcs tanácsokat ad a királyi meghívólevél is, „az adóköteles nép sorsát kell javítani, nem szabad irtózni az újítással járó fáradságtól, arra kell fordítani a figyelmet, amit a közjólét kíván és nem ami egyeseknek előnyös”.

A francia háborúk veszélyei elterelik útjából az újító szellemet. Már 1807-ben Nagy Pált felzúdulás fogadja a nép jogok hirdetéséért.

A rendi magyarság „a restség és tudatlanság álarca alá rejtőzik” megint és magát az Európa rendjét védő „szentszövetségre” bízta.

A magyar nemes megtanulta Werbőczyből „szép nemesi szabadságát”, körülbástyázott magánjogait, de nem ismerte a nemzet állam-lényegét.

A nemzet teste szét van darabolva. Erdély, a határőrvidék külön területek. A „patkányprémes és copfos táblabíró” Mohácsért bánkódik – de nem ismeri a jogegyenlőség átfogó erejét.

A történelmi és faji energiákat egy zavaros oppositio foglalja le. Minden kormányzati hibát, bajt, rossz termést vagy pénztelenséget a bécsi kormányra hárít vissza. „A Patriotismus a mindenáron való oppositio” – állapítja meg Kölcsey naplójában.

De van egy „ifjú Európa” is, mely Párizsban és Londonban gyülekezik. A „giovani Italia”-nak van külön Magyarországa is. Máriássy Pál párizsi tevékenységére titkos jelentések mutatnak rá. Beniczky Ádám kancellár a lengyel mozgalmakat figyeli, amelyek kihatnak a felvidékre. Metternichnek körülményes jelentést küld. Mindenütt az újtók, – kik a „nép elnyomatásáról” beszélnek – panaszkodik Czirák országbíró.

És Párizs, a folyton forrongó Párizs már 1830-ban szakított a legitimitás tanaival és két év múlva Lajos Fülöp ellen is fellázad – ki pedig „középen áll” a monarchia és a forradalom között.

A carbonarik behálózzák Itáliát, a nép barátai, emberi jogok ligái, cselekvők egyesületei hirdetik tanaikat Párizs külvárosaiban. Itt székelnek a lengyel forradalmárok is – kik a forradalom leverése után Párizsban két kormányt is alakítottak. A társadalmi eszméknek láthatatlan útjaik vannak. Metternich Európa tanácsadója – a legitimitás „don Quijoteja” – mint őt Bibi osztrák történetíró elnevezi. Most már mindjobban figyeli Magyarországot. A kaszinók alapításában veszedelmet lát. Széchenyi fellépését előbb gyanakodva, majd ellenséges szemmel nézi. Folyton figyelmeztet arra, hogy a magyarság csak úgy tarthatja meg a földet, ha dinasztiajával békében él. A vármegyéket a rendbontás fészkeinek tartja.

„Megbénítja a főhatalmat a vármegye – a kormányzat elveszti morális erejét.” „Íme, – írja a nádornak a negyvenes évek elején – az illirismust is a „túlsó magyarismus” idézte fel. „Szociális forradalom fenyegeti az országot. Csak a korona segítsége mentheti meg!” A kancellár a nádort is bevádolja a császárnál, mint az új alkotmányos mozgalmak hősét.

Itt az udvarnál megfigyelik és gyanúsítják József nádort. „Nem a, kar-e új Rákóczi lenni?”

És a dolgok fejlődésének rendjében megint egy meglepő jelenség.

A bécsi aulikus mágnások utódai azok, kik az első rohamra indulnak a tétlenség, maradiság, nemzetietlenség ellen.

Nemcsak az „erényszövetség” tagjai. Steinbach konfidens már 1827-ben jelenti, hogy Wesselényi Miklós báró a fiatal mágnásokat tanítja. Az országgyűlési sajtót Andrassy György támogatja.

Báró Vécsey Pálra 1831-ben egy Reviczky kancellárhoz intézett jelentés hívja fel a kormány figyelmét. „Nyugtalan és zavarni szerető ember. Szövetkezett egy fiatal prókátorral, Kossuth Lajossal.” Megfigyelik Beleznay grófot, ki „30-40 ifjú élén a Rákóczit huzatja Pozsonyban.” Ott gyülekeznek a haladás szolgálatában Wenckheim Béla báró, Esterházy Mihály gróf, Zay Károly gróf, Eötvös József báró” Teleky László gróf, Jósika Miklós báró, Perényi Zsigmond báró – majd Batthyány Kázmér gróf.

A nagy szereposztó, a sors, Széchenyi helyét talán Metternich oldalán kellett volna, hogy kijelölje. A népeket összefoglaló, a napóleoni háborúban is szilárdnak bizonyult habsburgi imperializmus támogatója kellett volna hogy legyen.

Vitéz katona, szép férfi, a szalonok kedvelt udvarlója. De nemzetről alig tud valamit.

Wesselényi Miklós, ifjúkori leghívebb barátja, külföldi utazásaiban társa, írja róla:

„Hite nem volt a magyar nemzet jövődjéről és a hazai nyelvet 1820-ban csak tördelte. Fáradtságomba került őt reábírní, hogy az ország sorsa, felől setét nézeteiről lemondjon.”

„Jobb fel nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás büntudatát és csendesen múljék ki – a végső percig sem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedő és a koporsó.” Ezt mondta Széchenyi Wesselényinek, ki őt „munkásságra és együtthatásra” ösztönözte.

Mi volt ez, apathia vagy könnyelműség? Menteni akarta magát eddigi gondtalan életéért? – kérdi Wesselényi.

Egyik sem. A napóleoni világháború utáni ifjúság közönye, lemondása, talán energiátlansága. Utazásai után meglátja az elhagyatott országot. Megdöbben a ellentét.

Mikor első beszédével oly roppant feltűnést kelt, – majd első könyvével belegázol fásult nemzedéke lelkivilágába – félreismerik.

„Jóakarátú és nagycélú ember, – írja Dessewffy József – de kevés ítélettel bír”, negyvenesztendő korában gögösen hiteti el magával – hogy azért, mivel Angliát és Franciaországot bejárta – a magyarok ismerete nélkül segíteni tud Magyarországon.

„Kívánom, – írja Kazinczynak 1831-ben, a Hítel megjelenése

után – hogy genieje ne ragadja el a dölyfösséggig, mert bizonyára többet fog ártani, mint használni korunknak.”

Írásai újabb és újabb korbácsütések. Gúnyolódnak felette, csodálkoznak, majd nyugtalanok lesznek. Olvassák és eszméi a közérdeklődés előterébe jutnak.

Ő a fiatalság vakmerőségével arra vállalkozik, hogy a nemzet életét, jellemét és jövőjét egészen új alapokra építse. Lehetetlent mert, de felismerte, megérezte nemzetének, kortársainak szunnyadó energiáit. A haladás lehetőségét mérlegelve, fájának logikus evolúcióját segítette elő.

Intett, ostromozott, nevelt, példát mutatott, – utat tört a setétségben. Kossuthot az intuitio vezette – Széchenyit az észszerűség, ő elfogadta a birodalmi gondolatot – míg Kossuth nem. Széchenyi e kereten belül akar reformálni – Kossuth annak szétrombolásával.

Ez az alapvető ellentét a két férfiú között. Két Magyarországot képviselnek – melyek sohasem találkozhatnak.

A Deák-kiegyezés szelleme utóbb megosztotta e kort irányt adó vezetői szerint. Széchenyi „a békés haladás”, Kossuth a „rohamos fejlődés” híve. Széchenyi az evolúció – Kossuth a forradalom.

Helytelen szembeállítás.

Mindketten izgatók. Széchenyi gazdasági és társadalmi reformokat követel. Államjogi változást éppen nem akar. De a nemzet gazdasági elmaradottsága talán nagyobb, mint a közjogi. Ezért jelentkezik izgatásai nyomán a roppant hullámvész a tespedt vizeken.

Angliából jön haza tele tettvággyal, megismerkedett a „szabad állam erkölceivel és szokásaival”. Bámulja az angol földbirtokososztályt, mely „nem feudális és az értelmiség uralmát védi”. Azt írja 1822-ben naplójában, hogy „hazánkban a farkas képviseli a bárányt, mert a, jobbagység ki van zárva az alkotmányos életből.”

Beöthy Ákos szerint Széchenyi István Angliát félreismerte, figyelmét nem költötte fel az a tanulságos korszak, melyben Anglia volt, mikor Széchenyi beutazta. Nem vette észre az alsóház túlsúlyra emelkedését, a demokrácia térfoglaló érvényesülését.

Ő csak az akkori reakcionárius torypárt uralmát szemlélte.

Valóban ez a párt nem képviselte akkor a haladni akaró Angliát.

Minden reformot elutasít, mint a „forradalmi szellemnek” tett engedményt, elnyomja a „gyári munkások elégedetlen és a közrendet fenyegető gyülekezetét”. Canningnak nem kell választási reform – „mert akkor a népakarat lesz minden.”

Milyen elmaradott volt Magyarország, ha Széchenyi a „négy millió szűkölködő és négy millió szegény” hazáját dicséri.

Érzi, hogy nehéz útra lépett. „Ki tudná kiszámítani az áramot feltartóztató gátak erősségét és kitartását” – írja 1826-ban.

De már 1836-ban szembekerül a másik izgatóval. Ellene szólott annak, hogy Kossuth Lajost a Nemzeti Kaszinóba felvegyék. Meglátja Kossuthban „a nagy országháborítót”. „Nem ezt akartam” – vádolja magát tépelődő lélekkel.

Kossuth hamar átveszi Széchenyi szerepét. A csökönyös, rövid látó, maradi nemesség még haraggal fogadta az első úrbéri és adózási javaslatokat. A Borsiczkyak, Palócziaiak, Ragályiak, Majthényiak, Pró-nayak, Bernáthok, Dubraviczkyek még a magyar nyelv első jelentke-zése ellen is kikelnek. Néhány év és Kossuth mögött sorakoznak fel. Még 1841-ben Bihar megye összecsdített, kurta nemes közönsége a közteherviselés ellen tombol – ellenszegül annak, hogy a nemesség által elfoglalva tartott jobbágy telkek legalább adókötelesek legyenek. „Nem adózunk!” – népszerű jelszó. És ez a kis nemesség hozza a leg-nagyobb áldozatokat 1848-ban.

Nemcsak Széchenyi, de baráti környezete is mind nagyobb aggo-dalommal nézik a zempléni agitátor működését. Egy konfidens jelen-tés, valószínűen a Zsedényi Eduárdé, azt tudatja, hogy Batthyány Lajos, Teleki László, Zichy Ödön, Erdődy Sándor panaszkodnak Kos-suth és a Pesti Hírlap ellen. Sőt Batthyány Lajos azt a megjegyzést teszi, hogy Kossuthot Metternich megvásárolta, hogy „a demokrácia útján az arisztokráciát” megtörje. Károlyi György gróf is ellene szólott. Steinbach konfidens jelentésében azt a megjegyzést teszi, hogy Szé-chenyi későn látta be, hogy „a felszított tűz őt is elpusztítással fenye-geti.” Metternich azt hiszi, hogy „csupán sértett hiúságból” lépett fel Kossuth ellen. Mikor a nádor kitüntetését javasol Széchenyinek, azt írja Metternich, hogy nem engedi a kitüntetését, mert „Európában sok ilyen fajzatú egyén van, ezekkel nem így kell bánni”.

Kossuth megnyeri magának Batthyány Kázmér grófort. Az ipar-egyesület élére állítja. Metternich „veszedelmesnek és vizsályt szító-nak” ítéli az egyesületet. Rögtön felismeri a magyar önálló ipar nagy jelentőségét. A hagyományos birodalmi politika munkabeosztását sérti ez – talán az első fenyegető rés a birodalom egységén.

Széchenyi leginkább Wesselényi Miklós elpártolását fájlalja. Naplói ez időben szenvedélyes kifakadásokkal telvék.

„Életem legszebb virágát gázolta le a szétválás” – vallja be Wes-selényi is 1842-ben. De ezt nem lehetett kikerülni.

Széchenyi 1791-ben, Wesselényi 1796-ban és Kossuth 1802-ben született. A természet is kijelölte azt a sorrendet, amelyben egymás nyomdokaiba lépnek.

Wesselényi először 1830-ban keltett nagy figyelmet szereplésével.

Az országban szájról-szájra járt Wesselényi találkozásának története a császárral.

Az 1830. évi koronázási országgyűlés tagjait Ferenc császár udvari bátra hívta meg – a pozsonyi várba. Az urak félkörben állottak – Ferenc császár megszólította az előkelőbbeket. Ekkor vesz részt Wesselényi Miklós először a főrendi táblán.

Ferenc császár megállott Wesselényi előtt:

— A báró elődei közül sokan tévedtek és annálfogva szerencsétlenek lettek!

— De valamennyien ártatlanok voltak, felség. Vajjon melyik koronás fő lobbanthatja az elődök hibáját és kiállott szenvedéseit az utódok szemére?

Ferenc császár rosszkedvűen folytatta beszélgetéseit a megdöbent rendek sorfala között.

A két Wesselényit általában a sokszor megtévesztő romantika felhőzetében szemléli az utókor.

Az erőszakos, harcos oligarchát az apát – ki Kufsteinban szenvedí várfogságát – egy érzelmi színvonalra helyezi a fiával. A második Wesselényi abba a keretbe illeszkedik be – amelybe Széchenyi, Kossuth és a Dessewffyék. ő hozzánk közelebb van – mint a zsigóói kényúr.

Bár a második Wesselényi is sokszor anachronismusa korának – egyben igazmondó, bátor és hű fia. Nagy politikai tudással jelöli ki a jövő útjait. Fiatalsága, pozsonyi és erdélyi szereplése sokban regényes – de egészben véve mégis csak az idők, a század haladó szellemének sodrában evez. Nemzetének jogait hirdeti – de az ember jogait is. A munka szabadságát, a szó és írás szabadságát és belátó nemzeti-ségi politikát.

A magyar nép helyét ott jelöli ki az ortodoxiával, a szláv veszedelemmel szemben.

Ő nem a némettel akar békülni, ki a kufsteini fogoly Wesselényit „megtanította szenvedni, de félni nem”, a poliglott Magyarország jövőjét a nemzetiségi békében látja. A magyar nemzeti egység gondolatába bele tudja illeszteni a más fajúakat is. Kultúrájukat, nyelvüket, aspirációjukat a magyar állam keretében is megvédhetőnek tartja. Széchenyit – ki híres akadémiai beszédében lényegében ezt a politikai eszmét fejezi ki – habár a nemzet hiúságát sértő módon – hevesen támadja.

Jövőbe ő sem láthatott. A nemzetiségek állambontó rohamát bizonyára álmaiban sem gondolta el. De benne is élt a Mohács utáni magyar kiirthatatlan hite nemzetének önálló hivatásában, kelet és nyugat ütközésében.

Széchenyi kortársa, barátja és eszméinek híve mindaddig, míg Kossuth határozottabb célkitűzése a nagy izgató fegyvertársává nem teszi.

Az ő személyében fejeződik ki az az átmenet, mely a harmincas évek befejeztével a magyar értelmiséget Kossuth táborába vezette.

Ez az átmenet a nagy bajvívók kísérőiben is megnyilatkozik.

Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája nagy hangzavart idéz fel a sajtóban.

Még nincsen feltéve a kérdés, hogy Széchenyi vagy Kossuth? De Wesselényi már védi Kossuthot a „Kelet Népe” ellen. Ezt teszi Eötvös József báró és Deák Ferenc is.

Wesselényi meghallja, hogy Széchenyi bizalmi embere – Kovács Lajos egy középpárti lapot akar indítani és Kemény Zsigmondot akarja szerkesztőnek – lebeszéli Keményt. Széchenyit tisztai körútján ünneplik. Kifakad: „ő megint a divat embere lesz!”

Széchenyit még elvbarátai, a konzervatívok, a fontolva haladók sem védik.

Sztáray Albert gróf a konzervatív főúr Kossuthot támadja – de Széchenyit vádolja, ki „előbb kimondott elveivel ellenkezőt ír” és később látja be, hogy eljön a „francia forradalom.”

Legjobban fáj Széchenyinek Batthyány Lajos elvesztése – kit Deákkal együtt mindenképpen meg akart nyerni. Administrátort akar belőle csinálni Vas megyében. Wirknernek, Majláth Györgynek, sőt a nádornak is ajánlja ezt.

Csak Desseffy Aurél gróf lép fel nyíltan a „Világban” Kossuth Lajos ellen, ki „tisztelet ugyan a sajátot, de a szabad föld mellett izgat, a megyéket a kormány ellen biztatja, a józan haladást hirdeti – de az ifjúságnak keresi kedvét.”

Itt kezdődik Széchenyi lelki válsága. Bécsben izgatónak, főhibásnak tartják. A főrangú társadalom is ezt vallja, a fontolva haladók nem bíznak benne. A radikálisok, a konzervatívok egyaránt elvfeladással vádolják. Maga Kossuth is többszörösen mutat arra, – hogy ő nem hirdeti mást, mint Széchenyi István. Mialatt Széchenyi gróf Gorberonnal, a hannoveri pártvezérrel levelez, „az ultraliberális elvek elterjedése és a, nép despotizmusa” ellen – itthon izolálva áll.

„Ne panaszkodjanak a Pesti Hírlap miatt Széchenyi István, Andrassy György és követőik” – mondja Sztáray Albert gróf, ez az ő munkájuk eredménye!”

„De mégis csak tudják talán, hogy jó magyar vagyok” – fakad ki Széchenyi elkeseredetten Apponyi Györgyhez írott levelében. „És Bécsben? Minő joguk van ott becsületességemben kételkedni?”

Zemplénből került a politikai élet központjába a fiatal Kossuth Lajos. Ki sejtette még akkor a hevesvérű fiatalemberben a jövőt.

„Mintha most is látnám magam előtt – beszéli késő öreg korában báró Vay Miklós kancellár. Elegáns, jóképű ifjú ember volt, bő köpenyegben, kalabrézerben. Mindenkinek megvette szívét. Egyszer nagy bajban voltam miatta. Mint ügyvéd a megyei levéltárban járt és felpozta a pertárnokot, mert valami suszkust csinált. A pertárnok pedig nemes ember volt. Nagy vesződésembe került a dolgot elsimítanom, hiszen világos *actus majoris potentiae* esete forgott fenn. De végre sikerült. Gyönyörűen beszélt németül, mi bizony nálunk a kisebb nemeségben – nagy ritkaságszámba ment.”

„Magas, nyílt homlokú” – mondja róla az 1849 szeptember 4-én kiadott katonai körözölevél –, „gesztenyeszínhajú, kékszemű, egyenesorrú, szép kisszájú, épfogú... tartása nyugodt, tekintete tüzes, mozgásaiban mérsékelt, járása rátartós, hangja kellemetes és ha csendesen beszél, könnyen megismerhető, különösen jól formált szeméből a bájolás tűnik ki... Ez Kossuth Lajos 45 éves korában.

Harminc évet alig hagyta el, már országos neve van.

Szokatlanul színes, találó, a lelkekig ható írásművészetével férközik a közvéleményhez. Ragyogó újságírói tollal írja tudósításait.

Kossuth primitív eszközökkel sokszorosítja a beszédeket. A kísérlet újszerű. Bámulatos a hatása. Tudósítás, karcolat, riport anyagát egyesíti. A közönség mohón olvassa.

Kossuth is bevallja emlékezéseiben, hogy „e beszédek nem minden célzatosság nélkül jelentek meg”. Egyes beszédek tartalma kiéleződött, másoknak jelentősége eltompult. A mai hírlapi technika mellett azt mondhatnók, hogy a közlemények „aláhúzták”, kiemelték a jelentősebb eszméket vagy politikusokat, másokat agyonhallgattak.

„Jegyzetem – mondja Kossuth – az országgyűlési tudósításokról csak csontváz volt, melyre testet rakni az én feladatomból volt.”

Az országgyűlési tudósítások sárgult lapjait a mai kor forgathatja, de hatását alig értheti meg. Sűrűn írott, ódon stílusú füzetek ezek. Tartalmuk, formájuk a mai fejlett újságtechnika mellett úgy hat, mint a mécses a villanykörte mellett.

A tudósítások merészsége volt az, ami izgatott érdeklődést, majd szenvedélyes lelkesedést keltett. A kor Európa-szerte üldözte a betűnyilvánosságát. De főképen a nemzet képviselőinek vitatkozását zárta el légmentesen a szélesebb néprétegek előtt. Nagy-Britanniában még a XIX. század elején nagy büntetésekkel sújtották azokat, kik a parlamenti tárgyalásokról közleményeket adtak ki. „Lázító gúnyirat”-ként üldözték Cobbet „Parliamentary History”-át.

Kölcsey és Hajnik kísérleteit messze túlszárnyalta Kossuth.

Mikor a börtönből szabadul, Széchenyi tévedésbe esik.

„Csalódtam benne – mondja. Ez egy miserikordianus fráter.” Csakhamar kitűnik, hogy egyéniségét, tettejét, munkakészségét és bátorságát épen nem veszette el.”

A hatalom durva üldözésének glóriája van már Kossuth feje fölé fonva.

Okvetlen egymással szembe kellett, hogy kerüljenek. Kossuth Lajos sokkal merészebb, Széchenyi István meggondoltabb annál, hogy útjaik ne keresztezzék egymást.

Pedig céljuk egy és ugyanaz.

A magyar nemzet, mint politikai gondolat, mindkettő eszménye. „A gazdasági megerősödés a politikai megerősödés előfeltétele” – írja Széchenyi. Az enciklopédisták álmodozásának Széchenyi adott reális tartalmat. De fellépésének okvetlenül a magyar államiság előtérbe jutása kellett, hogy a következménye legyen. Ez pedig a birodalmi eszmét fenyegette.

Széchenyi elfogadta Metternich intelmeit. „A főhatalom tekintélye, a dinasztia védelme magyar érdek.” Az Ausztriával való közöséget védelmezte, mert Magyarország államisága, a magyar faj védelme e keretben teljes kifejlést találhat. Azt hirdette, amit utána egy hosszú korszakon át nagy magyar politikusok hirdettek, védtek és fenntartottak, a kiegyezés szükségét a „velünk összeházasodott Ausztriával”.

Széchenyi hideg büszkesége, lenézése, támadó gúnyja a „Tekintetes Táblabíró Úr” levelétől a „Tisztelt Miniszter Úr” címzésig, mikor mint minisztertársához fordul Kossuthhoz, mély, engesztelhetetlen haragot sejtet.

Ennek okát kutatják kortársai. A konfidensek azt állítják, hogy Kossuth azzal sértette meg Széchenyit, hogy az országgyűlési tudósításokban Wesselényi Miklóst föléje, Széchenyi fölé helyezte. Wesselényi is ezt hiszi. Vörös Antal feljegyzései szerint ezt neki maga Wesselényi mondta el. E tudósításokban Kossuth azt írta, hogy Széchenyi „különös” beszéde „összegyűrt” és ő „másodrendű szónok”.

Széchenyi egyénisége túlságosan komplikált. Bár a róla szóló irodalom óriási, jelleme talányos marad.

Ezt a „különösséget” Metternich, barátai, sőt az alsótábla, is ismerte.

Mikor egy vegyes bizottsági ülésen egy beszédét így kezdte: Fel-séges Haza! – nagy volt az elképedés.

Majláth János gróf 1843-ban azt írja róla, hogy „sajátságos faj-tájú titkos szándékai vannak”. „Nem hord-e politikai lárvát?” – kérdi. Klauzál szerint „egy fixa ideában” szenved. Egy információs protokoll, mely a rendőrminiszter Sedlniczky jelentései alapján készül, azt írja

róla, hogy „nevetséges és kiállhatatlan, csak magáról beszél, oly színben akar látszani, mintha a haza boldogsága csak tőle függene.” „Bolond fantasztá”, „stefeliada” – mondja Metternich Zsedényinek. „Sem nem whig, sem nem tory, ugyanegy beszédben dicséri Deákot, Apponyit. Egy fokon áll Telekyvel. Egyikben sem lehet bízni” – írja Majláth János gróf.

Intim naplójegyzetei e korból tele vannak gúnnyal, önváddal. Az egy-kétsoros megjegyzések, axiómák megzavart lelke kifejezői. Batthyány, Wesselényi, Pulszky és Deák, majd Kossuth és mind sűrűbben Kossuth kerülnek tollára.

Bizonyos az, hogy kortársai nem értették meg, sőt későbben is félremagyarázzák jellemének ellentétes nyilvánulásait. Báró Eötvös Józsefnek van egy bizalmas levele Falk Miksához. Akkor jelent meg Fáiknak híres Széchenyi-életrajza. Erről ír báró Eötvös József.

„Széchenyi képe nem felel meg a valónak” – írja Eötvös. „A nagy tulajdonok meg voltak benne, csak egy hiányzott – az emberszeretet. Hazáján kívül csak önszemélye volt, ami számolásának tárgyát képezte. Feláldozta életét a közügynek, de nem hozhat fel esetet, mikor csak kényelmét is valamely kérdésnek áldozta volna.

Ez a kulcsa az arisztokratikus gögnek, türelmetlenségnek, hideg gúnynak, mely oly sértően hatott... Ám – írja Eötvös Fáiknak – mindenesetre jól tette, hogy ezeket nem mondta, el biográfiájában. Ily könyveknek célja, hogy példányokat állítson fel, a hiányok nem a közönségnek valók.

Ezt tettem én is Széchenyi-émlékbeszédemben.”

Vizsgáljuk a lélektan világánál Széchenyi és Kossuth viszonyát.

Széchenyi a nagy kezdeményező, gazdag úr, a főrangú tábla vezetője és szellemi óriása, egyszerre csak szembe találja magát egy eddig ismeretlen zempléni fiskálissal.

Alig néhány év és a tudósítások széthordják e férfi páratlan magyarsággal, szónoki és művészi szépséggel írott sorait. A kormány ügyetlensége mártírrá teszi, majd megengedi, hogy lapot szerkesszen. Szellemi képességei kimeríthetlenség, programja világos, egyszerű és merész. Lázbajönnék a vármegyék és az ifjúság tőle.

Széchenyi lépésről-lépésre hátrább szorul. Nem bír megküzdeni e roppant képességű agitátorral. Szörnyű lelki vívódással látja, hogy „az általa gerjesztett tűzből tűzvész lesz”. Haragvó, támadó. De vereget szenved lépten-nyomon.

Érzékenysége beteges.

Vörös Antal Nemzeti Múzeumban lévő gyűjteményében van a fiúméi vasútügyben Széchenyinek Kossuthhoz írott néhány levele.

Meghallotta, hogy Kossuth egy felszólalásában azt mondta, hogy Széchenyi pártolónak látszik, mégis meg fogja buktatni a vasutat.

„Tekintetes Táblabíró Úr! – kezdi Széchenyi ingerült levelét – kérdem önt, mi joggal becsstelenít ön engem. Engem, kinek nem szokása, még kényszerítve is hazugságot mondani! Méltóztassék ezt felvilágosítani!” Kossuth udvariasan válaszol, de Széchenyi másnap, 1844 november 17-én még haragosabban ír: „alacsony rágalmozó, becsületemben gázoló hang, ki tettemben ügyetlenséget lát!” Végre Kossuth megnyugtatja, hogy szavaiban nem akart kételkedni. Ezt másnap egy levélben megköszöni Széchenyi és „elismeri, hogy ingerült állapotban van”.

Széchenyi tisztában van, hogy a népszerűségben nem versenyezhet Kossuthtal.

Keresi az összeköttetést 1842 óta Metternichkel. Gervay útján közvetve leveleznek. Meggyőződik csakhamar, hogy Metternich nem bízik benne, a bécsi kormány nem hisz szándékai őszinteségében. Mardosó kétségek között írja naplójában, hogy vájjon jól tette-e, hogy fellépett Kossuth ellen? „Visszavonuljak? Nem! Deákkal menjek? Nem tudok! Ellenük? Igen. Hogyan? Bécsben keressek támogatást? Nem.”

Azt írja 1847-ben Apponyi Györgynek:

„Kossuthal nyílt harcba bocsátkoznom bulldog-féle bátorság lett volna! Mert ő a kedvenc, református, demokrata, aki a „páciensnek” mindig azt rendel, mi után az hamis étvágyával eped. Azonfelül ennek a legénynek olyan a szája, az ékesszólása, hogy a nőknek és a nőieseknek – ez pedig légió – ha szavall, folyik a nyála, gyakran meg könny a szemökben. Én pedig, mint Madame Couerge, mindig rosszalok, keserű gyógyszert ajánlok, amellet jó katolikus, mágnás és azonfelül öreg, törődött fiú vagyok, kit éppoly kevésbé kellemes nézni, mint meghallgatni.”

Kossuth és Széchenyi vitáiban Kossuth mindig udvarias, sokáig kíméletes, sohasem sértő. Széchenyi haragvó, Kossuthot Robespierrenek, Maratnak nevezi, vádolja, hogy hízeleg a népnek, a karzatnak, az ifjúságnak. „Magas paripára ül, mert mélyen alatta álló környezete folyton magasztalja.” Egy ünnepi beszédében Kossuth őt a „legnagyobb magyar”-nak nevezi. Széchenyire ez nem hat, mert „Kossuth őt oly magasra emeli, ahol nem tarthatja fenn magát.”

Kossuth számtalanszor visszaemlékezik Széchenyire. Egyik rokona – Ambrozovics Béla – nemrégiben nyilvánosságra hozott feljegyzései szerint mindenképen meg akarja világítani azt az űrt, mely őket egymástól elválasztotta.

Azt mondja Kossuth:

„Az én relációm Széchenyihez sűrűn került és kerül még ma is

ferde világításba. Széchenyit és engem egymás ellen mindenem, a haza jó sorsán is keresztül törtető halálos ellenségeknek iparkodtak a világ ítélőszéke elé állítani. Ellenségeknek, akiknek nem – kiki a maga útján haladva – a haza boldogulása, hanem csak egymás legázolása a célunk. Még olyan elfogultan fanatikus széchenyista is akadt, aki azt harsogta, hogy én abból a kettős motívumból neveztem el Széchenyit a „legnagyobb magyar”-nak, mert adni akartam a nagylelkűt, de egyúttal hízelegni is akartam neki.

A valóság az, hogy Széchenyi ugyanazzal a rajongó imádattal csüggött a hazán, mint én, de ez a szent hevület másfajta lecsapódásokat provokált az ő lelkében, mint az enyémben. Másféle temperamentum volt és ehhez képest más utat választott az ígért földjének felkutatására, mint én.

Ő borzadt a forradalomnak még a gondolatától is, annyira, hogy a „forradalom” és a „szabadságharc” fogalmát is összetévesztette. Mikor az 1849-i fergeg villámai megcsillantak, egy alkalommal kifakadt belőle az elkeseredés és valóságos extázisban kiáltott fel: „Szegény, szegény hazám, vérfürdőben látlak!”

Amikor az én utaimat keresztezni akarta, meggyőződés vezette, nem pedig gyűlölet. Azt a nevetséges felfogást, mely szintén felütötte a fejét, hogy az arisztokrata dúlt benne ellenem, a köznemes ellen, semmivé tiporta nagyraépített lelke és szelleme, mely belső fajsúly szerint mérlegelte az emberi értéket, nem pedig külső cifraság után.

Széchenyi általában tépelődő lélek volt. Az ilyen természetnek a forradalom valóságos antipólusa. Ez is egyik pszichológiai pillére az ő elvi állásfoglalásainak, úgyszintén a harcmórájának is.”

Kitér egy ízben – 1885-ben – a Pesti Naplóban azokra az ellentétekre, melyek őket elválasztották, az arisztokratát a demokratától.

„Ő liberális arisztokrata volt, én demokrata. Mindkettőnk programjában benne volt a „pour le peuple”, de a „par le peuple” az övéből ki volt zárva. Tőle tanultam, hogy „egyenlő jogok, egyenlő kötelességek”, de ő az ideál megvalósítására intézett izgatást kárhóztatta, ő felrázta nemzetünket aléltságából, de a nemzet közjogi érdekeit nem vette működési körébe.

Hogy melyik volt a helyes irány, afelett ítéletet mondani majd azon korra fog tartozni, mely nem lesz többé a mulékony opportunizmus s a pártszenvédelek befolyása alatt.”

„Én azokhoz tartoztam, akik a felébredt nemzet tevékenységét a közjogi reformokra s a nemzet törvényes önállásának intézvényes biztosítására is irányozták, amint magát Széchenyi az utolsó rendi országgyűlés végén (akkor már helyeslőleg) kifejezte: „Magyarország saját tengelye körül foroghasson.”

K o s s u t h   L a j o s ,   1 8 4 8 - b a n .

Kossuthot egész életében bántotta az a történetírói módszer, amellyel a Széchenyi életrajzírói vele elbántak. Jósika Miklóshoz írott levelében azt írja, hogy „öt korunk legnagyobb magyarjának hirdette, ezer sértései dacára... de halála alkalmával parentációját úgy vitte szét a világsajtó, hogy minden szerencsétlenségnek, mely hazánkat érte, oka, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, de engem követett”.

Ők ketten – Kossuth és Széchenyi – a magyarság nagy drámáját írják és élik végig életükkel. Öngyilkos lesz az egyik, örök száműzött a másik. Az irodalom klasszikus szabályai szerint elbuknak, mint a dráma hősei.

De vájjon Kossuthot nem lehet-e úgy megnyerni, mint Mária Terézia vagy Ferenc császár tette számtalan heves, ágáló, szónokló magyarral. Kitüntetés, javadalmazás, királyi kegy, dísz, méltóság kézszen várják. Ocskay brigadéros esete sokszor ismétlődött históriánkban. Nemrégiben a nagy szónok, felsőbükki Nagy Pál kapott jól jövedelmező hivatalt Bécsből. Hunkár emlékiratai Wirkner vesztegetéseiről is beszélnek a pozsonyi diétákon.

Kossuth Lajos szegény ember. A politikai szereplés nagy áldozatokat és lemondást követel. Szüleit, családját kell eltartania.

Metternich cinikus államművész. A konfidensek sűrűn emlegetik Kossuth nevét. Kísérletet akar tenni.

Az alkalom kézenfekvő. Landerer kiadó megtagadja Kossuth lapjának kiadását. Deák Ferenc sem zárkózik el a Wesselényihez írott levelében attól a gyanútól, hogy ez felsőbb befolyásra történt.

Kossuth új lapot akar indítani. Ezt kérelmeznie kell – Bécsben. A népszerű politikus sebezhető oldala ez.

A francia forradalom nagy tanúságai még eleven emlékként élnek az akkori kor irányadó férfiai előtt. E forradalom istenített alakjai, Mirabeau, Danton, Robespierre – nem is beszélve a szájhős Petionról – készek lettek volna elárulni a forradalmat, ha urai lettek volna annak.

Mirabeau gróf példát mutat. Adósságait fizetteti ki, 300.000 livre-t kap és palotát a Chausse d'Antinon.

A bécsi rendőri kormányzatnak nem utolsó eszköze a megvesztegetés. A konfidensek jelentései a szereplő férfiakat sokszor mint pénzsóvár, hiú hatalomvágyó politikusokat festik le.

E jelentések, melyek Sedlniczky gróf rendőrminiszter számára készülnek, sokszor egész jellemképek, részletekre kiterjedők. Különben is az emberi alacsony indulatok kihasználásától a hatalom sohasem tartózkodott.

Kossuth egyenesen Metternichtől akarja, kérni az engedélyt.

Ez az eset 1844-ben történt.

Ez a kihallgatás sokféle oldalról lett megvilágítva. Legautentikusabb az a két feljegyzés, melyet Metternich és később Kossuth foglalnak írásba. Metternich a beszélgetés anyagát azonnal tollba mondta, azzal az utasítással, hogy azt Wirkner államtanácsos tudomására hozzák. Kossuth pedig írásba foglalja kérelmét és ebben összefoglalja a beszélgetés anyagát.

A két feljegyzés lényegében nem tér el egymástól. Wirkner a feljegyzéseket rossz magyar fordításban közli emlékirataiban. Ezeket a feljegyzéseket Metternich vagy Wirkner utasítására a konzervatívokkal is közölték.

József nádor ösztönzésére egy középpárt alakításán fáradoztak Apponyi György, a két Dessewffy, sőt Batthyány Lajos is. A sajtó, a diákok, a vármegyék túlzásaival kellett felvenni a harcot. Ekkor teszi idősebb Bethlen János gróf azt az érdekes indítványt, hogy Széchenyi szövetkezzék Kossuthal, mert ellensúlynak ott vannak a Dessewffy grófok és elvbarátaik.

Széchenyi Kossuthnak ezt az új sajtóvállalkozását meg akarja akadályozni. Naplójában panaszkodik, hogy milyen meggondolatlan volt a kormány, mikor Kossuthnak megengedte a „Pesti Hírlap” szerkesztését, „melyben ostorozva hajtja Kossuth népünket az anarchia felé”.

Metternich feljegyzései „Fürst Metternich über seine Unterredung mit Kossuth, Wien den 12 Mai 1844” feliratot viselik. Kossuth németnyelvű beadványa május 19-én kelt.

Wirkner azt állítja, hogy a beszélgetés után nála is volt Kossuth. Wesselényihez írott levelében azt írja Kossuth, hogy nem ment el, bár erre Metternich utasította.

Ez a két feljegyzés lényegében véve megegyezik abban, hogy Metternich, habár finom és eléggé burkolt formában, mégis azt az ajánlatot tette Kossuthnak, hogy kész őt támogatni, mert „íróskodás biztosított támogatás nélkül keveset nyújt, és ha a tehetséges férfinak a szükséges lelki nyugalmat a megélhetés gondjainak eltávolításával meg lehet adni, ez azoknak kötelessége, akik a jó ügyet támogatják”. „Ha, szabadonálló íróként ennek az utóbbinak akarja szentelni tehetségét, *lesznek* ehhez vezető olyan utak, melyek nem viselik magukon a megvesztegetés gyűlöletes bélyegét.”

Erre az ajánlatra jelenti ki Kossuth, hogy a világ semmi jutalmáért sem vállalkozhatik egyébire, mint hogy kötelességét híven és becsületesen teljesítse.

Röviddel e beszélgetés után Széchenyi István Bécsben egy estélyen találkozott Metternichkel. Ez félrevonta őt és megismertette vele a tárgyalás anyagát.

Kovács Lajos, ki ezt magától Széchenyitől hallotta, elbeszéli, hogy a kancellár bevallotta Széchenyinek, hogy Kossuthal szemben nem találta el a helyes utat.

— Igaz – felelte Széchenyi. – A kormány négy ízben végzetes hibát követett el. Elfogatta Kossuthot, kibocsátotta, lapot engedélyezett neki és ezt elvonta tőle.

— És most mit tanácsol ön?

— Két alternatíva van. Utilizálni vagy felakasztatni! – felelte Széchenyi István.

Legrészletesebben az a levél foglalkozott Metternich-Kossuth tárgyalásaival, melyet 1844 október 4-én ír Kossuth Wesselényinek.

Kossuth leírja, hogy miután hasztalan sürgette a nádort egy hetilap kiadatási engedélyéért, Bécsbe utazott, Kolowratnál, majd Metternichnél jelentkezett kihallgatásra.

„Közel 3V2 óráig ültünk szemközt egymással, Metternich és én”, írja Kossuth. Elmondja híven a beszélgetés tartalmát, mely Metternich ajánlata körül forgott. Jellemzi Metternichet. „Gazdag ismeretekkel bír... gyakorlott lélek... büszke... becsületes embert alig hiszen, mert ilyennel csak fehér hollóként találkozott. Ő konzervatív ugyan, de barátja a haladásnak. „A kormány eljárása Magyarországal szemben egy hosszú hiba” – vallja be Metternich.

„Én az urat Magyarország első politikai írójának tartom – folytatja. Nekem olyan ember kell, ki sokat árthat, de sokat használhat is.”

Ezzel Metternich megtette ajánlatát Kossuthnak.

„Határozza meg önmaga fáradságai jutalmát!”

A 70 éves diplomata elpirult – írja Kossuth –, mikor egy mély tekintetet vettem reá.

„Hercegséged téved a magyar oppozíció fogalmát illetőleg” – válaszolék hidegen.

„A magyar oppozíciót a cselekvésben nem az a vágy vezérli, hogy ami a hazának jó, az őáltala történjék, hanem hogy megtörténjék. A hazafiúi kötelesség, Uram Herceg, nem portéka, melynek ára van s nem szolgálat, mely fizetéssel jár. Én, Uram Herceg – nem vagyok eladó!”

Kossuth ezután éles politikai disztinkcióval foglalkozik a kormányzati hibákkal.

„Százestendő tényekből eredt bizalmatlanságot nem lehet olyan könnyen levetni, mint egy öltönyt. Engedjen a kormány szabad vélemény osztódást... Az oppozíció majd előkészíti a kérdéseket és megoldását...”

„Úgy láttam, ezt az embert meglepi a hideg, határozott vissza utasítása a kormánykegynek.”

Ez a beszélgetés természetesen roppant feltűnést keltett mindjárt Metternich környezetében.

Szóbeszéd volt akkor, hogy Metternich Kossuthról így nyilatkozott: „Gewinnen kann man ihn nicht, man muss sich hüten, ihn zu reizen.”

És Kossuth is elmondja Wesselényihez intézett levelében.

Sajátságos Széchenyi makacs kitartása mellett az álláspont mellett, hogy Kossuthot és az ellenzéket „meg lehet nyerni”. Levelői, melyeket 1845. év után 1847. év végéig ír Apponyi Györgyhöz, folyton ismétlik, hogy Kossuthot fel kell használni, hogy e célra pénzt bocsásanak rendelkezésére. 1845 szeptember 1-én írja, hogy „Kossuth fáradhatatlan, roppant tehetség lakik benne és éhes. Úgy hiszem, most (hogy később mi történik, senki sem tudja) el nem csábítható. Ha nem fogom be, úgy végre ő ránt magával mindnyájunkat.” Ezt ismétli szeptember 17-i levelében is, majd 1847 június 5-i levelében az egész ellenzéket akarja „utilizálni”, „ez pedig a legnagyobb lehető discretióval, kompromittálás nélkül, csak egy quasi közbeeső személyiséggel érhető el, minő pl. én vagyok, ki egyik párthoz sem tartozom”.

Kossuth 1846 május 27-én megírja Wesselényinek, mint pletykát, hogy őt meglátogatta valaki, „aki Széchenyivel hivatalos házi viszonyban állott” és aki állásánál fogva hozzájutott Széchenyi és Apponyi közötti levelezéshez.

Ebben a levelezésben fordul elő az a terv, hogy Kossuthot utilizálni vagy felakasztatni kell. Többek között azt írja Apponyi György, hogy „ha tovább megy Kossuth azon az úton, hogy a modern Zrínyi szerepét játssza, majd neki is akad Wallenstein ja...”

Az egész dolog mese – írja Kossuth. Nem hitte el. Pedig Széchenyi „utilizálási eszméjét” Lajos főhercegnek, majd neki, Kossuthnak is elmondta. Sem Apponyi György, sem Széchenyi István nem hittek Kossuth önzetlenségében. Az opposíció mind veszedelmesebb ostromát más úton akarják levezetni. Nem veszik észre, hogy a forradalom küszöbére értek, mikor már az egyes emberek csak eszközei a néplélek hullámvásolásának. Nemcsak a fontolva haladók, de már az izgatók is a „vizek árján lebegnek, mint a gálya...”

A FÖLD SZABADSÁGA ÉS A POPULUS WERBŐCZIANUS.

A KÖZSZELEM ÉS AZ ÚJÍTÁS VÁGYA. A FÖLD SZABADSÁGA MEGÉRETT IDEA. A NEMESI SZABADSÁG. SZÉCHENYI ÖRÖK VÁLTSÁGOT AKAR. KOSSUTH POLITIKAI ESZKÖZNEK TEKINTI A FÖLD FÖLSZABADÍTÁSÁT. A NEMZETISÉGI JOBBÁGYOK. A DEMAGÓGIA VESZÉLYE. A POPULUS WERBŐCZIANUS ÉS A HALADÁS. A BÜROKRÁCIA. AZ ADMINISZTRÁTOROK. A VÁRMEGYÉK. METTERNICH ÉS SZÉCHENYI VITÁJA A VÁRMEGYÉKRŐL.

AGAZDASÁGI, társadalmi és politikai problémák egész sora várja a megoldást. Az egész közszellem újítást, változtatást követel. Egészen le, a névtelen milliókig hatolt a reformvágy. Meghatározhatatlan, akkor félreismeret izgatottsága egy egész nemzedéknek az, ami megnyilatkozik a kaszinókban, vidéki nemesi udvarházakban, a vármegyékben és a jobbágyok között is.

„Ezt az országot nem kormányozták jól” – vallja be Metternich – József nádorhoz intézett levelében.

Most ijedten veszik észre, hogy önmagát akarja kormányozni.

Meg lehet-e akadályozni a kor nagy evolúcióját? A jobbágy-munkaszervezet átalakítását, a föld szabadságát, a jogegyenlőséget, a közteherviselés elvét? Mindazt, ami húsz esztendő politikai harcainak színeit adta?

A föld szabadsága megérett idea volt minden párton. Az ősiség rendszere, a jobbágymunkaszervezet a harmincas évek eleje óta folyton napirenden van a diétákon, vármegyéken, politikai iratokban.

Ez a földkérdés az, ami elsősorban szorul gyors és gyökeres reformra. Dózsa jobbágy-lázadása óta alig foglalkoztak a rendek a birtokmegosztással, munkaszervezet nagy kérdésével. A „nemesi szabadság” megtámadásának tekintettek minden kísérletet, mely az ősi birtokrend, a zálogváltási perek, a megmerevített forgalom béklyóin könnyíteni akart.

A nép milliói el vannak zárva a földtulajdon szerzésétől. Az első teleköszeírásokat harag és ellentállás fogadja.

A jobbágytömeg, melynek eddig csak az örömtelen munka jutott osztályrészül, melynek története nem volt, úgy érkezett el a XIX. század küszöbére, hogy sorsán alig történt változás.

A Dózsa-lázadást megbosszuló törvényt hamar eltörölte az országgyűlés és bevallja, „hogy az egykori virágzó Magyarországnak semmi

sem ártott jobban, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek kiáltása folytonosan felszáll az Istenhez”.

A jobbágymunkaszervezet a francia forradalom után még fél-századig él a legtöbb európai államban. Az 1848-nak kellett jönni, hogy kitépje azt a magyar jog rendjéből.

A magyar föld is Európa eszmeközösségében élve, mindig részese volt azoknak a nagy válságoknak, melyek koronként végigvonultak az egyes társadalmakon. A hűbériség vagy ennek az Anjouk alatti saját-ságos nemzeti alakulata, az adományrendszer, a parasztlázadások, a mohácsi pusztulás utáni trónviszályok mind nagy változást csináltak a társadalombeosztáson. I. Ferdinánd uralkodását mindjárt 1300 új adományozással akarta megszilárdítani. De a negyvennyolcas átala-kuláshoz egyik változás sem hasonlítható. Az a rokonszenves vonás, amely az 1832/36. évi országgyűlést jellemezte, hogy éppen a kivált-ságoltak sorából kerültek ki a reformerek, megmaradt és győzött akkor, mikor a rendek önként mondanak le előjogaikról.

A „jobbágyság a beálmozott koporsókba zárt lelkek millióból áll” – hirdetik a jogegyenlőség harcaiban. Valójában azonban sok gazdasági és jótékony patriarkális elemmel bír e rendszer. A magyar jobbágy-ságot külön is jellemzi a nemzeti érzés. Rákóczi kurucait a jobbágyokból rekrutálta. Ruddini velencei követ, látván a német zsol-dosok kegyetlenségeit, előre megjósolja a Rákóczi-szabadságharcot. Rákóczi jobbágyai sorsuk jobbrafordulását várták, de a nemzet sor-sát is javítani akarták. Így kapcsolódik bele a jobbágyfelszabadítás gondolata Kossuth törekvéseibe is. A gazdasági, liberális vagy éppen szociális reformtörekvésekből a nemzet ügye lesz.

Kezdetben a föld szabadsága érdekében tett javaslatokat türel-metlenség fogadja. „A jobbágyviszony fenntartása a magyarság nem-zeti fennállásának kérdése”, vagy amint Kölcsey írja naplójában: „az úrbéri munkálatok elodázásával a nemesi szabadság palládiumára hivatkoznak”. De a reform gondolata elfogja a közszellemet. A forra-dalom már itt megkezdődött a lelkekben. „Mint a bölénynek, úgy kell, hogy kipusztuljanak a zordon institúciók” – írja Kemény Zsigmond 1842-ben.

Széchenyi is örök váltságot akar és szabad tulajdont. De átmenet-et követel. A jobbágytelek felosztásának korlátait sürgeti, a kisnemes minimumát akarja biztosítani. Kossuth mindenáron és mindenekelőtt akarja felszabadítani a jobbágy-ságot, hogy a nemzeti jogok részesévé tegye, mert csak így válnak a most jogtalan tömegek a magyar önállós-ág harcosaivá. Irataiban, későbbi levelezéseiben gyakran magyarázza álláspontját. Az úrbéri kötés „nem privati juris”, „de publici juris” –

írja Wesselényinek. Figyelmeztet a galíciai parasztlázadásra, mely arra int, hogy a jobbágyfelszabadítást meg kell csinálni – egyszerre.

Kossuth a középbirtokos vármegyei nemességet akarta a jobbágy nép vezérévé tenni. A jobbágyból a nemesség megerősítése okából akart szabad polgárt csinálni. Kossuth elgondolása azt volt, hogy a jobbágy felszabadítása megnyeri a tömegeket az állami függetlenség eszméinek, mert „a nemesség egymaga nem bírt a birodalmi egységesítő politikával” – írja 1882-ben Thallóczynek.

„A népet kellett nemzeté tenni, hogy Magyarország önálló lehessen. Ennek okvetlen feltétele volt a föld felszabadítása. Robot mellett intenzív, okszerű földművelés úrnál, jobbágnál egyaránt merő lehetetlenség. Rabszolga kényszermunkával lehet piramisokat építeni, de nemzetet vagyonossá tenni – soha.”

Ez a célkitűzés nagy veszélyeket idézett fel.

Vannak nemzetiségi jobbágyok is. Ez fokozza az ellentéteket. Erdélyben, a Király földön a szászok kegyetlenül elnyomják az oláh jobbágyokat. De mindkét nemzetiség között izgatás folyik a magyarok ellen.

A „pánszlávizmus mellett van pánsaxonizmus” – panaszolja a „Múlt és Jelen” című erdélyi lap 1841-ben. Egy másik lap, az „Erdélyi Híradó” már 1842-ben azt írja, hogy „a föld népe kezdi szolgálatjait megszüntetni.” Egy fiatal „polgárosult oláh” azzal fenyegetőzött, hogy „mi majd gondoskodunk magunkról”.

Nagy zűrzavar van a horvátok, illírek, szerbek, tótok, és szászok között. Kétségtelen, hogy a magyar nacionalizmus fejlődésével párhuzamos a nemzetiségek faji törekvése.

Hova fog ez vezetni? – kérdik a konzervatívok.

Látják a radikalizmus rettentő veszélyeit. A népszuverenitás eszményi gondolata igen sokszor a demagógia zsarnokságához vezetett. Ez a rém. Az izgatásokkal útrakelt eszméknek mindig ez az útravaló ja.

Ettől rettennek meg a fontolva haladók.

A munkaszervezet átalakulása a birtokososztályt rendíti meg, mely tőkeszegény. „Méltányos megváltást” sürgetnek a konzervatívok. A közteherviselés csak az autonóm pénzügyi igazgatás keretében éri el a célját. De a közjogi radikalizmus szembeállítja a nemzetet nemcsak a birodalom, de az európai nagyhatalmi egyensúlyi politikával is.

Főképen az uralkodóházzal kell békében élni. Erre int a, nádor, ép úgy, mint Metternich.

De Kossuth Lajos földreformja politikai eszköz, ő nem akarja ezt a bécsi kormány kezeibe juttatni.

A birodalmi kormányt sokszor foglalkoztatta az a gondolat, hogy

a kiváltságolt osztályok feje felett nyúljon át és szabadítsa fel a földet, már adópolitikai érdekekből is. Lipót császár, Mária Terézia és II. József sokszor tettek erre kísérletet.

„A jobbágyi állapot egy Damokles-kard volt fejünk felett – mondja Kossuth. Eszköz volt a bécsi udvar kezében, melyet, amikor tetszett, felhasználhatott. Ha ama régi törvényünkkel szólva, ezt mondja: „Clamor populi jugiter ascendit in conspectum domini” – a nép jajkiáltása szakadatlanul felhat az úrhoz – nem tűrhetem, fel szabadítom a jobbágyságot a feudális járom alól. Ha ezt a dictatumát az egységes uralkodás nyilvánításával összeköti: Magyarországnak örökre vége van, a nép vele tart s hogy mire képes a bécsi udvar, azt megmutatta Galíciában, ahol 10 forintért prédájára bocsátotta a népnek a Schlachticzok fejét. Ezt a fegyvert ki kellett a kezéből venni minden áron.”

De a „fontolva haladók” sorai is megbomlottak.

Apponyi György elpanaszolja visszaemlékezéseiben, hogy nagy bajt okozott, hogy azok a főrangúak, kiknek helyébe administratorokat neveztek ki – az ellenzékhez csatlakoztak. „Maga Deák Ferenc is ellenünk fordult.”

A király és arisztokrácia nagy békekötése 1679-ben következett be. Ekkor mondja Gubasóczy János váci püspök üdvözlőbeszédében nem minden szemrehányás nélkül:

„... az önkény mindig ellenzést vált ki, a törvénytelen szigor forradalmat.”

De most a közéletet alulról jövő erők mozgatják meg.

A nagy francia forradalom utórezgéseit érzi Európa minden népe. Az egyenlőség és szabadság eszméit végighordozta Európán Napoleon hadserege.

„Az államot és társadalmat fenntartó erőknek egyesülni kell” – inti Metternich a konzervatívokat. Nagy veszély fenyegeti az alig megnyugodott államokat. A forradalom veszélye. Szembe kell fordulni az izgatókkal.

De megteheti-e ezt a nagybirtokososztály a nemesi társadalom nélkül? A köznemesség mégis csak a legnagyobb támasz a közigazgatás hierarchiájában.

A „populus Werböcianus” bámulatraméltó. Végigküzd a napóleoni háborúkat, a pénzügyi válságokat – visszahúzódva él – a kúriákban. Az udvar alig csábítja, a császári hatalom hidegen hagyja. De mikor új életre kel a soraiból kikerült nemesi testőrség útján az irodalom – azt mohón szívja fel a lelke. Védi kiváltságait. De mikor a demokrácia eszményei kelnek életre – ő is a haladás szolgálatában áll. Igaz, –

hogy az ő szabadsága is privilegizált – nem népszabadság. De az abszolút királyság középkori felfogása mellett nagy tömegeivel a nemzet szabadságának védője. Szabadsága sokakra terjed ki, sokan részesei, ő a magyar föld politikai egyéniségének megtartója.

Ő küldi a diétákra az „országgyűlési ifjúságot, mely megtölti a pozsonyi vendéglőket, utcákat hangos vitatkozásaival, ott tombol a karzaton – csinálja a közvéleményt...”

Ez az „ifjú Magyarország.” A jurátusok, kancellisták, írnokok, titkárok, fiatal ügy védek, hevesvérű mágnások és kurtanemesek ezek – kik nemsokára ott sorakoznak fel a fórumon. A „honvédelmi bizottmány” vezetése alatt irányítani fogják az ország sorsát. Képviselők, kormánybiztosok, generálisok és alvezérek lesznek, demokrata, köröket alakítanak Debrecenben és trónfosztást mondanak ki. Halálos ítéletek tömege magyarázza „bűneiket.” Miniszterek, főkatonák, vértanúk, világhíres poéták, börtönfoglyok, külföldre bujdosók lesznek 25-35 éves férfiak. Egy zavaros kor felszínre kerülő buzogása ez.

Az országgyűlési ifjúság között – mely Wesselényinek 1834-ben hódoló üdvözlét küld – ott van Szemere Bertalan, Bónis Barnabás, Vukovics Sebő, Gencsy Lajos, Décsey László, Draveczy Sándor, Pongrácz Bertalan, Lovassy László, Kászonyi Dániel, Asztalos Pál és több mint 100 név.

Ezek a névtelen Irinyiek, Fábiánok, Lukácsok, Pálffyok, Kolozsváriak, Berzenczeyek, Gálok, Ácsok, Vargák, Hunkárok, Tatayak, Ragályiak, Tóthok és a sokezer ismeretlen maradt honvéd csinálja, színezi, éli a történelmet, egy tavaszi hadjárat páratlan dicsőségével teszi ismertté a kriptába zárt nemzet nevét.

Ma ott tolong és éljenez a karzatokon. De már történelmet csinál. Befolyása képzelhetetlenül nagy a vitatkozásokra, ők pótolják a sajtó nyilvánosságát, mely dicsér, gáncsol, ellenőriz, dicsóit és porba sújt.

Erős, szinte megvívhatlan vár áll szemben az újításra vágyó Magyarországgal.

Évszázados, szívós, kiterjedt, elpusztíthatlan bürokrácia.

Ez a patrimonialis császári hatalom végrehajtószerve. A bécsi kancellária és a budai helytartótanács százfogú gépezete, a fennálló társadalmi és állami rend őre. Egy teljesen feudális kormányzás ez.

Némi demokratikus jellege az 1840-ben felállított váltóbíróságoknak és a kerületi váltóbíróságoknak volt. A hétszemélyes tábla főherceg elnökével, az érsekek, püspökök, apátok, tárnokmester, országbíró, a főrendi és nemesi rend képviselőivel épügy nem szak- és független testület, mint az ítélő Tábla. Mindenik felett ott örökdik az „állami értekezleti tanács”, Ferenc Károly és Lajos főhercegekkel, Metternich,

Kolowrat, Nádasdy Mihály, Cziráky Antal és Fiquelmont grófokkal. Az 1847. évben a külképviseletben négy magyar követ van, három Esterházy gróf Németalföldön, Badenben és Svédországban, Franciaországban Apponyi Antal gróf.

A budai helytartótanácsban ott van maga Széchenyi István gróf is mint tanácsos, együtt ülnek ott idősebb Majláth György, Szögyény László és Vay Miklós. De a tanács hatásköre szűk.

Ez udvari, rendi bürokráciával szemben helyezkedett el a „tekin tetes nemes vármegyék” közönsége, a maga alispánjaival, főszolga bíráival, esküttjeivel és csendbiztosai val. Félelmetes hatalom a központi bürokrácia mellett, esetleg ellenében. Oda vannak már rendelve a „hely tartók” az ellenzéki vármegyékbe. Ezek az administratorok. Éppen nem idegen, – cseh vagy osztrák kiküldöttek, mint lesznek pár év múlva ygr^Bach kiküldöttei – hanem a magyar főnemesi és nemesi családok fiai. így például Hont megyében Luka Sándor, Pozsony megyében Pálffy Ferdinánd gróf, Sopron megyében Rohonczy Ignác, Vas megyében Zichy Bódog gróf, Zalában Festetich Leó gróf, Beregben Lónyay János, Zempléniben Péchy Emánuel gróf, Biharban TiszaLajos. Csongrádban Bene József. Ezeknek feladata, hogy az újoncot, adót biztosítsák, hogy „észretéírsék” az ellentállókat.

Letörni a vármegyéket – egyet jelent a forrongó nemzet elnémít ásával. Tudja ezt jól Metternich. Figyelmeztetései, dorgáló levelei, József nádorhoz intézett felterjesztései mind a vármegyék szellemét kárhoztatják. „A vármegyrendszer zavarja a birodalmi politikát. Olyan szikra ez, – amelyből bármely pillanatban tűzvész támadhat.”

Nem az országgyűlések azok, amelyek a hatalom urait mérsék letre kényszerítik, – de a vármegyék. A közszabadság eszméje a vármegyékhez fűződik. A rendi országgyűlésnek sem felelőssége, sem hatalma. Csak tanácskozótestület. A nemzet a vármegyékben él. Ennek hagyományaiban és hitében nőnek fel nemzedékek.

A fontolva haladók és Széchenyi is centralisták. A vármegyék hatalmát károsnak tartják. A birodalom eszmekörében a centralista Magyarországot elhelyezhetőnek tartják. Dessewffy Emil gróf 1847-ben „Alföldi leveleiben” világos okfejtéssel mutat rá, hogy „azokban össze vannak zavarva a törvényhozói, bírói, fenytő, rendőri, adózási jogkörök.” Az „52 részletes függetlenség” illuzóriussá teszi a nemzet függetlenségét.

Ez igaz – mondják a liberálisok. De a nemzet államisága nincs kiépítve. A vármegye alkotmányvédelme.

A vármegye adót szed, bíraskodik, újoncot állít és mindegyre szembekerül az uralkodóval és tanácsosaival. Páratlan dualisztikus meg-

osztása ez a közhatalomnak – a fenntartott felségjogok és a nemzeti jogok dualizmusa.

Széchenyi azért nem híve a vármegyerendszernek, mert akadályozza a központi hatalom tevékenységét. Nem veszi észre, hogy a vármegyerendszer minden hibái mellett egyedül védi a nemzet egyéniségét – a bécsi központi hatalom ellen. Csak a folytonos káros oppozíciót – mondjuk újkori szóval: „obstrukciót” – látja bennük. Akadályozzák a kormány jószándékait, félreértést támasztanak és gyanút az uralkodóháznál. Végeredményben eltorlaszolják a haladás útját. A nemzeti élet ismétlődő jelensége ez a vita. A következő század eleje a „nemzeti ellenállás” ugyanezen érvektől és ellenérvektől hangos. A magyarság végzete önmagát ismétli meg vezéreiben és politikai helyzetében.

Metternich és Széchenyi Gervay útján, majd közvetlen találkozásuk alkalmával foglalkoznak a vármegyék ellentállásával.

„Magyarország – mondja Széchenyi Metternichnek 1844. április 3-án – a vármegyék folyton növekedő önállósága alatt szenved. Ha ezeknek még jelentékeny pénzforrások jutnak, Magyarország 52 kormányozhatlan reszpublikára oszlik fel.”

„Ebben igazat adtam neki, – írja Metternich – de megjegyeztem, hogy ne oszljék fel az ország 52 reszpublikára – *de ne folyjon össze egyé sem*, ami megtörténik, ha a megyéknek egy országos pénztára lesz!”

A tapasztalt államférfi meglátja a birodalom veszélyét a vármegyerendszerben. A fejlődni akaró államiság kovásza ez, – mely okvetlen el kell, hogy vezessen a birodalmi egység megbontásához.

A vármegyeegülések épügy – mint a rendi gyűlések vitatkozásai, távol állanak a mai kor felfogásától – emlékei is csak szűkszavú, sokszor egyoldalú feljegyzésekben élnek. Az országgyűlési végzemények, a jegyzőkönyvek csak halvány színeket adnak. Az angol parlamenti élet ötszázöttes „Hansardja”, mely ötszáz év politikai küzdelmének gyűjteménye, – minékünk nincsen meg. Nem tudjuk ellenőrizni, mint az angolok, „hogyan vált az egyik kor eretneksége a másik kor dogmájává.”

És mégis érezzük ennek a kornak egész feszítőerejét. Egy életrevaló kor eleven szelleme száll felénk az avult kéziratokból, hiányos jegyzőkönyvekből. Látjuk – mint emelkedik fokozatosan a nemzeti érdek az osztályérdek fölé.

„Társaság alakult elveinknek bel- és külföldi sajtó útján terjesztésére” – írja Lukács Móric 1846 júniusában Wesselényinek. „Batthyány Lajos az elnök. Kossuth az örök váltságról és köztehervise-

lésről röpiratokat készít, Szentkirályi az ősiség eltörléséről, Hugo, a Croquis írója, német füzeteket ír.”

Ezalatt Széchenyi István a dunai gőzhajózásra aláírást nyit, „mert a Tiszában oly csatornát bírunk – melyet elhanyagolni bűn.”

Lázasan dolgozik az okos „gazdasági megerősödésem.”

Lesz-e ideje reá? Kossuth Lajos oly mély csatornát a nemzet lelkületébe és még inkább képzeletvilágában, – hogy már legyőzhetetlen.

Az illúzió erősebb, mint a realitás.

VÁLASZTÁS 1847-BEN.

A NEMZET POLITIKAI „ÉN”-JE. A FONTOLVA HALADÓK-PÁRT SZERVEZÉSE. DESSEWFFY EMIL. „AZ IZGATÁS ÉS INGERÜLTSEG NÖVE NŐ.” BIZALMAS JELENTÉSEK A VÁRMEGYÉKBŐL. TISZA LAJOS BIHARI ADMINISZTRÁTOR ÉS AZ OBSTRUKCIÓ. ANDRÁSSY GYULA GRÓF KATONAI AFFÉRJE. A FEBRUÁRI FORRADALOM. ZICHY EDMUND GRÓF ÉS BATTHYÁNY LAJOS GRÓF.

SZÉCHENYI és Kossuth hírlapi és irodalmi vitája, a „Pesti Hírlap”, mellyel Kossuth „korbácsolja a nemzetet a forradalom felé”, az 1846. évi rossz termés és ínség, az adminisztrátorok erőszakoskodásai, a folytonos izgalmas vármegyegyűlések, mind egy közös gyújtópontban fognak kirobbani. Az 1847. év végén országos választások lesznek.

Az egész politikai nemzetet izgalom fogja el. Már nem a pártok – vagy vezérek csinálják a közvéleményt. Az események elértek ahhoz a fordulóponthoz, – hol az a rejtélyes erő, mely történelmet csinál – elsodró hullámaival viszi az ellenzékét és kormánypártot a végkifejlődés felé.

A nemzet önrendelkezést akar. Ez a nemzet politikai „ÉN”-je. Le nem csillapítható, félre nem vezethető. Erőszak nem fog rajta. Immaterialis tömegező.

Metternich és Windischgraetz épügy jövendöli a kitörést, mint Széchenyi vagy Kossuth.

Amily mértékben Kossuth Lajos írói zsenije és szónoklatainak varázsa mindjobban a szélsőségek felé ragadja a közvéleményt – nő az aggodalom az udvarnál, a kormányzatban és a birtokososztályban. Egy középpártot kell alakítani – izeni Metternich. De milyen programmal álljon szembe a túlzással, a szenvedélyekkel?

„A konfúziót, értelmetlenséget, anarchiát csak célszerű reformokkal lehet megelőzni – írja Dessewffy Emil gróf. Hogyan alakuljon kormányttámogató többség, mikor magának a kormánynak sincsen programja?”

A centralisták vezére volt Dessewffy Aurél gróf, ki a kormány hatalmát akarta erősíteni a megyék ellenében, bár – mint Deák Ferenc 1844-ben írja – „a törvényhozásnak, mint a nemzeti akarat kifolyásának erősítésén nem igen igyekezett.” „Ha élne, – mondja Deák – most már egy számra és intelligenciára is nagytekintélyű hatályos kormánypártnak ő volna a központja.”

„Gróf Dessewffy Emil áll a „fontolva haladók” élére.

összegyűlnek hívására gróf Keglevich Gábornál. Az egész arisztokrácia és a vagyonos középnemesség. A Babarczyak, Almássyak, Majláthok, Széchenyiek, Zichyek, Dessewffyek, a Földváry, Szunyogh, Széli, Simó, Brezovay, Neményi családok tagjai. Ott van Tisza Lajos, Vay Ádám, Tallián Sándor, Szilassy József, Rohonczy Ignác, Prónay Albert báró, Nedeczky Kálmán, Hedry Ernő, Jeszenszky Ferenc, Dőry Gábor, Bolgár Gábor, Beöthy Lajos, Földváry Gábor, Gosztonyi Miklós, Gál Eduard. A régi Magyarország, több százan.

A program jó.

Gróf Széchenyi Antal terjeszti azt elő. Követeli a nemzet „alkotmányos és közigazgatási önállóságot,” de mindenekfelett „a közbirodalommal való összeköttetés megóvandó.” Hirdeti „a politikai becsületességet.” Kívánja a közigazgatási és pénzügyi reformok egész sorát. Széchenyi évtizedes elgondolása van itt formulázva.

A program általános dicséretet arat. Megmozgatta, talán közös „politikai alapra helyezte a felsőbb rétegeket”. A fontolva haladók itt léptek fel szervezeten és testületileg az „izgatók” ellen.

Gróf Dessewffy Emil átveszi a pártszervezést. Itt vannak a képviselőválasztások. Itt, a vármegyékben kell a, döntő harcot megvívni.

De lehet-e szembeszállni meggondolással, óvatossággal Kossuth félelmetes agitatori hatalmával? Az ellenzéki szellem világosabb, merészebb és átütőbb.

Mint az újkori szociológiában, az „Endziel” homályosabb, mint a „Drang” periódusa. Az ellenzék harcának nincs megjelölt végső célja. Ezért veszedelmes. A fontolva haladók pozitív igazságokat hirdetnek. Ezért ajlig van hatása fellépésüknek.

A vármegyék ellenzéke legyőzhetetlen. Mint egy „gonosz kórság mirigyei”, úgy terjed az ellentállás szelleme.

Az öreg József nádor már 1846-ban, december havában a, helytartótanácsához egy titkos átíratot intéz. A pestmegyei gyűlések „botrányos merényeit” bírálja és felhívja a helytartótanácsot, hogy „e jelenségek sikerrel gátlására” megfelelő egyéneket jelöljön ki. De a nádor már 1847 elején halott. A pesti vármegyegyűlésen Kossuth Lajos mondja a gyászbeszédet és amint egy bizalmas jelentés mondja, „szónoki szempontból valóban mesteri beszédben jellemezte a halottat”.

De „az izgatás és ingerültség növe nő” – írja az új nádorhoz Festetich Leó gróf a zalai tisztújításról. „Az ellenzék legtúlzóbb egyénei Inkey Kazimir és Horváth Ferenc, – behurcoltak a nemesség közé és „éljen” kiáltások között felemeltek”.

Az új országgyűlés választásának éve ez. Az eljövendő nagy viharok hullámzása vonul végig az egész országon. Mindenünnen erőszak, végnélküli vitatkozások, verekedések híre jön.

Biharban vér foly.

Ezek a bihari küzdelmek az egész országban híresek. Már 1845-ben valóságos hadijelentéseket küld szét Beöthy Ödön. „December 15-re közgyűlést hirdettek... Tisza Lajos adminisztrátor elnököl. Sor-katonaság a megyeház előtti téren. Irtóztató láрма a közgyűlésen. Erőszakos szavaztatás. A gyűlés napokig foly. A roppant zajban az adminisztrátor határozatokat hozat. Egy 24 főből álló mihályfalvai gyilkos csoport tör be esküdt Sántha László vezérlete alatt... ügyvéd Janaichot vérbe borítják... a nagyszámú ellenvéleményű közönség kiszoríttatik. Bernát és Gedeon Tiszára kardot rántottak... a természet katonaság foglalja el... az utcán fegyveres csapatok... öfelségéhez feliratunkat alájegyeztük” – végzi Beöthy Ödön tudósítását.

Bihar vármegyét kormányozza a Jókai „Köszívű ember fiai” regényalakja – Tisza Lajos adminisztrátor. Gögös, erőszakos úr. A vármegyeháza koronként valóságos csatatér. A Beöthy Ödön által irányított ellenzék katonákkal fékezi.

Az 1847. év augusztus havában István nádorhoz küldi helyzetjelentését Tisza Lajos.

„Az ellenzék megrögzött és minden képzeletet felülhaladó durva személyeskedés és megtámadó modorát véve elő, rakoncátlankodása által a közügyek folyamatát legalább kétnapi ülésen át nevezetesen hátráltatta...”

Megnevezi az ellenzék vezetőit is. „Megrázó, felbőszült viseletűek valának a két Bernáth, Toperczer Ödön, Komlóssy Antal, Bige Károly, Szakács György, Csanády Sándor, Szacs vay Imre.”

Megérkezik Nógrád megye főispánjának, gróf delà Motte Antalnak rezignált jelentése a nádorhoz, hogy a megye közgyűlése a nádor üdvözlésére kiküldött szónokul „minden ellenzése dacára” Pulszky Ferencet választotta meg azért, „nehogy cifra és udvarias szavak alá rejtve a valóságot, a nádor a megye politikai viszonyai iránt balvélekedéssel legyen”. Tornáról Bárczay József adminisztrátor ír, hogy a „konzervatív párt meghasonlott, az ellenzék személyeskedik és ha féktelenségük felett nem örködnek, a megyék felforgattatnak...”

Október első napján újra ír Tisza Lajos Gesztről az országbírónak, hogy a közgyűlés előkészült a képviselőválasztásokra, a közgyűlésen Beöthy Ödön magát, amennyire tőle telhetett, illedelmesen és mérsékelten viselte... Lukács György ellenzéki pesti főnökeihez segítségért felküldetett, ha, igen nagy pénzbeli segítséggel nem támogatják az ellenzék, a konzervatív rész győz.

Kossuth nagy szervező erő. A Nemzeti Múzeumban 1847 augusztus 28-i kelettel egy levele van Meszlényi Rudolphhoz, hol beszámol „az egyes megyék választási viszonyairól tartott tanácskozásról”. Fejér

megyében erős a konzervatív párt. Az ellenzéket Zichy Ödön adminisztrátor sakkban tartja. Azt hiszi Kossuth, „hogy 10.000 forint költséggel Meszlényi is megválasztható”. „Ehhez Batthyány Kázmérnak kell járulni.” A „fejéri dinaszták közül másokat interezzálhatóknak nem talállok, mint a Batthyanyákat, Festetich Geyzát és Palocsayt. Batthyány Kázmér megválasztása egy pár ezer forinttal kevesebbe kerül, mint Salamon Lajosé vagy Meszlényié. Batthyány Lajos szívesen áldoz többet is, csak más és ne Batthyány Kázmér legyen, mert őt a főrendi táblán szeretné.”

A kormány hírei rosszak.

Péchy Emánuel gróf adminisztrátor tudatja Zemplénből, hogy Lónyay Gábor és Andrassy Gyula gróf „versenyárs” nélkül megválasztattak. Lónyay régi ember. „Gróf Andrassy pedig szónok nem lévén, azzal tehát agitálni nem fog. Különbén is nagy mértékben nagy arisztokrata, szelíd jellemű, nem heves és nem darabos... Gróf Széchenyi Istvánt magának úgyszólván mintául tűzte ki.”

Gróf Andrassy Manó ellenzéki követte választását jelenti Bárczay József adminisztrátor, Tornán „lélekvásárlás”... a szomszéd megyék legjobb kortesei kétszázán... verekedések, „az erény és szabadság” igyekezett, de az erő, hatalom és pénz mindenhatósága előtt porba hullt ... a konzervatívok megbuktak...

„Az ellenzék mirigye terjed és már olyanok is, akik ő felsége kegyelméből élnek – azon megnyugtatás mellett, hogy csak a német kormány ellen irányoztatik az inger – meghajolnak az ellenzék előtt... fogyni látom a konzervatív tábornok” – írja a nádornak Sopronból Rohonczy Ignác adminisztrátor. Győzelmet jelent ifj. Majláth György baranyai főispán, de a „győzelem 18 óráig tartott”.

Az országban a választáson az ellenzék győz, Pozsonyban az országgyűlésen az ellenzéki szellem lesz úrrá.

Felújult roppant ellenzéki előtörésről jelentenek februárban a vármegyékből a főispánok és adminisztrátorok. Március 2-án írja gróf Andrassy György: „Sárosban az ellenzéknek még nincs többsége, de hogy a kedélyek felzaklatása milyen eredményt fog a nem távoli időben szülni, az bizonytalan.” Bizonyos „szegény legények” társulatát, mely az ellenzékkel szövetkezett, ki fogja kutatni...

Kossuth jelöltségét Ráday Gedeon grófnál határozták el 1847 október elején. A két Batthyány, Podmaniczky Frigyes, Teleki László gróf, Majtényi Ignác báró. A választás október 18-án volt, szép nap-sütéses őszi napon. Podmaniczky Frigyes, ki ott lovagolt Kossuth kocsija mellett, azt írja emlékirataiban, hogy „részint ragyogó keleti díszben, részint kivarrott szűrben, lengő árvalányhajjal a Kossuth-kalap

mellett, ott lovagolt a magyar arisztokrácia dísze, virága”. De a nép is ott volt. Vácról egyedül 3000 nemes választó jött be...

Ezzel az új országgyűlés sorsa el volt döntve.

„Hova jutunk a mai politikai helyzetben – írja István főherceg Pozsonyból Kolowratnak 1847 december 22-én. – Nagyon aggódom a szeretett Ausztriáért... Adja az Isten, hogy tévedjek, de felozlás felé haladunk. Itt nálam Magyarországon nagyon „probelmatisch”, sikerülni fog nekem a dolog... ilyen praepondens durva elemekkel... Hogy végződik az országgyűlés... félek a jövőtől.”

A pozsonyi ülésterem karzatán erőszakos, kiabáló országgyűlési ifjúság. Estéknént fáklyásmenetek. Titkos gyűlésezések, majd tüntetések. Katonaság vonul ki.

Mindegyre utcai kraválok.

Terjedelmes jelentést ír a fiskális direktor – Eötvös – az „Andrássy Gyula gróf esetéről”. A katonaság Pozsonyban egy tüntető országgyűlési ifjút, bizonyos Göcze Jánost letartóztat. Andrássy Gyula közbelép, amint a fiatallembert a főörhelyre kísérik, ki akarja szabadítani. Egy katona feléje dőf a szuronyával, de ő „ösztönszerűleg botot vesz kezébe”.

Katonai atrocitás... mentelmi jog sérelme – mondanák napjainkban.

Pozsony is lázban van.

Hosszadalmas vizsgálat indul meg a katonák ellen. Majláth György véleményt ad, nem hibáztatja a katonát, mert ha Andrássy az ifjúért közbe akart lépni, ennek helye nem az utcán, de a főörhelyen volt.

Ezzel be is van fejezve az ügy, mert közben nagy események hírei jöttek. A párizsi forradalom és Lajos Fülöp elűzetésének híre.

Az opposzió folyton erősödik, a diétán és az utcán egyaránt előretör.

A konzervatívok kapkodnak és tanácstalanok. A közhatalom erőtlen, nem bír az izgatott tömegekkel, Bécsből pénzkrisis híre jön.

Ennek a parlamentnek története rövid pár hónap. Nagy össze-csapással kezdődik az adminisztrátor kérdésben. A hallgatóság „óriási dörömbölése és zajongása”. Wirkner és Sedlniczky ijedten tanácskoznak. Metternich ellen Kolowrat is intrikál, játszanak a forradalom tüzével. Pozsonyban március 3-án nagy izgalom van. A győri követ panasolja, hogy a bécsi bank jegyeit nem akarják elfogadni vidéken. Senki sem hallgatja. Kossuthot várja mindenki. Ez feláll és elmondja történelmi nagy beszédét.

Széchenyi István és Apponyi György utolsó pillanatban a házfel-ozslatást javasolják.

De ki hajtsa azt végre?

István nádort Bécsbe hívják, de ő gyenge és habozó. Előbb a magyar urakkal akarja megtanácskozni a súlyos lépést. Ellene mond Apponyi tervének.

Az 1830. évi francia forradalom százéves fordulóján sokat vitatta a francia publicisztika, hogy vajjon, ha X. Károly és Polignac herceg elfogadják Thierst és a „National” szerkesztőségét, kitör-e a forradalom? Ez minden forradalommal kapcsolatos örökös kérdés. Vajjon, ha...?

A készülő bécsi forradalomról, Wirkner elbeszélése szerint, Metternich értesítést kapott, de ő „néhány rendőrrel” akart annak véget vetni. Zichy Edmond gróf főlovászmester újra sürgeti az országgyűlés felosztatását és felhatalmazást kér, hogy „több mágnást és követet tartóztasson”. Mikor a nádornál jelentkezik, ott találja Batthyányt, Kossuthot, Szemerét és Teleki Lászlót. Erre Batthyány hozzalépett és Wirkner szerint azt mondta:

– Ön minket el akar fogatni? Mi önt felakasztatjuk!

Elérkezett tehát „az utolsó rendi országgyűlés” – a forradalom küszöbére. Mikor a harmincas évek országgyűlésén a jobbágyság felszabadítása lekerült a napirendről, Kossuth kitűzi a nagy célt és azt bejelenti Deáknak. „Az embert kell felszabadítani, azután az országot.” A jobbágy rendszert mindenáron meg kell szüntetni és egyenjogú polgárrá kell tenni mindenkit.

Most már egybefoly a két nagy agitációs hullám. A nemzet és a nép felszabadítása. Szabad állam és szabad polgár.

Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és a francia forradalom tanaj nevelték a tizenkilencedik század szabadságmozgalmainak vezetőit. A sztoikusok tanai az „ember méltóságáról”, a puritánok és Locke „függetlenségének” ideái feszíteni kezdték a birodalom eresztékeit is. Ne felejtjük el, hogy Jefferson függetlenségi nyilatkozata nemcsak az ember szabadságát hirdette, de az Angliától való elszakadást is, a függetlenséget. Kossuth roppant átfogó elméje az emberi jogot, a polgárjogot és az állami függetlenség ideáit együtt helyezte lendítőerőként a népmozgalomnak élére. A föld szabadságát az ember szabadsága, ezt a nemzet szabadsága kellett, hogy kövesse. A rendiség agyagfiguráit hamar ledöntötték. A jelen legyőzte a múltat.

A FORRADALMÁROK ÉS AZ ELLENFORRADALMÁROK.

BEPILLANTÁS A JÖVŐBE. SZABADSÁGHARC VAGY FORRADALOM. A MÁRCIUS UTÁNI BÉCSI MINISZTERTANÁCS HATÁROZATAI. JELLASICH VÁLLALKOZÁSA. ROTSCCHILD PANASZA. ESTERHÁZY KÜLÜGYMINISZTER JELENTÉSEI. ERDÉLYI ÜGYEK. A SZÁSZOK ÜGYNŐKEI BÉCSBEN. BÉCSI TERVEK. NAGY PÁL MAGYARORSZÁG FELDARABOLÁSÁRÓL. A TOBORZÁSOK. A BARANYAI LÁZADÁS. ZSÓFIA FŐHERCEGNŐ ÉS APPONYI GYÖRGY.

AGONDVISELÉS néha bepillantást enged a jövőbe. A negyven-nyolcas idők a jövő előtt lebbentik fel a fátylat. Sorra jönnek a nemzeti hadsereg, nemzeti jegybank, nemzeti kormány, fel-támadnak a nemzetiségek, a dinasztia nagy válságba jut, végül Magyar-oroszgot Világos után feldarabolják.

Szabadságharc, vagy forradalom? Tisza Kálmán 1888-ban egy beszédében bizonyítgatta, hogy a harc a „fennálló törvények védelme” volt. A császári kormány október 3-át jelöli meg, mint elválasztó vona-lat. A házfeloszlatás, minisztérium elbocsátása után a nemzet már for-radalmár. A „honvédelmi bizottmány” már forradalmi direktórium.

Ezt a halálos ítéletek, in contumaciam marasztalások 1849-ben és 1850-ben folyton kiemelik. Sőt 1850-ben Zichy Edmund panaszát Görgey Arthur ellen azért utasítja el a császár, „mert október 3-a előtti cselekedete nem volt törvényellenes”.

A vitatkozás nem akadémikus. Deák „jogfolytonossági elmélete” ezen épült fel.

Igaz, hogy a törvényhozás gyors ütemű és talán forradalmi. Bat-thyánynál alakul meg a minisztérium lárma, zaj, szónoklatok közben. Mint egy népgyűlés. Kossuth figyelmezteti is erre Batthyányt. De már a kabinet vegyes összetételű. Kossuth és Széchenyi, Szemere és Deák, Klauzál Gábor és Esterházy Pál herceg... Koajiciós kabinet.

De Bécs kétségen kívül forradalmiaknak tartja a március 15-e utáni eseményeket. „Amíg Radetzky nem győzött – írja Kossuth de-cember hóban „Beszámolójá”-ban –, addig nem árulta el igazi szán-dékait.” Ezért oly kétszínűek és ellentmondók rendelkezései.

Hurbán, Jellasich, Urban már a katonai ellenforradalom expo-nensei. A bécsi osztrák kormány még habozó, de Bécs elfoglalása után már ő szervezi meg a bürokrácia ellenforradalmát.

A márciusi ifjak mindkét fővárosban deklarálták ugyan a biro-

dalom szabadságjogait, Magyarország önállóságát. Kossuthot százezer bécsi polgár éljenzése kísérte a Burgba. De jött a mindennapi élet. A kormányzás, az adminisztráció ezer kérdései, a hadsereg fizetése, sorozása, vezérlete. Melyik kérdés hova, kihez tartozik?

Sokszor megoldhatatlan feladatok előtt állanak nemcsak a magyar, de még inkább a régi birodalmi miniszterek. Semmiféle dekoráció vagy szónoklat nem segít az államélet nagy nehézségein.

A háromszázestendős birodalmi gondolat, a hatalmas bürokrácia, a hadsereg – kapituláljon a forradalmi gondolat előtt? Engedje felbontani a „közös állam széttephetetlen szent kötelékeit?” Hiszen ezért fogják majd halálra ítélni Batthyányi. Görgey Arthur meg azzal fog védekezni 1850-ben, „hogya vissza akarta terelni a nemzetet az összmonarchia keretébe”.

A birodalom európai nagyhatalom. Még zűrzavaros állapotában is nagy a tekintélye. Az „európai súlyegyen” biztosítéka. A dinasztiák szent szövetségének védelme alatt áll.

Igaz, hogy a népmozgalom egyelőre győzelmeskedett. Metternich és Kolowrat versengése, az udvar és környezetének habozása, a rendőrség ügyetlensége mintegy elejébe mentek az eseményeknek. Bécs az „aula” kezeibe került. Várni kell. Egyelőre a lehetőségeket mérlegeli a bécsi kormány. Igyekszik békében élni az ifjúsággal, a bécsi polgársággal, de főképen a pesti lázadókkal.

Magyarország közjogi különválása átmenet nélkül, rögtönösen ment végbe. Hogyan kormányozzák a két államfelet? Mi történik a hadsereggel, ki parancsol annak? Ki újoncoztathat? Ki rendelkezik vele? Olaszországban kitört a forradalom, honnan vegyék a segítséget? Hiszen már a birodalom legkeletibb részében, az erdélyi határőrezredekben is gyanús mozgalom észlelhető. Az olasz hadseregből naponként szöknek át az ellenséghez. És Jellasich a horvátok élére állott, pénzügyi segítséget kér, nem Magyarországtól, hanem Bécstől. Ki parancsol Horvátországnak? A birodalom külügyi érdekei, a birodalom pénzügyei megoldásra várnak.

Az utca és az udvar között tanácskozik Bécsben egy ingadozó, habozó, heterogén kabinet. Naponkint tartanak minisztertanácsot. A jegyzőkönyvek köteteket tesznek ki. Csak futó pillantást vessünk a tárgyalás módjára és kibontakozik előttünk a roppant fejetlenség és zűrzavar a birodalom mindkét felében.

Az első ijedtség után a bécsi kabinet már április 6-án előlépteti Jellasichot altábornaggyá. Kolowrat elnököl és kijelentik, hogy ez „az osztrák kormányhoz teljesen hű és benne bízni lehet”. De hír jön a hadsereg köréből. Aggodalmat kelt. A hadsereg olasz tisztjei és legénysége vissza akarnak térni Olaszországba. Ez az április 10-én tartott

minisztertanácsot foglalkoztatja, már 12-én Sina nagykereskedő-ház információját ismertetik. Pesten lengyel képviselők jelentek meg, népgyűlést tartottak és követelték a magyar csapatok visszahívását Galíciából. A népgyűlés „elítéli az olasz testvérek elnyomatását”.

A bécsi lengyel komité felosztatását szeretnék elérni és Dobranszky kiutasítását. De Pillersdorfer miniszter ellentmond.

Felérkezik április 30-án Jella[^]ich Bécsbe és kérdi a kormányt, hogyan viselkedjék a magyarokkal szemben.

A császár reájegyzi a minisztertanácsi jegyzőkönyvre, hogy ő fog dönteni ebben. A magyar kormány „diktatórikus rendelete” kerül elő május 1-én. A magyar kormány önállóan a hadsereg kérdésében nem rendelkezhetik, ez a jog a királyé. Felolvassák május 6-án István főherceg egy jelentését, hogy Deák Ferenc azt mondta az osztrák alkotmányokiratra, hogy azzal a magyarok is megelégedhetnek. Rotschild bécsi bankár elpanaszolja, hogy a pozsonyi zsidókkal kegyetlenkedtek. Kéri május 7-én, hogy „a császár jelentse ki, hogy ezt mélyen sajnálja”.

De újabb hír jön Magyarországból. Lederer generális jelenti, hogy Bábólnán és Mezőhegyesen a magyar kormány lefoglalta a méneseket. Ijedt jelentést küld a május május 9-én. A magyarok ellene nyílt oppozícióban vannak, 30 személy megesküdt, hogy meggyilkolja őt.

Külön és körülményesen tanácskoznak május 10-én az osztrák minisztertanácsban a voltaképeni közös ügyekről, hogyan érintkezzenek a minisztériumok egymással, majd Batthyány és Esterházy magyar miniszterek 80.000 fővel a katonaság szaporítását kérik Magyarországon. Ehhez hozzájárul a minisztertanács.

Május 13-án Jellasich kérelmét tárgyalják, ki azt kéri, hogy a horvát tartománygyűlés megtartása előtt még ne kelljen feltétlenül engedelmessé válnia a magyar minisztériumnak. A hadügyminiszter jelenti, hogy zavargások vannak Magyarországon. Lederer generális macskazenét kapott, katonaság lépett közbe. A palatínus személyes biztonságát féltik. A bán határőrség mozgósítását kéri, de „erre nézve a magyar minisztériumot akarják meghallgatni”.

Jellasichnak 5000 forintot utalnak ki, ezért Bécsbe fog jönni. A horvát rendek „a magyar elnyomásra” panaszkodnak. Ezt a panaszt Ferenc Károly főherceg juttatja a minisztertanácsához. Majd a prágai pánszláv gyűléssel foglalkoznak. Ez ellen a magyar minisztérium emel kifogást.

„Jöhet-e Palatínus Bécsbe?” – kérdi Pulszky Ferenc külügyi államtitkár. „Jöhet, jó benyomást fog csinálni.” A császár váratlanul elhagyja Bécset. Ezt május 21-én Esterházy herceg bejelenti. „Ez rossz benyomást tesz, féltik a rendet, ne tartson távolléte sokáig.”

Közben likvidálni akarják a közös ügyeket, de mi legyen a palatínus hatásköre, ki „alter egoja” az uralkodónak. Erdélyre is kiterjed-e ez?

Már június 1-re megjön a balázsfalvi gyűlésről a híradás. Itt figyelmébe ajánlják öfelségének, hogy az oláhok többségben vannak és a szászokkal azonos kívánságaik vannak.

Figyelmeztetik a császárt, hogy az oláhság, mint nemzetiség, „magja lehet azon alakulásnak, melyet a dunai fejedelemségek formálhatnak osztrák felsőség alatt”.

Az orosz és török rivalitás mellett – íme az osztrák császári törekvés is. Moldva és Havasalföld – talán Erdély egyesítése – a habsburgi impérium alatt. Látni fogjuk az orosz mohóságot, amellyel bevonul majd Erdélybe. A román királyság kialakulása után is mind egyre felmerül az a terv, hogy Nagy-Románia az osztrák császárság alatt egyesíttessék.

Június 5-én az erdélyi uniót tárgyalják, mely erdélyi határozat szokatlan gyorsasággal jutott el Innsbruckba. Ez az összmonarchia érdeke ellen van, a magyar kormány hatalmát növeli, az oláhokat és szászokat nemzetiségükben fenyegeti. Az oláhok német-római birodalom alkotására törekszenek, a szászok „zárókövei” a császár keleti uralmának. Az uniót csak feltételesen kell elfogadni, pénzügyi teherátvállalás, határőrvidék fenntartása, újonckötelezettség elismerése feltétele alatt.

A hadügyminiszter június 10-én már a magyar párt és a szerb-illirek közötti nagy feszültségről jelent, a polgárháború nincs már távol, szerb szabadcsapatok is résztvesznek ebben, a magyar hadügyekre a központi hadi hatóságnak befolyása csökkent.

Június 25-én jelenti a hadügyminiszter, hogy Szlavóniában és Horvátországban nagy az elégedetlenség, népgyűlést tartottak Zágrábban, Jellasichot követelték és a horvát katonák visszahívását Olaszországból. Másnap átír az osztrák minisztérium a magyarhoz a horvát ügyben és az erdélyi unió ügyében, a következő nap János főherceg egy horvát-magyar közvetítő javaslat tervével lép elő. Július 3-án jelenti a Bánus, hogy a magyar minisztérium megtagadta csapatainak pénzügyi dotálását, erre az osztrák minisztérium küld 150.000 forintot. Július 5-én János főherceg egy rendeletét olvassák fel a palatínushoz az ellenségeskedések azonnali megszüntetéséről. Majd 6-án az olasz hadsereghez generálisokat neveznek ki. Július 7-én Jellasich jelenti, hogy nehéz az ellenségeskedést kikerülni, mert a horvát határon nagyszámú nemzetőr áll. Július 8-án tárgyalják a horvát feltételeket és a magyar választ, mely a Jellasich fellépését dezavualtatni kéri.

Július 18-án a magyar kormánnyal közli a minisztertanács az okokat, miért küldött Jellasichnak pénzt.

Augusztus 10-én Radetzky mailandi előrenyomulása esetén egy esetleges francia intervencióról tárgyalnak. Augusztus 14-én a magyar kormány azon tervéről tanácskoznak, mely a gabonakivitel meg akarja tiltani Ausztria felé. Augusztus 16-án jelentik, hogy Oláhországból Bécsbe küldött ezüst- és aranypénz Nagyszebenben fel lett tartóztatva és azt magyar pénzre szándékoznak felcserélni, a hadügyminiszter kéri, hogy a német tiszteknek engedjék meg a magyar hadseregből való kilépést, viszont a magyar tisztek hivassanak fel, hogy át akarnak-e lépni a magyar hadseregbe? Augusztus 18-án Latour hadügyminiszter jelenti, hogy a német katonaságot bántalmazzák Magyarországon; 27-én utasítani kéri a magyar minisztériumot, hogy a zág-rábi hadipénztárt dotálja.

Ugyanekkor Pipitz államtanácsost felkérlik, adja elő memoárját Magyarország és a monarchia változott viszonyairól. Ez egy terjedelmes memorandum a tulajdonképeni közös ügyekről „a *pragmatica sanctio*” szellemében, hadügy, pénzügy, külügy egységének biztosításáról. A két törvényhozásból helyes lenne egy „Reichsrathot” alakítani a közös ügyekre.

Ez a memoár felöleli a horvát ügyeket is és a minisztérium azt a felség elé terjeszti.

Ezután jönnek a szeptemberi és októberi események, Windischgraetz és Jellasich támadása és a pesti bevonulás. Már ez előtt – december 16-án – elhatározza a minisztertanács – Kulmer javaslatára –, hogy Magyarországot katonailag kell egy ideig kormányozni és szükséges „*commissariusokat*” kell kiküldeni, egészen megbízhatókat.

Hosszú névsort terjeszt elő az eltávolítandó és visszahívandó tisztviselőkről. Nézete szerint a magyar udvari kamarát továbbra is Duschek vezesse. Beszél Nagy Pállal – jelenti Kulmer –, ki azelőtt ellenzéki képviselő volt és ez azt mondta, hogy „az országnak a minisztérium által tervbe vett nemzetiségi feldarabolása szükséges”.

Csak alkalmas vezér kell és minden készen áll – az ellenforradalomra.

Az egész mozgalomnak egy energikus, okos és hatalomra vágyó asszony az irányítója. Ez Zsófia főhercegasszony, ő kell, hogy helyrehozza azt, „amit a férfiak ügyetlensége elrontott” – mondja róla Jósika Samu báró.

Bécsben híveivel tanácskozásokat folytat. Felhivatja magához Apponyi György gróft és Jósika Samu bárót. Hallani akarja véleményüket. Szeptemberben történik meg ez a tanácskozás Schönbrunn-

ban. Bécsben még a diákság az úr. Megfigyelik az udvart és híveit. Álrühában, vadászoknak öltözve mennek Bécsből Schönbrunnba. Apponyi György gróf tanácskozik a főhercegnővel, Jósika Sámuel örökösök.

Előbb a trónváltásról volt szó – beszéli Apponyi György –, hogy vége legyen az anarchiának. Királyi biztos Apponyi legyen. Wrtna tábornok katonai parancsnok. Az új törvények közül csak a jobbágyfelszabadítás és a nemzetiségekre vonatkozók maradjanak érvényben. Meg kell állapítani az uralkodó jogkörét és a monarchia egységét, hogy többé ily rázkódtatás ne jöhessen. Minisztériumról szó sem lehet. A megye ne lehessen többé országgyűlés – kicsinyben, mely tisztelettel félreteszi a királyi rendeleteket. „Császári fenség – mondja Apponyi György Marczali elbeszélése szerint –, örökké hálás leszek a bizalomért, de vissza lehet-e még parancsolni a horvátokat, kik át készülnek lépni a Dráván?”

„Azt nehezen, de megállítani őket bárhol, igen. Csak az a baj, hogy István nádor, kinek kötelessége volna Budán a mi politikánkat érvényesíteni, nagyon függ Kossuthtól és különben is határozatlan ember. Ezért gondoltunk Önre.”

„Császári fenség, lehetetlen a megbízást elfogadnom, mert ha a horvátok magyar területre lépnek, én már nem számítok és a háború ki nem kerülhető.”

Magyarországon nagy zavar van. A volt jobbágyok odahagyják földjeiket, még a sajátjukat sem akarják művelni. A termelés csődje fenyegeti az új Magyarországot. Országszerte toborzás foly. Nemzetőrséget, őrseregeket állítanak fel. István nádor és Batthyány Lajos tiszteket nevez ki ezek élére. A horvát betörés önvédelemre készíti a magyarságot. Károlyi István gróf huszárezredet állít fel és fegyverez fel a horvátok ellen. Szemere Bertalan előtt halomra gyűlnek a délvidéki ijesztő hírek. Itt-ott az országban a társadalmi rendet is megzavarják. „Baranya vármegye Rózsa Sándor 60-70 tagú bandájának betörése által rémítettik” – jelenti Mailáth. Gyanús mozgolódás van a Felvidéken és Erdélyben.

Az egész országban megérzik az a nagy rezgés, amely az épületek összeomlását előzi meg.

Ellenforradalom az, ami a végeken végbemegy. A horvátok, szerbek, oláhok „Vendée”-je, melyet császári tisztek élesztenek.

A magyarság soraiban is mutatkozik halvány körvonalaiiban egy ellenakció. A békepárt szervezkedése ez. A „fontolva haladók” visszavonultak. Schwarzenberg herceg később súlyos szemrehányást tesz a konzervatív pártnak, hogy nem tudták megakadályozni a forradalmat.

Teleki József gróf, erdélyi gubernátor.

A párt első békekísérleteit ezért utasítja vissza.
Az a férfi, kinek merészsége, energiája és hadvezéri talentuma a békepártot reménységgel tölti el, még most ismeretlen katona. Forradalmi proklamációkat bocsát ki, hadba hívja a jászokat és kunokat a szabadság védelmére. Majd Lamberg tábornok meggyilkolásával csaknem egyidőben terrorsal lép fel Csepelen. Görgey Arthur ez időben még forradalmár.

AZ UNIÓ ÉS POLGÁRHÁBORÚ.

GRÓF TELEKI JÓZSEF GUBERNÁTOR. PUCHNER. AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATÁK. ID. BETHLEN JÁNOS ÉS TÁRSAI HELYZET-JELENTÉSE. A SZÁSZOK BUJTOGATÁSA. AZ OLÁH GYŰLÉSEK. JANCU. SAGUNA. A SZOCIÁLIS ÁRAMLATOK. A FÖLDOSZTÁS. A MOLDOVAI PARASZTLÁZADÁS. AZ OLÁH EMIGRÁNSOK. A BALÁZSFALVI GYŰLÉS ÉS A PÜSPÖKÖK. FŐISPÁNOK JELENTÉSEI. A KAMARILLA „VENDÉ”-JA. VAY MIKLÓS KORMÁNYBIZTOS. PERÉNYI ZSIGMOND BÁRÓ TEVÉKENYSÉGE. WESSELÉNYI. URBÁN ÉS PUCHNER TÁMADÁSA. KOLOZSVÁR BEVÉTELE.

ERDÉLYT az unió az anyaországhoz csatolta. Ezt nyomon követte a szászok és oláhok szervezkedése az unió ellen. Erdély kormányzása egyelőre még jó kezekben van. Teleki József gróf a gubernátor. Harminckilenc év óta szolgálja hűségesen az uralkodót. Jó viszonyban van Puchner báró nagyszebeni hadtestparancsnokkal.

Pestről hírek jönnek le az ottani eseményekről. Nemsokára „kormánybiztosok” is megjelennek. Klapka György, Gál Sándor és Berzeneczey László jönnek Erdélybe a kormány felhatalmazásából. Utaznak, szónokolnak, sőt a királybíráknak, főispánoknak, a szász comesnek rendeleteket is küldenek. Ez zavart okoz. Nemsokára híre jön, hogy a székely határőrezredek le akarják tenni fegyvereiket, ott akarják hagyni a szolgálatot. Az oláh határőrezredek Urbán alezredes tartja össze. Intelmeket kapott Bécsből.

A magyar városokban nagy ünnepélyek, zenés felvonulások vannak. Itt-ott tüntetések a népszerűtlenebb hatósági közegek ellen.

Jósika Miklós Szurdokról írja egy levelében március 29-én:

„Kolozsvárott falragaszokon azt olvasni: „Le a Jósikákkal!” Tudtommal három pecsovics Jósika van, de van öt jóérzelmű. Én és négy fiam. Miért bántanak?”

Valóban kezdetben az arisztokrácia megoszlott, de csakhamar egy véleményre jutott. Az oly nehezen megszavazott unió ellen megy a nemzetiségek részéről az első roham. Idősebb Bethlen János, ifjabb Bethlen János, Bethlen Gábor, Teleki Domokos, Jósika Miklós, Zeyk József és az udvarhelymegyei Pálffy János Batthyány miniszterelnök-höz egy terjedelmes helyzetjelentést küldenek.

„A szászok folytatják aknamunkájukat az unió ellen. Bécsbe deputációt küldtek és ott Burghard, Rosenfeld, Pipitz urakra számítnak. Bujtogatják az oláhokat.” Batthyány felkéri Esterházy herceg külügyminisztert a közbelépésre, ki át is ír a bécsi kormányhoz. Természetesen teljesen sikertelenül. Pipitz államtanácsos Bécsben a mi-

nisztertanácson is megjelenik és Erdély új igazgatására tesz javaslatokat.

Teleky József gróf tapasztalt államférfi. A márciusi események fontosságát rögtön felismeri.

Már március 21-én ír Puchner hadtestparancsnoknak: „Mostmég csend van, de jó lesz a katonai erőket készen tartani.”

Csakugyan Zalatnán már április 15-én „az izgatottan gyűlésező oláhság megfélemezésére fegyveres erőt kell küldeni.” A marosvásárhelyi tábla elnöke tudatja Telekivel, hogy „az oláh írkok és kancellisták, köztük Jancu Avram eltűntek a városból.”

Napról-napra szaporodnak az ijesztő hírek. A gubernátor Saguna püspökhöz fordul és felkéri, hogy utazzék Hunyad megyébe, csillapítsa az oláhokat. Éltető Péter zilahi főbíró április 11-én írja a kormányzó-nak, hogy „az oláhság szokottnál vidorabb és megismerhetni, hogy vérmes reményei vannak”. Toldalaghy marosszéki királybíró tudatja, hogy fáklyásmenet volt Marosvásárhelyt, de Topánfalván és Abrudbányán komoly a helyzet – tudatja gróf Bánffy Miklós főispán. „Jó lesz Jancu Avramot visszarendelni.” A szász városok legelőször alakítják meg polgárőrségüket.

A hunyadi főispán Nopcsa László. Egy bizonyos Schwartz Sigmondra panaszol, ki azt hirdeti, hogy egyenlőség van, „ezután a gubernium és az utolsó cigány között nincs és nem lesz különbség”. „Csak a néptől függ, hogy ez így maradjon.” Ellenben ifjabb Kemény István felháborodik az enyedi zsidóüldözéseken, segítséget kér Teleky-től. A gubernátor éppúgy, mint Puchner, a Hóra-lázadás megismétlődésétől tart. Ügy látszik, kezdetben inkább társadalmi vagy gazdasági irányú a forrongás. Erre mutat az, hogy a székelyföldön, a vegyeslakosságú megyékben nemzetiségkülönbség nélkül izgatnak az urak ellen. A háromszéki Miklósvárszéken a székelyek Potsa Farkas birtokait foglalják el. Kálnoky Dénes gróf főispán alig tudja őket megfékezni.

A magyarlakosságú Erzsébetvárosban „nagy csöcselék vonult fel és borzasztóan szidalmazza a polgárságot” – írja április 17-én a városbíró. Általános vagyonfelosztást hirdetnek Hunyadban, Alsófehér megyében, majd Szilágy megye magyar községeiből is zavargásokat jelentenek.

Különös, még ki nem alakult izgatás foly mindenfelé. A népmozgalom szociális jellegű, a volt jobbágyok a „szabadság és egyenlőség” tanait kezdik másképen magyarázni, mint azt a pozsonyi országgyűlésen tették. Nopcsa László, ki később a balázsfalvi gyűlésen magát „oláhnak” vallotta, sürgősen „fegyvert, löport és golyóbist” kér

a gubernátortól. A parasztek folytonosan gyűléseznek, védeni akarják magukat.

Ez a mozgalom, úgy látszik, nem ismeri az országhatárokat. „Dévára Arad megyéből jött az epidémia”, de nemsokára már Moldovában és Havasalföldön is elterjed.

Pogány Károly nagyenyedi főispán azt írja a kormánynak, hogy az oláh népgyűlésekre Moldovából és Oláhországból jöttek kiküldöttek. Mosa Józsefdési főbíró katonaságot kér, mert Középszolnok, Kővár, Zaránd, Mármaros népe megrohanta az „allobirtokokat”. Ugyanezt írja Dindár Antal Sinfalváról.

A letartóztatások mind gyakoriabbak.

Butyán László ügyvéd, ki „főruhója a mozgalomnak”, Joachim Áron bolyai oláh pap, Popovics Juon kincstári irnok, fogságban vannak a gubernátor rendeletére.

A párizsi, bécsi és pesti események az Erdéllyel szomszédos duna-fejedelemségeket is felkavarták.

Menekültek jönnek Moldvából, a Havasalföldről híreket hoznak. A Bécsben, Párizsban tanuló ifjúság kiküldöttjei gyűléseznek, a városokban felvonulások vannak. A parasztság elüzi a földesurakat a falvakból. Népszabadságról, egyenlőségről, főképen a vagyon egyenlő felosztásáról szónokolnak nekik.

Nemsokára hivatalos tudósítások jönnek Timoni osztrák konzultól Bukarestből. Ott forradalom van. Az „ifjú francia műveltségű bojárok, Bibescu herceggel az élükön, Daco-Bomániát akarnak. Moldovában fellázadt a nép és elfogta a Cantacuzeni, Morusi, Bosetti és Maurocordato családokat.” A kormányzó tudatja a hírt Puchnerrel, de ez még érdekesebb hírt küld vissza. „Az orosz cár meg akarja szállani Moldovát.”

Egy nagy népmozgalom indul útjára, úgy látszik. A Dnyestertől a Tiszáig. Világhatalmak fognak beavatkozni, mert ez a föld három nagy hatalom célkitűzése. „A szorosokat el kell zárni, – írja Puchner – a rémhírterjesztőket el kell némítani.” Kéri Telekit, hogy tiltsa el az „unio”-jelvényeket. Az oláhokkal azt hitették el, hogy e jelvény tüntetés a császár ellen.

Brassóból Szemere Bertalannak megírják, hogy a menekült oláh bojárok be akarnak törni Moldvába. Duhamel orosz tábornok erre figyelmezteti Puchnert. „Ebből nagy diplomáciai konfliktus lesz” – állapítja meg Szemere.

Az osztrák hírszolgálat is működik. Puchner közli az orosz kormány titkos sürgönyét, melyet az orosz követtől megszerzett.

„Oroszország nem fog a, francia eseményekbe avatkozni. Csak kísérletezzék Franciaország a respublikával, de kész a barátságos hatal-

máknak segíteni. Az oláh zavart nem túri. Közölje a konzul ezt a két hospodárral.” Csakugyan az oroszok 60.000 főnyi hadsereggel állanak a Pruth mellett.

Bibescuról azt jelenti Szemerének egy Pap Zsigmond nevű kém, hogy ez az országot az oroszok kezére akarta játszani, de az angol és francia konzul ezt megakadályozta. Bibescu Brassóba menekült. A boérok Franciaországgal és Magyarországgal akarnak szövetségre lépni. Az új miniszterek: a két Golesco, Eliád, Magieru, Teull, Balcescu, Campiani. Brassóba kétszáz zsidó menekült. Szemere ez időben azt írja Mikó Imre grófnak, hogy az oláh kormányral békére törekszenek, mert most csak ő nem ellenség.

De az orosz nem tűrte meg a forradalmi kormányt, Duhamel generális vezérlete alatt bevonultak Bukarestbe. Ezzel a magyar-erdélyi határ közelébe jutottak.

A román főpapság most még mindenben a kormányzó óhajta szerint jár el és csillapít.

Saguna, Lemény János püspökök már jelentették, hogy mindent elkövetnek, hogy a balázsfalvi gyűlésre „válogatott, értelmes és híres egyének” menjenek el.

Ügy látszik, a püspököknek ez a békés magatartása a Nagyszebenben gyűlésező fiatal oláh értelmiséget felingerelte. Egy levél jutott a gubernium kezébe, melyet Bohecelhez intéztek Nagyszebenből. „Lemény áruló, a nép atyjai hazaárulók. Saguna akarva nem akarva ment Bécsbe, ő is az. Az unió ellen fel fognak lépni. Rosenfeld udvari tanácsos itt van és szerződést kötött a szászok nevében az oláhokkal az unió ellen. „Vigyázz, mert téged is árulónak tartunk.”

A fiatal magyar állam külpolitikáját a Balkán népek magatartása irányítja elsősorban. Az erdélyi román nép megnyerése legfőbb érdeke.

A Staatsarchiv Kossuth-aktái között van Esterházy Mihály grófnak egy nagy memoranduma a görög egyesült és nem egyesült felekezetek államsegélyezéseiről, kongruájáról van egy névtelen, nagy tudással megírott „Emlékeztetés”, mely az egész román kérdést nagy objektivitással tárgyalja.

A román nép az egyenlőség ideáját tévesen „alkalmazta”. Kezdetben készek voltak a magyarokkal együtt megvédeni a szabadságot, de izgatói a magyarok ellen keltették fel. A ráclázadás után a román nép még sokáig csendes maradt. A román nép célszerű nevelésétől kell várni egy boldogabb jövőt, papjaikat fizetni kell, tanítóképeztetést kell állítani számukra, az alkalmas egyének a táborban és a polgári életben alkalmaztassanak.

Az kétségtelen, hogy ez a reménykedés és megnyugvás az erdélyi román népnél rövid ideig tartott. Az egész ország izgatottsága áterjedt

az erdélyi részekre is. Közvetlen okai az oláhok nyugtalanságának a szászok izgatása volt.

Április vége felé kezdett a polgári rend Erdélyben megbomlani. Őrségek alakulnak, összeírások, toborzások, népgyűlés népgyűlést ér. Kérik a, főispánok az izgató klerikusok, daszkelek, oláh papok letartóztatását. Különösen a Kolozsvárról a marosvásárhelyi várba szállított Mikás Ferenc oláh ügyvéd kiszabadításától félnek. A balázsfalvi oláh nemzeti gyűlés után vad rémhírek terjednek el a magyar vidékeken.

Május 25-én gróf Haller Ignác, kükküllői főispán jelent a „helységek rémülésbehozataláról”, az egész felső megye menekülni kezdett a hegyekbe, szőlőkbe. A „bátorléti bizottmány által által felállított bitófákat a föld népe nagy lármával levágta”. Az a hír futotta be a magyar vidékeket, hogy az oláhság roppant tömegekben indul a magyar városok ellen.

Az enyedi főbíró katonaságot kér május végén, „mert a földfelosztás szerencsétlen ideája ragadó nyavalyaként terjed”, az erdőpásztorokat elúzik, a szabadság és jogegyenlőség rablássá alakul. Dévát a lázongó parasztok fel akarják gyűjtani.

A gubernátor körlevélben figyelmeztet egy, a bécsi Pazmaneumból kijött ifjú oláh papra, ki lázít. Mihálczfalván a székely katonaság és az oláh tömegek között összeütközés támad. Egész Erdélyben elterjed a híre.

A kormány Szász Károly „álladalmi titkár” küldi le Erdélybe. Ez beszámol „a cselszövény ékről” a miniszterelnöknek. A szász bürokrácia a lázító. Saguna fraternizál a horvátokkal és kikindai lázadókkal. Az oláh alsóbb elem pénzért és fanatizmusból izgat. Egy új Dáciát akarnak.

„Az oláh nép földosztást és „Daco-Romániát” hirdet. „Barnucz, Joan Piposú, Pap Sándor az izgatók” – jelenti gróf Mikó Imre. „A császár parancsát várják az oláhok” – írja gróf Kálnoky Dénes Bolyárról. A balázsfalvi oláh nemzetgyűlés után Pogány Károly Sagunát kétszínűséggel vádolja. „Az unió ellen vannak, a császárt emlegették.” Nagyenyedről fegyveres erőért, székely katonákért könyörögnek. „Az osztrák katonák elhitetik a felbőszített néppel, hogy a mozgalom a császár előtt kedves.”

De baj van a magyar és székely vidékeken is.

A székely határőrséget kezdetben a fegyveres szolgálat abbahagyására biztatják a „kancellisták” és a kiküldött Klapka György és Gál Sándor „kormánybiztosok”. Horváth Albert királybíró kéri őket, hogy a „közigazgatás közbejötté nélkül ne toborozzanak a székelyek között.” Ugyanezért panaszkodott gróf Mikó Imre Berzenczey László

kormánybiztosra, ki a közigazgatásnál rendelkezik, pénztárt vizsgál, népgyűléseket tart. Kéri Batthyány miniszterelnököt, hogy hívják vissza Berzenczeyt.

A magyar községekből is rendetlenségek híre jön. Gróf Thoroczkay Miklós azt írja, hogy egész Torockó vidéke megtagadta az „úri szolgálatot”. „Háromszéken – írja a főkirálybíró – az erdőket pusztítják, legelőket foglaltak el „a szent szabadság” nevében.” Erzsébetvárosról Ötvös Bogdán jelenti, hogy a nép „borzasztó szitkokkal” vonult fel. Legjobban meg van ijedve a marosvásárhelyi polgármester, Lázár János. A várban az oláh izgatót, Mikás Ferenc ügyvédet őrzik. Mikor megjön a híre annak, hogy a balázsfalvi népgyűlés erőszakkal is ki akarja szabadítani Mikást, „az egész város retteg”. Kéri a gubernátort, szállítsák el Mikást.

Naponként járnak a jelentések Batthyány Lajos miniszterelnökhöz. Ezek között van június 12-ről id. Bethlen János grófnak és Wesselényi Miklósnak egy terjedelmes helyzetismertetése. „Rémítően közeledik a, z idő, mikor a felbőszített nép kiirtja a magyart.” „A megbuktatott kamarilla, a szászokban találta fel Vende-ot”. „Az oláhországi és moldvai, már sok évek óta hönük, fajuk szabadsága és önállása után törekvők, eljőve látták az időt az erdélyi és magyarhoni oláhokra hatni!” Daco-Románia érdekében fogtak kezét az illírekkel és szlávokkal. „Hit az köztük, hogy őket császáruk védi a nemesség ellen.”

„Balázsfalván illir zászlók lobogtak. A katonaság tisztelgő örlövéseket adott Balázsfalván a népgyűlésen. Nagyszebenben második kormányként oláh komité működik. A szász comes Salmen, Benigni, Rosenfeld bujtogatnak az unió ellen.

Puchner nem akar fellépni a komité ellen. Pénz, hadsereg, fegyverek kellene, mert Erdély sorsa sárba hull.”

Id. Bethlen János Wesselényivel a liberális ellenzék vezérei. Éveken át állottak szembe az abszolút kormánnyal. Haladást, jogegyenlőséget hirdettek és követeltek. Hátrálásra kényszerítették a „reakcionárius abszolutizmust” sokszor. Most a „haladás” túlzásai, a demagógia szenny hullámai fenyegetik a kis országot.

„Erdélyben parasztlázadás jelenségei mutatkoznak” – írja Wesselényi Miklós Batthyány miniszterelnöknek. Azt hirdetik, hogy a „császár szabadságlevele minden földet kiosztott a parasztok között”.

Szemere júniusban Vay Miklós bárót, mint teljhatalmú királyi biztost, leküldi Erdélybe. Utasításában arra figyelmezteti a királyi biztost, hogy az „oláh nép követeléseire a lökést Bécsből kapta”.

Vay Miklós mindenekelőtt katonasorozást rendel el. „De mindenki ellenszegül, a legfőbb izgatók a katonavidékre menekültek, fog-

lyaim már oly nagyszámban vannak, hogy a lehető legnagyobb nyugtalanságban vagyok.”

Idősebb Bethlen János gróf azt írja Telekynek, hogy „egy kitörni akaró vulkán tetején állunk”. De Vay báró még hisz a békés eszközökben, nem akar statáriumot hirdetni.

A chaosz még nem akar tisztulni.

Földosztás híre jön ismételtén. Vay Miklós báró reábirja a széke-lyeket, hogy fegyverben maradjanak. A nemzetőrök vadászpuská-
val vannak felszerelve, gyakorlatoznak mindenfelé.

Perényi Zsigmond báró is azt jelenti, hogy az oláh lázadás „illyr-
oroszbefolyásra vezethető vissza.”

Ez az észlelet mindegyre visszatér az erdélyi jelentésekben. Úgy látszik, az orosz diplomácia karja messze ér el. Értekezik Perényi Bo-
hettzellem és Pappal, az oláh képviselővel, de ezek befolyása csekély. Rosenfeld és Schmidt Konrád faluznak, az oláh vezetőknek pénzt és hivatalt ígérnek. „Még a székelyföldön is azt hiszik, hogy a király van veszélyben” – jelenti Perényi.

Wesselényi Miklós báró Pesten hallja meg a hírt, hogy Zsibót kirabolták. Bálint Elek jelenti, hogy a „magyar helységek a legdühö-
sebb indulatúak”, fellázították az oláh helységeket. Lamberg meggyil-
kolása után Freywaldauba utazik Wesselényi és innét kéri a király-
biztost, hogy székely katonaságot küldjenek Zsibóra, „mert remé-
nyünk csak a hű székelyekben van”.

Gedeon tábornok október elején jelenti, hogy a nép megtámadja a katonai fegyverszállításokat.

Most már katonaságot kér mindenki, még az oláh komité nevé-
ben Barnutiu és Piposiu is, de a magyarok ellen. Gyorsan fejlődnek az
események. Október 3-án Puchner mozgósít.

A székelység nemzetgyűlést tart Agyagfalván és megindul a szá-
szok ellen. Urban a naszódvidéki oláh ezredeket indítja útra a széke-
lyek ellen. A polgárháború kitört.

Teleky József gróf lemond és pestmegyei birtokára vonul. Jelent-
kezik Windischgraetznél, majd Olmützben „hódolatát nyilváníttja” a
császár előtt. A szabadságharc után a „purifikacionális” eljárás iga-
zolja. A végzés meg sem emlékezik erdélyi tevékenységéről. Erről az
üldözések korában megfeledkeznek. Ellenben foglalkoznak vele, mint
főrenddel.

„Igaz, hogy mint magyar mágnás a felsőházban elfoglalta helyét,
de a felsőház tulajdonképp nem működött a terror” alatt. Igaz, hogy
október 3-a után is résztvett a felsőház ülésein, de a császár egyik első
dignitáriusa lévén, Pest közelében birtokos, feltűnés nélkül nem ma-
radhatott volna el. Általában 1848. év végéig passzív magatartást tanu-

Deák Ferenc, igazságügyminiszter, 1848-ban.

sított. Hogy milyen kevés rokonszenvre tett szert a rebelliseknél, bizonyítja a „Március 15.” című lap támadása. Ezért és 39 évi szolgálatait is figyelembe véve, igazolni kellett” – mondja az igazolás indoka.

Mikor Pesten a legnagyobb izgalom van – írja meg jelentését gróf Mikó Imre a miniszterelnöknek. Ez talán utolsó hivatalos felterjesztése.

„Az oláhság Mikás, Pap, Barnucz, Laurián, Urban ezredes által izgatva, az unió ellen a reakció terére lépett.” A szászok támogatják őket. Bekövetkezett, amitől tartottak. A székelység is fegyverbe lépett. Agyagfalván október 15-re székely nemzetgyűlést hirdetett Berzenczey László.

„Mindent elkövetek, hogy a gyűlést vonják vissza. A nemzetek közötti kibékülést, a polgári élet csendességét akarjuk, mentsék fel Berzenczeyt a további teendők alól.”

Már késő.

„Jellasicot hatalmasan megvertük – írja Kossuth Vay Miklósnak. – Tűzzenek ki mindenütt trikolort.”

Puchner meg azt teszi közhírré, hogy a lázadó magyarok ellen indult. Urban kihirdeti, hogy a földesurak vissza akarják a földjeiket venni, de a császár meg fogja védeni a népet.

Puchnert rokonság fűzi az erdélyi arisztokráciához. Felesége Kemény Farkas báró leánya. Kemény a piski híd védelmezője, nagy, személyes bátorságáról híres. Számkivetésben, Hamburgban hal meg, mert az amnesztiát nem akarja elfogadni.

Vay Miklós báró nagy eréllyel folytatja tevékenységét. Soroztát, felfegyverzi a székelyeket. Élelmezési biztosa ifjabb Bethlen János. Azt írja, Puchnernek október 29-én, hogy a Hóra és Kloska-lázadás eltörpül a mostani mögött.

Panaszkodik a székelyekre, kiket Marosvásárhelynél szétverték.

„Ha Puchnertől nem akarjuk magunkat eltiportatni, máshol kell erőt gyűjteni.” De hol?

Bedeus József jelenti Brassóból, hogy a császári katonaság a közpénztárakat kiürítette!

Urbán ezredei megindulnak Szamosújvár, majd Kolozsvár ellen. Kolozsvárt Baldacci báró a parancsnok. Habozó, határozatlan, mint mindenki ebben az időben. Ki az ellenség? A kolozsvári nemzetőrök gyengék, a sorkatonaság elől megfutnak. Kolozsvárt feladják, a császári katonaság bevonul, a magyar csapatok Orsováig vonulnak vissza.

Szabályos egyezményt kötnek Kolozsvár lakosai. Válaszúton az osztrák csapatokkal, melyet Mikó Imre gróf és Grois Gusztáv polgármester, majd Puchner, August, Wardener tábornokok írnak alá.

Ezzel a város furcsa támadása és még furcsább védelme befejező-

dött. Baldaccit és Vay bárót mindkét oldalon árulással vádolják. Baldaccit azzal is, hogy polgári öltözetben vezette a csapatokat és nem volt komoly a város védelme.

Erdély egész közéletében van ez időben valami groteszk vonás. Nincs még egészen tisztázva, ki az ellenség, ki ellen kell sorakozni? Mit akarnak Bécsben? Ki parancsol itt, a királybiztos-e, vagy a kommandírozó generális? Vagy talán egyik sem, mert hiszen a fegyveres erőt most már Urbán vezeti ki a naszódi hegyek közül, míg a székelység Agyagfalváról indult táborozásba. Az első csatározások Szászrégennél, Marosvásárhelynél, majd Szamosújváron, végül Kolozsvárott jelentéktelen csetepaték.

Nyilvánvaló, hogy hiányzik itt valaki, ki szervezze a magyar haderőket, megmozdítsa a székely határőrezredeket, ki tekintély, határozottság és elszántság.

Égő városok, falvak, kirabolt üszkös kúriák, menekülők kétségbeesett tömegei mindenfelé.

A gubernális írások izgalmas lapjai végigkalauzolnak az erdélyi forradalom minden fázisán.

Fáklyásmenetekkel készülődik a márciusi hírekre Kolozsvár, Marosvásárhely, Erzsébetváros. A székely városok, a többi magyar városok kivilágítanak. A szászok elégedetlenek, Bécsből hamar útmutatást kapnak. A kikényszerített unió ellen az oláhsághoz fordulnak segítségért.

Pest és Bécs konfliktusában mind zavarosabb lesz a magyar kormány helyzete. A végeken megérik ezt. Erdély önmagára van utalva, mint oly sokszor változatos története alatt.

Báró Vay Miklós még november 22-én örömmel jelenti, hogy Puchnert Gyaluból elűzték a honvédek. Már 1849 január 1-én jelenti a honvédelmi bizottmánynak, hogy az új kormánybiztos megérkezéséig működését „kénytelen” folytatni; február 15-én hosszú védekezésben kel ki az „alacsony vádak” ellen. Debrecenben beszámol hét-hónapi működéséről. Ezt a jelentést az igazságügy, majd a honvédelemügy minisztere vizsgálja. Még május 9-én is sürgeti Vay, hogy „ha már sajtó út jani önvédelemre szorított”, legalább okmányait adják vissza. Nagyobb események jönnek. Báró Vay Miklósról elfelejtkeznek.

BATTHYÁNYTÓL MADARÁSZIG.

A TERRORISTÁK. MADARÁSZ ÉS PERCEL SZERVEZIK AZ UTCÁT. BATTHYÁNY A MÉRSÉKLŐ. BATTHYÁNY TÁRGYALÁSA A LENGYEL FORRADALMÁROKKAL BÉCSBEN. A TITKOS RENDŐRSÉG JELENTÉSE. A BIRODALOM FELOSZTÁSÁNAK TERVE. A PLAKÁTHARC. A HABOZOK. LAMBERG. PULSZKY HALÁLOS ÍTÉLETE. A BÉCSI LÁZADÁSRÓL. WINDISCHGRAETZ. A HONVÉDHADSEREG. A BANKJEGYEK. GHICZY KÁLMÁN PESTEN MARAD. PÁZMÁNDY DÉNES. KEMÉNY ZSIGMOND KÖVETKEZETLEN MAGATARTÁSA. PÁLFFY JÁNOS FELJEGYZÉSEI KEMÉNYRŐL. BATTHYÁNY ELFOGATÁSA. A DEBRECENI ORSZÁGGYŰLÉS. A GYÉMÁNT-PER. HOGY KERÜLTEK MEG A ZICHY-GYÉMÁNTOK.

A NEGYVENNYOLCAS forradalmi mozgalmaknak is meg volt a maguk „őszirózsás” korszaka. A márciusi napok. Az új miniszterium. A hivatalt nyerők. A hatalom. De lassan, mint az őszi köd, ereszkedett le egy nyomasztó sötét érzés a nemzet lelkületére. A bécsi

huzavona, a horvátországi mozgalmak, majd az utcai tumultusok megzavarták a kezdő alkotmányosság örömeit. Petőfi Sándort, a márciusi költőt, muszka kémnek, hazaárulónak nevezik a választáson. Ezért panaszolnak Kunszentmiklós választói. Széchenyi Istvánt gyanúsítják. Háziorvosa nyilatkozatot ad ki, hogy a nagy hazafi csakugyan beteg, „kit hona vésteljes sorsáni kétségbeesés mardosó féreg gyanánt gyötör”. Jellemző a hangulatra, hogy a Görgey által elfogott Zichy Ödön grófról az a hír terjed el, hogy az – Széchenyi István.

Az őszi felé már egymásra torlódnak az izgató események. Batthyány Jellasihhoz utazik, István nádor váratlanul elutazik, Zichy Ödön grófot kivégzik a Csepelszigeten, Lamberg tábornokot megölik a Lánchídon.

Csak néhány hét és a nemzet megteszi az utat, mely a forradalmak rendes útja. A mérsékelt, békítő, közvetítő Batthyánytól Madarász Lászlóig. Az országgyűlés még ülésezik, de a karzat fenyegető és hangos.

„Nem tudtunk Pestről szabadulni – vallja 1850-ben igazoló jelentésében Jekelfalussy Vince szepesi püspök, a főrendiház tagja. – Mindenki meg volt félemlítve. Ha valaki elmaradott a főrendiház üléseiről, szolgák mentek érte.”

Az utca urai Madarász László és Perczel Mór.

Haynau vizsgálati iratai között majdnem minden igazolási kérelem, védekezés a „terrorra” hivatkozik.

Kovács Lajos, a békepárt szervezője részletesen vázolja védőira-

taiban a terror eszközeit és hatását. Kossuthot, de főképen Madarászt vádolja.

Valójában pedig Madarászék kifakadnak Kossuth ellen, hogy nem elég energikus. Félszázad múlva írott leveleiben is azt írja Madarász László József öccsének, hogy Kossuth gyenge és határozatlan volt, „kicsi volt a nagy időkre”. Kovács Lajos azt állítja, hogy Madarász László Zichy Ödön gróf halálos ellensége volt és „része volt halálában”.

Proskripciók listák járnak kézről-kézre. Szunyogh Rudolf egy ízben úgy menekül a zajongó tömegek közül, hogy Madarász László melléne pisztolyt szegez.

A mérsékeltek, a békepártiak az Ullmann-házban tanácskoznak, írja Kovács. Széchenyi is résztvesz kezdetben az értekezleteken. Mindenféle tervezgetésről foly a szó. Klauzál Gábor békepárti lapot akar indítani, majd a miniszterek védelmére rendőrséget akar szervezni. „Lépésről-lépésre lettem a törvénytelenségbe hajtvá” – védekezik Batthyány Lajos Haynau előtt.

Széchenyi anekdotája, jár szájról-szájra az okos rákról, ki addig okoskodott, míg ő is szép vörösre főtt – társaival.

A túlzók tulajdonképen az olasz kérdésben léptek először előtérbe. Kossuth maga a bizalmas értekezleteken meg akarta ajánlani Bécsnek a segítséget. De Madarász, Nyáry Pál, Perczel nem akarták azt „a szabadság elnyomására” megadni. És a túlzók győztek.

Madarász László és Perczel Mór esténként szónokolnak az utcákon összegyűlt tömegek előtt. Megfélemlítették a kilentizedrészben „békepárti országgyűlést”. Mikor Batthyány a hadsereghez utazik, megígérteti, hogy távollétében az országgyűlésen „semmit sem fognak csinálni”. Mikor megjön Lamberg gróf kinevezetésének a híre. Deák Ferenc, Pázmándy Dénes, Teleky Domokos és ő, Kovács Lajos tanácskoznak, mit kellene tenni.

Ezalatt Madarász László levitte a kinevezési okiratot „gőzkocsin” – amint elbeszéli – Kossuthnak, akivel toborzótja közben találkozik. Hát kilépünk? – kérdi Kossuth.

Együtt jönnek vissza Pestre. Kossuth a képviselőházban nagy beszédet mond. Lamberg hazaáruló, kiközösített.

Másnap Lamberget a Lánchídon megölik.

„A nép Pesten Lamberget összeöldökölte” – írja Szemere Bertalan Vay Miklós báró erdélyi királyi biztosnak. – „Kezd a terrorizmus uralkodni... sikere van mindenfelé... Erdélyt is ily féken kell tartani... a rendkívüli hatalmat használja... Erdélyt mentse meg, ha a törvény mellőzésével is...”

A főváros el van árasztva idegen menekültekkel. Bécsiek, lengyelek, olaszok járnak-kelnek a fővárosban. Kalandor és kalandvágó

fiatalemberek önkéntes csapatokat toboroznak. Madarász László „népszövetséget” köt az olaszokkal.

A Schwarzenberg hátrahagyott iratai között egy titkosrendőri jelentés számol be egészen fantasztikusnak tetsző külpolitikai tárgyalásokról. Bécsben értekezlet lett volna, Batthyány részvételével. Itt különösen a lengyel forradalmárokkal tanácskoztak. Ez 1848 június első felében lett volna. Résztvettek Batthyányin kívül herceg Czartoriszky, gróf Potoczky és még két idegen lengyel férfi. Arról folyt a tanácskozás, hogyan lehetne az új alkotmányt összhangba hozni a birodalom népies érdekeivel.

A dinasztíát egyedül Batthyány védte. A lengyelek megbuktatását követelték. Potoczky bejelentette, hogy 14 napon belül kitör Lengyelországban a forradalom.

Czartoriszky herceg a franciák és Cavaignac tábornok támogatását ígérte, „mert Cavaignac a köztársaságot egész Európára ki akarja terjeszteni”. Mikor Batthyány tiltakozott, Potoczky felindultan hagyta ott az értekezletet: „ő Kossuthoz fog fordulni és lengyel tábornokokat fog küldeni”.

Batthyányra a lengyelekkel folytatott tanácskozás mély hatást tett, folytatja a jelentés. Tanácskozott Kossuthal és elhatározták, hogy ha Jellasich átlép a Dráván, a háta mögött népfelkelés fognak csinálni. Erre a célra Innsbruckból a császártól három „in Albo” kitöltetlen kinevezési okiratot szereztek, hogy azokkal királyi biztosokat küldjenek ki a felkelés szervezésére. Ezeket a kitöltetlen kinevezéseket Varga István külügyminiszteri titkár eldugta. Ezért maradt el a galíciai felkelés is. Jelentések érkeznek Frankfurttól is a rendőrséghez, hol gróf Teleki László, Simon és még két magyar megbízott tárgyal. Itt a birodalom föderalizálását készítik elő egy vacsorán. Négy államtest lenne. A német tartományok Ferdinánd, Magyarország, Erdély és a délszlávok Ferenc József, Csehország, Bukovina, Galícia Ferenc Károly, végül az olasz tartományok Ferenc Károly második fia, Miksa uralma alatt.

Mikor a magyarok ellenkeztek, Radovitz – kinél a vacsora volt – kijelentette, hogy ez „nyomorult politika, csak a dinasztia elűzése segíthet”.

Kossuth csak két volt minisztertársával maradt. Deák Ferenc, Esterházy Pál herceg, Klauzál Gábor otthagyták a hatalmat. Széchenyt Döblingbe szállították. Eötvös József báró, mikor meghallotta, hogy az Újépületet Ivánka vezetésével a nép megostromolta, Bécsbe menekült. Később lecsillapult, visszajött. De mikor Lamberget meggyilkolták, Pulszky Ferentől útlevelet szerzett és Bajorországba utazott.

Batthyány Lajos is azzal védekezett pórében, hogy Svájcba akart

távozni. István nádor már korábban elmenekült. Plakátok adják tudtára Pest lakosságának, hogy a nádor áruló. Iratait átkutatják Halász Boldizsár, Záborszky Alajos és Kovács Lajos. Madarász László szerint ezeket az iratokat Kisindján ástak el és még késő vénségében is követeli azok felkutatását.

Magáról Kossuth Lajosról is azt írja Kemény Zsigmond visszaemlékezéseiben, hogy egy képviselő útján Batthyány miniszterelnektől útlevelet kért – Franciaországba. Madarász László azt írja öccsének, Madarász Józsefnek, egy száműzetésében kelt haragvó levelében, hogy Kossuth mint angol nyelvmester akart elmenekülni.

Ezekre az állításokra Kossuth sohasem nyilatkozott. Azonban akkori egész magatartása, fáradhatatlan energiája, roppant tevékenysége, szónoklatai, felhívásai mind ellene szólnak egy ilyen feltevésnek.

„Kifogytam testi erőmből – írja ez időben Kossuth Szemerének. – Tízszer is elájulok és felocsognak.” Valóban, tevékenysége, energiája, munkabírása csodálatos, ő az egész kormányzat. Személyesen rendelkezik. Sajatkezűleg írja, és expediálja rendeleteit. Intézi az elvonulást Debrecenbe. Míg körülötte megrettent arcok, ijedt politikusok, ő ír, szónokol, fogad küldöttségeket, rendelkezik, rendet teremt a chaoszban.

Egyedül ő nem vesztette el fejét – írja róla Mednyánszky Cézár emlékirataiban. Erdélyben, a Felvidéken és délen fel van gyújtva az ország. Minden elveszettnek látszik. Ez időben valóban pesszimista mindenki.

A Dessewffy grófi család levéltára Dósa Elek, későbbi jogtanár, Bihari Sándor, Kemény Ferenc tudósításait őrzi Erdélyből.

Az agyagfalvi gyűlés után a székelység megrohanja a szászokat, a császári csapatok is rabolnak. A vásárhelyi várparancsnok Bethlen Leopold gróf ezüstjét lopta el – panaszolja az egyik tudósítás.

A bécsi forradalom egyik élesztője Pulszky Ferenc.

Aki a kilencvenes években látta sétálgatni az öreg Pulszky Ferencet, a múzeumigazgatót, nagy régészt, polihisztort, publicistát, amint vállait verdeső hosszú hajávaj, jellegzetes roppant orrával, széles arcával, ápolójára támaszkodva figyelte a játszó gyermekeket, kételkedve olvassa halálos ítéletét, melyet in contumaciam hoztak ellene 1852-ben.

Halálra ítélik, mert „Bécsben, mint miniszteri hivatalnok, az ifjúsággal és Blum forradalmi vezérrel együtt dolgozik, ír, izgat, szónokol, plakátokat függeszt ki. Bécsbe hozza Bemét, a lengyel forradalmár tábornokot, vele és a magyar kormánnyal összekötötést tart fenn, a magyar hadsereget előkészíti a schwechati betörésre. Egyetért a bécsi felkelővezérrel, Messenhausserrel, lengyel és német légiókat szervez.” December végén szökik meg Bécsből Windischgraetz elől.

Mint a lejtőre került vonat, zúg, zakatol, csörömpöl és rohan a forradalom szekere. A népindulat fűti.

Az egész országban kitört a polgárháború. „Én a csillagokból olvasok ... Vér-vér mindenfelé...” – jövőli Széchenyi István látálmában.

A polgárháború, mint minden modern népmozgalom, plakátviaszkodással kezdődött.

A belügyminiszter már május 4-én falragaszokon adja tudtára mindenkinek, hogy bujtogatnak és „hogya fiatal szabadságunkat számoss ellen körözi”. Május 24-én Bács megyével tudatja, hogy Vukovics Sabbas országos biztost küldte ki. Júliusban a határőrvidéki ezredek között németnyelvű proklamációt terjesztenek „a monarchia integritása érdekében”, a „terrorisztikus, idegen magyar kormány ellen”.

De már jelenti Jellasics, „hogya fegyveres kézzel lépte át a határt, a ‚pragmatica sanctio kötelékének védelmére’, a ‚vakmerő fondorkodók’ ellen, ezen ‚fényes hon’ békéje érdekében”. Lamberget küldi ki Ferdinánd császár és ezt tudatja a magyarokkal. A „polgárháború vérontásaj”, „a törvénytelenység rettenetességei ellen, a pragmatica sanctio védelmére” küldi teljhatalmú biztosát. Most megszólal a hadügyminiszter, október 4-én, és egy németnyelvű plakátban tudatja a délvidéki hadsereggel „Jellasics népjogellenes betörését”. Bécsből is megérkeznek Hank Lajos forradalmi vezér proklamációi október 25-ről, ki tudatja, hogy őrsereg szerveztetett és ebbe Robert Blum és Fröbel urak is beléptek, mint önkéntesek.

Az udvar megteszi elhatározó ellenforradalmi lépését. Egy gondosan előkészített államcsíny lemondítja a császárt. Zárt körben, a nemzet, a képviselők, a kormány megkérdése nélkül hajtják ezt végre.

Kossuth hadat izent a legitimitás elvének akkor, mikor választott királyt akart VI. István király személyében trónra juttatni. Ez forradalmi kísérlet volt.

A horvátok betörése a nemzet nyílt kihívása volt. Az összeütközés a király és nemzet között elkerülhetlenné vált. Az udvar „ellenforradalmi” lépéseit nyomon követte a „felkelés joga”, a végső biztosítéka az igazságtalanul kezelt népeknek. Ez az elv „mélyen el volt temetve a középkor filozófiájának bozótjába”. A hatalom isteni eredete a jog vitatását is kizárta. De felszínre került Kant filozófiája nyomán a, XIX. században, mint „oly társadalmi jog, mely a hatalommal való visszaélés fenyegetése”.

A szembenálló felek mindenike tesz egy-egy lépést – hátra –” amiáltal iszonyú szakadék támad a nemzet és királya között.

Deák Ferenc résztvett azon a bizalmas értekezleten, melyet V.

Ferdinánd lemondásának hírére Kossuth hívott össze. Kovács Lajos vallomása, szerint Kossuth a nyílt ülésen megállapodás ellen járt el, mikor „usurpatio”-nak bélyegezte az új király trónralépését, mert Deák Ferenc és Pázmándy Dénes tiltakoztak ez ellen, az előző értekezleten. De minden hiábavaló, mondja Kovács. Az utca, a néptömegek fenyegetése, a karzatok mindenkit megfélemlítettek. Kossuth javaslatát egyhangúlag elfogadták.

„A siker azon múlt – panasolja ötven év múlva Madarász László öccséhez írott levelében –, hogy mikor V. Ferdinánd áprilisban Pozsonyba utazott a királyi családdal, Pestre kellett volna őket lehozni.”

Jakobinus, najv utánpézelése a XVI. Lajos fogságának. Mint-hogy az egész „terror” meggyőződésnélküli utánpézelése volt a párizsi forradalomnak.

Mikor a magyar képviselőház december 6-án tárgyalja a trónváltozást, váratlanul feláll a világtalan Wesselényi Miklós. Azt indítványozza, hogy a nemzet, „meghajolva a kénytelenség hatalma előtt”, fogadja el a manifesztumot.

Milyen lelki összeroppanás mondatta el e szavakat az egykor oly erőszakos, bátor férfival, ki vezető szelleme volt a nemzet ébredésének?

De Kossuth ellene szólt, „mert jobb, ha a nemzet fegyverrel a kezében hal meg, mint gyáva meghódolásban”.

Wesselényi tragikus szereplését Horváth Mihály, Márki Sándor történetírók és a szabadságharc több essayistája írja le. Annak meg nem történtét vitatja Kardos Samu történetíró. Mocsáry Lajosra, mint Wesselényiné második férjére hivatkozik és Görgey Arthurt is nyilatkozatra bírja álláspontja mellett.

December 16-án Windischgraetz átlépi a határt...

A kormány december 31-én menekül el Debrecenbe. A „Március 15” című lapban még 30-án lelkesítő cikket ír Csernátoni. „Legújabb” rovatban tudatják, hogy Perczel tábornok „az ellenséget hatalmasan megverte”. „A fővárost az egész nap keresztül-kasul húzódó honvédcsapatok reggeli kedvetlen kedélyéből kiemelték.” Görgey táboráról azt írja, „hogy többé harc nélkül visszavonulni nem fog...” „Sokan szörnyen csóváltgatják fejüket e folytonos visszavonulásokon.” Végül egy ismeretlen cikkíró megírja, hogy egy Grosz nevű számvevőségi segéd örül Windischgraetz betörésének. „Schwarzgelb kutya” – mondja a cikkíró.

Windischgraetz bevonul a feladott Pestre.

Windischgraetz évek óta jövendőli – mint Metternich – a forradalom elmaradhatatlan kirobbanását. Készül erre. A csapatokat utcai harcokra oktatja. Feleségét – ki Schwarzenberg nővére – egy prágai

*Összeütközés
az egyetemi hallgatók
és a bécsi katonaság között.
Pallet J. tüzmaster
nem akar lőni a népre.*

Forradalom Bécs utcáin 1848. március havában. (Egykorú kép.)

felkelő szíven lövi, amint az utcára néz, de bombázza Prágát, elnyomja a lázadást, most Magyarország ellen indul és bevonul Pestre.

„A híres bánust a pesti lakosság éljen, sőt zsvió kiáltásokkal fogadja, amint a csapatok élén bevonul” – írja dicsekedve Jellasich Bécsbe. De az öröm korai.

A századok óta katonai önállóságától megfosztott nemzet Kossuth szavára hadsereget állít. Itt „a közlegénység nem vezéri nevekért, ha nem a hazáért és szabadságért harcol” – írja Ludwig János, mikor a féltékenykedő tábornokokra panaszkodik.

Kossuth nemcsak hadsereget szervez, de pénzről is gondoskodik.

Ez a lépése merész és döntő hatású volt.

A nemzet az új hadsereg részére a legkiválóbb emberanyagot adta. De ezt fel kell fegyverezni, ruházni, élelmezni. Ha a nemzet meg akar küzdeni a minden oldalról feléje rohanó ellenséggel, saját gazdasági erejét kell végsőkig megfeszítenie.

A Kossuth-bankjegyek logikus következményei voltak a nemzet önállósági törekvéseinek. Öncélúság kifejezője e bankjegy. Vagyoni romlások, bankjegy p örök, vád, kárhoytatás követte e lépést, de a bankjegynyomda felállítása éppoly kényszerű lépés Jellasich és Windischgraetz ellen, mint az alföldi toborzás.

Enélkül a bankjegynyomda nélkül a szabadságharc ki nem fejlődhetik.

Kossuth Lajos Duschek államtitkárt, ki a pénzügyeket intézi, késő életkorában is dicséri és megvédelmezi az árulás vádjával szemben. Nem ismerte Kossuth a most felszínre került hadbírószági iratokat és Duschek vallomását, melyben ez részletesen elmagyarázza, hogyan akadályozta Kossuth pénzügyi terveit. Kétlaki bürokrata ez a férfi, kicsi nyes és nyomorult önérdékből marad – mindig szökésre készen – Kossuth mellett. A decembervégi meneküléskor csak Kossuth külön – valószínűleg alibi céljából kieszközölt – fenyegető parancsára viszi le a bankónyomdát Debrecenbe, „mert a csaták kimenetele Isten kezében van” – írja Kossuth. „Hazaárulás terhe alatt induljon Debrecenbe.” De pénz van. Erről az ellenség panaszkodik.

„Kossuth jobban fizet, mint a császár – jelenti Schlick tábornok. – Ez rossz szellemet kelt. Pénz kell a háborúhoz. A császári hadseregnek nincsen.”

Arany János „Nép Barátja” címen egy néplapot szerkeszt, melyben megtagadja az engedelmességet a királynak. „Így akar elbánni velünk ez az első Józsefnek kikiáltott gyermekkirály, meg sincs koro názva, máris fenyeget.” Majd Debrecenben csatadalokat ír, melyek elárúsítására kér engedelmet.

Az okoskodó, a bölcs, a habozó, a közönyös, a kétlaki, a mérle-

gelő, a reményt vesztett, a belesodródott politikusok sora vonul fel a múlt tükrében. Pázmány Dénes képviselőházi elnök is osztozni fog a kilépett, emigrált vagy egy időre eltűnt politikusok sorsában. Nem megy Debrecenbe, bízik egy kibékülés lehetőségében. Ghiczy Kálmánnal együtt jelentkezik Windischgraetnél. Klauzál Gábor csak Ceglédig megy, amint ezt Debrecenben az országgyűlésen elmondják. Szentkirályi Mór és még egy sereg képviselő vagy „megteszi udvarlását”, vagy birtokára vonul. Pulszky Ferenc Párizsban és Londonban tűnik fel, jelentéseket küld. Debrecenben kutatják, kinek a megbízásából. Irányi Dániel megtámadja az országgyűlést. Még az emigrációban is vitakoznak előttr Szemere és Almássy Pál. Pedig ez időben Bécsben a császár azért nevezi ki gróf Szécheny Antalt Londonba attasénak, mert Pulszky sajtóizgatását kell ellensúlyozni.

Pulszky Ferenc még 1849 január 27-én Boroszlóban van. Weiden tábornok jelenti, hogy innét Párizsba utazott. Elfogott leveleit mutatja be, melyekben desperáltan ír a „magyar ügyről” és pénzt kér Bécsben élő anyósától.

A habozó és tépelődő nagy politikus példája a nagy regényíró, Kemény Zsigmond. Mint regényalak jaj, ő is a sors játékszere. Valamikor oly fanatikus híve Kossuthnak, hogy Wesselényi „elmeállapotáért” aggódik. Debrecenben békepárti lesz, de nem akar szerepelni, Görgeyt és ajánlatát visszautasítja. Nem akar erőszakos lépést Kossuth ellen. Már 1850-ben védőiratot ír, melyben hősöknek nevezi Kovács Lajost és Kazinczy Gábort, Kossuthot „hiú komédiásnak”. Mikor a forradalom után kihallgatják, kishitű, energiátlan. Megvádolja Táncsicsot, Dobolyit és Murgut, a hazafias oláh képviselőt, hogy „ők kiabáltak legjobban április 14-én”.

Arany János „a nagyidai cigányokat” megtagadja önéletrajzában, mely az Akadémia könyvtárában van. Felzavart lelkiállapotával menti magát e műért.

Ezt Kemény Zsigmond is megtehetette volna „kishitű védőiratáért”.

Pálffy János udvarhelyi képviselő, képviselőházi alelnök a békepárt oszlopos tagja, ő maga is habozó. Pest kiűritésekor nem megy le Debrecenbe, csak a tavaszi hadjárat sikerei után jelentkezik újra. A kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárában kortársairól írott feljegyzései vannak kéziratban. Itt ír Kemény Zsigmondról is. Pálffy János nagyműveltségű ember. A debreceni országgyűlés, főképen a Kossuth ellen szervezkedő csoport oszlopos tagja; mint ilyen is, az erdélyi Kemény Zsigmonddá] szoros barátságot tart fenn.

Ítélete Keményről felette lesújtó, sokszor túlzottan igazságtalan. Kemény jellemét sötét színekkel festi a Kolozsvárt elmondott beszédétől kezdve az egész forradalmon át. Könnyörtelenül ítéli el Kemény

„A forradalom után” c. művét, melyet, azért írt, „hogy hízelegjen az osztrákoknak és őt a kereset alól felmentsék”, a forradalom alatt mindig hallgatott, hogy magát ne kompromittálja.

„Ő semmit sem tart szentnek – folytatja Pálffy kegyetlen bírálatát –, csak ami pénzt hoz, vagy hiúságának hízeleg... megtagadta tőle a természet a szív és lélek jobb érzelmeit...”

Kemény jellemének különös patológikus vonásait életrajzírója, Papp Ferenc is megerősíti.

Opportunus jellem idősebb Szirmay Pál. Pesten marad és Windischgraetznek megígéri, hogy távoltage magát a forradalomtól. De a tavaszi győzelmek után vissza akar jutni a debreceni képviselők listájába. Elpanaszolja a hadbírótság előtt, hogy Kossuth ezt ellenezte, de megbízta őt azzal, hogy a koronát a cár rokonának, a leuchtenbergi hercegnek ajánlja fel. „Csak színleg vállaltam” – védi magát.

Batthyány Lajos miniszterelnök sorsa ismeretes. A bicskei táborból visszajön és a Károlyi-palotában várja az eseményeket. „Nem fogattam el a szokásos 24 óra előtt, mert parlamentaire volt” – jelenti Windischgraetz Bécsbe. „Január 9-én este 10-11 óra között elvív egy katonatiszt Batthyány grófot” – írja Bártfay naplójába. „Ott voltak Károlyi Györgyné, Károlyi István, Orczy Lajos, Almássy György, Festetich Géza és ő, Batthyány Lajos.” Egy fiákeren vitték el – a fogdába.

Debrecenben összeül az országgyűlés, de felsőház nélkül. Az nem bír megalakulni. Még március 12-én is csak 18-an vannak.

Végnélküli vitákkal kezdődik Debrecenben az ülésezés. „A debreceni iskolába szorított remegő táblabírák gyülekezete” – mondja később gúnyosan Almássy Pál, az emigráció csalódásai alatt. Bizonyos, hogy a forradalmi országgyűléseket jellemző láztól és patetikus harso-gástól távol állott. Hosszasan vitatkoznak azon, hogy megtéessék a kijelentés, hogy „Debrecenből intéztetik a szabadságharc támadólag”. A „gasconiádákat” támadja Nyáry Pál, Kazinczy Gábor és Pálffy János. A békepárt tagjai a „francia anarchistákat utánzó »vészbíróság’ ellen kelnek ki”.

Két nagy egyéniség, Kossuth és Görgey között támolyognak a két-színűek, a vakmerők, a flamingók és békepártiak. A harctéri hírek szerint apadva vagy gyarapodva. Pázmándy Dénest Debrecenbe szál-lítják, mint foglyot, hol Kossuth szemrehányásokkal fogadja. Ghiczy is megjelenik, de őt nem dorgálja, „mert ennek álláspontja kezdettől fogva forradalomellenes volt”.

Kossuth lágyszívű és éppen nem bosszúálló. E jellemvonása őt hátrányban tartja a Görgey elleni összeütközéseiben is.

Végül a határozatlan elnök, Pázmándy Dénes is kiszabadul. „Bo-

csássanak el, adjanak útlevelet akár Syriába, vagy nem tudom hová” kéri Kossuthot. Később osztrák fogságba kerül. Itt Gyulai hadügyminiszter előtt védi magát és a Windischgraetznek átadott memorandumára hivatkozik.

A politikusok határozatlanok és gyengék. Annál erősebb a nemzet hadserege. Egymásután érkeznek a diadalmas csaták hírei. De a politikusok tovább civakodnak. A békepárt most tevékenykedik a leg-erőteljesebben. Titkos értekezletet tartanak és elhatározzák, hogy mindenekelőtt Madarászon keresztül intéznek támadást Kossuth ellen, ki a „tisztességes béke akadály”. Kovács Lajos, Pálffy János, de főképpen Görgey Arthur klagenfurti vallomása tisztázta az ellenforradalom kísérleteinek célját.

Kezdetben suttognak, majd nyíltan beszélnek, később a nemzetgyűlésen is megszólalnak. Keresik a Zichy-féle drágaságokat. Különösen „egy kis fekete tokban őrzött 19 darab gyémántot keresnek”, melyek eltűntek a menekülés közben. A vizsgálatot elrendelik. Erről sok nyomtatott íves jelentés készül.

A gyémántokat Fekete László titkok tette a ládába. De Debrecenbe nem érkeztek meg. A láda feltöretett. Más értékek is nagy rendtelenségben voltak. A gyémántok eltűntek.

A számolató választmány megállapítja ugyan „a hanyagsági és visszaélési hibákat”. Ezekért pedig a „felelet és kárpótlás terhe Madarász Lászlóra hárul”.

De Madarász semmit sem tud a gyémántok sorsáról. Ingerült sajtótámadások érik.

Madarász László védekezik, de erőtlenül, ő jelentését a honvédelmi bizottmánynak már megtette, „ezt a bizottmány az „Esti lapok”-ban kinyomatni rendelte”. Hogy a gyémántok „mikor és hogyan jöttek Debrecenbe, nem tudom, a rendőrségnél heverték a ládák egymáson”.

Kossuthot azonban sürgeti és kéri Madarász, hogy „mentse meg ötet a vádtól”. Kossuth válaszol és kéri, hogy védekezzék és ne távozzék el Debrecenből.

Mikor Madarász László Németországon át menekül, a német hatóságok elfogják, megmottózzák, letartóztatják. Semmi érték nem volt nála. Hamburgon át utazik Dél-Amerikába, barátai segítik pénzzel. Mi történt tehát ezekkel a gyémántokkal?

Tudjuk, hogy a híres nagy drágakövek némelyikéhez az a babona fűződik, hogy az szerencsétlenséget hoz birtokosára. Sajátságos fátuma van ezeknek a gyémántoknak is. Birtokosát is a fátum üldözi.

Első tulajdonosuk meghal – Görgey parancsára. Madarász László, a rendőrminiszter, képtelen megküzdeni a váddal. Egész életén át hor-

dozza a lopás gyanúját. Neve mint a „gyémántos miniszter” kerül közszájra. Egész generációk olvassák azt a megállapítást, hogy a gyémántok Madarász László kezein tűntek el.

De hová lettek?

A gyémántok folytatják végzetes útjukat. További sorsukról Joan Ghica emlékiratai adnak felvilágosítást.

Mikor Kossuth Lajos és Bem József megállapodtak, hogy kelet felé vonulnak vissza, Kossuth emisszáriusokat küld ki Havasalföldre és Törökországba. Boliac Caesar és Balcescu Miklós havasalföldi forradalmárok arra kapnak megbízást és pénzt, hogy lázítsák fel Havasalföldet és nyerjék meg Omer pasát – a török főparancsnokot – az oroszok ellen.

A gyémántokat Kossuth küldte el Omer pasának „értékes ajándékkal”. Erről csak Bem és Kossuth tud. A fegyverletétel után együtt menekülnek. Szemere ezt megtudja és a határon megtámadja Boliacot, miért hallgatta el előtte a megbízást. Hiszen ő – Szemere – is kereste az összeköttetést Jancuval. Ezért küldte ki Erdélybe Murgu Euthymot. Egyenesen szemébe vágja Boliacnak, hogy a gyémántokat nem adta át Omer pasának.

A Joan Ghica könyve ismerteti, részben közli a Boliac védelmét, barátai leveleit. Ghica és Balcescu is védelmükbe veszik Boliacot. Különösen Balcescu, ki 1849 december 27-én Párizsban Andrassy Gyula közbenjárását is kéri. Andrassy ír Kossuthnak, de választ nem kap. Boliac folyton hangoztatja, hogy a gyémántokat átadta Omer pasának. Bem ezt megkérdi Omertől, ki erre feljelenti és letartóztatja Boliacot.

A gyémántok végül is megkerültek. Ghica adja át azokat Schwarzenberg hercegnek, ez visszajuttatja a családnak. Ghica emlékiratai szerint a szultán már előbb 2500 arannyal akarja kárpótolni a tulajdonosokat. Annak nincs nyoma, hogy ez megtörtént volna.

Az igazság nem derült ki. Hol voltak a fatális gyémántok? Hogyan kerültek azok Ghicához? Miért vállalt a porta kártalanítást értük? Csakugyan Omer pasa birtokában voltak-e? Vagy hazudott Boliac? Az bizonyos, hogy Madarásznál nem voltak.

Madarász László ártatlan volt. Talán közös titkuk volt Kossuthal a gyémántok rendeltetése? Levelei, melyeket Öccséhez ír, arra mutatnak. „Csak egy szót kellett volna, hogy Kossuth szóljon” – hangoztatja és megment e vádtól. De Kossuth hallgatott. Madarász leveleire nem válaszol. Madarász József közvetítését visszautasítja.

Délamerikában tengeti életét az öreg farmer. Többször sürgeti a gyémántper iratait, a leltárt, a „Zichy-féle – bizony, mondom – haszontalanságokat”.

Méltatlanul lett áldozata egy szörnyű vádnak.

BEM ÉS GÖRGEY.

A NEMZETI HADSEREG. A MAGYAR TOBORZÁS NEHÉZSÉGEI. AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG EGYETÉRTÉSE. BEM MEGJELENÉSE ERDÉLYBEN. EGYÉNISÉGE. SIKEREI. BEM KATONA ÉS POLITIKUS. A NÉPEK KIBÉKÜLÉSÉT HIRDETI. NEM SPEKULÁL ÉS INTRIKÁL. SIKEREINEK TITKA. „NEM CSAK TŰZÉR – DE NAGY HADVEZÉR.” ELSZÁNTSÁGA ÉS SZEMÉLYES BÁTORSÁGA. A KOR EGYIK NAGY EMBERE. GÖRGEY ARTHUR ÉS ZICHY ÖDÖN. MIT AKART GÖRGEY A KIVÉGZÉSSEL. A HADBÍRÓSÁGI TÁRGYALÁS. FELTŰNÉST ÉS HÍRT KERESI. EGY LÁZONGÓ KEDÉLY. KAPKODÓ ÉS ÖSSZEFÉRHETETLEN. INTRIKÁL MINDEN TÁBORNOK ELLEN. TAKTIKAI HIBÁI. ENGEDETLENSÉGE. AZ OROSZ BETÖRÉS. A MAGYAR REMÉNYKEDÉS. A SZENTSZÖVETSÉG HATALMA. GÖRGEY MEGHIUSÍJTJA A SZEGEDI KONCENTRÁCIÓT. KOSSUTH TÖRNETLEN. A FEGYVERLETÉTEL. BEM FACSETON. A HALÁLÓS ÍTÉLETEK. SCHWARZENBERG TITKOS LEVELE BOULHOZ. MIÉRT KIVÉTEL GÖRGEY?

AZ ERŐTLEN országgyűlés, vérszegény terroristák, habozó békepártiak, civakodó hadvezérek felett magasra emelkedik a nemzet fegyveres erejének roppant erőfeszítése és dicsősége. Századok óta első nemzeti hadsereg ez. Egy harcos nemzet tanúságtétele vitézi bátorsága mellett.

A hadsereg megszervezése Kossuth személyes érdeme.

Az ő nevének varázsa, szónoki zsenije, roppant elméje, találékony-sága és merészsége megmozdították az Alföld népét. A volt jobbagyok tömegei, a fiatalság, diákok, ügyvédek, írnokok, kancellisták, a diákok lármázó, rendetlenkedő „országgyűlési ifjúsága” állottak mögötte. Ez az „intellektuel” réteg adja az országban mindenütt toborzó, szónokló, a hadsereg felszerelésén, a közigazgatás szervezésén dolgozó kormánybiztosokat, a debreceni trónfosztó országgyűlés képviselőit.

ők vezetik mint tisztek és tábornokok a honvédsereget. Az ő neveiket olvassuk a halálos ítéletek élén, vagy az „in effigie” kiszegezett táblákon, az akasztófaikon. Az emigráció, az idegen legiok, Kufstein, Olmütz, Josefstadt börtönfoglói az ő sorukból kerülnek ki.

Megrázó erkölcsi ereje ez egy kor vezető társadalmának, mely végül is győzelemhez vezeti a nemzet ügyét.

A magyarországi részek szabadságharca távolról sem volt a nemzet egész társadalmát átfogó egységes népmozgalom, mint ez Erdélyben volt.

Podmaniczky Frigyes kritikája a csongrádi „gazdalegényekről”, Jókai állítása, hogy „csak a bocskoros nemes és a szegénység” áll be

honvédnek, Görgey vádja, hogy a felső vidék „melegháza volt a semlegességnek”, jellemző tünetek. Thackeray „Hiúság vásárának” belga szántóvetője a waterlói síkon itt életre kél, ki „nem volt bolond, hogy résztvegyen az ütközetben”.

Vasváry Pál is ezt jelenti 1849 januárban Kossuthnak. „Návay, Csanád megye kormánybiztosa azt mondta, guerilla nincs, erőhatalommal kell állítani.” Keserűen bírálja a magyar népet, mely „indolens és szenvedélytelen”, az ellenség ellen is „nagylelkű szenvedélytelenséggel viseltetik”. Erről panaszol Hunkár is emlékiratában.

Ez a vád Erdélyben is felhangzik. Vécsey Lajos kormánybiztos írja ezt az erdélyi hadviselésről a honvédelmi bizottmányhoz. „Az erdélyi főispánok idős Bethlen János pamlagán születtek, sőt a közhivatalnokok és tiszték is. Segítséget Puchnertől kértek. Gyulafehérvárt könnyen elfoglalhatták volna, Kolozsvárt feladták, bár ott a polgárság harcolni akart.”

Ez az 1848. év végéig talán találó kritika. A habozás, tanácstalanság napjai voltak ezek. De a nagy oláh veszedelem, a szász alattomos izgatások hamar észre és egyetértésre térítették a vezető magyar társadalmat.

Erdély középkori tatárdúlásaira emlékeztetnek a jelentések, melyek a honvédelmi bizottmányhoz jönnek. „Leégett Enyed, Felvinc, melynek „nyoma sincsen” – írja Dobozy István – „a kutyák emberhúson híznak”. Alsó járat és a magyar helységeket leégették és gyilkolták, „itt irtóháború van, az oláhságnak vagy magyarságnak vesznie kell”.

Itt élet-halálharcról volt szó.

Az egész fiatal arisztokrácia, melyet oly szigorúan bírál Vécsey és Dobozy István, hadbavonult. A Bánffyak, Telekyek, Bethlenek Zeyk Domokos, ki Fehéregyházán esik el, Mikes Kelemen, ki Nagyszebennél, Apor György, ki Lúgosnál hal hősi halált, Kemény Farkas, ki a piski hidat védi. Mögöttük az egész vármegyei nemesség, magyar volt jobbágyok és a székelység katonailag képzett határőrei, Gábor Áron, az ágyúöntő.

Egy bátor insurrekció ez.

Otthon kipusztított udvarházak, égő falvak, legyilkolt magyar családok ezrei. A férj, az apa, a fiú távol van. „A nagyobbik fiam Bethlen Gábor Debrecenben képviselő, a kisebbik Bethlen József honvéd, radnóti uradalmimat elpusztították” – panaszolja özvegy Bethlen Józsefné Haller Borbála a főispánhoz írott levelében.

A kor önfeláldozó és tettekész. De a fajok, társadalmi osztályok, a császár és nemzet, a bécsi és pesti kormány, a nemzetőrség és sor-katonaság, az oláh népfelkelők és magyar felkelők zúrzavarában

Erdély is tájékozatlan. A reménytelenség óráiban nevezi ki december 2-án Kossuth Bem Józsefet és küldi le Erdélybe.

Kossuth zsenije bámulatos. Bemnek, majd Csányi László kormánybiztosnak adott utasításai felölelik az egész erdélyi kérdést. A szászok, oláhok, székelyek helyzetét. Pontos tárgyismerettel ír január 27-én Csányihoz, melyben a nemzetiségek kibékítését hangoztatja.

Bem váratlanul jelenik meg Erdélyben.

Ötvenhárom éves. Már harcolt 1831-ben az oroszok ellen. Bécsből jön, hol a város ellentállását vezette. Pozsonyban jelentkezik Kossuthnak. A menekült lengyelek légiókat akarnak alakítani. „Civakodó, féltékenykedő tömeg, főképen Wisocki, ki mindenképen vezér akar lenni” – beszéli Falkowszky lengyel író emlékirataiban. Bem békíteni akar a horvátok és magyarok között. Félti a nagy szláv ideát. Egy lengyel diák reálő és megsebesíti. Az utca ellene van, nem értik meg. Kossuth csak ezért nem nevezi ki fővezérnek. Erdélybe küldi.

Itt Baldacci ügyetlensége – talán határozatlansága – folytán Urbán és Wohlgemuth Kolozsvárt elfoglalták. Csúcsán, Zilahon, Nagybányán vannak a kiszorított honvédek, 10-12.000 főnyi sereg.

Bem erdélyi hadjárataival katonai írók alig foglalkoztak. Görgey inkább érdekelte őket. Bálás György altábornagy taglalja szakszerűen talán először az erdélyi hadjáratot, mint a taktika, szervezés és hadvezéri talentum csodáját. Bem nyolc nap alatt szétrobbantja a császári hadsereget. Bevonul Kolozsvárra.

„Hadjárataiban Bonaparte szellemével találkozunk” – írja Bálás róla. Könnyezve gyászolja meg Bem Mikes Kelement, a bécsi légionáriusokat, elesett honvédéit, az ellenség iránt emberséges, a lázadó szászok és oláhokat kiengesztelni akarja, szabadságot, népjogot hirdet. A székelyföldre támaszkodik. Innen rekrutálja katonáit. Egy proklamációval 1849 február 22-én Marosvásárhelyre hív minden 20–40 éves családfőt. „Határőrséget szervez, földet oszt ki a székelyek között. A földosztást egy bizottság fogja elvégezni.”

Puchner január 14-én már segítségért könyörög a Bukarestben resideáló Lüderstől.

Bem katona, de politikus is. A népszabadság hirdetője, mint kora annyi hőse és összeesküvője.

Ismételten felhívja a szászokat és oláhokat az ellenségeskedések megszüntetésére. Amnesztiát és feledést ígér. A polgári és katonai tisztviselők helyükön maradhatnak. A magyar kormány célja, hogy minden nemzetiségnek és vallásnak egyenlő szabadságot adjon. A tulajdon és személyes szabadságot biztosítani akarja.

1849 február 20-án Medgyesen bocsát ki egy németnyelvű prokla-

A küldöttség tagjai :

*Lonovits József érsek, Majláth Antal
és György grófok és Deák Ferenc.*

Win dis ch gratz herceg és a békeküldöttség (Egykorú kép).

mációt „abban a pillanatban, mikor az osztrák kormány az oroszokat Oláhországból behívja és az orosz kancsukarendszerrel szemben meleg szimpátiáját mutatta ki”.

Ebben a természetes erősségen – Erdélyben – csodákat művel. A borgói, tömösi, töröcsvári és vöröstoronyi szorosokon kiveri az ellenséget. Csányi Lászlóval egyetértésben szervezi a közigazgatást, adót szed, soroztat, ágyúkat öntet. Fegyelmet tart, jutalmaz, hadvezéri és emberi fölénye mindenkit megnyer. Az „öreg úr”, „Bem apó” a tisztikar és a seregek bálványa – Petőfi megénekli.

Kossuth nagy tisztelettel bánik Bemmel. Be türelmetlen kezdetben. Gyors sikert akar.

„Ez az Erdély borzasztó örvény, mindent elnyel. Már 10.000 embert küldtem három hét alatt” – írja Csányinak 1849 február 22-én. „Az öreg úr siessen. Ha elveszünk, az Erdélyre pazarolt temérdek erő miatt veszünk el.”

De jönnek már Bem győzelmi hírei. Egy kis hadsereggel méri a csapást csapásra az ellenségre. Már márciusban Kossuth lelkesedése nem ismer határt, mikor Bemről ír Csányinak.

Bem diadalmas előnyomulása megijeszti Puchnert. Windischgraetz útján segítséget kér.

Schwarzenberg Bécsből január 18-án, majd Olmützből január 20-án ismételten ír Windischgraetznek. „Végső és sajnálatraméltó eszköznek” tekinti az oroszok behívását, ez ellen őfelsége a leghatározottabban állást foglal. Majd ismételten írja, hogy „a császár sajnálatos eseménynek tartaná az orosz segítség behívását, reméli, hogy a császár tekintélyét és rendhez való visszatérést idegen segítség nélkül sikerülni fog helyreállítani.”

Az oroszok mégis bejönnek. Február elején, de már március végén kimenekülnek. Bem lesz Erdély ura.

„Magyarok, szászok és oláhok nyújtsatok egymásnak testvérileg kezet!” – hirdeti Brassóban. Emellett erélyes, határozott. Minél nagyobb a veszély, annál találékonyabb. Kossuthhoz feljelentést küld ellene Dobozy István, a marosmegyei kormánybiztos, 1849 június 11-én „despotai kormányzat után törekszik. Szakadatlan újoncoztat a 40 évesekig.” Ő sohasem defetista.

Egy pillanatig sem gondol a fegyverletételre, hanem a nemzet minden elszántságát, energiáját felszínre akarja hozni.

Csányi László a polgári kormányzat feje. Sűrűen levelez a honvédelmi bizottmánnyal. Jelentései Bem működésének, az erdélyi hadjárat történetének fontos dokumentumai. Kezdetben megdöbbenve nézi Bem működését. „Sokat költ a katonákra”, „szeles”, „féltem az öreget, eszeveszetten megy neki, tartalék nélkül” – írja, január 27-én,

majd február 8-án. De egyszerre csak megváltozik jelentéseinek hangja. „Nemcsak nagy tüzér, de nagy hadvezér is.” „Az ellenség pollákjait ostorával ütögette és lengyelül szólott reájuk, azok nem mertek löni.” Minden levelében fokozódik elragadtatása. „Csak ne volna a fixa ideája az orosz betörés.” Kifogásolja Bem székelytelepítési tervét. „Ezt fajirtásnak” fogják minősíteni. Nyáry Pálnál és Kossuthnáí lép közbe, ne hogy a „civilizált világ” felbőszíttessék. Pedig itt Bem a toborzás érdekében ígér. Egyedüli forrása a székelyföld. A túlnépes, harcos föld, mely a lázadó oláhságot Abruiddbánya hegyei közé zárta.

Ez a szikár, szürke, tatárcú tábornok, – kit Falkowsky, mikor Kossuthnáí találkozik vele, „egy ünnepi ruhába öltözött templomszolgának” nézett – nagy emberi tulajdonságokkal bír. Igénytelen idealista, a szabadságért harcol, a népek szabadságszeretetében hisz, még a világsi fegyverletétel után is törhetetlen. Jancuval egyezkedik és bízik a román és török segítségben. Teste sebekkel van borítva. Az utolsó év alatt Bécsben, Pesten, Dévánál, Temesváron sebesül meg. Végsőig elszánt. Nem spekulál. Nem habozik. Nem intrikál. Magának nem kér semmit. A szörnyű konvulziókban hánykolódó kor igazi hőse. Félig kalandor, félig zseni. Heydtet, Wardenert, Puchnert, Lüderset sorra veri meg. őtet is csak a roppant orosz túlerő gázolja le, de utolsó pillanatig ellentáll, csak mikor serege szétszóródik, elszéled, menekül Törökországba.

Olvassuk el levelét, melyet a francia köztársaság viceelnökéhez, Boulay de la Meurthe-hez írt, 1849 március 12-én, az orosz betörés hírére. Milyen bizakodó, milyen bátor és elszánt. Nem kér egyebet, csak jóakarató semlegességet. Csak azt, hogy akadályozzák meg az orosz betörést. Ő majd rendet csinál Erdélyben is, majd Magyarországon.

Bem csodálata és sikereinek elismerése alól nem vonhatja ki magát a bukaresti angol főkonzul, Colquhan sem. Nagyszeben bevétele után ottmaradt a városban tovább is Effington Grant, a konzul megbízottja. Ezt magához hívatta Bem és kísérő menetlevelet adott neki. Mikor Grant visszaérkezett Bukarestbe, Bemről, Szeben bevételéről dicsérőleg beszélt: „bár ez a pártoskodás az elfogultság színét viseli”, a főkonzul is a magyar revolúcióról és Bemről azóta, a legnagyobb elismeréssel beszél. Segur francia követ egy Bemhez intézett levelében éppen áradozva szól a generálisról, ki oly magaslatra helyezte magát a nagyszebeni közbiztonság helyreállításával. Míg az osztrák jelentések dühös kifakadásokkal vannak tele, az oroszok sem tagadják meg elismerésüket.

Nyolcvan év múlva szállították hamvait Budapesten át haza, a „szabad Lengyelországba”. A visszaemlékezések tükrébe nézve, nincs

egy bántó szín, amely zavarná az öreg szabadságharcos jellemképét. Csak a középkor termett ilyen alakokat, a keresztesvitézek kora, a lovagkor, mikor egy ideálért életet áldoztak. Eszményeik sokszor megfoghatatlanok, mai szemmel nézve megérthetetlenek is lehetnek, de egész férfira vallók.

Az ő eszménye Lengyelország felszabadítása az orosz elnyomás alól. Ezt keresi Osztrorkánál, Párizsban, Portugáliában, Spanyolországban, Belgiumban, Hollandiában. Lembergöl siet a bécsi forradalom szervezésére. Ezért lövi agyon egy ágyúlövéssel a segesvári csatamezőn Skariatin orosz tábornokot.

Kétségen kívül nagy embere és katonája korának. A temesvári vereség emlékét fűzik nevéhez. A fejetlenség, a zűrzavar, Görgey gyanús magatartása okozta kétségbeesés pillanataiban, az ütközet napján veszi át a vezényletet. E csatavesztés okozója nem Bem. Az a hadsereg megzavart szelleme és a túlerő.

Van a Petőfi-relikviák között a Nemzeti Múzeumban egy feljegyzés, Bem és Petőfi beszélgetéséről.

Nagy hadvezérekről beszélgetnek. Napoleon, Hannibál. Petőfi Bemet az utóbbihoz hasonlítja. „Ezt nem igénylem – mondja Bem elhárítólag –, de azt, hogy mi a félelem és a csüggedés, azt nem ismerem. Ez nem az én érdemem. Ez Isten ajándéka.”

Ez volt Bem, az erdélyi fővezér.

Görgey Arthur a magyarországi fővezér. Fél század haragvó, vádoló közvéleményének elítéltje.

Drágán fizeti meg egy év tüneményes emelkedését és dicsőségét. Hatvanhat évig él még Világos után, de sorsa az örök hallgatás és tétlen lemondás lesz.

A lármás, utcai tüntetésektől hangos Pestet szeptember 28-án Lamberg tábornok meggyilkolása zavarja fel. A nép betódul a képviselőházba. Kolosy György véres lándzsáját mutogatja. Forradalmi kép. Néhány nap és újabb rémhír. Zichy Ödön grófot elfogatja és kiégezteti Görgey Arthur örnagy.

Az utcán plakátok jelennek meg. Szájról-szájra jár a kérdés: Ki az a Görgey? Egy új forradalmi vezér? Egy erős akarat, egy elszánt férfi, ki nem szájaskodik, nem fenyegetőzik, hanem halad előre és halál jár nyomában? Egy napon nevezték ki örnagyoknak őt, Perczeit és Szalayt. A jász-kunokhoz intézett toborzóleveleit sokan olvasták, hol katonát, lovat kért, „míg mások kétségeskednek vagy kétségbeesnek, siessetek a hazát megmenteni”.

Most egyszerre a lándzsás, kaszás csapatok élén Csepelszigeten törvényt tart Zichy Ödön gróf felett, ki a magyar főrendiház tagja, gazdag, előkelő úr. Koller János adonyi plébános – ki az elfogatás

hírére, melyet neki úgy újságoltak, hogy Széchenyi István a fogoly – sietve megy át Csepelre.

Meghallja a két Zichy gróf elfogatását. Zichy Ödönt ki fogják végezni, jelenti a város főjegyzője neki, mert Görgey – mikor levest akartak a kimerült fogolynak adni – azt mondta, „azt nem fogja megemészteni” és hogy „még ma papra lesz szükség”. így is történt. „Görgey a pálcát a szerencsétlen áldozat feje felett kettétörte, ezt lábaihoz dobta” – beszéli a plébános visszaemlékezéseiben. Zichy Ödön gróf nyugodtan viselkedik, lelki és családi ügyeit rendez, szilárd léptekkel megy a bitófa alá. Egy kún cigány rudazókötelet illesztvén nyakára az őrtüzek világánál, ezt mint „tudá”, kivégzi. Szörnyű kép!

Verestollú tiszt, kováspuskákkal ellátott kún katonák, a kálózi kastély kirablásáról érkező dicsekvő csapatok, kaszás örök, kíváncsi csöcselék a Duna partján... Az egyszerű falusi plébános keresetlen sorai között vonulnak fel ez ijesztő emlékek.

Mi történt itt?

Görgey elnököl egy hevenyészett „hadbíróság” felett. Kérdései hamar elárulják, mit akar.

Hogy jutott a vádlott Ferdinánd császár proklamációihoz? Jella-sich menleveléhez? Görgey elnök mindjárt megmagyarázza, hogy a „sauvegarde” levél „bizonyítja a haza ellenségével való egyetértését”. Még egyszer közbeszól Görgey és kérdi: Miért nem tudósította a magyar tábornok az ellenség közeledéséről? Zichy Ödön gróf védekezik. A várost és birtokát akarta a pusztítástól megóvni. íme testvére, Zichy Pál gróf tiszti rangjáról mondott le, mert nemzete ellen harcolni nem akar. Fel is mentik a hadbírószági eljárás alól Zichy Pált, de Zichy Ödön halállal lakol.

„Madarásznál volt az ítélet – írja visszaemlékezéseiben Szárazberky Nagy József –, melyet elolvastván, mindketten úgy találtuk, hogy az ítélet nincsen indokolva.” Ezt írja az akkori idők egyik tanuja. Szavahihető és előkelő gondolkodású.

A császár 1852-ben, körútja alkalmával felkeresi sírját, ott imádkozik. Sírkövére később utolsó szavait vésik fel: „Ártatlanul halok meg, adja Isten, hogy én legyek az utolsó áldozat, Isten áldja meg hazámat, áldja meg a nemzetemet.”

Görgey ítélezése mindenesetre forradalmi cselekedet.

A várakozásnak, habozásnak, bizonytalanságnak napjai voltak ezek a szeptembervégi napok. Az osztrák kormány kétszínű szerepe. A gyámoltalan uralkodó. Ellentmondó rendelkezések. A nádor, Jella-sich magatartása. Megállítható-e a horvát sereg? Lecsillapítható-e a pesti forrongás? Megtalálják-e egymást a király és nemzet? Két szem-

benálló tábor közepében van Kálóz, Zichy Ödön gróf otthona. Itt fogták el Zichyt Görgey kaszás nemzetőrei.

„Megtörtént velem – beszéli Koller János plébános –, hogy ugyanazon napon reggel hét órakor Kossuthtól, nyolckor már az osztrák táborból kaptam proklamációt azon utasítással, hogy azokat a szószékről kihirdessem; mindkét fél golyóval fenyegetőzött. Látjuk a töprengő, kétlaki politikusok egész sorát, olvassuk az aradi tábornokok igaz mentegetőzését: „nem tudtuk, hogy mit csináljunk'.”

Gróf Zichy Ödön kétségtelenül hibázott. Küldetést vállalt az udvar és Jellasichek között. Fejér megyének volt adminisztrátora. Szép, harmincnyolcéves barna férfi. Ő is azt hiszi, mint oly sokan, kik szerencsésebbek voltak mint ő, hogy a forradalmi fellángolás könnyűszerrel legyőzhető vagy lecsillapítható, helyreállítható a rend. Csak erős kéz kell hozzá.

Végzete azért telt be, mert egy felizgatott tömeg, egy kaszás hadsereg közepébe került, amelynek parancsnoka a 30 éves Görgey.

A forradalmak lázában éppen nem szokatlan jelenség az önhitt hatalmi túltengés, a sokszor értelmetlen szigor vagy éppen kegyetlenkedés. Az idegeket feszítő hangulatban a kardcsörtető fiatal tiszt-típus, ha még hozzá megveti a „civilistákat” és ha babérokra is vágyik, könnyen szertelenségek közé téved.

Nem ismeri a dolgok összefüggését, a történelem logikáját, az „exigenciák tudományát”, mely ma, bűnnek deklarálja azt, amit holnap erénynek. Elméje friss és fogékony, de átfogóképessége nincsen. Kora tapasztalatlaná teszi.

Ez Görgey Arthur őrnagy 1848-ban.

Élete 30 éves koráig szürke, egyhangú és jelentéktelen.

Katonai növendék, kadét, nemesi testőr, huszárfőhadnagy. Német környezetben él. Gróf Haller Ferenc a testőrség parancsnoka, gróf Teleki Ádám a huszárezred parancsnoka, tipikus osztrák katonák. Osztrák beamter Guidó bátyja is. Hirtelen szeszélyből kilép a hadseregből, vegyészetet tanul Prágában. A negyvennyolcas mozgalmakhoz is hirtelen elhatározással csatlakozik. Szívesen fogadják. A legszélösebb balszárny tapsol, mikor az elkobzott gyémántokat Kossuth pénzügyminiszternek átadja.

Még pár hónap és vezénylő tábornok. De ekkor már megtért forradalmármént mutatkozik be Vácon és nemsokára ellenforradalmat szervez.

Pest feladása előtt két nappal azt írja Békésynek, a múzeumban őrzött Görgey-iratok szerint:

„Nem akasztottak-e fel még in effigie? Bámulnék, ha a nemzet bizalmát bírnám, a nemzet legalább elvesztette az enyémet. Nincs más

hátra, mint Buda előtt elesni a csatában!” Cinikus, nagyhangú és mégis kishitű kijelentések egy hadjárat kezdetén.

Kiadja Vácon proklamációját, királyhűséget hangoztat és szidalmazza a kormányt és országgyűlést.

Ezután elmenekül Windischgraetz seregei elől Felső-Magyarország hegyei közé, honnan ügyes manővrírozás után újra visszahozza hadseregét. Csapatai és tisztjei előtt nagy tekintélye van.

Környezete előtt zárkózott. „Megborzadtam cinizmusán” – írja Mednyánszky Cézár, tábori papja és hűséges híve.

Fegyelmet tart, de ő maga fegyelmetlen, gúnyolódik a lengyel tábornokokon és a lengyel nemzeten is, nevetségessé teszi a honvédelmi bizottmányt és Kossuthot. Ez a fiatalember már oly bámulatos előrelátással ítelné meg a helyzetet, reménytelennek tartaná Kossuth küzdelmét? Számításba vette volna a szentszövetség roppant erejét? A forradalmaktól rettegő Európát és a minden oroszok cárjának hadseregét? Avagy egy fiatal, betegesen túlfűtött, lázongó kedély? Tépelődő, következtelen jellem? Még nem tudja, hogy merre halad, a forradalom ellen, vagy élén?

Első lépésétől fogva Világosig a habozás, kapkodás az útja. Mikor a harc első napjaiban Vácon már megtámadja a nemzeti kormányt, súlyos gyengeséget árul el. De azért tovább vezeti honvédéit.

Ingerült becsvágy kínozza. Összeférhetlenné válik. Vádaskodik Dembinszky, Klapka, Nagy Sándor, Guyon, Perczel, Kmetty, Vetter és az öreg Mészáros ellen, majd „Bem” generálist, az erdélyi fővezért gúnyolja.

A váci proklamációban hűséget vall a dinasztíának, de komáromi kiáltványában később azt hirdeti, hogy a „harc a nép jog harca az esküszegő dinasztia ellen”.

Az osztrák hadsereg 1849 tavaszán szét van verve. Bécs felé menekül. És a magyar hadvezérllet ekkor mutatja a legnagyobb dezorganizációt. Diadalmas hadsereg és gyűlölködő tábornokok. Ez főképen Görgey bűne.

Weiden kétségbeesetten sürgeti az orosz beavatkozást, éppúgy, mint Puchner Erdélyben. De ez itt is késik. A minden oroszok cárja még hajx)zik.

Eközben Görgey helyrehozhatatlan taktikai hibát követ el. Időt enged az osztrák hadsereg szervezkedésének. Szándékosság volt-e ez? Mindenesetre nagy mulasztás. Haynau újra rendbehozza a szétzüllesztett seregeket. A császár május végén Varsóban személyesen kéri a beavatkozást.

A Kárpátokon át megindulnak az orosz százezrek.

Igaz ugyan, hogy Haynau az offenzíva megindulása előtt azt

panaszolja Hess tábornoknak, hogy a felkelők időt kaptak a reorganizálásra, mert a két császár azt határozta el, hogy együtt fogják a rebelleket megsemmisíteni. Ezért várnia kell, bár nehéz szívvel teszi, szeretne támadni, de engedelmeskednie kell.

Haynau harckészsége mesterkélte. A demoralizált osztrák seregekbe csak az orosz segítség ver lelket.

Haynau feltevése azonban nem vált be. A rebellek tétlenek maradtak. Éppen nem reorganizálták hadseregüket.

A hadseregben a vezérek és az alvezérek között ekkor hatalmasodik el a féltékenység, sőt a gyűlölet.

Czecz tábornok május 29-én panasolja Kossuthnak, hogy Ormai Norbert vadászcsapatánál az ezredes és a tisztek nem képzett katonák, még „borbély” is van közöttük. Figyelmeztetéseire nem adnak semmit.

Pöltenberg Görgeynek tesz jelentést, hogy Gyapaj kormánybiztos Fischer nyugalmazott alezredest, tehát katonai egyént tartóztatott le és fogva tartja. Lenkey tábornok Komáromból jelenti a honvédelmi bizottnánynak, hogy az áruló vezérek által elhanyagolt várat helyrehozta. A vár igazi hős, kitartó védője Krivácsy őrnagy. Most mellőzték, sőt Aradra helyezték Vécsey tábornok alá, ki sértően bánik vele. Cseréljék ki Jungvirth őrnaggal, bár ez egy szót sem tud magyarul.

Nemsokára maga Görgey újra engedetlenkedik, nem akar a szegedi koncentrációba belemenni. Kossuth július 1-én megírja Wisocki tábornoknak, hogy Görgey „lehetetlenné tette az önnel közölt koncentrációs tervet”.

Egy 1849 május 28-án tartott minisztertanács arról számol be, hogy Bem megtagadta a felső sereg támogatását és Erdélyben akar maradni. Bem nagyon jól van értesülve Görgey magatartásáról. Ismeri nyilatkozatait a „lengyel forradalmárokról”, kik „nyakunkra hozzák az oroszot”. Ismeri Görgey féltékenységét, becsvágyát. Hunkár emlékiratai szerint súlyosan elítéli Görgey nyugati visszavonulását. „Sie werden sehen, er ist ein Spitzbub!”

Bem nem akar kimozdulni a hatalmas erősségből, melyet a visszavonuló magyar hadsereg mentsvárának szánt.

Kossuth sem csügged el. A franciák, főképen az angolok beavatkozását reméli. Bem útján a bukaresti angol ügyvivő és konstantinápolyi angol követtel értekezik. Számít a Havasalföldre és a – török hadseregre.

Pulszky Ferenc egyre-másra küldi jelentéseit Párizsból:

„A vörösek le vannak verve... így van remény, hogy a franciák az oroszokkal háborúba keverednek” – írja 1849 június 16-án. Reménye van, hogy Londonban mint „de facto kormány el fognak ismerettni”.

„Egy becsületes győzelem... vagy szerencsétlenség esetében bátor kitörnitudás egy-két hónapra roppant befolyással lehet.”

Kevésbé optimista a külügyminiszterhez intézett levele:

„Palmerston fél, hogy Magyarország függetlenül nem elég gát az orosz ellen!”

Andrássy Gyula konstantinápolyi követ július 3-án panaszkodik, hogy mióta Debrecenből eljött, nem kap híreket. A porta habozó. Mindezt meg lehet nyerni, ha jó harctéri hírek jönnek. Az angol és francia követek ellenünk befolyásolják a portát. A török hadsereg gyűlöli az oroszokat. Érintkezést kell keresni az együttes támadásra.

Panaszkodik az osztrák követre, ki ellene intrika!. Fegyvereket lehet szerezni. A pénzt egy angol bank útján kell átutalni.

Ezek a kormány megbízottak nem nyerhetnek bepillantást azokba a burokbá, hol a világpolitikát irányítják. Az angol és orosz, az orosz és osztrák követek, majd a francia követ lázasan dolgoznak Bukarestben. Ez a hely a forradalmi Közép- és Kelet-Európa megfigyelője. Itt születnek meg a nagy elhatározások, melyek a magyarság sorsát egy századra döntenek el.

Tájékozatlan, sokszor naiv jelentések érkeznek a magyar kormányhoz.

A császári kormány Bécsben már rendezni kezdi a „meghódított tartományok” közigazgatását. Schwarzenberg elnöklete alatt tartott minisztertanács visszahívja Puchnert Erdélyből, polgári biztosokat rendel Clam gróf mellé. Igaz, hogy Kossuth – amint egy magyar tudósítás alapján bejelentik a minisztertanácsnak – nagy öröm között vonult be Pestre, de az oroszok is bevonultak Erdélybe. Bach azt jelenti, hogy Haulik zágrábi érsek tudatta vele, hogy Horvátországban „olyan köztársaságféle van”. Jellasichnak ki kellett volna hirdetni az új alkotmányt, mert itt nagy a fegyelmezatlenség.

De napirendre térnek e kérdések felett könnyen. Az orosz segítség megérkezett.

Fájdalmasan és komikusan jellemző ez időből bizonyos Bánfi János számvevőtisztnek úgy látszik elfogott levele, melyben apjának azt írja, hogy a franciák, angolok, törökök mozgósítanak, mert „az egész világ az orosz zsarnokság ellen van”. Sőt Domahidy Ferenc is azt írja Marosvásárhelyről haza, hogy Oláhországig meg sem állanak.

Harctéri vad hírek ezek. A háborúk szokott jelenségei.

Ez volt az erdélyi hadsereg általános hangulata. Nem hiszi el az orosz veszedelmet, fel akarja szabadítani a dunai fejedelemséget. Rauber Nándor alispán 1849 június 16-án egy Bukarestbe küldött kém, bizonyos Petrovits nevű görög jelentését küldi meg a kormánynak. Bejárta a kém Plojestit, Brailát, Buzeut, el is fogták. Részletesen

Bem József honvédtábornok. (Egykorú fénynyomata után.)

ismerteti az orosz és török katonaság megszálló csapatait. „A török lovasság jobb, mint a muszka.” A muszka katonaság nem több, mint 20.000, de folyton utaztatják, hogy többnek látszódjék. A nép elégedetlen a „kancsuka” alatt. „Fegyvert is lehet szerezni.”

„A szegény nép átkozza itt a boérokat és a vajdát. Török nincs Moldvában, csak Oláhországban.”

De a szabadságharc sorsa Komáromnál már eldőlt.

Haynau előtörését roppant zavar követi. Kossuth, Dembinszky, Mészáros rendeletei egymást érik. Lahner július 3-án jelenti, hogy 1200 szekér hadianyagot Váradra indított, most újabb rendeletet kapott, hogy Aradra szállítsa.

Az oroszok nagy hadserege lassabban mozog, de a vég elháríthatatlan.

Metternich hátrahagyott iratai között – Pless közlése szerint – van egy beszélgetés feljegyzése, melyet az Angliába menekült kancellár Palmerstonnal folytat 1849. év nyarán.

Palmerston azt kérdi Metternichtől, hogy a magyar „affaire” sokáig tart-e még?

„Melyik – kérdi Metternich –, a katonai vagy a polgári? Mert ha nem csalódom, az első nagyon rövid lesz!” Ez időben fejt ki a kancellár Schwarzenberghez intézett levelében a magyar programot, melyben Magyarország külön jogait elismeri. Friedjung szerint ez az 1867-ben megkötött kiegyezéstől alapelveiben alig különbözik. De ki gondol ma erre Bécsben, vagy Világosnál.

A dinasztikiák ligája erősebb, mint a forradalmi népek szövetsége.

Roppant hatalom ez. A bécsi kongresszus hatalmi, területi és politikai megállapításait védi. Ezért fosztják meg Carlo Albertet is trónjától és veszik megnyugvással a francia forradalom „jobbra” fordulását.

Ez az akkori Európa hatalmi elhelyezkedése. Olyan szilárd volt ez, hogy a népek nem dönthettek meg.

A szentszövetség él és hatalmas. A forradalmárok erőtlenek. Ennek félreismerése Kossuth történelmi tévedése.

De a kis nemzetek heroikus küzdelmét a forradalomtól irtózó, a rendetlenséget kerülő népek is rokonszenvvel szokták kísérni. A közvélemény sokszor csodás befolyást nyer a kormányférfiak előre kitervelt plánumaira. Kivált, ha a nagy nemzetek érdeke is kívánatosá teszi a szimpátiát. Az orosz keleti előnyomulása gyanús. Orosz-török, talán francia és angol összeütközés fenyeget.

Ezért dolgoztatta Kossuth ki a szegedi koncentrációt. Ezért akarta itt összegyűjteni az egész hadsereget. Erdélybe akart hátrálni és ott foly-

tatni a védelmi harcot. „Erdély lett volna azon vár, honnan a veszett hazára, hathatott volna” – írja Madarász László visszaemlékezéseiben.

Az orosz hadsereg lassú hadmozdulatai, a pusztító kolera, Paskievics és Haynau viszálya, az orosz titkos balkáni tervek, a közelgő tél nem tették reménytelenné a háború elhúzását.

De Görgey keresztezte Kossuth politikai elgondolását. Ő Komáromban akar koncentrálni és – talán kapitulálni. Habozása és mulasztásai alatt eltelik tíz nap. Már késő. Két nagy hadsereg közé kerül visszavonulásával. Ezt taktikai zsenialitással megoldhatta, mint újabban „katonai szakemberek” magyarázzák, de útja vége csak Világoshoz vezethetett.

A katasztrófa kikerülhetetlen volt. A magyarság két ellenség nyomása közé került mindjárt március 15-e után. A dinasztia és a nemzetiségek összefogása súlyos, talán végzetes veszedelem volt. Most itt az orosz veszedelem is.

Erdély is vonaglik. A bécsi Staatsarchivban van Pálffy János levele Szem éréhez 1849 augusztus 1-ről.

„A katonaság demoralizált”, „alvezérek nincsenek”, az ellenség három felől támad. A katonaság a néppel szemben rosszul viselkedik. Fegyelemről szó sincsen. Mindent rekvirálnak. Senki nem vezet számadást. Amit az ellenség megkímélt, azt a mieink rabolják. Erdély elvesztése Magyarországra, nézve kiszámíthatlan veszély. Segítséget kér.

Ugyanígy ír augusztus 4-én Boczkó Dániel Szemeréhez. „A katonák szökdösnek, pénz nincsen. A katonaság demoralizációja terjed. A tisztek otthagyják katonáikat. Az orosz túlerő ellen nem tudnak megállani.”

Közeledik a vég és az országgyűlés, mely Debrecen után első és utolsó pesti ülését a vármegyeház nagytermében tartotta, Szegeden ülésezik.

Sajátságos érzés a „Közlöny” olvasása. Igazolások, patetikus szónoklatok a hazáról, kicsinyes civakodások, majd Szemere hadi helyzetjelentései, melyek „jó kilátással” biztatnak. Az utolsó ülésen, július 28-án, két héttel Világos előtt, arról referál, hogy Görgey Rétságnál győzelmes harcot vívott, hogy „Erdély hőse”, Bem a szabadság zászlaját Moldvába viszi, hogy a néppel szövetkezzenek.

A nemzetiségek teljes egyenjogúsításáról határoz a ház, melyet lelkes beszédek kísérnek. Palóczy korelnök bezárja az ülésezést, szrencsét kíván a Háznak. A képviselők mennek Arad és Világos felé!

A fenyegető jövő a tábornokok magatartásából is látszik. Perczel ingerült levelet ír Szemerének. „Dembinszkynek nem engedelmességek, hiába rendelik” – írja július 17-én, majd 28-án kéri előterjesztései megerősítését, ő a bács-bánáti hadjárat hőse és mégis „önök en-

gem elmozdítani merészkedtek”, „egy nyomorult parvenü vagy kalandor előterjesztését megerősítik, az enyémet nem”.

Kossuth augusztus 8-án teszi közzé utolsó helyzetjelentését. Beszámol a debreceni csatáról, hol a veszteségek nem súlyosak, közli a segesvári ütközet lefolyását, mely elveszett ugyan, de a hős lengyel tábornokot a huszárok megmentették és Marosvásárhely felé menekült. Kikel a kishitőség ellen. A nemzet haderejének egyesítése megtörténik, „melynek némelyek által késleltetése az utóbbi idők viszonyosságait okozta”.

Görgey augusztus 13-án leteszi a fegyvert és megírja levelét Klapkához, melyben azt, hogy Kossuth Bemet nevezte ki fővezérnek, „Spitzbüberei”-nak nevezi. Tudatja, hogy Pétervárad elesett és felszólítja Klapkát, hogy „mérlegelje azt, amit cselekednie kell”.

Egyidejűleg Bécsben hivatalosan megcáfolják, hogy kivégzések lettek volna. A várak még nem adták meg magukat. Még várni kell a bosszúval.

Haynau Radetzkynek jelenti a hadjárat „dicső végét”. Radetzky hadiparancsot ad ki. Üdvözlük az orosz vezérkari főnököt, Panitint. Megadja magát Munkács vára is, majd Komárom. Jellasich bevonul Zágrábra és felolvastatja a népnek a március 8-i alkotmányt. Ezek e napok hírei, mondaná a mai idők sajtótudósítója.

A küzdelem befejeződött. Kossuth menekül Törökország felé.

Somssich Pál elmondja egy párbeszédét Kossuthal. 1848 március 16-án Bécsből jöttek haza. hozták a magyar miniszterelnök kinevezését. Batthyány meghívta őt és Kossuthot Pozsonyban estére egy konferenciára, mikor elhatározták az úrbériség azonnali megszüntét. „Mind den becsületes magyar és jó hazafinak sorakoznia kell most a rend és a közbéke érdekében.” Mikor Kossuthal távoztak, Somssich Kossuthhoz fordult:

„A véletlen kezébe adta Magyarország sorsát. Jó tanácsot elfogad az okos ember. Ne bánts a dinasztíát, mert a monarchikus érdek Európa-szerte oly hatalmas, hogy ezt nem túrné el és a dinasztíának még az ellenségei is védelmére sietnének. Ne alapítsd Magyarország jövőjét a népképviselőre, mert ezzel akaratlanul a nemzetiségek harcát idézed fel.” Erre Kossuth azt mondta:

„Azon elveket, melyek nem ifjúi ábrándok, hanem egy átvirrasztott férfikornak rezultátumai, életbe fogom léptetni. Egytől-egyig mind. Kicsinyhitűek. Nem ismeritek a szabadság varázshatalmát. Erősebb, mint a vallás, vér- és baráti rokonság, melyeket mind egyesíteni képes a hazafiságban.”

És most minden elveszett.

A dinasztia trónfosztása az orosz beavatkozást siettette.

A nemzetiségek a népképviselőt elfogadták ugyan, abban képviseltették magukat. De az erdélyi szászok elsők voltak, kik megtagadták a magyar állameszmét. Fellázították az oláh népet.

Bem a temesvári ütközet után Facsetre érkezik. Itt találkozik Murgu Euthim krassói képviselővel, az 1848-as országgyűlés tagjával, ki végigkíséri az eseményeket Debrecenen át az összeomlásig. Halálos ítéletének indokolása megállapítja róla, hogy híve a magyar szabadságnak, mert a román egyenjogúságot is reméli. Szemerétől Szegeden megbízást kapott, hogy kössön békét Jancuval. Kiküldetéséből jön vissza, mikor Facseten Bimmel találkozik.

A vérbíróság e találkozásra vonatkozólag kihallgatja Juracsek Willibaldot, kinek lakásán ment végbe a beszélgetés. Juracsek hallgatózott.

Porosan és véresen érkezett meg az öreg lengyel. Murgu csüggedten referál. „A román tribünök a magyarok ellen vannak.” Bem ingerült. „A románok meg fogják bánni! Csak huszonnégy óráig várhatok. Kiverem az osztrákokat Erdélyből. A török szövetkezik velünk, Anglia is beavatkozik!”

E pillanatban érkezik meg Kmetty küldönce és hozza a kapituláció hírért.

Az lehetetlen! – kiáltja Vécsey gróf. Izgatott francianyelvű tanácskozás. Bem parancsot ad Vécsey grófnak, hogy vonuljanak Erdélybe. „Én megtagadtam az engedelmisséget” – vallja Aradon Vécsey gróf.

Útjaik ezzel szétváltak, egyiknek sírja Törökországban, a másiké az aradi vesztőhelyen lesz.

Bem kijelenti, hogy Dobrára és Dévára vonul és itt egyesül Stein seregével. Meg is érkezik Dévára, de már késő. Roppant orosz túlerő fogadja.

Az Országos Levéltárban egy Issekutz Antal nevű örmény honvéd feljegyzése van e napok eseményeiről, ki „mindig ott fityegett Bem környezetében”.

Bem összegyűjti a tiszteket. „Akarnak-e tovább harcolni?” Lelkesedés, éljenzés. Igen. Igen. Megkérdik a legénységet. Az egész tábor igent hangoztat. A székely hadosztály harcolni akar.

De Piski és Hunyad felől az oroszok elzárták az utakat. A gyűrű kezd bezárulni. Bem sokkal tapasztaltabb stratégia, minthogy ne lenne tisztában a helyzettel.

Tisztjei nagy részével Orsova felé menekül, míg a csapatok egy része leteszi a fegyvert, egy másik része szétszórva menekül haza a Székelyföldre.

Bécsben a fegyverletétel örömteljes meglepetést, de egyszersmind

gyűlöletes haragot is kelt. Görgey megfosztotta Haynaut a hadi dicsőség koronájától. Augusztus 20-án egy általános utasítás megy le az uralkodó elnöklésével tartott minisztertanácsból Haynauhoz Schwarzenberg miniszterelnök aláírásával, melyben irányelveket szab a minisztertanács a rögtönítélő eljárás méretei, lázadók vezérei és a legénység ellen követendő magatartásra. Már augusztus 29-én a császár aláírásával rendelet kél, melyet Grünne gróf főhadsegéd visz le Aradra. A halálbüntetést a „veszélyes és büntetendő egyéneken” végre kell hajtani. Csupán azt köti ki, hogy az elítéltek névsorát utólag terjessze fel Haynau.

Lázás és felületes, lényegében formális eljárást hajszol keresztül a főtisztek ellen Haynau szeptember hóban.

Azt írja Radetzkynek, hogy Paskievics kegyelmi kérvényét visszautasította. „A főnököket felakasztatom! Egy évszázadig nem fog több forradalom Magyarországon kitörni!” Haynau mániákus szolga. Megkapta már a parancsot Bécsből. Paskievics közbelépése is kétszínű játék. A cár ezt a kérdést már elintézte.

Az orosz tábornokok ügyes taktikával reábirják Görgeyt a fegyverletételre, és pedig „kényre és kedvre”. Éppen nem állanak a világsi dicsőség után a megalázott osztrák szoldateszka útjába. Ez kiviláglik abból a diplomáciai bonyodalomból, mely eddig némely részleteiben ismeretlen maradt és amely Oroszország és Ausztria között okozott zavart.

Ezt a kivégzések idézték fel. A Schwarzenberg-iratok fedik fel ennek egyes jeleneteit.

Ismeretes Buol orosz követ és Schwarzenberg herceg levélváltása. Buol közli Schwarzenberg herceggel 1849 október 20-án, hogy az orosz cár „személyes sértésnek” veszi (se trouvaît blessé dans ses sentiments personeis) az aradi kivégzéseket. Hálátlanságnak a nagy szolgálatok fejében.

Erre Schwarzenberg választ ír és bőven kifejti császári urának álláspontját a lázadókkal szemben.

Ehhez a levélhez *egy külön, titkos bizalmas levél van mellékelve egyedül Buol számára.* Ez a levél a bécsi állarni levéltárban van.

Ebben arra figyelmezteti Schwarzenberg Buolt, hogy igenis a cár sajátkezüleg azt írta a császárnak, hogy „une juste sévérité pour les meneurs et le pardon pour les égarés”.

Ezután a titkos iratban (particulière et secrete) a következő sorok vannak:

„Le même conseil – si ma memoire ne me trompe se trouve

presque textuellement reproduit dans une lettre également autographe écrit par l'Empereur a l'occasion de la soumission de Görgey.”

Tehát csak Görgey a kivétel, akit kifejezetten mentesíteni akar a cár, a többi vezetővel szemben szabad keze lehet a császárnak.

„Úgy látszik – írja Schwarzenberg Buolnak – a cárt hadseregének nagy magyar rokonszenve bírta reá, hogy nyilvánosan tiltakozzék az ellen, amit helyeselt bizalmasan.”

Az aradi vértanuk ügye ezzel lezárult.

Schwarzenberg nagyon jól ismerte a cár szándékait. Ez a lengyeleket, főképen a lengyel hadvezéreket akarta büntetni. A magyarokkal – Görgeyt kivéve – nem törődött. Paskievics Haynauhoz intézett kérelme kétszínű játék. Ezt a Paskievics-féle pártfogást elemezni, mint komoly történeti tény, igazán kár. Ma látjuk, hogy nem döntő momentum.

Schwarzenberg herceg előre megkapja a kivégzendők névsorát.

Haynau ez időben Ácson tartózkodik. Izgatottan igyekszik meggyőzni Komárom vár védőit arról, hogy a vár feladását általános kegyelmi tény fogja követni. Pedig két tábornok halálos ítélete már végrehajtásra kész.

Susán tábornok Ácsról jelenti Schwarzenbergnek október 1-én éjjel, hogy a futár átutazott a megerősített ítéletekkel és közli az aradi tizenhárom nevét. „Remélem – írja titkos jelentésében –, hogy a mélyen tisztelt miniszterelnökkel szemben tett eme bizalmas közlésem nem tűnik fel ‚fecsegésnek‘ (aus schwätzerei).” A szolgálai előzékenység adta itt Susan kezébe a tollat.

Oktalan és nemtelen cselekedet volt a vérfürdő. Ezért nem bírta a dualizmus, Deák műve, gyökereit a tömegek szívébe lebecsátani. Az örökös szemrehányás és bizalmatlanság emléke folytatódott félszázadon át.

Az úgynevezett „európai közvélemény” alig alakul ki. A sajtó hírszolgálati szegényes és éppen nem szabad. A diplomácia örül, hogy vége van a „magyar zavarnak”. „Maga Thiers, a volt ellenzéki politikus – írja Schwarzenberg Buolnak –, súlyos szavakkal bélyegzi meg a magyar forradalmárokat, mint kik a ‚szocializmus úttörői‘ (éclaireurs).” Bismarck azt írja feleségének, hogy „a világi felsőbbsek büntetni és nem megbocsátani tartoznak! Semmi részvétet nem érzek Batthyány családjá iránt.” Anglia hűvöshangú jegyzékben emel szót. Csak az amerikai Egyesült Államok fejezik ki együttérzésüket.

De Schwarzenberg szigorúságra inti Haynaut, mert „ha ellenségeink le is győzettek, de ellenségeink”. Haynau pedig azt jelenti vissza,

hogy „dolgaink jól állanak. Szigorúságom dacára minden párt szeret.”
Ezzel folytatja kegyetlen ítélezéseit.

A katonai haditörvényszék szolgál díszítésül ez ítélezési komédiához. Végül ők a bírák is megrettennek. Haynauhoz fordulnak, a pesti bíróság Nedelkovics nevű elnöke aggályoskodik. Mi lesz a vége ennek a bosszúállásnak? Haynau egy leiratában igyekszik a bírákat megnyugtatni. Ne tartsanak semmitől.

A császár nevében ítéleztek. Ez 1850 július 5-én van. És pár nap múlva felmentik hivatalától.

A GÖRGEY-PROBLÉMA.

GÖRGEY EDDIG ISMERETLEN VALLOMÁSA 1850-BEN. A BÉKEPÁRT. AZ ELLENFORRADALOM TERVEI. SZÉT AKARJA VERNI AZ ORSZÁGGYŰLÉST, HOGY BÉKÉT KÖTHESSEN. KIVEL? AZ OSZTRÁKKAL VAGY AZ OROSSZAL. MAGATARTÁSA ALÁÁSSA A HADSEREG FEGYELMÉT. A HABOZÓ ELLENFORRADALMÁR DEBRECENBEN. GÖRGEY KÖRNYEZETE ÁRULÓKBÓL ÁLL. MOLNÁR FERDINÁND ÉS BAYER JÓZSEF. GÖRGEY KOMÁROMI MAGATARTÁSA. HAYNAU MOLNÁR FERDINÁND DAL REKONSTRUÁLTATJA GÖRGEY HADITERVÉT. KOSSUTH ELGONDOLÁSA. A VÉGSŐKIG HARCOLNI. GÖRGEY ÉS PASKIEVICS. VILÁGOS. BENICZKY FELFEDEZETT FELJEGYZÉSEI. OROSZ ÍRÓ A FEGYVERLETÉTELÉRŐL, GÖRGEY „BÜNTETLENSÉGE.” GÖRGEY KLAGENFURTBAN. KEGYDÍJA. KORTÁRSAI. BARÁTAI. A NEMZET ÍTELETE.

A VILÁGOSI fegyverletétel után hamarosan megírja Kossuth „widdini” szózatát. Egymás után követik ezt az emlékiratok, k. feljegyzések, hírlapi polémiák vádoló sorai. Görgey is védekezik. Erre nyílt támadások jelennek meg. Védelmét senki sem vállalja kortársai közül. Miért tette le a fegyvert Görgey? Főképpen miért a cár hadserege előtt? ő – akit „republikánusnak” tartanak, aki a fegyverletétellel is megsérti a császárt – miért vallja magát pár hónap múlva Klagenfurtban az „összmonarchia” védelmezőjének? És hadmozdulatai, engedetlenkedései új meg új megvilágításban kerülnek elő.

Görgey magatartását legelőször abban a terjedelmes vallomásban magyarázza meg, melyet 1850. év elején Klagenfurtban, kihallgatása rendjén ad jegyzőkönyvre.

Ez az irat teljesen ismeretlen. Sem Görgey István, sem Görgey életrajzírói nem emlékeznek meg erről a vallomásról, mely ott rejtőzködött nyolcvan évig a bécsi hadilevéltárban. Ez a vallomás Görgey Arthurt mint ellenforradalmárt mutatja be.

A békepárt vezére, Kovács Lajos tette meg Haynau előtt igazoló jelentését, kihallgatják és vallomásában ismételten azt állítja, hogy „a világosi fegyverletétel Görgey és a békepárt magatartásának együttes eredménye”. Kovács Lajos, majd ezt követőleg Görgey vallomása most már teljesen tisztázzák a békepártnak oly sok ideig homályban maradt működését és igazi céljait. De világosságot derítenek Görgey sokszor érthetetlen eljárására is. A békepárt ellenforradalmat készített elő – Görgeyvel tart ezért fenn kapcsolatot. Egy politikai és katonai összeesküvés ez, mely fokozatosan örli fel a hadsereg harckésztségét. Kovács Lajos menteni akarja magát Haynau előtt ellenforradalmi tevé-

kenységével. A vizsgálat meg akarja tudni – mi is volt tulajdonképen ez a komplot, milyen hatással volt az eseményekre.

Ezért válik szükségessé a magyar fővezér kihallgatása, kivel azután, hogy őt az oroszoktól Zichy Ferenc gróf átvette és az osztrák hatóságoknak átadta internálás végett, többet nem törődtek.

A budai katonai parancsnokság átír Eynatten altábornagyhoz Klagenfurtba. Hallgassa ki Görgeyt, hogy a békepárt és Görgey szövetezése milyen kapcsolatban állott a fegyverletétellel.

Eynatten „katonai szíve mélyéből” tiltakozik ama feltevés ellen, hogy a fegyverletétel másnak, mint „a haderők együttes fellépésének” eredménye lett volna. De kihallgatja Görgeyt. A kérdések Kovács Lajos vallomásaihoz fűződnek. Igaz-e az, hogy Görgey és Klapka katonai puccsra készültek és 10-12.000 ember élén hajtották volna azt végre Debrecenben? Csak azzal nem voltak tisztában Kovács szerint, hogyan fogadják a puccsot a császáriak.

Görgey egy „protokolba” diktál ja vallomását. Őt sűrűen teleírt ív ez.

Elmondja Görgey, hogy Kossuth népszerűségét Debrecenben elvesztette.

A parlament legnagyobb és legbelátóbb pártja Kossuth elvei ellen volt. Magyarország pacifikálását akarta és célja a „Wiedereinigung Ungarns mit der gesammten Monarchie”. „Ez volt a parancsom alatt álló hadsereg hangulata is a váci proklamáció óta.”

„Ebben a parancsom alatt álló összes csapatok nevében és beleegyezésével nyilvánosan kifejezésre juttattam V. Ferdinánd király iránti hűségünket, az általa adományozott alkotmány iránt és a harcot nemcsak a külső, de a belső ellenség ellen is. Ehhez a belső ellenséghez tartozott a republikánus párt.”

A vallomást így folytatja Görgey:

Az április 14-i határozat után értesültem arról, hogy Kossuth csaló módon (betrügerisch) azt állította, hogy ez a hadsereg és az én akaratom is. A békepárt Klapkához fordult és azt kérdezte, hajlandó lennék én is hozzájuk csatlakozni és fellépni a határozat ellen? Klapka Budán közölte ezt velem és azt, hogy a békepárt a legtekintélyesebb párt. A határozat terror következménye volt. Klapkát becsületes embernek ismertem, nem kételkedtem. A hadsereget is misztifikálták a parlament hangulatát illetően. A futárokat, kiket Debrecenbe küldtem, a szélső (ultra) párt halálos fenyegetéssel visszatérésre kényszerítette. Kész voltam a pártba belépni. Több tiszt is utasított, hogy belépjen. Az orosz beavatkozás Buda bevétel után bizonyossá vált. A békepárt belátta, hogy meg kell buktatni az ideiglenes kormányt. Erre késznek nyilatkoztam. Garantáltam ezt a bajonettek segítségével. Kormányt nem akartam vállalni. Ezen bukott meg a terv.

mind a füzirek pászaján
 mind kővisek füzirek
 mind a füzirek pászaján
 mind kővisek füzirek
 mind a füzirek pászaján
 mind kővisek füzirek

G. György
 G. György

10.
 Minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ

Minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ
 minden G. György, a világ

G. György
 G. György

G. György
 G. György

G. György
 G. György

G. György
 G. György

G. György
 G. György
 G. György
 G. György

G. György
 G. György

G. György
 G. György

A békepárt érdeme, hogy a szerencsétlen harcot jelentékeny idővel korábban segítette befejezéshez. Aradon Kossuthot előbb indirekte, majd direkté kényszeríttem, hogy a hatalmat adja át. A kormány tagjai is egyetértettek ebben velem: Duschek, Aulich, Csányi, Vukovics. Kossuth mindenáron bosszút akart állani a dinasztián. A békepárt célja az volt, hogy Magyarország kapcsolatát a Habsburg-Lotharingi-házzal helyreállítsa. Tehát a *pragmatica sanctio*. Az 1848-as törvényeket fenntartani nemcsak, de azokat kiépíteni akartuk. További célja a békepártnak az volt, hogy a háborúnak mindenáron véget vessen.

Emlékezetből felsorolja Görgey a békepárt vezetőit és tagjait, „de kezeskedem róla, hogy akik nem menekültek el, hanem az országban maradtak, azok mind békepártiak voltak”. Mikor Almássy Pál és Ludwig János szerepléséről kérdezik, azt feleli, hogy ezek különösen tevékenyek voltak abban, hogy céljukat, Kossuth eltávolítását, Ausztriával való egyesülést elérjék, a sereg vezetőivel, övele és Klapkával egyetértve.

„Almássy Pál volt a kezdeményező. Egy deputációt vezetett elém, mely az első osztályú érdemrendet hozta nekem Budavár bevételéért. A közelebbi megértés céljából már a deputáció vezetőinek megválasztásánál a figyelmet a békepárt korifeusaira irányította Almássy. Ezek közvetítésével nyertem e párt létezéséről tényleges tudomást. Ezért csatlakoztam a párthoz.

Ez a békepárt már az első felelős minisztérium feloszlatása után megalakult. Ennek a megalakulásnak hatása alatt ment a békeküldöttség Windischgraetzhez. De csak április 14-e után nyertem alkalmat, hogy törekvéseit megismerjem. Az utolsó országgyűlésen többségben volt. Mint később megtudtam, terve az volt, hogy a főparancsnokságot nekem megszerezze és egyelőre egy becsületes pacifikálást vigyen keresztül. Ezt bevezette volna egy öfelségéhez küldendő hódoló küldöttség.

A megbeszélések a cél érdekében titokban folytak, csak Szegeden léptek a békepártiak nyilvánosság elé. Ez arra bírta Kossuthot, hogy az országgyűlést feloszlassa. A tagok nagy része ezen aktus után hadseregemhez jött. Sokan ott voltak Világosnál is.

Kezdetben a párt öfelségéhez küldendő deputáció útján vélte célját elérni, de ez hajótörést szenvedett Windischgraetz herceg hajthatatlanságát. A második kísérletet megelőzte az április 14-i házhatározat, így az a nézet erősödött meg, hogy a császári főparancsnokság a magyar főparancsnoksággal előzetes béketárgyalásokat csak hadi szokás szerinti „*Parlamentierung*” útján hozhat létre. Épp ezért ezen terv egyetlen kiindulási pontja az volt, hogy a főparancsnokság reám ruháztassék és ennek kivitele ezen tendenciákat szolgálta volna.

Ezen terv, mely magában foglalta Kossuth eltávolítását a kor-

mánykeréktől, hajótörést szenvedett Kossuth hazug (unwahren) biztatásán, hogy ő velem tökéletes egyetértésben cselekszik. Azután megbukott a terv a kedélyek terrorisztikus rendszabályokkal való megfélemlítése miatt és azért, mert a parlament, mikor hadseregfővezérré való kinevezésemet kívánta, Szemere miniszterelnök részéről kétértelmű választ kapott, ezt határozatának megerősítése gyanánt értelmezte és a feloszlató dekrétum folytán szerteszéledt anélkül, hogy valójában fővezérré neveztettem volna ki.

Hogy a békepártot megcsalták (überlistet), azt bizonyítja a^on körülmény, hogy a parlament feloszlata után azonnal főhadiszállásra jöttek, hogy a továbbiakat velem megbeszéljék.

A békepárt érdeme, hogy én ennek dacára, átvettem a főhatalmat Kossuthtól, mert meggyőztek arról, hogy a harcot mindenáron be kell, hogy fejezzük és ez, míg Kossuth bírja a főhatalmat, lehetetlen lesz. Kossuth ugyanis többször kijelentette, hogy inkább egészen feláldozza a nemzetet, mint hogy Ausztria uralma alá visszatérjen.

A békepárt érdeme, hogy Kossuth elhatározta magát arra, hogy a főhatalmat kezeimbe teszi, mert azok a leleplezések, melyeket e párt tagjai Kossuth antidinasztikus céljairól tettek és melyek az országban elterjedtek, megfosztották őt népszerűségétől és mivel pártja (Anhänger) már előbb elmenekült, egészen el volt hagyatva és a siker minden kilátása hiányzott.

A világsi fegyverletétel eredménye volt a békepárttal történt meg egyezésnek. „Csak a hely, idő, forma volt az egyesült osztrák hadsereg kombinált mozdulataitól feltételezett.”

„Vallomásomra kész vagyok esküt tenni!” – fejezi be Görgey kihallgatását.

Ez a katonai és polgári összeesküvés beismerése.

Görgey dinasztikus hűségét, az összbirodalom megvédését, a republikánusok leverését hangoztatja és feltétlen békekötési szándékát az áldatlan harc megszüntetése érdekében.

Ő, aki még 1848 novemberében kiáltványában elismeri a honvédelmi bizottmányt, most alibire hivatkozik, a váci proklamációra. De ezután is Komáromban, majd Budavárában szidalmazza a dinasztíát. Ezt a tényt nem menti vallomásában.

Görgey következetlensége sokszor szembetűnik. De aggodalmat kelt a politikusok előtt erőteljes, önálló intézkedéseivel is. Csányi László már novemberben figyelmezteti Kossuthot, hogy Görgey önállóan kinevezéseket eszközöl. „Veszélyes az ilyen diktátor!” Luzsénszky Pál 1849 februárjában azt írja: „Ismételten állítom, hogy Görgeyben bízni nem lehet.” Kossuth is ezt hiszi. Azt írja Csányinak február 23-án, hogy

Görgey környezetében a nagyravágyás előbb áll a hazánál. „Ha veszünk, Görgey lesz az oka”, írja Mészáros Lázár Csányinak márciusban.

Miért oly feltűnő Görgey magaviselete?

A főhatalom felé tör és ezt nem akarják vagy nem tudják elviselni a vezető politikusok.

Bizonyos az, hogy Kossuth népszerűsége, tekintélye változatlan. A politikusok között talán kevésbé, mint a hadseregénél, melyet ő teremtett meg. Ez az ő nevével indul harcba. Görgey hadteste a legfegyelmesebb, de a régi osztrák tiszték ott sugdosnak, tanácskoznak, bár Kossuth ellen még senki se mer fellépni.

Kossuth nem felejt el Görgey sértő proklamációját. Az első sikeretelenségre Görgey már habozóvá vált. Ezt tudja Kossuth. De a hadsereg szellemét félti. A tavaszi hadjáratra készülnek. A civakodókat békíti.

A végsőkig harcolni akaró polgár és a békét hangoztató vezér állanak egymással szemben.

A váci kiáltványban ad kifejezést először Görgey békekézségének.

Ez a kiáltvány csak szűk körben ismeretes. Talán csak Görgey hadosztályában. Mikor 1850-ben a katonai rendőrség egy példányát meg akarja kapni, Vácon kihallgatásokat tart. Senki sem hallott róla. Csak 1850 április 10-én teszik azt közzé a „Pester Morgenblatt”-ban, mint a forradalmi hadsereg császárhűségének dokumentumát.

Görgey azt állítja, hogy e kiáltvánnyal a hozzácsatlakozott, volt osztrák tiszteket akarta megnyugtatni. De valóban lecsillapította-e őket? Hiszen Molnár Ferdinánd, majd Bayer József legbizalmasabb emberei, kik folyton a megegyezést vagy megadást sürgetik.

Lehetetlen bizonyos tervszerűséget meg nem látni Görgey cselekedeteiben ezután is. Eltávolít mindenkit az alvezérek közül, aki Kossuth híve. Magatartása, folyton zavarja a hadsereget.

Eltűri, hogy csapattestében szidalmazzák Mészárost, Guyont, a „hóbortost”, Lenkey tábornokot, a „butát”. Gúnyolódik Kossuthon, kit már a váci proklamációban megtámad. Haragra lobban Dembinszky ki-nevezésekor és lázadást szervez ez intézkedés ellen tisztjei között. Üldözi Nagy Sándort, ki az elsők között lép Budavár falára. Még nevét sem említi fel. „Vetter kétszínű ember, írja 1849 márciusban Szemeréhez. Ártalmatlanná teszem.” Elvakultan tör a fővezérség felé. Kezdetben még azt írja: „Közembernek is beállok hazánk igaz ügye mellett., csak legyen, ki vezéreljen.” Kifakad „a szerencsétlen pacifikáló párt ellen” és egy forradalmár hangján írja: „Guillotint, guillotint, guillotint!” és nemsokára a békepárt reménye lesz.

Háborgó, haragvó, sokszor gyűlölködő kedély. Olvassuk el azt a levelet, melyet Buda ostroma alatt írt Damjanichnak. Legyen Komá-

rom a fő hadi bázis. De a főparancsnok csak Damjanich, Klapka vagy ő lehet. Ha ő nem lehet, „rezignáltan megy Debrecenbe, a jövő Golgotára, hol szerencsecsillaga lehanyatlik!”

Guyon „környezete labdája, önző, igazságtalan, mindenképen veszélyes várparancsnok”. Szidja a „civilistákat”, Lenkeyt, Thaly Zsigmondot és – Zulawszkynét, a kormányzó testvérét.

Bizalmas emberei Bayer József és Molnár Ferdinánd.

Ők a tisztikar elégtelenségének folytonos szítói. Kicsinyes érdekből a mindenáron való „kibékülés” hívei. Görgeyt állandóan izgatják Kossuth ellen.

Szemere kísérletet tesz, hogy az ellenfeleket kibékítse.

„Ha túl igaz katona voltál – írja Görgeynek –, ne légy az. Becsüld a polgárelemet. Ez nemcsak az igazi republikánus, de az igazi szabadság értelme!” De Görgey már nagyon is össze van forrva a békepárttal. Klapkával egyetért abban, hogy Kossuthot el kell távolítani. Ludwig Jánost Görgey csak azért tartóztatja le, nehogy Kossuth tegye ezt Ludwiggal, ki közvetít a békepárt és Görgey között. Ezt egyaránt leírják Kossuth a widdini levélben és Kovács Lajos vallomásában és igazoló jelentésében.

De Görgey itt is töprengő és határozatlan. Megjelenik Debrecenben, hogy az ellenforradalmat megbeszéljék. Emlékiratai szerint „tele biztató reménnyel lépett a gyülekezetbe és csalódottan távozott”. Nem tudta magát elhatározni.

Napoleon leverte a forradalmat. Ehhez erély, elhatározás és céltudatosság kellett. Görgey ehelyett a katonák között szította az elégtelenséget a kormány ellen. „Mi a kormányt megvetettük, abban a reményben voltunk, hogy a debreceni határozatot a kormány nullifikálni fogja!” – vallja Horváth János halálraitélt honvédkapitány Aradon. Görgey környezetében Bayer és Molnár mellett már Duschek is intrikál. Görgeynek önálló hatáskört akar szerezni a pénzügyekben. Ezt Kossuth észreveszi és megakadályozza. „Csak azért tört főhatalomra, hogy magát megadhassa”, írja Asbóth Lajos Görgeyről. Hiszen Windischgraetz már észrevette azt, hogy Görgeyvel ki lehet egyezni. „A császár jogaiért harcolni kész, magát a honvédelmi bizottmánytól függetlenítette, ígérjék meg neki az amnesztiát!” Windischgraetz e rendeletét Asbóth Kossuthal is közölte.

Kovács Lajos, a békepárt vezére elmondja, hogy ez a párt már Pesten megalakult. „Kilenczederészben békepárti volt az országgyűlés. De ez a politikai komplot csak akkor vált veszélyessé, mikor Görgeyvel szövetkezett.”

Pálffy János udvarhelymegyei képviselő a hadbíróági eljárásban elmondotta később, hogy őreája bízták azt, hogy a békepárt hajlandó-

ságáról Windischgraetzet értesítse. „A békepárti konverzációkkal felmerült költségeket együtt viselték.”

De Windischgraetz nem adott semmit a békepárt hajlandóságára. A váci proklamáció után Görgeyvel akart megegyezni. Görgey is és a politikusok is végzetleges tévedésben voltak. Azt hitték, hogy egy bosszúálló bürokráciával, megalázott hadsereggel – meg lehet egyezni. Hiszen az aradi tábornokok sokat hivatkoztak arra, hogy a tábornagy kegyetlen bánásmódja az elfogott tisztekkel szemben elzárta a meghódolás útját. Az „unbedingte Unterwerfung” mellett ki is tartott a császári hadsereg.

Mikor Windischgraetz herceg január elején bevonul Pestre, jelenti bevonulását Bécsbe és a bicskei deputációval történt beszélgetését. Schwarzenberg herceg miniszterelnök gratulál a sikerhez, de hátrahagyott iratai között lévő levélfogalmazványa szerint hangsúlyozza, hogy itt életre-halálra megy a harc és a birodalom csak teljes és tökéletes győzelemmel elégedhetik meg. Különben el fog veszni.

Ismeretes, hogy ő Windischgraetzet „cunctator”-nak nevezte és ennek közvetítő javaslataitól elzárkózott.

Felháborodik Puchner kérésén, ki Erdélybe be akarja hívni az oroszokat, pedig ezt a tervet Windischgraetz is pártolja.

A vérszegény békepárt és a fővezér szövetkezése sem érhetett el mást, mint fegyverletételt.

Nagyon jól van tájékozva Windischgraetz. Budán sok volt osztrák tiszt maradt, kik otthagyták a honvédséget. Egy sereg politikus is itt van, közönyösek, árulkodók, érdemeket vadászok. „Görgey kasszandrai jóslatai” közszájon forognak. De mit szóljon az osztrák hadvezetőség a Dembinszky ellen rendezett katonai puccshoz, mikor Szemere azt jelenti, „kénytelen voltam Görgeynek átadni a fővezérséget”. „Ha én lettem volna Dembinszky – vallja be Görgey Szemerének –, az engedetlen, pártütő Görgeyt főbelövettem volna!” Görgey magatartása megdöbbenést kelt Kossuth és környezetében. Töltényi Miklós jelenti Debrecenbe, hogy „Görgey elnemzetietleníti a hadsereget, despotiai céljai vannak, mellette kalandorok szerepelnek.

A debreceni trónfosztás hallatára Görgey nem titkolja elégedetlenségét.

Erre a tisztikar is összegyűl. Molnár Ferdinánd alezredes memorandumot nyújt át Görgeynek.

„Kossuth mondjon le. A diktátor legyen Görgey. A tábornok úr majd élére állva, egykönnyen fog utat találni Ausztriával. való kibékítési értekezletre!” Görgey átveszi a kérvényt és ígéretet tesz, hogy a kormányzatot megbuktatja.

Görgey Klagenfurtban Molnár Ferdinándot, mint a „békepárt”

Görgey Arthur 1849-ben.

Barabás Miklós 1849-ben természet után készült rajza.

tagját jelöli meg. Valóban ez az alezredes szívósan akarja a békét. Új beadványt ad április 27-én Görgeynek. „Mindenáron teremtsen békét és ajánlja fel az összmonarchiához való csatlakozást.”

Ez nyílt árulás lenne.

De Görgey elfogadja és megőrzi a beadványt.

Kossuth azonban folyton a hadseregnél időzik és ez hátráltatja Görgey terveit, mint ezt Görgey vallomásában elmondja.

A debreceni országgyűlés „nagy többsége” lehet békepárti, de vannak harcipártiak is. Gorove interpellál, hogy a hadseregben bujtógátnak az országgyűlés ellen. Nyári Pál válaszol. „Nem egyéb ez a hír, mint mendemonda!” Pedig az összeesküvés nagyon is komoly.

Kovács Lajos elmondja, hogyan nyerte meg Görgeyt és Klapkát. A trónfosztást akarták nullifikálni, Kossuthot eltávolítani és Ausztriával – kiegyezni.

Egy ilyen készülő polgári és katonai puccs, melybe bele van avatva az egész politikai világ, a hadsereg egy része, éppen nem maradt titokban Kossuth előtt. „Hirtelen elnapolta az országgyűlést – mondja Görgey – és ezzel hiúsította meg az ellenforradalmat.” De valójában Görgey az utolsó órákban hátrált meg. „Nem értettem a politikához” – védekezik kihallgatásánál.

Budavár dicsőséges bevétele után legmeglepőbb komáromi magatartása.

Haynau a Görgey mulasztásából lélekzethez jut, hadseregét organizálja és mikor megindul az annyira várt orosz előnyomulás, ő is megkezdi offenzíváját. A honvédelmi bizottmány, illetve a minisztertanács elrendeli, hogy Görgey vonuljon Szegedre. Itt akarják a hadsereget koncentrálni. Előzőleg Kossuth Nagyváradon Bemmel találkozott. Ez június 18-án volt. Itt már felmerült a terv, amiről Madarász is ír, hogy dél felé, esetleg Erdélybe kell visszavonulni.

Görgey vonakodik. A kormány Csányit, Kiss Ernőt és Aulichot küldi ki, hogy reábirják az engedelmességre a fővezért, vagy mondasák le. Téves Steier állítása, hogy Görgey végül is elfogadja ezt a tervet. Éppen nem teszi. Megbízta Bayer József vezérkari főnököt, hogy „szisztematikusan megvizsgálja a terv lehetőségét és kivihetőségét”. mint ezt Kossuthnak jelenti. Huza-vona ez, míg elkésik a terv végrehajtásával. A Bayer „memoire”-ját azonban elküldi Kossuthnak, mely a szegedi terv helytelenségét vitatja.

Bayer képzett katona, de szolgalelkű, jellemtelen. Haynau előtt tett áruló vallomásai ezt mutatják. De később Fiúméban is besúgó, konfidens lesz.

„Azon vak hódolat, mellyel Görgey Bayer iránt viseltetik, hatá-

versteht auf andere Weise, als ich es
für gut finde.

Das Haupt-Elemente des
des Systems, das für die Einheit des
des auch anzuwenden ist, das Haupt-
bestandtheile des Systems, über seine
selbstes System, wie es sich
zu geben, welche können mit möglich
des System, wie es sich
zum System.

Wichtigste Punkte des Systems
in maculae sind, wie
von dem System, wie es
das ist, das die
in dem System, wie es
System, wie es
System, wie es
System, wie es

Haynau

ros az árulással”, írja Kossuth, mikor Görgey helyett Mészárost teszi meg fővezérnek. De Bayer csak eszköz Görgey kezében.

Mikor a Görgey-hadsereg levéltára Haynau kezébe kerül, ez főképpen a komáromi és szegedi koncentrációs tervek iránt érdeklődik. Az iratok között van, megtalálják Ludwig János kormánybiztos levélét, ki hívja Kossuthot Komáromba vagy Borosjenőbe, hogy olvassa el Bayer haditervét. Megtalálják Görgeynek Kossuthhoz intézett levelét is. Ehhez a levélhez van mellékelve a Bayer-féle munkálat.

Bayer kihallgatásakor felhossa memoire-ját, mellyel megakadályozta a szegedi koncentrációt. Ez a „szisztematikus munkálat” az, amivel Görgey megtagadta a parancs teljesítését.

A fegyverletétel után erről a munkálatról sok szó esik Aradon. Ez a haditerv a végső hadjárat egyik legfontosabb dokumentuma. Ez azonban elveszett. Hasztalan keresik, nem kerül meg.

Haynau 1850 január 5-én kéri, hogy Bayert hallgassák ki, ha

nincs meg tervének „maculaturája”, rekonstruálja azt újra. Bayer ezt megteszi. Molnár Ferdinánd segít neki, kit külön is Haynau figyelmébe ajánl az auditor Ernst, mert ő vezette őt Görgey hadi levéltára nyomára. Ez Arad mellett, egy pusztán volt elásva.

Dembinszkynek az a terve, hogy a hadsereg vonuljon a Délvidékre, a Maros és Tisza torkolatához, Görgeynek semmiképpen nem kellett. Kezdetől fogva ellene érvelt. E tekintetben Klapka és Görgey emlékiratai egybehangzók.

Első ízben 1849 június 26-án Pesten tartott minisztertanácson fejtette ki, hogy a Duna jobbpartján kell döntő csapást mérni az osztrák hadseregre. Ezalatt a magyar kormány egyezkedéseket próbáljon az oroszokkal. Taktikailag Görgey fejtegetése szerint Komárom a központ, a Bánát ellenséges érzületű föld. A Dunántúl harcias, inkább lehet gócpont. A hadi felszerelést Grácból és Bécsújhelyből be lehet szerezni. „Görgey csapást csapás után akar mérni az osztrákra, mielőtt Paskievicssel egyesülne.” Tudjuk, hogy Görgey sebesülten, seblázzal küszködve, elkésve mégis csak kénytelen volt délre vonulni.

Ha tervét elfogadják, ha Kossuth és az országgyűlés Komáromba zárkózik, a szabadságharc egész vezetősége osztozott volna az aradi vértanuk sorsában.

Kossuth és Bem terve a kelet felé való vonulás. Erdély, a fellázadt Havasalföld, a török rokonszenv mind számításba jött. A harcot át akarják plántálni a Balkánra. Mikor Bem betör Moldvába, Segur francia konzul figyelmezteti Bemet, hogy veszélyezteti az ügyet, amelyért harcol, ha betör a román fejedelemségbe. De Kossuth és Bem nem adják fel a reményt, hogy sikerül a magyar-román-török népek testvériségét megteremteni és csatasorba állítani őket – az orosz ellen.

Ábrándos, talán kalandos terv. De volt olyan időpont, mikor nem volt az kilátástalan. A Bukarestben tanácskozó diplomaták számításba vették ezt az eshetőséget, a francia követ szerint „mint olyat, aminek alapján jobb békét köthetnek Ausztriával”.

Görgey komáromi elvonulása után a két nagy hadsereg közé szorul.

Ez a visszavonulás nagy ügyességgel megy végbe. Egy sora a katonai szakértőknek dicséri Görgey kitűnő stratégiáját. Julier ezredes, Breit tábornok, nagy katonai tudással rekonstruálják a harctéri helyzetet és magyarázzák a lehetőségeket.

Éppen ez a visszavonulás az, amiért Görgeyt az emigrációban leginkább elítélték.

Visszavonulása közben folyton tárgyalt az oroszokkal. Nem előkészítése volt-e ez a „famosus retirada” a világosi fegyverletételnek?

Ez pedig semmiképpen nem hadvezéri ideál.

Lipcsében 1880-ban egy könyv jelent meg, a Historische Studien.

E könyv nagy Görgey-vitát idézett fel a magyar sajtóban, főképen a „Pesti Hírlap” és a „Függetlenség” között.

Ennek kapcsán elbeszéli a „Függetlenség” 1880 december 27-i számában Kászonyi Dániel, hogy Kossuth csak július 27-én, ötöle tudta meg, hol jár Görgey, mert Görgey feleslegesnek tartotta ezt tudatni a kormányzóval. Mikor Kászonyi, mint futár, augusztus 3-án Bem egy tévesnek bizonyult győzelmének hírért hozza Görgeyhez, ez fel akarja akasztatni, „miért bolondítja Bum (Bem) győzelmével embereimet”, ő terveit már akkor nem akarja megzavartatni. Ezért jelenti ki gúnyosan, mikor meghallja Vámospércsen az ágyúszót Debrecen felől: „No most kiporolják Nagy Sándort! ő főzte, ő egye meg.” Itt Kászonyi fültanukra hivatkozik.

Minden jel azt mutatja, hogy közeledik a válság megoldása.

Kossuth kezd háttérbe szorulni. Görgey erősebb, mert a békevágay az erősebb és nem a harckészség. Ezt ő, a harcoló tábornok teremtette meg. A békepárt is jól dolgozott. Elgyengítette az országgyűlést, megzavarta a hadsereget.

Szegeden már csak egy töredéke ülésezik a debreceni képviselőháznak. Suttogva adják egymásnak tudtára az újabb híreket Felhívják újra Szemerét, hogy a hadi helyzetről nyilatkozzék. De csak homályos választ kapnak.

„A feltétlen hódolók kiábrándulni kezdenek!” írja Szemere Kossuthnak július 25-én. „Elégedetlenség köpenyt keres! Görgeyt, Perczelt kapja fel. Ez terjed, mint a láng.” Már 27-én azt írja, hogy az országgyűlés Görgeyt akarja. „Rendkívüli hatalom nélkül nincs mentesség!” Görgey ezt a békekészséget vallomásában a békepárt művének tulajdonítja. „Csak az idő és hely volt még bizonytalan.” Kossuth a zúgolódó hadsereg, ellenséges érzésű országgyűlés, reményt vesztett miniszterek között egyedül marad. Görgey reakényszeríti arra, hogy lemondjon.

Még egy utolsó üzenetet küld Szemere Kossuthnak.

A hadsereg csüggedt, ruhája szakadozott, felszerelése hiányos, de főképen Görgey magatartása izgatja. Az orosz ugyan lassan követi a hátráló magyar hadsereget, „de itt mindenben sok titok van”.

„A főhadiszálláson gúnyos, a kormányt megvető, ügyünk bukását hirdető hang uralkodik, mely a hazafiú lelket mélyen sérti” – írja augusztus 5-én Szemere Kossuthnak Nagyváradról.

„Görgey a kútfő... Benne az ingerlékenység, a sértés, talán a reményvesztettség elbizakodását tapasztalom, ő nem kis talentuma mellett fővezérségre alkalmatlan... ő csak urunk lenne... politikája vagy érthetetlen, vagy tökéletesen éretlen. Az ügy iránt, ha meghalni kész is, de az iránt sem kegyelettel sem magasztalással nincs.”

Ez a jellemzés nyolc nappal kelt Világos előtt.

Haynau és Paskievics között, kik különben is megvetik és gyűlölik egymást, versenyfutás foly a végső győzelemért. Görgey – közbül manővrírozva tárgyal az oroszokkal – elhitette bajtársaival, hogy az oroszok kíméletére számíthatnak – írja Kászonyi Dániel.

Ez a meghódolás már nem katonai, stratégiai kényszerűség. Ez egy hibás, könnyelmű politikai lépés. Kiszámított sértés az osztrák császárral szemben, anélkül, hogy a cár bajtársi védelméről gondoskodott volna. Feladja a békepárttal folytatott előkészületeit, melyek az osztrák császár előtti „megegyezéshez” kellett volna, hogy vezesse nek hite szerint azért, hogy az oroszoknál tegyen kísérletet.

Ez, és nem a katonai stratégia szabálya a főmomentum Görgey magatartásánál. Nem katonai szakértők bírálata a fontos, hanem a történetíró, politikus vagy mondjuk a pszichológus az, aki itt bírálni hivatott.

Lehet, hogy a két császár hadserege között történt elvonulása ügyes és hivatott hadvezérre vall.

A világháború méreteit e manőverhez nem lehet alkalmazni, Elvégre a termophilei néhány görög harcos is teljesíthetett örökemlékűt.

De Görgey, a fővezér politizált. Ez a politika őt megmentette, de tábornoktársait bitófára juttatta.

Vácon Ferdinánd király iránti hűségét hangoztatja, csak közjogi aggodalmak vannak. Békekészségét jelzi, természetesen az osztrák megszálló hadsereggel kell tehát egyezkednie. Az orosz betörés után változtat felfogásán. Az orosz előtti meghódolást tartja helyesnek.

Ezért a szerencsétlen elhatározásért, melyet talán legfőképpen a hiúság sugallt neki, áldozta fel bajtársait.

A fegyverletétel előtt való napon már keserűen kifakad Kossuth Görgey ellen. Levelet ír, melyben „politikai korteskedéssel” vádolja, „restaurationalis jelenetek, a polgári hatalom gúnyolása, pártcsinálási viszketeg”, „mely magában a képviselőházban beharangozott”.

Ez a levél – írja Vörös Antal – vészhozó lett volna Kossuthra, ha Görgey akkor tudja a hollétét.

A fővezér erőszakos politikai cselekedetet hajt végre, „előbb közvetve, majd közvetlenül kényszeríti a kormányzót a főhatalom átadására”, azért, hogy kapitulálhasson ő, mint diktátor, az oroszok előtt.

A varsói megalázást is nehéz volt a császárnak elviselni. A fiatal császár a cár kívánságára személyesen kellett, hogy kérje a segítséget, amely segélykérést nem lehetett később, mint az erdélyi betörésnél hibás és felelőtlen taktikai lépésnek minősíteni. Most a büszke császári hatalom újra meg van sértve.

Ennek csak halál lehet a büntetése.

Haynau más fegyverletételt várt. A magyar nemzet „a cár lábai előtt fekszik”. Tehetetlen ingerültségében folyton küldi a panaszkodó, denunciáló leveleket és jelentéseket.

„Rüdiger a magyar tábornokokat asztalához hívta, az oroszok barátkoznak a magyarokkal, karonfogva sétálnak. Maga Rüdiger is rokonszenvvel beszél a magyar ügyről.” A „rebelis hordák” a „lázado vezérek” ellen szigorúságot kér.

Haynau Berg báró orosz vezérkari főnök útján megüzente Rüdigernek, hogy nincs kifogása Görgey megkegyelmezése ellen, fegyverletétel esetén. De ezt a fegyverletételt másképen akarta rendezni.

Görgey nem büntethető meg. Orosz fogoly és a cár különös védelme alatt áll. Külön, magánlevélben biztosítja a magyar fővezérnek életét, „különben saját birodalmában ad menedéket neki, ha a császár meg nem kegyelmez”.

A fegyverletétel külsőségeit sok visszaemlékezés tárgyalja, de egy sem olyan megkapó, mint Beniczky Lajos komáromi, majd kufsteini fogoly leírása. Ő közvetítő békekövet volt, Görgey és Kossuth bizalmasa. Művelt, széleslátókörű férfi, alispán, katona, politikus. Erősakarátú, ki végsőkig kitart az ügy mellett.

Végigcsinálja Görgey felsőmagyarországi visszavonulását, ott van a végső manővrozárnál is Világos felé.

Megvádolja Görgeyt, hogy kétszínű szerepet vitt. „Talán saját személyére kapott az oroszoktól garanciát.” Nem az oroszok a hibásak, hogy nem védtek meg a tiszteket, „Görgey tartotta kezében az intrika szálait”. Azok a hibásak, kik félrevezették magukat, ő, Beniczky, nem bízott Frolov ígéreteiben.

Pölsenberg bizakodik. Beniczky helyteleníti az alkudozásokat. Véleményét írásban fejt ki. De Görgey már megírta levelét Rüdiger -hez. Megnyugtatja az aggodalmaskodókat. Tanácskozásaira többé már meg sem hívja Beniczkyt.

Nemsokára szájról-szájra jár a híradás, hogy „Görgey személyes érdekből adta el a hadsereget az oroszoknak”.

De Görgey erőszakos, most már megfenyíti az elégedetleneket. Mint lázadókkal fog elbánni velők. Zambellit névszerint is felemlíti.

A fegyverletétel után Gyulán, augusztus 23-án, mikor a foglyokat átadták az oroszok, keltek ki hangosan azok is, kik Görgeyt eddig dicsérték, Görgey ellen, „önző árulónak” nevezték.

Beniczky Lajos feljegyzése azzal a váddal végződik, hogy az oroszok nem tettek ígéretet, de Görgey „jól tudta az igazságot fátyolozni, hogy hamis útra terelje a hadsereget”.

Görgey valóban egyedül, elkülönítetten már augusztus 22-én megkapja a kegyelmet. A cár magánlevele kéri a teljes büntetlenséget. A többi lázadóval szemben jóakarátú tanácsadó a cár. Az „une system ou la clémence s'ajlierait a une sage fermeté” dodonai elv alkalmazását kéri.

Mikor Schwarzenberg herceg a cár sorozatos levelére október 28-án mentegeti a kivégzések kegyetlen büntetését, udvariasan hangoztatja, hogy mennyire örül felséges ura, hogy a cár hathatós közbelépésére Görgey „une entière impunité”-ben részesült.

A tábornokok akkor már halottak. Pedig ők is orosz védelem alatt levőknek képzelték magukat, kivéve Nagy Sándort. Végső vallo-másában is vádolja Görgeyt, kit mindig árulónak tartott.

„A csörszi malomgátnál találtam Görgeyt a fegyverletétel után – beszéli Beniczky –, mintegy vezért, ki csatát nyert. Önelégülten mondta, hogy sikerült megfosztania az osztrákokat a győzelem dicsőségétől.”

Ez igaz. De milyen vérengzés követte ezt a könnyelmű lépést.

A fegyverletétel orosz leírását is ismerjük összes előzményeivel. Egy orosz katonai író, Grigorov Fedor vett részt a hadjáratban. Ez megírta és 1880-ban kiadta visszaemlékezéseit. Az akkori magyar sajtó bőven ismerteti azt.

Grigorov szerint az oroszokat már Krakkóban informálja Görgey nagybátyja, hogy mit akar, mi a célja Görgeynek. „A pragmatica sanctiót akarja.” Ezért oly előzékenyek Paskievics és Rüdiger Görgeyvel szemben. A munka Görgeyvel szemben rendkívül elismerő és rokonszenves. Sok ismeretlen adatát csak ma, Beniczky emlékiratai megtalálása után értjük meg.

A cár a lengyel forradalmárok miatt avatkozott be a magyar szabadságharcba. Az oroszok rokonszenvvel és szánalommal nézték a magyarok küzdelmét, különösen azután, hogy foglyokat ejtettek, kik csaknem gyermekek voltak.

Ez a Grigorov talán azonos Frolovval. Annyira fedi az 1881-ben megjelent munka a Frolov szereplését.

Mezőkőrös község közelében fogadta Rüdiger Beniczkyt, Pöltenberget és Bethlent. Ezek a kiküldöttek adták át Görgey augusztus 11-én kelt levelét.

Grigorov elbeszéli Pöltenberggel való tárgyalását, ki nyomott hangulatban volt, sejtette már a jövőt.

Részletesen ismerteti a nagy magyarbarátságot, mely az orosz hadseregben uralkodott. Görgey kegyelemkérő levelét Rüdiger meghatva fogadta. „Legyenek nyugodtak, a mi császáruk arra tanít

minket, hogy nagylelkűek legyünk, mivel ő maga is a megtestesült könyörület” – írja Grigorov.

Görgey érdeklődött Grigorovnál, hogyan fogja őt fogadni Rüdiger. Majd azt kérte, hogy közölje ki számára Rüdignél, hogy még egyszer vonulhasson ki az osztrákok ellen és verje jól el őket, azután visszatér Világosra.

Ezután következett a fegyverletétel, melyet Grigorov a magyar forrásokkal mindenben egybehangzóan részletesen leír.

Paskievics azt mondta Görgeynek, hogy a cár személyesen fogja kieszközölni az amnesztiát Görgey és társai számára.

Ezekután vette át Haynau Görgeyt és indította útnak Klagenfurt felé.

Még leírja az ezredes Damjanich fegyverletételét, kinek Buturin orosz tábornok amnesztiát ígért, de Paskievics ezt nem tartotta be. Mikor ezt Damjanich megtudta, „tombolt, mint egy örült és fel akarta tépni sebeit”. A tiszteknek meghagyott kardjait Montenuovo herceg tétette le, ki eleinte Grigorovra akarta ezt bízni. De ő kibujt e feladat alól.

Görgey Klagenfurt melletti kis telepen folytatja szegényes életét.

„Szomorú kapitulációja után – amint Buol írja – törvényes uralkodója elleni protestációnál nem tudott egyebet elérni.” Csak 1854. évben folyamodik szubvencióért. Ezt a titkos alap elszámolásai és közlései szerint előbb 2000, majd 4000 forintra emelik fel. Őrizet alatt tartják. Havi kimutatások számolnak be arról, hogy hol jár, mit csinál, miféle leveleket vált. Még 1859-ben is attól félnek, hogy „a francia republika eszköze lehet” az 1849-en annyira, rettegett vezér.

Szomorú magányában számadásokat, jelentéseket szerkeszt Hühner rendőrminiszterhez. Be akarja igazolni, hogy szubvenciója nem elég élete fenntartásához. Majd megírja védekező emlékiratait.

Erre egymásután jönnek a válaszok. Dembinszky, Kmetty, Horváth Mihály, Körösi Sándor vádolják. Leghűségesebb híve, tábori lelkésze és miniszteri tanácsosa, Mednyánszky Cäsar báró azt írja, hogy „belesodródott az önmaga szötte hálóba. Nem adta el hazáját, de nagy bűn terheli lelkét”. Jönnek idősebb Ábrányi Kornél, Bónis Samu visszaemlékezései, Vukovich Sebő, Hunkár emlékiratai. Egy kortársa sincs, aki védelmére kelne. Beniczky Lajos posthumus emlékirata éppúgy vádol, mint Asbóth Lajosé.

Az új alkotmányosság első napjaiban, 1861-ben, Pompéry kiadja újra Kmetty emlékiratát. Erről azt állítja Görgey, hogy az valójában Czech tábornok műve. Ekkor Eötvös József báró szemrehányást tesz ezért Pomperynek.

Azt írja 1862-ben Kazinczy Gábornak Görgey István, hogy „az emberek nem hisznek az egyszerűségben, valódiságban és igazlelkűségben, és mert álca nélkül nézett velük és végzetével szembe, önön valódi képét álarcnak nézték”. Mikor Mogától Schwechat után átvette „a hadvezénnyt”, azt mondta neki, Görgey Istvánnak: „Ha Magyarország nem győzhet, vértanukra van szüksége. Én magamat ilyenül szántam. Hogy őt fel nem akasztották, „nem az ő hibája...” „Hogy miért történt ez így, ezt felderíteni egy hivatott történész méltó tárgya lenne...”

A császári levéltárak hallgatnak. A fiatal császár környezete a „vérszagú” Schwarzenberg herceg, a vad Haynau, Susan, Grünne gróf, Buoi gróf nagykövet rendre hálnak el, magukkal viszik a sírba érzéseiket, gyűlöletüket, bosszúvágyukat. A jegyzőkönyvek, jelentések, rendeletek, felségfelterjesztések gondosan őrzött iratai a titkos levéltárnak. Hozzáférhetetlenek.

De él a vád Görgey ellen. „A békepárttal veszedelmes intrikákat szőtt – írja Kossuth –, a csüggedést terjesztette..., az engedelmeskedést megtagadta... Komáromból oktalan vérpazarlás után későn vonult el... Nagy Sándort cserben hagyta... Diktátorságra azért tört, hogy a fegyvert letehesse...”

Az akkori magyar sajtó egyhangúlag ellene fordul minden rehabilitáló kísérletnek. A Magyar Sajtó, Magyarország, Pesti Napló, Hírnök, Jövő megtagadják támogatásukat. Mindezt Görgey István panasolja. Jókai Mór és Csernátony összevesznek Görgey felett, mert Csernátony „hallani sem akar róla”. Ez a kor még nagyon közel van Aradhoz. Hiszen 1861 április 6-án a felsőház legelső ülését azzal nyitja meg a korelnök, Esterházy Mihály gróf, a honvédelmi bizottmány volt tagja, hogy megemlékezik gróf Batthyány Lajosról és azokról, „kiket azért kellett elvesztenünk, mert a haza oltárára áldozatokat hoztak”. Nagy megindulás között beszél azokról, „kik a szent haza védelmében vagy elestek, vagy vértanúságot szenvedtek”.

A nemzet nem akarja Görgeyben felismerni a „vértanút”.

Mikor Deák hűsvéti cikke megjelenik, Görgey örömteljes izgalmában van. A Pesti Naplóval lefényképezteti magát.

De a kiegyezéskor is elfelejtkeznek róla. Deák hűvösen kerüli ki, Andrassy Gyula gróf jár közbe, hogy hazajöhessen. Hamar belátja, hogy az új államélet keretében ő el nem helyezkedhetik.

A hírlapi viták ismételten fellángolnak, így 1881 és 1884-ben” Maga Görgey is megszólal 1881-ben a Kossuth iratai megjelenésekor. Újra szemére veti Kossuthnak a trónfosztó határozatot.

A vitába ekkor Klapka is beleszólt és az Egyetértés 1881. évi 63. és következő számaiban terjedelmes visszaemlékezéseket közöl. Görgey váci kiáltványát nem hibáztatja. A helyzet természetes követ

kezménye, sőt Görgey is előtte azt adta elő, hogy erre hadteste magatartása miatt volt „kényszerülve”. Bírálja Dembinszkyt és hadvezéri képességeit. Görgeynek „benső óhaja a Béccsel való alkudozás megkezdhetése volt”. Görgey a gödöllői találkozón, hol Kossuth trónfosztó szándékát bejelentette, nem nyilatkozott a terv ellen. Görgey hadtestében a határozat után erős ellenszenv nyilatkozott meg.

Klapka nem beszél Görgey és a békepárt komplottjáról, pedig ennek – amint ma tudjuk – egyik főszereplője volt. Csak annyit mond, hogy ő úgy találta, hogy Debrecenben a képviselők egy része elégedetlen. „Én ezt elmondtam Görgeynek. ő erre alapította reményeit, hogy reáírja az országgyűlést a trónfosztó határozat visszavonására.”

Klapka az összeesküvésről, amelynek feladata lett volna Kossuth elfogatása, legalább is eltávolítása, csak ennyit mond.

Ellenben tartózkodás nélkül elítéli Klapka Görgeynek engedetlenségét, komáromi magatartását, mikor Kossuthot Komáromba hívta, majd „4–5 napot haszontalanul elpocsékol”.

Görgey keresztülvághatta volna magát Lúgos-Orsova felé, vagy Erdély felé. Nem volt joga a hadsereg „erkölcsi halálát” felidézni. Görgey nem tudott nemzetével és barátaival szemben a kötelességérzet magaslatára emelkedni. Védekezése szegényes. Feladata lett volna, hogy „barátaikat az ellenség bosszúszomja elől megmentse”. Görgey nyugodt ésszel, vasakarattal bírt, de hiányzott nála a lelkesedés. Ez okozta a maga és nemzete szerencsétlenségét.

„Nem volt ő áruló, ki hazáját el akarta adni, csak azt a nagy hibát követte el, hogy barátai sorsáról tökéletesen megfeledkezett.”

A Magyar Nemzeti Múzeumban egymás mellé van állítva két honvédegyenruha. A Görgey Arthur fővezéré és Kossuth Lajos kormányzóé. Ott őrzik a véres zsebkendőt, mellyel az ácsi csatában a Görgey fejét bekötötték.

Néma, egymást nem vádoló halott ma mind a kettő. A fiatal tábornok, a napóleoni karrier hőse, politizál és magát meg akarja adni. A nagy szónok, néplázító politikus a hadsereg vezérletét akarja átvenni, Szegeden az utolsó napokban plakátokon külön hadsereget akar magának toborozni, fővezér akar lenni, hogy a harcot a végső-ig folytassa. Az emberi léleknek milyen rejtjelmeit fedik ezek a tények?

Szemere népharcot hirdet, saját emmisszáriusát, Murgut küldi ki Jancuhoz, hogy vele egyezkedjék. Bem és Kossuth Omer pasával keresnek kapcsolatot. A honvédeket Erdélybe, Havasalföldre vagy Törökországba akarják visszavonni. De harcolni, harcolni a végsőkig.

Csak a hadsereg fővezére az, ki nem akar tovább harcolni. Békepárti a hadjárat alatt. Politikai összeesküvésben vesz részt. Végül is kapitulál.

Áruló-e?

Osztrák tiszt volt. Zárkózott, komoly. Egész szolgálati ideje alatt egynapi szobafogsága volt azért, mert a profoszt bántalmazta.

Kémiát tanul. Exakt jellem, éppen nem romantikus. Nagy eszével, akaraterejével egy tudós tanárt rejteget magában. Utálja a képzelgést, a regényességet, a kor szónokló, szavaló, frázisgyártó politikusait lenézi. És a sors különös szeszélyéből egy lármázó, fanatizmusban égő kor irányítója lesz. „Kaszás, feketearcú kún parasztok parancsnoka.” Kiabáló, tollas, izgatott jurátusokból, falusi nemesekből hirtelen toborzott tisztikar veszi körül. De ott vannak a volt osztrák tisztek is. Legnagyobbbrészt ottrekedtek táborában. Sokan közülök zsoldjukat féltik, elégedetlenkednek és a császár előtt meg akarnak hódolni. Mindegyre a fegyverletételt tanácsolja neki Molnár Ferdinánd éppúgy, mint Bayer József. Görgey az első napokban a minden oldalról rohamra kész nemzetiségeket látja, ezek ellen fog fegyvert. A horvátok, tótok, szerbek és oláhok fenyegetőznek, majd égetnek és gyilkolnak. Az új népszabadságnak nagy gyengeségei vannak. Szertelen politikusok, demagógia, hirtelen toborzott, gyakorlatlan tisztikar. Ő talán kelleténél jobban alábecsüli képességeiket. Gyűlöli a lengyel tábornokokat, kik már több forradalom vérkeresztségeit élték át, de „nyakunkra hozzák az orosz”.

Abban a pillanatban, ahogy tudatára ébred anank, hogy a magyar szabadságharc a császári birodalmi eszme ellen harcol, hogy e harcban egyedül maradt a magyar, hogy mindenki ellene van, a fajgyűlölet, a habsburgi négyszázéves imperializmus, az európai egyensúlypolitika, a szentszövetség, abban a pillanatban megtorpan. Elfordul a forradalomtól. Akaratereje nagy, de szörnyű ziláltság vesz erőt rajta. Nem bízik a sikerben.

Ez időponttól kezdve lesz ingadozó, ingerlékeny, gúnyolódó, cini-kus, önző. Cipeli magával a szabadságharcot, mindig készen arra, hogy azt félredobja.

Amint tábori lelkésze mondja róla, „súlyos bűnök terhelik lelkét”.

Miért maradt meg helyén, hol sem a környezet, sem a hangulat, sem a célkitűzés nem lelkesítette, sőt megvetését és gyűlöletét táplálta? Miért áldozza fel bajtársait egy éretlen, át nem gondolt politikai „farce”-nak, melynek iszonyatos következményei lesznek? Harmincéves kora nem mentség erre. E kor könnyen lelkesülő, áldozatra kész. Ő zárkózott és önző.

„Elfelejtkezett bajtársairól”, írja Klapka.

Végzete rossz helyre sodorta. Ez talán az ő lelki problémája,. Nincsen ereje, hogy kibontakozzék a helyzet ellentéteinek szorításából, de arra sincsen, hogy kardjával vágja azt szét. ő „Vác óta a békepartí

hangulatú hadsereg tisztikarát” vezeti, ő is az, tehát kétszínű. Igaz, hogy az első felelős minisztérium szétszóródása után az ottmaradt Szemere, sőt Klapka is, Ludwig János is – az elvtelen Duschekről nem szólva – Kossuth ellen van. Görgey sem hagyja ott helyét. „A becsületes pacifikációt” akarja végrehajtani, mondja, de közben radikális, sőt republikánus szózatokat küld világgá. Hiúsága elkábítja.

Ő talán csak hetekig forradalmár. Éppen addig, míg a csepeli ítéletet végrehajtja. Már novemberben azt említi Csányi, hogy „veszélyes diktátor”. Luzsenszky 1849 februárjában figyelmezteti Kossuthot, hogy „Görgeyben nem lehet bízni”. Márciusban a hű és becsületes Mészáros mondja, hogy „ha veszünk, Görgey az oka”. „Éretlen a politikája, nincs kegyelettel az ügy iránt”, ezt mondja Klapka is, „hiányzott nála a lelkesedés, nem tudott nemzetével és barátaival szemben a kötelesség magaslatára emelkedni”.

És közvetlen környezete, az árulók, ügyetlen és könnyelmű tárgyalásai az oroszokkal, megkegyelmezése... mind, mind természetessé teszik azt, hogy kortársai kivétel nélkül, a sajtó egyhangúlag kár hoztatja.

Mert a harmincéves Görgey nem az, ki az egész század tudásával, tapasztalatával lépést tartva, nagy emlékként él, mint a szabadságharc fővezére. Ez a Görgey nem a kapituláló Görgey. Ez egy bölcs, rezignált öregúr. Kortársai kivétel nélkül mind eltűntek a sír homályában. Ő már csaknem százéves. Még a nyolcvanas években, ha nyilvános helyen mutatkozik, gyakran inzultus éri. Élete vége nyugodt. A szelíd emlékezés veszi körül. Széli Kálmán honvédnagydíját 8000 koronára emeli fel.

Az „árulás” vádjá fokozatosan gyengült el. Horváth Mihály azt tartja, hogy nem áruló, de dacból, szeszélyből, gyűlöletből idézte fel a,z összeomlást. Irányi Dániel, Pulszky Ferenc, majd a legújabb kor egyik nemes alakja, Beöthy Ákos posthumus műve is élesen elítéli őt, de nem az „árulásért”.

Vannak barátai is. Egész írói kör. Kozma Andor, Herczeg Ferenc, Lévy József és Gyulai Pál. Ez utóbbi „Romhányi”-ban a nemzeti hiúság áldozatát látja benne. A jelen század elején megjelenik a testvér védőirata. Görgey István emlékiratait adja ki az Akadémia. Gyulai Pál 1897-ben Tisza Istvánnal ismerteti meg.

Ennek a találkozásnak egyik tanuja a költő Kozma Andor. Egy egész estét betölt beszélgetése ennek a két férfiúnak. Kozma Andor reámutat arra a szerinte meglepő jellembeli hasonlatosságra, mely közöttük fennállott.

Hogy mit gondol róla a tömeg – írja Kozma –, az őt, a nagy magyar katonát nem érintette. Tudatában volt élete tragikumának, jól tudta, hogy ő annál is erősebb.

A bécsi „Burg” ura minden évben egy kosár szőlőt kap tőle ajándékba. Udvariasan megköszöni. De soha maga elé nem bocsátja. Görgey 1916-ban hal meg, 1818-ban született.

„Bár úgy harcolt mint nemes oroszlan – írja a családnak Tisza István –, magára vállalta a harc befejezésének egész ódiumát és egy egész nemzet sújtó gyűlöletének súlyát.”

A trianoni Magyarország a nemzeti hadsereg ezredeit a szabadságharc tábornokairól nevezi el. Egyik ezred Görgeyről kapja, nevét.

A magyar nép lelkivilágát ez nem befolyásolja. Ott, mélyen a tömegek milliói között, kitéphetetlenül él egy érzés, amely a meg nem nyugó lelkiismeret hangján vádol. Bajtársait az ellenség kezébe adta, ő pedig menekült.

Politikai divatok ezen nem változtatnak.

A „nemzet sújtó ítéletét” emberfeletti erővel hordozza vállán.

Páratlan természeti jelenség. Történetírók, emlékezések, a költészet, sőt a színműirodalom is kutatják e különös lélek igazi valóját, mely mögött ott sötétlik a vértanúk iszonyú árnya. Érthetetlen marad, mint a természetfeletti erők. De örök szimbóluma egy nemzet nagy szerencsétlenségének.

A VILÁGPOLITIKA 1849-BEN.

A SZÁSZOK AZ UNIÓ ELLEN IZGATJÁK A ROMÁNOKAT. BEM DIADALMAS HADJÁRATA. AZ OROSZ HADSEREG BE AKAR VONULNI ERDÉLYBE. A LONDONI FOREIGN OFFICE KIADATLAN OKIRATAI. BUCHANAN PÉTERVÁRI ANGOL KÖVET, SEGUR FRANCIA KÖVET ÉS TIMONI OSZTRÁK KÖVET JELENTÉSEI. PUCHNER SEGÍTSÉGET KÉR, DE BÉCSBEN TILTAKOZNAK EZ ELLEN. „A NÉP KÉRI AZ OROSZ SEGÍTSÉGET.” SAGUNA ÉS MÜLLER DEPUTÁCIÓJA BUKARESTBEN. EGY VAKMERŐ DIPLOMÁCIAI BLÖFF. A MAGYAR HADITERV ÉS SEGUR. AZ OROSZOK KIÜZETÉSE. BEM ISMERETLEN LEVELE BOULAY DE LA MEURTHE-HEZ, A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG MÁSODELNÖKÉHEZ. A FRANCIA POLITIKA ÉS A MAGYAROK. KOSSUTH ÉS BEM. OMER-PASA. A ZICHY-GYÉMÁNTOK. ELSIMUL A FENYEGETŐ VILÁGHÁBORÚ.

BRASSÓ és Nagyszeben városok II. Endre király gazdag telepesei. Egyik a tömösi szoros bejáratát, másik a vöröstoronyi szorost védi. Túl a szorosokon a visszavonuló török birodalom új – még zavaros – államalakulatokat sejtet. A dunai fejedelemségek ezek. Moldva és Havasalföld. Külön „kaimakámok” alatt élnek. Török vazallusok, de orosz „protektor” örökdik felettük 1849-ben.

Ez évben az európai diplomácia is megtanulta a két város nevét. Sürgönyök, futárok, kémek és konzulok jelentései viszik szét a készülő nagy esemény híret Párizsba, Londonba, Bécsbe, mert Szentpétervár be akar nyomulni az erdélyi földre, a „két fenyegetett szerencsétlen szász város hívására” – tudatja az orosz megszálló hadsereg parancsnoka Bukarestből.

Mi készül itt?

Az 1848. év elején az erdélyi országgyűlésen megszavazott unió ellen a szászok indítanak támadást először.

Már április elején figyelmeztetik az erdélyi főispánok és képviselők Batthyány Lajost egy memorandumban, melyet idősebb Bethlen János szerkeszt és ír alá, hogy a szászok különösen Bécsben az erdélyi kancelláriánál tanácsosként működő Rosenfeld és Pipitz irányítása mellett az oláhokkal szövetkeztek. Esterházy Pál herceg külügyminiszter közbe is lép. De az izgalom terjed. Az oláh tömegeket felkelésre biztatják.

Az év végefelé egész Erdélyben „néplázadás” dül, „Erdélyben 52 □-méröld föld az, hol nem fenyegetik a magyart halállal” – írja Kővári. De Bem tábornok csodát tesz. Néhány hét alatt visszahódítja

Erdélyt. A háromszéki székelység ennek hírére fegyverkezik, Gál Sándor vezetése alatt.

Ekkor indul világgá a vészes hír, hogy a székelyek „Brassót és Nagyszebent felprédálták”.

Ezzel kezdődik meg a felületes, sokszor gonosz diplomata színjáték.

A bécsi Kriegersarchiv és az angol külügyi hivatal részben kiadta a vonatkozó diplomáciai iratokat. Bukarestben 1916-ban jelent meg a „Correspondente Dipl. 1847-51. évi kiadványa. Horváth Jenő magyar tudós a Foreign Office-ban új és ismeretlen okiratokat talált, melyek az 1849. évi orosz beavatkozással foglalkoznak.

Ez „a legkényesebb európai probléma” – írja Timoni osztrák konzul egyik jelentésében. Valóban az. Nemcsak az osztrák császárság sorsa, de az orosz-török százados viszály, a cári birodalom nagy célkitűzése, Konstantinápoly, az angol féltékenység, a francia forradalmi szellem fenyegető nemzetközi hatása, „a kis népek felszabadítása”, az európai beteg ember, az Ottoman birodalom bukása, egy világrész problémái jelennek meg Európa egén a fenyegető világháború víziószerű rémlátása közben.

Palmerstont Buchanan pétervári nagykövet, a párizsi kormányt és külügyminiszterét, Drouyn De Lhuys, Segur konstantinápolyi követ tudósítja. Ijedt jelentéseket küld a bukaresti főkonzul, Timoni, Schwarzenberg hercegnek Bécsbe és Puchner osztrák tábornoknak Erdélybe. Majd gróf Stürmer osztrák nagykövettől jönnek az információk Bécsbe. A dunai fejedelemséget az oroszok hamar megszállották. Delahonte francia konzulnak jelentik már áprilisban Bukarestbe, hogy az orosz sereg 40–50.000 ember, „ennek nem egyedüli célja, hogy a fejedelemségeket pacifikálja”. Palmerston azt írja 1848 november 7-én Sir Stradfort török követnek, hogy az orosz előnyomulás összefügg a magyar eseményekkel. Így fogja ezt fel Ponsoby bécsi angol követ is, ki Bécsből közli értesüléseit Palmerstonnal. „Az oroszok a rendet akarják helyreállítani.” A rendet, de hol? Havasalföldön, Erdélyben vagy Törökországban is? A jassyi és bukaresti forradalmak a Daco-Romániát hirdetik. Ezt egyformán ellenzik a nagyhatalmak, a saját forradalmával elfoglalt Franciaországot kivéve.

A török kormány vitatja a török szuverenitást. Azonnal Lüders orosz tábornok mellé rendeli ellenőrnek Bukarestbe Omer pasát és Jassyba Duhamel orosz tábornok mellé Fuad effendit.

A porosz-német tartományok forradalmi mozgalmait elcsendesültek, Prágát és Bécsét elfoglalták Windichgraetz csapatai, Radetzky győzött Carlo Alberto szárdkirályon. De Magyarországon Görgey, Erdélyben Bem „felkelő vezérek” mennek át ellentámadásba és kiszorítják az ellenséget az országból. Az egész haditerv – mely a Bécs

felől érkező osztrák seregeket a Puchner erdélyi hadseregével akarta egyesíteni – összeomlott.

Annyira biztosra vette Lüders orosz tábornok a magyar hadsereg szétverését, hogy felszólította a török hadvezetőséget arra, hogy az odaözönlő magyarokat fegyverezze le.

Pestet kiürítik Windischgraetz előtt, de Erdélyben Bem néhány hét alatt ura lesz a helyzetnek. Kossuth a parlamenttel Debrecenbe menekül, Bem bevonul Kolozsvárra és sorra hódítja vissza Erdély városait.

Az orosz seregek a két fejedelemséget megszállva tartják és figyelnek. Mit akarnak? Merre fognak vonulni? A fejedelemségek török tartományok, de orosz felügyelet alatt állanak. Valahányszor az orosz háborút viselt a törökkel, azokat mindig megszállotta. Miklós cár már 1844-ben „haldokló betegnek” mondja Törökországot londoni látogatásakor és osztozni akar rajta. Féltékenyen nézik az orosz seregeket Anglia, Franciaország, de Ausztria is. Hiszen már 1700-ban a nyugati kereszténységhez csatolja az ortodox erdélyi oláhok egy részét. A császári birodalomnak útja csak kelet felé vezethet. Itt riválisa Oroszország.

Az angol követ, Canning, protestál az orosz bevonulás ellen először. A dunai fejedelemségek kiürítését követeli 1848 december 4-én, mert „a török terület” megszállása a semlegesség megsértése.

De közben Bem bámulatos sikereket ér el.

Erre hívják össze Nagyszébenbe Saguna püspök és Pfersmann altábornagy elnökletével december 28-ára a szász-oláh vegyes népgyűlést.

Egy petíciót szerkesztenek, kiküldik Müller Gottfried szász tanárt és Saguna román püspököt, hogy Bukarestben Lüderstől segítséget sürgessenek.

Fuad effendi éppúgy, mint Omer pasa, tiltakoznak minden beavatkozás ellen. Ez a semlegesség súlyos megsértése lenne.

Lüders az emberiségre hivatkozik. „A két szerencsétlen szász várost” emlegeti, melyeket a székelyek fenyegetnek. Sőt már december 12-én Stutterheim osztrák ezredesnek, Engelhardt orosz generális Sinaiából részvétét fejezi ki a „székelyek erőszakosságai” miatt. Az ezredesnek ez gyanús, úgy látszik, azonnal válaszol, hogy a székelyek már lecsillapodtak, a rend helyre fog állani.

De az orosz csapatok már közvetlenül a határon állanak. Bevonulásuk már talán napok kérdése.

Bécs hivatalosan tiltakozik a segélykérés ellen. Windischgraetz értesíti Puchnert Schwarzenberg herceg felfogásáról. De Puchner el

van vágva a főseregtől, Bem hadserege fenyegeti a legteljesebb katasztrófával. Mit tegyen?

Január 20-án bő és részletes jelentést tesz, elmondja, hogy az oláh tömegek teljesen használhatlanok, inkább azért helyezték őket egy-egy tiszv. vezető alá, hogy felügyelet alatt tartsák őket.

Újra ismétli és felhózza a „két szerencsétlen szász várost” és a „székelyek rémtetteit”.

Ezidőtájban felégették már az oláhok Nagyenyedet, Magyarigent, Marosújvárt, Székelykocsárdot, feldúlták sok magyar birtokos udvarházát. A diplomáciai iratok között nincs nyoma annak, hogy valaki érdeklődne a „szerencsétlen magyarok sorsa iránt”, a népeség háromszorosát kitevő oláhság közepette.

Drouyn De Lhouys francia miniszterelnököt a francia konzul, Segur figyelmezteti, hogy az oroszok be akarnak és be fognak vonulni Erdélybe. Timoni osztrák konzul Schwarzenberg herceget informálja a Nagyszebenben tartott népgyűlésről, Müller Gottfried és Saguna püspök vállalkozásáról. Közli a Lüdershez intézett segélykérést szó szerint. „A székelyek sok virágzó helységet elpusztítottak, 20.000 halott van.” Ezt megerősíti Duhamel orosz generális is Stürmer gróf konstantinápolyi osztrák követhoz írott levelében.

De hát ki kéri a segítséget?

Egy népgyűlés, melyet egy osztrák generális vezetése alatt tártanak meg Nagyszebenben.

Lüders fogadja a küldöttséget Bukarestben, de utasítást kér Pétervárról.

Fuad effendi, a szultán kiküldöttje tiltakozik. „De, úgy látszik, az oroszok most azt akarják elérni, hogy Fuad legalább abba egyezzen meg, hogy a hasvasalföldi milícia vonuljon be” – írja Segur a francia kormánynak.

A két szász város szomorú sorsa nem egyéb, mint az osztrák-orosz hadvezetőség által kiesztelt diplomáciai blöff, vakmerő hazugság. Az, amit Müller Gottfried és Saguna panaszt, hogy t. i. „a magyarok a császárhú két nemzetiséget, a szászokat és oláhokat kiirtással fenyegetik, túlerőben vannak, gyilkolnak, a falvakat felégetik, Puchnernek kevés a hadereje és az emberiség nevében kéri az oroszokat, vonuljanak be Erdélybe”, megrendezett színjáték. A tájékozatlan európai diplomáciával azt akarja elhitetni, hogy a túlerőben levő magyarok veszélyeztetik a másik két nemzetiséget.

Fuad effendi ellenáll. Hivatkozik a Dardanella-egyezményre, melyet 1841-ben kötöttek meg, Európa a török birodalmat védelme ajattartja és semlegessé tette. Ezt hangsúlyozza minden tiltakozásában.

Szentpétervárról utasítás jön. Ennek tartalmát Timoni konzul mindjárt közli is Béccsel.

Lüders tábornok csak akkor vonulhat be Erdélybe ez utasítás szerint, ha a katonai főparancsnok kéri ezt. A népgyűlés szerepeltetése nem elég. Puchner vallja be szorongatott helyzetét. Vegye magára a felelősség roppant súlyát Európa előtt.

Puchner kezében van Windischgraetz herceg rendelete, hogy saját maga segítsen magán. Orosz segítséget nem szabad kérni. Ezt az osztrák császár presztízse nem engedi meg.

Kérje tehát Puchner saját felelősségére a segílyt, mint „modus vivendit” közli vele ezt a feltételt Lüders.

Még egy kísérlet az osztrák hadsereg részéről. Most Brassóból jön, az ottani osztályparancsnokságtól a kérelem. „Lüders ezt összetépi – jelenti Segur Párizsba – de hozzáteszi: „Miniszter Úr! Vegye ön biztosra az oroszok beavatkozását!”

A francia diplomata fölényesen gúnyolódik az osztrák katonák kapkodásán. Jól tudja, hogy a beavatkozás el nem maradhat. Az osztrák hadsereg helyzete vigasztalan.

Ez 1849 január havában van. A szabadságharc Magyarországon válságos óráit éri. Pest el van foglalva. Görgey valahol a felvidéken igyekszik megmenekülni. Ellenben Erdélyben nagyon rosszul áll az osztrák hadihelyzet.

Ezt részletesen megírja Segur egy jelentésében kormányának.

„Az Erdélybe menekült magyar csapatok számát 40.000-re lehet tenni. Nyilvánvaló, hogy ez a fegyveres erő a magyar felkelő tábornokok kezében majdnem elégséges arra, hogy rést üssön az orosz hadsereg sorai között. Kimenekülhetnek azon a, fejedelemségbe, ha jónak látják. Az oroszok nem elég erősek az ellenállásra egy ilyen magyar invázióval szemben, ha a magyarok más módon nem tudnak az osztrákok elöl menekülni, mint Valachiába vonulni, oda vonulhatnak.

De én inkább azt hiszem, hogy Erdélyben maradnak, hol könnyen védelmezhetik magukat addig, míg az osztrákokkal előnyös békét köthetnek.”

Íme, Kossuth–Bem haditerve is ez. A kelet felé való visszavonulás, hol a hadsereget természetes erődök védik, hol az orosz hadsereg is gyengébb és támadásra kevésbé alkalmas, hol szabadulást váró népek és féltékeny, viszálykodó nagyhatalmak örködnek.

Segurnak mindegyre felteszik a kérdést Párizsból: megegyezett-e az osztrák-orosz diplomácia?

„Nincs kétségem – jelenti Segur. Kotzebue orosz követtel beszéltem. Timoni osztrák konzul naponként tárgyai az orosz követtel.”

Pedig téved. A megegyezést most Bécsben sem akarják, de a be-

avatkozást igen. Félnék Bécsben, hogy „az orosz beavatkozás túlzott híradások nyomán egész Európában feltűnést fog kelteni”. Nem akarják a birodalmat, de főképpen a fiatal császárt megalázni, kinek tevékenységét, energiáját és „a magyarok ellen folytatott dicsőséges harcait” az orosz jegyzékek folyton kiemelik.

De az oroszok nem akarják elengedni ezt a nehéz lépést.

Lüders ismételt utasítást kap, hogy csak az erdélyi főparancsnok kérésére avatkozzék be a harcokba.

Erre jegyzi meg Segur, hogy ez fogja majd lehetővé tenni azt, hogy Ausztria szükség esetében dezavválja Puchnert.

Puchner 1849 január 30-án újra terjedelmes iratot intéz Timoni osztrák konzulhoz, melyben az orosz segítség igénybevételét magyarázza. A császári csapatoknak két várost kellett megvédelmeznie a „lázadók, rablók és gyújtogatok összehűsített csordái ellen, kik nem folytattak humánus harcokat, mint rendes katonák, hanem fanatikus elkésedéssel formálisan kiirtani és megsemmisíteni akarták az ellenséget. A külhatalmakat erről fel kell világosítani, hogy nem intervenció ezekkel szembeállani. A székelyek Sepsiszentgyörgyön, sőt a szász Marienburgban nagy tömegekben állanak felfegyverkezve, hogy rablóhadjáratot vezessenek Brassó és Fogaras ellen. Ezért határoztuk el, hogy az orosz cár beavatkozását ki kell kérni.”

Ez a megijedt osztrák tábornok vészkiáltása. Bécsből nem kap engedelmet, nyíltan, saját felelősségére, kerülő formában akar segítséghez jutni.

Ezalatt Bukarestben rémhírek terjedtek el. Segur ezekről is beszámol miniszterének. „Nagyszebent bevette Bem! Az osztrák hadsereg három bataillon katonája átalott a magyarokhoz. Fuad effendi tegnap tanácsot kért tőlem, mit tegyen. Az osztrák csapatok Schurter generális vezetése alatt kimenekültek Valachiába, 8000 emberrel és ágyúkkal. Nagy mozgás van az orosz hadseregben...”

Megszólal Schwarzenberg herceg is és a pétervári orosz követnek, gróf Buolnak jegyzéket küld, hol elmondja, hogy nem lesz szükség az orosz intervencióra, Ausztria elég erősnek érzi magát a lázadás leküzdésére.

Az orosz segítség égetően sürgős. Erről mindenki tud Bukarestben. Jönnek és mennek a courirok, rendeletek, üzenetek. Az európai diplomácia már előre is belenyugodott az eseményekbe. Az angol aggodalmakat eloszlatta az orosz cár. Útja szabad.

„Egy órával ezelőtt beszéltem Fuad effendivel” – jelenti az orosz követ Sir Canningnak január 26-án –, ki azt mondta nekem:

„Ha ír ön Palmerstonnak, mondja meg, hogy Európa fagyos hangulata dacára, apáthiája dacára csak a szegény Fuad effendi állott

szembe az orosz arroganciával!” „Azt akarja Excellenciád – feleltem –, hogy ezt elmondjam Palmerstonnak?”

„Becsület szavamra, igen!” Meg is írja a követ jelentésében a beszélgetést szórói-szóra.

„Az oroszok támadni akarnak és ezért túlozzák az eseményeket – állítja Segur – ezzel akarják magatartásukat megmagyarázni.”

„Az osztrák konzul, Timoni azt mondta nekem, hogy ha a magyar felkelők átmenekülnek Valachiába, az osztrák csapatok is átlépik a határt és kezdet fognak az oroszokkal, hogy végezzenek a magyarokkal. Éppen most hallom, hogy Schurter osztrák tábornok csapataival átmenekült a határon. Schwarzenberg herceg pedig Buolnak azt írta, hogy a határátlépés katonai okokból történik meg és Ausztria saját erejéből le fogja győzni a rebelliót.”

Az orosz csapatok bevonulnak Nagyszebenbe és Brassóba, a tömösi és vöröstoronyi szoroson át.

„Hogy kinek a kérésére vonultak mégis be az oroszok?” – teszi fel a kérdést Segur, mikor az eseményről referál. „Timoni azt állítja, hogy a lajosság kérésére! Timoni – ki oly elégtétellel és megnyugvással vette az első órákban az intervenció hírét – most azt affektálja, hogy sajnálja az eseményt. „Nem volt a segítségre szükségünk! Minden jól ment! Európa láthatja, hogy mi nem sürgettük az intervenciót.”

„Ezt másoknak is mondogatja” – jegyzi meg a francia követ ironikusan.

Lüders még január 27-én kitér, de már este rendeletet ad ki a benyomulásra, várja az újabb sürgetőlevelet, melyet kézhez is vesz, de azt már Pfersmann altábornagy és nem Puchner írja alá.

Újabb bujkálás.

Erre azt határozza el Lüders, hogy az expedíció Szeben és Brassó városok költségére menjen. A szászok erre megijedtek, a költségekért is, de főképen, mert a magyar csapatok előtt nem merték vállalni a felelősséget.

A két orosz hadoszlop élén Skariatín tábornok Szebenbe és Engelhardt tábornok Brassóba vonult be. Az orosz megszállás mindössze 56 napig tartott.

Van egy tudósítás a diplomáciai iratok között, melyet Duhamel tábornok küld Titoff konstantinápolyi orosz követnek. A magyarországi harctéri helyzettel és annak hatásával foglalkozik.

„A lázadók Windischgraetz herceg előtt menekülnek. Nyilvánvaló, hogy a Duna partjai felé tartanak és Törökországba nyomulnak, mert – hála a Díván politikájának – itt egész Európa bűnösei, minden nemzetbeli, biztos menedéket nyer!”

„A cár megparancsolta a katonai hatóságoknak, hogy minden magyar hadifoglyot át kell adni, minden formalitás nélkül, az osztrák tábornokoknak. A törökök ezt a haladás és filantrópia eszméi hatása alatt úgyszemint teszik meg.”

Ez a reménykedés korai.

Az orosz bevonulás mindenesetre nyugtalanítja az európai diplomáciát. Ellensúlyozni akarják az oroszok.

Az orosz csapatok bevonulása bizonyos túlzott magyarázatokra ad okot – írja Nesselrode orosz külügyminiszter az orosz nagykövetnek, Brussow bárónak Londonba. Éppen ezért küldöm az alábbi információkat ez aktusról.

„Ismeretesek a magyar felkelők rémtettei, melyet a lengyel menekült Bem vezérlete alatt elkövettek, különösen Nagyszében és Brassó ellen. A végső szükségben vonultak be az oroszok. A lakosság lelkesen fogadott, mert a „székelyek kegyetlenségétől” megmenekült. Kenyérrel és sóval kínáltak meg. A cár „humanitás” okából adott parancsot a bevonulásra.

Itt csak lokális segítségről van szó.

Az osztrák császár megmutatta energiájával, hogy legyőzi dicsőségesen az ellenséget, nem volt a mi segítségünkre szüksége. Ezt magyarázza meg ön, kedves báró, azoknak, kik önnél tudakozódnak és önt interpellálják.”

Ezt magyarázza is az orosz követ Londonban. Híreinek hitelt adnak. A vérengző, kegyetlenkedő székelyekről beszélnek a Foreign Office-ban.

De közben Bem az osztrák-orosz egyesült haderőt kikergeti Erdélyből.

Tudjuk azt, hogy Bem sikereinek hírére a háromszéki székelység azonnal újra fegyverbe állott. Schürfer tábornok Brassóból a román és szász bizottság tagjaival együtt már január 18-án elmenekült. Puchner pedig a vöröstoronyi szoros irányában szállította el az állami pénztárat. Sem Brassónak, sem Szebennek nagyobb baja nem esett. Kossuth szigorúbb volt, mint Bem. A hazaáruló szászok megbüntetését követelte Bemtől. De Bem itt is emberséges volt. Nagyszébenben ugyanazon Ziegler polgármesterhez szállásolta be magát, ki díjat tűzött ki fejére. A szászoknak bűnbocsánatot hirdetett. Rendet tartott.

A „két szerencsétlen város” szenvedése, a „székelyek vérengzése”, a „20.000 halott” és a Saguna és Müller petíciójának egyéb adatai a diplomácia meggyőzésére készült rémhírek voltak.

Bem, miután újra bevonult a két városba, március 27-én tudatta az eseményt Fuad effendivel. Biztosítja a portát barátságos érzéséről. Kéri, hogy fegyverezzék le az erdélyieket, küldjék haza őket, senkit

bántódás nem fog érni. Nagyszeben város különben is tiltakozik az orosz beavatkozás ellen.

Puchner hadserege szét van ugrasztva. Segur jelenti ezt kormánynak. „Az osztrák csapatok demoralizálva, feloszolva menekültek a fejedelemségbe az orsovai úton. A szerencsétlen katonák a parasztoktól koldulnak segítséget, lisztet, húst, vagy elfoglalják a lakosok házeit és kikergetik a tulajdonosokat. Ha ez így tart, nemsokára többen lesznek itt, mint a két megszálló hadsereg együtt. Már 12.000-en vannak.”

A Puchner-hadsereg helyzete valóban szánalmas. Sem pénze, sem élleme, sem ruhája. A törökök adnak hirtelen kölcsönöket, hogy e sereg valahogy rendbeszedje magát.

Az oroszok hamar újra organizálják soraikat, de ők is visszavonulnak a Pruth partjáiig.

Ez a hadi helyzet 1849 április után a keleten.

Bem, harctéri sikerei után, diplomáciai lépésre határozza el magát. A „szabadság nemzetéhez” fordul.

Március 12-én kelt Bemnek levele Nagyszebenből a francia köztársaság másodelnökéhez, Boulay de la Meurthe-hez, melyben tudatja vele, hogy az oroszok népjogellenesen nyomultak be Erdélybe.

„Mióta utoljára találkoztunk Párizsban, azóta sem hagytam fel a szabadság szent ügyéért való küzdelemmel. Bécsben harcoltam, a barrikádokon megsebesültem. Áruhában menekültem és Pesten Erdély felszabadítását bízták reám. Itt a szászokat és oláhokat fellázították a magyarok ellen, ki akarták a magyarokat irtani, legyilkolták őket ott, hol kisebbségben voltak. Ön, Uram, eléggé ismer engem arra, hogyha vérengzésre is kaptam volna megbízást, azt enyhítettem volna. De Kossuth elnök nagyon disztिंगvált, nemes és előkelő lelkű és nem akadályozott abban, hogy kegyelmet gyakoroljak azokkal szemben, kik kezeiket vérbe fűrésztötték.

Most az utolsó csapást akarom az ellenségre mérni. Brassót és Nagyszebent bevettem. Itt a foglyok és halottak között oroszokra találtam.

Szerencsétlenség az, hogy a francia kormány nem törődik Európa keleti részével. Minket a német lapok rágalmaznak. Ne tűrje Franciaország, hogy a két despota szövetkezzék a szabadság ellen. Ne engedje meg az orosz intervenciót.

Ha megtisztítom Erdélyt az ellenségtől, Magyarországra vonulok és az osztrákokat innen is kiűzöm. Ezt tudatom önnel és remélem, hogy az alkotmányos szabadság védelmezőre talál önben.”

Megindító a levél utóirata.

„Hogy soraim remegő kézzel vannak írva, annak oka az, hogy

éppen a tűzvonalból jövök, hol jobb kezem egyik ujját ellőtték. Ez akadályoz az írásban.”

De lehetett-e bízni ekkor a győzelmes, népjogokat hirdető francia forradalmi politikában? Louis Blancban, Cavaignacban vagy Napoleon Lajosban?

Itt is óriási fordulat ment végbe a februári forradalom után. A forradalmat hamar legyőzték.

Az előzőtt Lajos Fülöp uralma után tulajdonképpen két párt osztozott a hatalmon. A régen szervezkedő katolikus párt és a szocialisták. Csakhamar felülkerekedtek a katolikusok, mint royalisták és rendpártiak. Cavaignac tábornok hadügyminiszter négynapos véres harcban leverte Louis Blanc munkástömegeit. Napoleon Lajos 1848 december 10-én elnök lett. Az 1849. évi májusi választáson biztosította személyes uralmát és éppen nem akart szembeszállani a forradalom-ellenes császári ligával.

Az orosz csapatok helyét törökök foglalták el a határszéleken. Az oroszok a Pruthnál várakoznak.

Omer pasa török főparancsnok levelez Bessel és Czech tábornokkal. Úgy látszik, hogy erről az oldalról többé nem fenyeget a veszély, sőt talán szükség esetében támogatás remélhető.

A trónfosztás hírért Bukarestbe egy angol kurír hozta meg, ki – mint ezt Timoni Bécsbe jelenti – egy Erdélybe házasodott Paget nevű angol levelét adta át az angol főkonzulnak. Ebben elbeszéli Paget a trónfosztást. Ezt az angol főkonzul mindenfelé híreszteli. „Magaviselete az oroszoknál nagy megütközést keltett” – teszi hozzá Timoni.

Az orosz-osztrák katasztrofális vereségek nagy meglepetést, talán nagy kárörömet keltettek, különösen az angol és francia követ nem titkolják a magyarok iránti rokonérzésüket. De Londonban irányítják az angol politikát és nem Bukarestben. Nincsen remény arra sem, hogy a francia közbelépjen.

A februári forradalom, mely lángallobbantotta Olaszországot, a német tartományokat, Bécset, Prágát és Pestet, ellobogott.

Kossuth egy diplomáciai jegyzékben közli Fuad effendivel, hogy a trónfosztás megtörtént és ő a választott kormányzó. Fuad azonban szonnal az osztrák konzullal, Timonival közli Kossuth átiratát. Arról is biztosítja, hogy a porta nem fog válaszolni Kossuthnak. Timoni ezt a hírt megírja Schwarzenbergnek.

Palmerston végre enged az oroszok kívánságának. Hozzájárul az orosz második intervencióhoz.

„Ha az osztrák császárt csak az oroszok menthetik meg, hát mentsek meg.”

A fiatal császár megteszi a megalázó lépést. Varsóban személyesen kéri a cárt, hogy indítsa el hadseregét.

Brassó és Nagyszeben eltűnik a világpolitikából, de a bécsi udvart még foglalkoztatják.

A magyar szabadságharc még folyamatban van, de már Bécsben 1849 június 17-én előterjesztést tesz Schwarzenberg herceg a császárnak, hogy tüntesse azokat ki, kik a „Puchner kérésére Nagyszebenbe és Brassóba bevonult orosz segélycsapatok” fegyveres beavatkozása alkalmával érdemeket szereztek.

Ezek között Fuad effendi áll első helyen, ki a Havasalföldre menekülteknek azonnal 1000 aranyat utalt ki. De nagy érdemei voltak a kajmakámnak, Cantacuzene-nek és az orosz konzulnak, Kotzebue-nek. Résztvevő és humánus eljárásukért elismerést érdemelnek. Meg is kapják. Fuad effendi a vaskoronarend első osztályát, Cantacuzene a Lipót-rend középkeresztjét, Kotzebue a vaskoronarend másodosztályát. Van valami megdöbbentő abban a biztonságérzésben, mellyel Bécs a magyar forradalmat kezeli. Kitüntetésekkel indít útra akkor, mikor véres harcok folynak, orosz seregek nyomultak be az ország szívébe, égés, ágyúdörgés, kolera pusztítása... és Schwarzenberg herceg előterjesztéseket tesz – a kitüntetések iránt.

Kossuth és Bem tervei halomra dőltek, helyzetük reménytelenné vált. Ebben a tekintetben méltán állítható, hogy a trónfosztó határozat a világhatalmakat megijesztette. Kétségtelenül befolyásolta ez Angliát is, sőt a már mindinkább a napóleoni uralom felé haladó Franciaországot is. Kossuth és Bem nem voltak tájékozva a világeseményekről. Pulszky a helyzetet teljesen félreismerte, mikor azt írja Kossuthnak, hogy Párizsban a vörösöket levették és így Franciaország és Oroszország háborúja valószínűnek látszik. Hiszen Teleki László „követi” minőségét most már nem akarja elismerni a francia kormány.

Bem tábornoknak van egy levele a francia konzulhoz, Segurhoz, melyben ettől francia lapokat, majd az angol konzultól Bukarestből angol lapokat kér. Ezeket kérésével, de legfőképpen a küldött pénzzel nagy zavarba hozza. Ez kormányaikhoz tett jelentéseikből látszik.

Magyarország teljesen el van zárva a világtól. Az oroszok már 1848 áprilistól kezdve hatalmas félkörben – mely Galícián, Bukovinán, Havasalföldön át Orsováig terjed – fenyegetik az országot. Nyugat felé a horvátok, az osztrák hadak állottak. Senki sem tudott bizonyosat a nyugati államok magatartásáról. Madarász László április 5-én utasította arra Bethlen Farkas erdélyi postafőigazgatót, hogy külföldi hírlapokat szerezzen be Bukarestből. Mindössze csak egy darab újságot tudtak Debrecenbe küldeni.

De legjellemzőbb az, hogy Batthyány Kázmér gróf külügyminisz-

ter még 1849 június közepén is azt hitte, hogy a franciák elkergették Napoleon Lajost és helyébe Ledru Rollin lépett, ki elismerte a, független Magyarországot.

A hírszolgálat egyébként is hiányos. Még 1849 májusig elég sűrűen jártak-keltek Bem megbízottai át a határokon. De már ezután szigorúan őrködnek, „bár a lázadók mindenképen tárgyalni akarnak a fejedelemségekkel” – írja Timoni.

Az európai politika hangulata egészen megváltozott. A nagyhatalmak a rendet helyre akarták állíttatni és az osztrák császárságot védelmükbe vették.

De Kossuth és Bem még mindig a forradalom légkörében éltek. Erdély, Havasalföld, Moldva, a török hadsereg megnyerése lebegett szemeik előtt. Az elnyomó orosz hadsereg nem volt rokonszenves e népek előtt. Talán egyesíthetők lesznek egy nagy közös törekvésben.

Megállapodtak a tervben. Ezért látta el Kossuth Balcescu Miklóst és Boliac Cézárt pénzzel 1849 július 15-én. Ekkor történhetett az, hogy a Zichy-féle gyémántokat is átadták Boliacnak „értékes ajándék gyanánt” a török főparancsnok, Omer pasa részére. Ezek az oláh emigránsok, a Bibescu herceg forradalmi minisztériumának tagjai, részmt Debrecenben, részint Jancu táborában, részint – Bratianu és Golescu – Párizsban voltak. Daco-Romániát akartak. Ezt az ideált szolgálták a különböző helyeken.

Mikor azonban Palmerston megtette az angol politika szempontjából talán hibás lépését és hozzájárult az orosz intervencióhoz, Boliac és Balcescu küldetése éppoly céltalanná vált, mint Szemere külön akciója Murgu Euthimmel, kit Jancuhoz küldött.

Mikor Bem a Tatros völgyén át belovagol csapatai élén Moldvába, vele mennek az oláh megbízottak is, Colle galaci orosz konzul végignézte ezt a bevonulást. Az öreg tábornok fehér vászonruhában volt és hosszan szemlélte elgondolkodva az előtte elterülő tájat. Az oroszok arra készültek, hogy Odessza irányában vonulnak vissza. A török kormány egyenesen megtagadta azt, hogy a magyarokat fegyverrel verje ki. De Bem a diplomácia közbelépésére mégis visszatért.

A gyémántgombok sok bonyodalom után, Joan Ghica útján vissza kerülnek a Zichy-családhoz. Boliac, kit megvádoltak és elfogtak a törökök, gróf Leiningen közbelépésére szabadul. Omer pasa tagadta, hogy valaha is megkapta volna a gyémántokat.

Az oláh forradalmároknak nem sikerült semmit elérni. A török hadsereg tétlen maradt.

Nem hiába sürgeti Pulszky Párizsból és Londonból júliusban „a győzelmet, az elhatározó győzelmet”. Ez kellett volna a habozók, kételkedők, ingadozók bátorítására. A „magyar affaire” – mint Palmerston

Metternich előtt nevezte a szabadságharcot – végéhez közeledett. Hősi halált halt Világosnál és Dévánál.

Ami Erdélyben és a dunai fejedelemségekben 1849 januártól fogva végbement, az a jövő század regénye.

A Dardanella-probléma, az orosz-török versengés, Franciaország és a „kis népek” felszabadítása, a beteg ozmán császárság, Daco-Románia eszménye, a habsburgi császárság sorsa, mindaz, ami egy világ evolúciója lesz, azt most itt elfojtották. E kérdések megoldatlanok maradtak.

Egy eljövendő nagy világháború célkitűzései ezek, most csak előrevetett árnyképek. De az a világháború Magyarországot Ausztria oldalán, a germán világszellem védelmében találja. Ennek és nem a felszabadult kis népek sorsában kell részesnek lennie.

VÉRTANÚK ÉS AZ ÁRULÓK.

BATTHYÁNY ÉS PERÉNYI KIVÉGZÉSE. AZ ÜLDÖZÖTTEK. AZ ÖSSZEESKÜVŐK, AZ EMIGRÁNSOK. A MAKK-FÉLE ERDÉLYI ÖSSZEESKÜVÉS. A SZÉKELY VÉRTANÚK. BÍRÓ MIHÁLY ÁRULÁSA. ISMERETLEN ADATOK A BÉCSI LEVÉLTÁRBÓL. AZ ALMÁSSY-FÉLE ÖSSZEESKÜVÉS. TISZA KÁLMÁN ÉS TÁRSAI KONSPIRÁCIÓJA. ASBOTH LAJOS ÁRULÁSA. ÚJ ADATOK AZ ÖSSZEESKÜVŐKRŐL.

CSAKUGYAN vége Magyarországnak? Európa elhagyta volna? Ki van-e szolgáltatva egy esztelen uralomnak? Kayserling balti filozófus elbeszéli, hogy a világháború alatt a szentpétervári francia attasé mondta neki, hogy „Magyarország sorsa beteljesedett. A magyar halálra ítélt nemzet.” Most is, 1849-ben, elhagyottan és egymagában áll – Arad után.

De ez a város sem lett záróköve egy csalódott kornak. Ellenkezőleg, útmutatója egy újnak. „A halottak fogják az élőket irányítani.”

Nem fogja a nemzet elfelejteni Batthyány Lajos gróf nemtelen kivégzését, sem a tábornokokat, kik Susán tábornok rendeletére „elrettentő példa gyanánt egész napon át az akasztófán függenek”.

Az „elrettentő példa” lehet büntetőjogi tétel, de nem politikai meggyőzés fegyvere. A tömegérzést nem oda irányítja, ahova a példaadók szánták.

Komorán és hallgatva olvassák a budai polgárok a budai temetőben a főrendiház elnökének, Perényi Zsigmond bárónak sírfeliratát, „kinek 1849 október 24-én neje és egyetlen fia legnagyobb fájdalmára a világot elhagyni kellett”.

Aradon is foly a tömegítélkezés.

A bűnös, lázadó katonák névsorát Molnár Ferdinánd már augusztus 16-án összeállította. Oly jól működik, hogy Ernst hadbíró javaslatára Haynau is megbízást ad neki. Rekonstruálja az egész Görgey-féle haditervet. Segítségül adják melléje Bayer Józsefet, Görgey Arthur vezérkari főnökét. Szorgalmasan gyűjtik az adatokat volt tisztársaik ellen. Jól bánnak velük. Szabadon járnak-kelnek. Tisztársaik hideg megvetése nem zavarja őket. Haynau kegyelmet ígér nekik, mit 1850 június 24-én meg is kapnak.

A katonákat ez a két honvédtiszt ismerteti, a politikusokat, képviselőket, kormánybiztosokat a tömegesen foganatosított tanúvallomásokból ismeri meg a hadbíró. Megrettent vagy rosszindulatú kijelentések, elszólások nyomán tovább kutatnak, láncszerűleg húzódik a vád és fonja be az elnémult magyar forradalmárokat.

Kovács Lajos, a békepárti komplott tervelője sietve teszi meg igazoló jelentését decemberben. Kötetnyi igazolást ír, melyet újra és újra kiegészít, majd pótol vallomásában. Részletesen felsorolja az eseményeket kezdettől fogva, megnevezi a szereplőket. Ugyanezt teszi Kossuth pénzügyminisztere, Duschek, ki „érdemeit” hangoztatja a forradalom szabotálása körül. Hogyan hagyta Windischgraetz kezei között az ércfedezetet, a papírt, kliséket. A feljegyzéseket szándékosan hagyta a# értékekkel Budán. Mindenben megerősítette védekezését Almásy nevű fegyintézeti főtisztviselő.

Törökországba nagy tömeg tiszt és katona menekült át. Mi történjék ezekkel? A török kormány panaszol, ezek őrzése és ellátása pénzbe kerül. A sokezer hazátlan magyart vissza kellene juttatni valahogy hazájába. A török a menedéjogot nem sérti meg. De Schwarzenberg kieszeli, hogy ezeket vissza lehet csalogatni. Előterjesztést tesz a császárnak már 1849 október 3-án.

„Widdinből érkezett hírek szerint a Törökországba menekült rebellis hadsereg sokezer tisztje és közlegénye Widdin város falai alatt tanyázik, török őrizet alatt.

Valószínű, hogy a nélkülözések és a helyzet reménytelensége annyira megtörte őket, hogy még a haditörvényszék veszélyének is kiteszik magukat, csakhogy Ausztriába visszatérhessenek.

Célszerű lenne Haynau tábornok útján egy törzstisztet Widdinbe küldeni, hogy ezeket visszahozza. A közlegénységnek büntetlenséget kell ígérni, de a tisztnek – anélkül, hogy kötelezettség vállalhatnák – enyhébb elbánást. A lázadókat gőzhajókon, őrizet alatt kell visszahozni.”

Az expedíció csak részben sikerült. Hauslaub tábornok 3500 embert hoz vissza. A legénységet besorozzák, a tisztet fogságba kerülnek.

Tömegesen gyártják a tény vázlatokat, „votum informativumot”, halálos ítéleteket. A hatóság felügyelete alatt megjelenő „Magyar Hírlap” hasábjai telve vannak az ítéletekkel.

Angyal Pál, Bezerédy István, gróf Degenfeld Imre, Madarász József, Tóth Lőrinc, Bónis Sámuel, Egressy Gábor, Kun Gotthárd gróf, Nyáry Pál, Almásy Pál, Batthyány Kázmér gróf, Gorove István, Andrassy Gyula gróf, Beöthy Ödön, Gernátony Cseh Lajos, Hajnik Pál, Guyon Richard, Irányi Dániel, Jósika Miklós báró, Kmetty, Perczel, Vetter tábornokok és még sok száz halálos ítélet között Kossuth Lajosé is.

Ugyanazon lapban, a „nem hivatalos részben” Kazinczy Gábor, a debreceni békepárt tagja hosszú, dicsérő cikkben méltatja Kemény Zsigmond bárónak a „Forradalom után” címen megjelent emlékiratát,

amely pedig a nagy író súlyos emberi tévedése és megalázkodása – a büntetés elkerülése végett.

Mindenki gyanús, aki még él. Itt nem segítenek a bécsi rokonok, befolyás, baráti összeköttetés. Kemény Farkas báró Puchner osztrák tábornok apósa. Emigrációban hal meg, in contumaciam halálra ítélve. A kivégzett gróf Vécsey Károly fia az udvar kegyelt tábornokának. Guyon Richárd Törökországban hal meg, felesége Splényi Ignác testőrpáncsnok leánya. Guy onnét éppúgy, mint a 70 éves Splényi bárónét, édesanyját, letartóztatják s csupán az angol követ közbenjárására szabadul és száműzik a hazából. Szigorúan vallatják Bemér László bárót, a nagyváradai püspököt, halálra ítélik, majd kolostorba száműzik. Jendrassik Miksa, Jekelfalussy Vince püspökök is vádlottak.

B erde Mózes háromszéki képviselőt halálra ítélik, mert Csányi megbízásából a román határőrséget feloszlatta, a szászokat megfenyegette, a közigazgatást szervezte Erdélyben és magyar címet és zászlót rendelt el. Marosszék volt kormánybiztosát, Berzenczey Lászlót „in contumaciam” ítélik halálra, mert a székelyek agyagfalvi gyűlését hívta össze és Szászrégen városát leégették. Sok tanút hallgatnak ki – magyarokat is –, kik ellene vallanak.

Érdekes Mednyánszky Cézár báró, Görgey bizalmasának ítélete és indokolása. „Kezdetől fogva a felforgató párthoz tartozott”, Görgey északi seregéhez csatlakozott, mint tábori lelkész. Szervezője egy 1849 április 5-én Nagykátán kibocsátott forradalmi proklamációnak. Mikor Görgey hadügyminiszter lett, őt miniszteri tanácsossá nevezte ki. Paptársai: Schwendtner, Chafus, ellene vallanak. ítélet: neve az akasztófára szegeztessek.

Ugyanez a büntetése Lukács Sándor nagyváradai ügyvédnek is. Az ő hosszú bűnlajstromában legsúlyosabb vád az, hogy Nagyváradon a hadsereg felszerelésére nagy műhelyt állított be, hol hetenkint 4000 embert szerelt fel, majd Pestre helyezte át működését, 30.000 munkással dolgozott és 1849 május 20-án jelentette Kossuthnak, hogy az egész hadsereget nyári és téli ruhával el fogja látni.

A védekezés legtöbb esetben az, hogy a vádlott belesodródott a forradalomba, hogy nem vett abban tevékeny részt. Legtöbben a terrorra hivatkoznak. Jekelfalussy Vince szepesi püspök azzal védekezik, hogy Pestről nem távozhatott el, s Zichy Ödön kivégeztetése után meg volt rémulve. „A pártütők műhelyében, Debrecenben nem voltam!” – fejezi be vallomását.

Kegyesebb a hadbíróság Tar Károly debreceni képviselő és kormánybiztos iránt, ki hadfelszerelési biztos volt, mint Lukács Sándor. Felmenti, mert nem politizált.

Károlyi István gróf, ki börtönbüntetést kap, azzal védekezik iga-

Károlyi István gróf, ki börtönbüntetést kap, elmondja igazoló irataiban, hogy az egész átalakulás úgy tűnt fel, mint egy álom. mány gyökeres felforgatását iktatták törvényekbe. Ezeket a király szentesítette. Nem volt idő a megállásra. A lovascsapatot azért szerelte fel, mert kötötte adott szava... !

Széleskörű vizsgálat foly Baldacci Manó báró ezredes ellen, ki az októberi napokban 1848-ban Kolozsvár városának katonai parancsnoka volt.

Baldacci vallomása, védelme mutatja azt a roppant zavart, tájékoztatatlanságot, melyben a császári katonaság volt és amelyre, mint mentségre, az oly igaztalanul kivégzett aradi tábornokok folyton hivatkoznak.

„Batthyány Lajos miniszterelnök bízott meg a nemzetőrség szervezésével május közepén. Én ellenvetésekkel tettem, de István nádor ismételte a ‚parancsot‘. Szeptemberben le akartam mondani, de Batthyány maradásra bírt. Pesten nagy zavar volt akkor, én maradtam. Szeptember végén Kolozsvárra utaztam. Ekkor már az oláhok lázadásban voltak. Elfogták a földesurakat és Naszódra meg Balázsfalvára hurcolták. A nemesség Kolozsvárra menekült. Én átvettem a parancsnokságot. Mikor az október 3-i manifesztum megérkezett, én kihirdettem azt. Ez időtől fogva a forradalmi jelenségek naponként ismétlődtek. Pestet utánozták, a hadsereget le akarták az agitátorok fegyverezni. A csapatok intelmem dacára a honvédekhez állottak át...

Novemberben megjött brigadérosi kinevezésem, a király által aláírva!...

Szamosújvárt nagy csapatokban gyűltek az oláhok. Nem tudtam, hogy ezek az oláhok a császári csapatok támogatására szolgáltak. Szamosújvár ellen vonultam – és az oláhok szétugrottak... Közben Wardener tábornok császári csapatokkal Kolozsvár felé közelgett. A kolozsvári csapatok és polgárok tudatták, hogy utolsó csepp vérig ellentállani fognak. Deputációk jöttek hozzám. El akartam utazni... nem lehetett. November 30-án a honvédelmi bizottmány elmozdított állásomból.”

Baldacci után Urbánt hallgatták ki, a naszódi oláh ezred „Jella-sichát”. Nem vádolja Kolozsvár parancsnokát, de annál inkább vádol Puchner, ki elmondja Orsován kelt jelentésében már 1849 március havában, hogy a Baldaccit terhelő iratok elvesztek.

Annak idején a magyar kormány is büntetni akart. Budavár bevétele után vizsgálat alá veszi a „harmincadhivatalnokokat”, a „közvádoló tisztviselőket”, mert ezek Budán behódoltak az osztrákoknak. Hosszú névsora a vádolt tisztviselőknek kerül elő, legnagyobbbrészt

svábok és horvátok. Mikor az újabb fordulat megtörténik, a megvádolt bürokraták jutalomért jelentkeznek Haynaunál.

Sok jelentéktelennek látszó esetből ismerjük meg az egész felfordulás pszichéjét. A haszonlesés, gyávaság, félelem példái jönnek sorra, de a férfíúi bátorság és elszántság is jelentkezik.

Végül is az európai diplomácia – udvarias formában bár – az üldözések rossz hatására figyelmezteti a bécsi kormányt. Londonban és Párizsban a sajtó mindegyre reámutat a magyarok üldözésére. Az emigráció mindegyre megvilágítja a lapokban a magyar kérdés lényegét. Bécsben ellensúlyozni akarják a rossz hangulatot. Pulszky Ferenc működését tartják különösen károsnak. Mikor gróf Szécheny Antalt Londonba attasénak nevezik ki, az előterjesztésben ezt a javaslatot azzal indokolják meg, hogy figyelemmel kell kísérnie a sajtót.

A büntetéseknek fokozatai vannak.

Aki külföldre emigrál, azt halálra ítélik. Nevét kiszégezik az akasztófára. Az itthoniakat 10-20 évig tartó várbörtönfogságba küldik. Mindenkit igazoltnak. Még a konzervatív Majláth Antal gróft, sőt Senyei Pál bárót is. De nagyban szerepel a társadalmi rangvesztés. Luzsénszky Pált és Jósika Miklós bárót megfosztják a kamarási méltóságuktól, gróf Reviczky Szidóniát és báró Splényi Máriát törlik a palotahölgyek sorából.

Az erdélyi állapotokról tesz terjedelmes jelentést Schwarzenberg herceghez Erdély teljhatalmú kormányzója, Wohlgemuth, 1850-ben.

„A magyar és román nemzetiségből nagyon kevés hivatalnoknak való egyén van.” „A márciusi alkotmányt a szászok és románok nagy elégtétellel fogadták.” „A Székelyföldet katonaság tartja megszállva.” „A forradalomban kompromittált városok és községekre 360.000 forint hadiadót vettem ki.” „A magyar lakosság Kossuth és Bem visszatérését várja.” „A „női nem” tüntet, fekete ruhában jár.” „A besorozott honvédek Bemet, mint szabadítójukat várják.” „A román lakosság között a nemesség rémhíreket terjeszt.”

Az elégedetlenek főfészke az Érmelléke, a Degenfeld grófi birtok. Haynaut és Geringert értesítette erről, úgyszintén a kolozsvári hadtest parancsnokot.

Kolozsvárott – írja Wohlgemuth – „unheimlich” csendesség van. A polgári lakosság nem mutatkozik. Még a német lakásokban is csak magyarul beszélnek, itt gyűlölik a németet. Egy német tisztet az utcán lelőttek.

Ugyanez a helyzet a székelyek között. A revolúció elrontotta őket, „most inkább az elnyomott düh, mint a szimpátia látszik meg rajtuk”.

„A román lakosságtól nem kell félni, csak a papok és volt tribun-jaik panaszkodnak, hogy mértéktelen kívánságaikat nem teljesítették.

Igaz, hogy Zalatna, Nagyenyed, Felvinc stb. romjai őket vádolják, de ezt a rombolást megelőzte a magyar elnyomatás és üldözés. Ezért csatlakoztak a császári hatalomhoz. Egyébként igen jól kormányozható nép.”

A fiatal császár uralkodásának első névünnepe Pesten különös körülmények közt megy végbe. A Károlyi grófok öreg jószágigazgatója írja le kéziratban levő feljegyzéseiben a nap eseményeit.

Díszelőadás volt a magyar színházban. A függöny felhúzása előtt „néhány cincogó zenész” játszani kezdte a „Gotterhalte”-t. A karzat pissegett. Másodszor is játszották, sőt harmadszor is, de a karzat folyton pissegett.

Másnap a Sándor-kaszárnya előtt nagy botozás folyt. A tüntetők „irgalom nélkül felvágattak”. Fejükre és lábukra gránátosok ültek, hogy meg ne moccanjanak. Néhányan elájultak. A nőket kötéllel ütötték. Ezt az exekuciót gróf Wallmoden rendezte. A keserűség általános – írja Bártfay. „Az illetők megemlékeznek augusztus 18-ról.”

Lehet-e csodálni azt, hogy az üldözöttek a föld alá menekültek. Titokban tervelnek, Kossuth üzeneteit terjesztik, új szabadságharcot jósolgatnak. Naiv, sokszor egészen értelmetlen konspirációkat főznek ki. Az emigránsok kezdetben Törökországból küldik biztatásaikat, majd Turin, Párizs, London, Genf, Zürich a reménykedések fellegvára. A kormánynak mindenütt ott vannak kémei. Noszlopi Gáspár kalandos vállalkozása után Libényi szabósegéd merénylete jön. Majd elfogják Teleki Blanka grófnőt és Leöwey Klárát, mert „leányokat forradalmi elvek alapján neveltek”.

Régóta figyelik őket. Francia rokonsága van Teleki Blanka grófnőnek. Nővére, Emma, De Gerando Ágostonné. Férje a magyar szabadságharcosok sorába állott be és Drezdában hal meg menekülés közben.

A nyomozás a katonai rendőrség utasítására indul meg. Csakhamar jelenti Friedrich, pesti helytartótanácsos, hogy Teleki Blanka nagy összeesküvő párt élén áll. Propagandakönyveket írat, a kivégzettek és forradalmárok tetteit írja meg, De Gerando Emma útján Michelet történetíróval is fenntart kapcsolatokat, sőt a szálak a rajnai tartományokba is elvezetnek, hol „népszövetség” alakult a zsarnokság ellen. Javasolja, hogy a francia kormányt is meg kell keresni a vizsgálat megindítására a „Mazzini-féle tanok” terjesztése ellen.

Kufsteinban van elzárva Teleki Blanka. Nővére mindenképen ki akarja szabadítani. Buol gróf 1856-ban Párizsban időzik és ő kerülő úton – talán Michelet útján – kegyelmi kérvényt juttat kezéhez. Buol interveniál és sorra hallgatják meg a bécsi rendőrfőnököt, a kufsteini várparancsnokot és Albrecht főherceg budai kormányzót.

A kegyelmi kérvényt elutasítja a császár.

Veszélyes egyén ez a grófnő – állapítják meg a vélemények. Már 1848 előtt a „szabadelvű eszméknek hódolt”, a francia radikálisokkal barátkozott, különösen Michelet-vel és Quinet-vel. „Nagy szellemi adományai és akaratereje veszélyessé tehetik.” Csak két év múlva fog szabadulni.

Erdélyben nyomozás indul egy szélesen elágazó összeesküvés kutatására. Kossuth megbízásából – írja a titkosrendőri jelentés – Makk tüzérezredes, a honvédtüzérség szervezője, Komárom védője, az egész Székelyföldet behálózó titkos szervezetet alkotott. Ez a híres nap-, óra- és percrendszer, melyet jól ismerünk, bőséges irodalma van. Csak ennek az összeesküvésnek árulóját fedte átláthatlan sötétség.

Az erdélyi közvélemény kezdettől fogva Bíró Mihály kisgörgényi birtokosban ismerte fel az árulót, ki miatt felakasztották Török, Horvát és Gálffyt Marosvásárhelyen, Várady Józsefet és Bartalos Istvánt Sepsiszentgyörgyön. Bezártak 5-10 évre, börtönbe, 48 fiatal tanítót és papot. Még Berzeviczy Albert sem talált semmi nyomot, mely Bíró Mihályt vádolná.

A bécsi igazságügyi palota 1927-ben leégett. Több más irat között a kémjelentések is előkerültek.

Bíró Mihály csakugyan kém és áruló volt. Ignatz A. volt az álneve, „mint igen használható” szerepel a névsorban.

Az elfakult vizsgálati iratok tele vannak túlzó, nagy veszélyeket jövendőljő jelentésekkel. „A rebellis és fékezhetetlen magyarokra jó hatással lesznek a kivégzések.” „Készen állanak a forradalomra.”

Kempen tábornok, a bécsi titkosrendőrség feje megszerezte Kossuth és Mazzini levelezését. Úgy látja, hogy a külföldön is nagy tevékenység foly. Grünne gróf hírt kap Konstantinápolyból, hogy Klapka tábornok odaérkezett, a francia követ bálján hosszasan tárgyalt idegen légiók alakításáról. Ugyanakkor törbecsalják Türr Istvánt és letartóztatják.

Talán a külpolitikai híradásokban kell annak magyarázatát megtalálni, hogy az évekig letartóztatott székely összeesküvőket miért végzik ki olyan gyorsan és váratlanul.

A Türr István ellen folytatott vizsgálati iratok között van Wattauer brassói százados-auditor tényvázlata. Részletesen elbeszéli Kossuth terveit, ki már Kiutahiában módot talált arra, hogy Mazzini-vel érintkezzék. Ruzicska és Bozati utazták be Erdélyt és szervezték a felkelést, melynek 1852 júliusban kellett volna kitörnie. Piringernek, Kossuth ágensének memoirjából állapítják meg, hogy az egész Makk-féle összeesküvést Kossuth irányította; Párizsbari, Londonban, Felső-Olaszországban utazgatott Türr István és készítette elő az európai forradalmat.

Az elégedetlen, elnyomott nemzetek lelkivilága tárul fel előttünk. Hogyan küzd a hatalom egy titkos ellenség ellen, amely veszélyesnek látszik, bár a bürokratikus gépezet folyton figyeli a gyanús elemeket.

Türr Istvánt Bukarestben fogják el, 1854-ben, „hol mint angol a kötetnyi vádirat, melyet Türr István elfogatásakor szerkesztenek és amely kötél általi halált javasol, a forradalmat követő évtized mozgalmainak részletes korpépe.

Türr István Bukarestben fogják el, 1854-ben, „hol mint angol ezredes bukkant fel”. Évek óta kémlelik Türrt, mint a legveszedelmesebb felforgatót.

Még 1848 októberében, mikor Piémont határán a Ticino hidját őrizte, ment át az ellenséghez, mert – amint ezt másnap megírta parancsnokságának – „magyar és mint magyar csak hazája mellé kell, hogy álljon”. Már 1850-ben Londonban van, majd közvetít Maz zini és Kossuth között, utazik Párizs, London, Turin, Genf, Konstantinápoly között. Fegyvereket csempész, mikor az osztrákok elfogják. A vádirat öt év minden tevékenységét felsorolja, sőt még azt is reá olvassa, hogy bajtársait megkárosította, adós maradt kölcsönökkel.

Az a sok ívre terjedő, gondosan elkészített vádirat az angol diplomáciának volt szánva. Mint katonaszökevényt nem kezelhették, mert a Carlo Alberttel kötött béke feltételei ezt kizárták. Megvádolták tehát különböző alacsony bűncselekményekkel. Mindhiába. Az angol diplomácia követelésére elbocsátják.

Erdélyt konfidensek utazzák be. Nyomozzák, hogy hova vezet nek a szálak.

Bizonyos Ráskay Lajos a rendőrség megbízásából 1854 nyarán Háromszéket járja be és hosszú jelentésben számol be a tisztviselőkről és az ottani állapotokról.

Kovács bezirker kapitánynak „nincs tekintélye, durva, nem való oda”. Datzó György radikális érzésű, megveti a mai állapotokat. Báró Szentkereszty volt őrnagy és várfogoly, kompromittált környezete és barátai vannak, úgymint ifj. Thury, Béldy, Kálnoky, Székely, Potsa Ferenc, „újabb időben javul a felfogása”, Cserey Elek nem „gut gesinnt”, Pünkösdy „rosszérzésű”, a Damokosok Csernátónból „nem veszélyesek”, Rápolty Mihály „gyanús”, Cseh Farkas inkább „gut gesinnt”, Koritzay Károly Szentiekéből „felforgató”.

Így foly ez a néma, életre-halálra elszánt küzdelem a hatalom és a „rajongók” között. Ez megzavarja a birodalom belpolitikai helyzetét, nagyon is labilissá teszi külpolitikái tekintélyét. De ez ekkor európai irányzat. A szabadság reakciója – az ötvenes évek különös jellemképe.

A „kalandor császár”, Napoleon Lajos, éppúgy elnyom minden

szabadságtörekvést, mint Poroszország vagy Anglia. Az a „földrengés a lelkekben”, melyet Oncken történetíró jóslgatott, még várat magára. Egy önző, rövidlátó és hatalomhoz ragaszkodó triász – Grünne, Kempen és Coronini – vezetése alatt sok ezer apró zsarnok léte függ a rebellis magyarok magatartásától. Érdekük az, hogy a „forradalom veszélye” állandósuljon.

Komárom, Josefstadt, Olmütz kapui nehezen nyílnak. Egy ízben, 1854-ben nagyszámú megkegyelmezést javasolnak az uralkodónak. A javaslatot nem fogadja el.

A megbocsátás ideje még nem érkezett el.

Gaál Miklós és Udvari Mihály elbocsáthatók, „mert nem politikai bűnösök”, de elutasítja a császár a „tanácskozási bizottság” javaslatára Berde Mózes, Komáromy József, Kun Kocsárd gróf, Mikó Mihály, Könyves Tóth Mihály megkegyelmezését, mert „nem méltók arra”.

Múlnak a napok és az évek a kazamatákban. Sokszorosan cenzúrázott levél érkezik nagyritkán az otthon nélkülöző családhoz, kegy elemkérő instanciák érkeznek Bécsbe. Egész irattár az, ami így összegyűl.

Madarász József, a későbbi idők százéves Madarász apója előbb Komáromban, majd Olmützben szenved. Felesége, Korniss Mária 1855-ben instanciát nyújt be a császárhoz. Könyörög, hogy cseréljék ki azt a 2. számú kazamatát, melyben férje szenved, egy mással. Setét ez és nedves. A vasrács olyan sűrű rajta, hogy levegő alig jön be. Ruhája nedves lesz. Egészsége és élete van veszedelemben... Vegyék le a vasat róla... Engedjék, hogy ásványvizet használjon... Rablók és gyilkosok között van, pedig politikai fogoly.

Útrakél a kérelem. Budára, Olmützbe, majd egy jelentéssel Bécsbe érkezik.

„Alaptalan és különben is bélyegtelenül beadott kérelmét” elutasítják.

De a halott rebellisek iránt is érdeklődnek. Kutatni kezdik 1853-ban Petőfi Sándort.

Albrecht főherceg Londonból értesítést kap, hogy Petőfi él és az országban rejtőzik. Kempen elrendeli a felkutatását. Felhívják Szántóffy Antal lipótvárosi plébánost, hogy nyilatkozzék, mi alapon eskette meg Szendrey Júliát Horváth Árpáddal. Így kerül elő báró Heydte osztrák ezredes neve is, ki egy, a budai katonai kormányzósághoz intézett levelében elmondja, miként találta meg Petőfi holttestét a segesvári csatatéren, mellette vértől ázott hadi jelentéseket, „több felkelő tiszt leírásaiból Petőfit vélte felismerni”. Végül Scitovszky hercegprímás megállapítja, hogy a plébános helyesen jártéi. Petőfiné özvegynek tekintendő és akadálytalanul köthetett új házasságot.

Minden vidéknek megvan a maga megfigyelője és gyanúsítottja. Könnyelműség vagy alacsony és alaptalan vádaskodás már elég a házkutatásra, sőt letartóztatásra.

Egy bizonyos Mühlbauer Antal feljeli Korniss Sándort Pakson, hogy titkos összejöveleteket tart. A feljelentés alaptalannak bizonyul, de addig is széleskörű vizsgálat kutatja, hogy az e vidékről való Libényi szabósegéd nem állott-e összeköttetésben Kornissal. Előszedik Libényi kihallgatási jegyzőkönyveit. Gyanús precizitással vallotta be annak idején Libényi, hogy merényletét „a közjogi és közigazgatási rend megváltoztatása és a sok kivégzés miatt követte el”. A bécsi szabólegény gyors halállal lakolt, de hazajáró lélekként szerepel most is.

Nem bíznak a főpapságban. Haulik zágrábi bíbornokérsek a konfidens, ki 1856-ban referál Grűnnének a püspöki értekezletről. „Csajághy csanádi püspök harcias”, Haynald erdélyi püspök „egészen magyarisch”.

A lutheránus Radvánszky Antal báró „nagyon gyanús”, Geduly és dr. Maulus papok szintén. Radvánszky a forradalom előtt Kossuthal Szliácson találkozott és pénzelt a forradalmat.

Nem kerüli el a figyelmet a családok élete sem. Szirmay gróf két fiát, Ferencet és Károlyt Irányi, a forradalmár öccse neveli. A fiatal Szirmay azt mondta a császár látogatásakor, 1852-ben: „Nem ismerem császárt! Nem is akarok ismerni.” El kell ezt a nevelőt távolítani, javasolja Kempen Albrecht főhercegnek.

Különös az, hogy a császárhű román nép magatartása éppen nem nyugtatja meg a bécsi titkos rendőrséget. Egy bizonyos Tankowszky főhadnagy konfidens jelenti Nagyszebenből, hogy a románok között Daco-Románia a jelszó.

Maceariu, Hajós, Láday, Papp román tribünök gyűléseznek Axentye és Jancuval. Közeli fordulatot jósolnak. Jancu kijelentette, hogy: „jön a negyvennyolc, élnek még a székelyek, velük egész Európát meg lehet hódítani.” E tudósítások sokszor fontoskodók, még többször nevetségesek. Paradeiser hadnagy Nagyenyeden megszáll egy vendégfogadóban. Egy beszélgetést hallgat ki arról, hogy Jancu készen van. Egy fecsegő vendéget elfognak, nyomoznak a feljelentő Paradeiser után is. Kutatják, mondta-e Axentye, hogy egyet fűtlyent és 70.000 oláh áll fegyverbe. Végül az egész együgyűség elsimul.

Az erdélyi Múzeum-Egyletet megnyitják Kolozsvárott. Eötvös József báró is leutazik, útközben Nagyváradon fogadják. Ezt bejelentik Albrecht főhercegnek, ki Bécsbe ír Thierry rendőrminiszternek és közli a „Stimmung der Gegenwart”-ot.

Hodossy Imre joghallgató 1861-ben agyonlővi gróf Kreith Kálmánt párbajban.

Worafka nagy alapossággal kutatja az okát. Megrémülnek, hogy Teleky László gróf temetése zavargást, talán lázadást idéz fel. Sifrirozott sürgöny megy Bécsbe, hogy „a temetés rendben ment végbe”. Forgách Antal kancellár tévesen informálja Ludasi Mór újságíró, ki cikket ír. Ekkor Worafka tesz jelentést Pálffy Mór kormányzónak. Egymást ellenőrzik – a kancellár és a kormányzó. Mindkettőről bő információt küld Worafka Bécsbe.

Némi enyhülést a provizórium kísérlete hoz. A sajtó és közvélemény felszabadultak, de csak rövid időre.

Az októberi diploma rosszul sikerült. Az országgyűlést – mely „magasztos hivatását félreismerte, a kiegyenlítés fonálát elszakította” – feloszlatták 1861 augusztus 21-én.

A titkos rendőrség, a konfidensek, a kémek és politikai megbízottak, vidéki helyőrségek kiszemelt tisztjei újra munkához láttak. A rebellis Magyarország ellen újra a régi fegyvereket kell alkalmazni.

Mecséry, a bécsi titkos rendőrség főnöke Pálffy Mór helytartónak egy részletes tájékoztatót küld le 1861 december 12-én „a kormány ellenes korifeusokról”. Ismert politikusok, újságírók ezek.

Különösen kimerítően foglalkozik Mecséry Károlyi Ede gróffal.

„Louis Bonaparte ágense” egy Bonaparte-dinasztiát akar Magyarországra hozni. Utazásai miatt, melyeket Párizsba, tett, egy ízben Salzburgban megmotozták. Radványban egy fegyvergyárat szerelt fel. Háza Pesten az elégedetlenek gyűlhelye. Sok lengyel is megfordul nála.

Károlyi Ede gróf 1860 elején kelt a rendőrség előtt különös figyelmet. Széchenyi halála alkalmából Kassán gyászünnepélyt készített elő. Ezért Benedek tábornok helyőrségi parancsnok letartóztatja és jelentésében Olmützbe ajánlja internáltatni. Az olmützi várparancsnok tudatja, hogy nem alkalmas hely ez, jobb volna Josefstadt. Közben a császár jóváhagyta Benedek javaslatát. Végül is Benedek jelenti Mecsérynek, hogy egyelőre eltekint a letartóztatástól és felügyelet alatt tartja Károlyi grófot. Mélyen megbotránkoztatja a rendőrfőnököt Batthyány Ilona Keglevich Béla grófné. „Határozottan kormányellenes a befolyása férjére” – jelenti. Megjegyzendő, hogy a grófnő Batthyány Lajos leánya.

Károlyi István grófot – ki 1848-ban egy lovasezredet szerelt fel, ezért két évre, majd 150.000 forint pénzbüntetésre ítélték – figyelteti Worafka. „Károlyi grófnak – jelenti Bécsbe Worafka – ‚démonja’ Hajnik Pál. Hajnik instigációjára rendezte Fóthon a nagy búcsúebédet az országgyűlés feloszlása alkalmával, mely nem volt egyéb, mint egy ‚konspirációs konventikulum.” Zárt ajtók mögött a további ellentállást beszéltek meg. Egyébként Hajnik ajánlotta Károlyi István grófot „összekötőnek” az elégedetlenek és az emigráció között. Hosszasan

beszél Kemény Zsigmond szerkesztőről, kinek szerkesztősége a „politikai commis voyageur”-ok és „elégedetlen arisztokraták” gyűlhelye. Kemény a szálakat Károlyi György csurgói birtokán, az esztergomi érseknél és Károlyi Lajos tótmegyeri birtokán fonja. Egymás között a posta kikerülésével kurírokkal leveleznek.

Az országgyűlés alatt természetesen szigorú felügyelet alatt tartják az egész közeletet. Mikor Teleky Lászlónak adandó fáklyászenére gyűjtenek, Worafka attól tart, hogy „nemzeti hadsereget akarnak organizálni” Hindy Árpád, Dajmady Győző és Beniczky Lajos.

Kémjelentés jön Mecseryhez, hogy Pulszky Ferenc haza akar jönni. Sürgős intézkedés megy erre, hogy a határon tartóztassák fel. Beszerzik halálos ítéletét és személyleírását megküldik a rendőrségnek. A leiratban Pulszky jellegzetes nagy orra, mint „gebogene, feingeschnittene Nase” szerepel. Figyelik a városi tanácsot. A „Rottenbiller, Thaisz, Logody triászt.”

Ez időben sokat utazik Európaszerte Reményi Ede. Hegedűkoncerteket ad, lelkesedés fogja körül itt az országban. Minden lépéséről jelentések készülnek. „Páduába utazott és magyar ruhában a, dta koncertjét.”

Vizenzába utaztában a vámnál megmotozták. Andrassy Gyulának egy ajánlólevelét találják nála Ruspoli Augusthoz, Rómába. „Un homme sur” – írja Andrassy. Tovább figyelik, kikkel érintkezik Rómában. „A Konacki-Ruspoli konspiráló társaság üzelmeiben van benne, heves agitátor, az emigrációval tart fenn kapcsolatot” – jelentik.

Egyébként is pontos névsort vezetnek „a politikai megbízhatatlanságról”. Még 1865-ben is, mikor Vámbéry Ármin a keleti nyelvek egyetemi tanára akar lenni, hosszú jelentésben igazolja őt Worafka, hogy „európai hire van, tekintély Angliában, politikai aggály ellene nincsen, csak ezután engedi meg Mecsery Vámbéry kinevezését.

Ennek a kornak különös romanticizmusa és lelki nagysága két nagy egyéniségben mutatkozik legjellemzőbben.

Ezek Széchenyi István és Teleky László. Mindketten öngyilkosok lesznek tanúságtételül elveik mellett.

E férfiakat igazán csak lelki alkatában hasonló kor értheti meg.

Széchenyi Istvánt már „Ein Blick”-jének megjelenése óta figyelik. Jelentések jönnek Lipcséből, Grüne konzultól, hogy egy londoni cég Lipcsébe egy könyvkereskedőnek több példányt küldött e könyvből, hogy azt ingyen terjessze. A külügyminisztérium felhívja erre Kempen rendőrfőnök figyelmét. Már 1859. év elején ír Magyarország helytartója, Albrecht főherceg Kempennek, hogy Széchenyi a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes megnyitására egy iratot küldött felolvasás végett. Ezt az elnök nem engedte felolvasni, de az

irat az egész országban cirkulál. „Ennek az iratnak egész karaktere gyűlölet és megvetés az államigazgatás ellen.” Kérdi Kempent, hogy mit tesznek ez ellen. „Azért, mert valaki örültekházában van, ilyen államellenes, veszedelmes iratokat büntetlenül nem terjeszthet.”

Tanácskozások folynak. Lobkovitz hercegnek, alsóausztriai helytartónak hosszú javaslata van e tárgyban, hogy mit kellene csinálni. Rokonait kell megkérni – javasolja –, hogy akadályozzák meg Széchenyit ebbeli működésében, nyomást kell gyakorolni a gyógyintézet igazgatóságára, a grófnét kell közreműködésre felkérni. Meg kell törvényszéki orvosokkal elmeállapotát figyeltetni, el kell őt zárni a külvilágtól, levelezéstől eltiltani, esetleg császári tébolydába zárni, vagy a törvény teljes szigorával üldözés alá venni.

De politikai szempontból jól meg kell fontolni, hogy számos barátját, rokonait helyes-e megsérteni most, „mikor az ó-konzervatívok hazafias módon a trónhoz közelednek”. Mindenesetre a császárt és a magyarországi helytartót a tett intézkedésekről értesíteni kell. Ezek Lobkovitz javaslatai.

Ez időtől fogva ellenőrzik titokban Széchenyit. Látogatóit, leveleit számontartják, íróasztalát átkutatják. Tudják, hogy egy munkán dolgozik. Erélyes lépésre határozzák el magukat.

Albrecht főherceg közli Kempennel, hogy megbízható értesülése van arról, hogy Széchenyi leveleit és dolgozatait Béla fiának mondja tollba. „Meg kell fontolni, nem lenne-e jó őt is felelősségre vonni.”

Már el van határozva, hogy mindenáron elnémítják.

Széchenyi erről nem sejt semmit. Nem tudja, hogy a birodalom minden hatalmassága összefogott ellene, az öreg, törődött beteg ellen, csak azért, mert keserű szívvel védi hazája jogait.

Döblingi magányában szorgalmasan írogat 1860-ban.

Angliát akarja felvilágosítani. Baráti viszonyban él Lord Augustus Loftusszal és Lady Stafforddal, Palmerston rokonával. Levelet juttat el az angol miniszterelnökhöz. Cikkeket ír a „Timesbe”. A rendőrség információkat kap komornyikjától, ki a rendőrség zsoldjában áll. Egy broszúrát ír Széchenyi az „Ein Blick” folytatásaképen. „Disharmonie und Blindheit” címen. Házkutatást tartanak nála. Iratait lefoglalják 1860 március 3-án és április 8-án öngyilkos lesz. Napvilágra kerültek Angyal Dávid kutatásai nyomán az angol követ Lord Loftus jelentései a külügyi hivatalból, megvannak a döblingi házkutatás iratai is. „A tébolyda nem asylum.” Állami tébolydába akarják szállítani.

Egy reggel, április 8-án halva találják szobájában.

„Hálószekében ülve átlőtt fejvel találtatott” – jelenti a rendőrség. Temetésén rokonai és egy-két barátja vesz részt, így kívánja a rendőrség.

Széchenyi István gróf utolsó találkozása Jósika Sámuel báróval Döblingenben.

Teleky László emigráns. A bécsi kormány gyűlölt ellensége. Nagy képzettségű, eszes és tekintélyes összeköttetésekkel. Minden lépését figyelik. Jó alkalom kínálkozik, habár a nemzetközi jog és erkölcsök teljes megsértése árán is. Megtudják, hogy Teleky László Szászországba készül.

Mecséry 1860 november 27-én Drezdában ír Korner tanácsoshoz és tudatja vele, hogy Orczy Augustin született Liphay báróné, a túlzók pártjához tartozó úrhölgy azért ment Drezdába, hogy itt gróf Telekyvel találkozzék. Kéri, hogy figyeljék őket meg.

Korner válaszol és sürgönyében azt írja, hogy majdnem bizonyos, hogy Teleky Drezdában van. Letartóztassa-e? Vagy várja a rendelkezést?

Úgy látszik, Teleky gróf Szabó Imre honvédezredes John Harold névre kiállított útlevelével utazott, mert meg akarják állapítani személyazonosságát.

Sűrű sürgöny váltás után Mecsery 1860 december 4-én jelentést tesz Rechberg külügyminiszternek arról, hogy egy bizalmiembert küldött Drezdába, ki ismeri Szabót is és Telekyt is.

Végül december 20-án csakugyan megállapítják, hogy Teleky az, aki Drezdában van és letartóztatják, kiszolgáltatják és december 21-én Josefstadt várába zárják el. „Orczy báróné Bécsbe utazott” – jelenti továbbá a sürgöny.

Mit csináljanak a halálra ítélt Telekyvel?

Terjedelmesen számolnak be utazásáról, lelkiállapotáról, mely „túlfeszített”. Szigorúan ügyelnek, nehogy valakivel beszélhessen. Egy konfidens tudatja, hogy „Batthyányék” Csehországba utaztak és mindent elkövetnek, hogy beszéljenek Telekyvel. Beszámol egy „ágens” a Csáky Tivadar gróffal folytatott beszélgetésről, ki panaszkodott, hogy a helyzet megromlott, mert az emigráció vezére le van tartóztatva.

„Nem történik semmi baja, mert angol alattvaló” – jegyezte meg az ágens.

„Ha úgy lenne! – feleli Csáky. Az aszonyok a hibásak. Gyürky bárónét akarta látni, ezért utazott Drezdába.” Kijelentette Csáky gróf, hogy mindent elkövet, hogy Telekynek baja ne essék. Bátyja, Csáky Vince gróf Vay kancellár barátja. Közbe fog járni.

Ezzel végzi a kiküldött titkosrendőr beszámolóját.

Ma, már ismeretes annak a találkozásnak minden részlete, mely Ferenc József császár és Teleky László között a Burgban végbement. Vay Miklós báró rendezte „ezen gyönyörű surprise, en scene”-t – írja Teleky László. „Erre két napig készültek a szegény fogoly ellen.”

Szavát adja, hogy a politikálástól tartózkodni fog.

De szavát tarthatja-e? Ő, a nemzet legnépszerűbb férfia. Az emigráció büszkesége. A legnagyobb politikai hullámmás idején érkezik meg. Belesodródik, ellent nem tud állani.

Agyonlővi magát, „mert a Kegyenc’ költője, múltja kötelékei és adott szava között nem tudott választani” – írja egy visszaemlékezés róla.

Még 1861 április 8-án résztvesz a Széchenyi-rekviemen. „Onnan diákok, írók és más fiatal emberek éljenkiáltásokkal és kivont kardokkal szállására kísérték” – jelenti a konfidens. Most halott.

Haláláról az első tudósítást Worafka küldi Bécsbe.

„Teleky Madarász képviselővel vívott párbajban elesett.”

Nemsokára jönnek a hírek Pozsonyból, Pestről, melyek arról tudósítják a bécsi rendőrfőnököt, hogy Teleky halála erőszakos volt. Van olyan hír is, hogy a postán leveleit bontották fel, ezekből az látszott, hogy a császárnak adott becsületszavát megszegte.

Majd új sürgőnyt küld a pesti rendőrfőnök Bécsbe. „Azt beszélnek itt, hogy a császár küldte el Telekynek a selyemzsinórt...”

Svájcból Mecséryhez az a tudósítás jön, hogy „Párizsban egy francia republikánus biográfiát ír Telekyről”, de a francia minisztérium megakadályozta ennek kiadását. Mindenfelől küldik a lapközleményeket. Bécsben nagy érdeklődést kelt, mit mond az esethez a külföld?

Nagy események jönnek.

Az országgyűlést katonasággal kergetik szét. Az alkotmányosságnak vége.

„Mi várhatunk” – mondja Deák Ferenc.

A diktatúra folytatja uralmát ott, ahol elhagyta. Új konspiráció után kutat.

Pesten – nem sokkal az 1861. évi országgyűlés szétkergetése után – egy honvéd segélyzőegyesület alakult.

Ez rögtön gyanút kelt.

Worafka pesti rendőrfőnök azonnal jelentést tesz Bécsbe Mecséry rendőrminiszternek. „Nemcsak rokkantakkal, de egyenesen újoncozássaji foglalkoznak!”

A külpolitika zavaros. Az olasz szabadságtörekvések, a francia hadikészülődések, a lengyel forradalom – ijesztő intelmek.

Keresik a honvédegyelet igazi céljait, pénzforrásait, főképen külföldi összeköttetéseit.

Megfigyelik Veszter Pált, „a nemzeti táncost”, ki Dobsa Lajossal Késmárkon a felforgató párt ügynöke. Egy „Magyar” álnévű konfidens értesíti Protmannt, hogy Napoleon Lajos császár hetenkint Pestről jelentést kap. A jelentéseket Kemény Zsigmond báró írja. Ez a volt

forradalmár „népszerűtlenné tette magát a forradalom után írt röpirataival”.

A Turinban időző Csernátony Cseh Lajos leveleit 1861-ben elfogják. Ezek legnagyobb részét külpolitikai tartalmúak.

Az egész országban észrevehető az általános mozgolódás. Valami készül itt. Külföldre vezetnek újra a szálak.

Egy konfidens kiutazik Olasz- és Franciaországba. Már 1861 március 24-én beszámol útjáról.

Az emigráció magyar kormányt alakított – mondja a jelentés. Kossuth, Türr, Klapka és Pulszky a tagjai. Székhelye London, Turin és Génua. Magyar légiót szervezett Garibaldi alatt, amely olasz zsoldban áll. Cuza fejedelem beleegyezésével fegyvereket küldött a dunai fejedelemségbe. A törökök feltartóztatták a küldeményt, de jó része megérkezett. Előbb Erdélybe törnek be. Cuza azért tűri ezt, mert így alapíthatja meg – Daco-Romániát. A Magyar csapatok ezen megbátorítottak. Meg van az összeköttetés Belgráddal is. Magyarországon Pest, Kolozsvár és Marosvásárhely a központ. Kossuth-bankjegyeket adnak el – ezüstért.

Belgrádban a Hunyadi grófi família találta meg az összeköttetést Mihály fejedelemmel. Innét akarnak betörni Klapkáék az Alföldre. Türr már volt Napóleonnál, majd Kossuthtal értekezett.

Egy másik konfidens azt tudatja, hogy Londonban Kossuth, Türr, Bratiano Demeter és Miczoslowsky lengyel megbízott értekezik. Cayour és Napoleon herceg megbízottja Magnón admirális volt.

Az olasz és francia kormány kapcsolata tudva van. Ennek részleteit Szardiniában lehet kitapogatni. Itt a konfidens alapos munkát akar végezni, az emigránsok megfigyelése mellett egy egészen furcsa trónkövetelő-mozgalmat is elbeszél.

Kossuth a feje Szardiniában a mozgalomnak – írja. ő 1857-ben telepedett ide le és 12.000 frank szubvenciót kap a szard kormánytól. Vele vannak Türr és Klapka, bár ez a dunai konföderációs terv miatt elidegenedett Kossuthtól. Ezután elbeszéli Crouy-Chanel trónpreten-dens mozgalmát. Ez Árpád fejedelem egyenes leszármazottjának hirdeti magát, de egy erdőfőigazgató fia és Napoleon javadalmasa. Az egész trónvállalkozást egy Gerathswohl nevű frankfurti zsidó intézi, ki sógora Crouynak. A konfidens maga sem hisz e vállalat komolyságában és véleménye szerint csak a francia kormány akar ezzel kellemetlenkedni az osztrák császárnak.

De itthon ezalatt lázas nyomozás foly.

Mecséry tudomást szerez arról, hogy Almássy Pál, Komáromy György Kossuth és Klapkával Genfben találkoztak.

Elrendeli, hogy a Károlyi grófok, Ivánka Imre, Máriássy János, Beniczky Lajos és Bethlenné Mikes grófnő helyeztessenek felügyelet alá. Károlyi Sándor gróf – írja a pesti rendőrfőnök a bécsi rendőrmiszternek 1862. április 14-én – olasz és francia utazásából visszatért. Itt Montalamberttel találkozott, ki felmutatta neki báró Eötvös József hosszú értekezését az osztrák-magyar közjogi kapcsolatról.

Nyomon követik Károlyi Sándort, mindjárt közlik hazaérkezése után tett első kijelentéseit. „A magyar nép hamar elalszik. Ha csak kis mértékben is visszakapja megyei autonómiáját, nehezen lesz újra mozgásba hozható. Vagy győz Apponyi György, vagy Kossuth hatása alá kerül az egész ország. Nevetséges azt remélni, hogy Ausztria önként ad fegyvert Magyarországra kezeibe. Deák feliratát nem fogják elfogadni. Deák nem tehetett másképpen, mert különben megbuktatta volna az ellenzék, de ő maga sem reméli a sikert...”

„A magyar emigráns íróval, Horn Edével nem beszélt Károlyi Párizsban” – végzi a jelentés.

Nyomon vannak, azt hiszik, közel van a lázadás kirobbanása. Haboznak, nem látnak tisztán.

A rendőrség kapkodása sokszor nevetséges. Worafka panaszkodik Mecsérynek, hogy 1862. év március havában azt az utasítást kapta, hogy minden nyilvános helyre Pesten és Budán, színházak, kávéházak, vendéglők és hasonló helyiségekbe bizalmi orgánumokat küldjön ki magyar szűrben, szakállasán, hogy mindenkit letartóztassanak, ki gyanús nyilatkozatot tesz. Hol vegyek én annyi szűrt – fakad ki Worafka.

Sokszor hamis is a nyom.

Mecséry 1861. októberben Worafkának jelenti, hogy egy légionárius emigráns, „Ferkó” nevű, Pestre érkezik és itt kizárólag Thaly Kálmánnal fog érintkezni. Figyeljék meg és derítsék fel, ki ez? Protmann kideríti, hogy ez a „Ferkó” Nádasdy Lipót gróf Ferenc nevű fia, tanuló és szünidei utazáson volt Itáliában, innen Thaly kijelentése szerint „örvendetes híreket” hozott. De egy fiatalember elszólásán kívül mást nem tudnak kisütni. Thalyt le akarják tartóztatni. De ez elmenekül, amint késő öreg korában gyakran emlegette, Erdélyben sikerült elrejtőznie.

Pesten Pálffy Móric gróf a helytartó, ő már áttekintést nyert az egész mozgalom menetéről. Mikor Pest társasköreiben, kávéházaiban az „új konspirációról” vitatkoznak, ő már mindent tud. Türelmesen és vigyázva várakozik, ő fog határozni, mikor fog az egész összeesküvés kirobbanni. A tervezett lázadás „vezérkari főnöke” van a zsoldjában. Figyelteti az összes vezetőket. Almássy Pál és Nedeczky István az irányítók. Az előbbi a debreceni országgyűlés volt elnöke, az utóbbi

Deák Ferenc unokaöccse. Régen megfigyelés alatt vannak mind a ketten.

Ez az összeesküvés a legújabb időkig ködös homályban maradt. Részesei jelentős szerepet vittek a kiegyezés után. A történetírók is óvatosan kezelték ezt a tárgyat. Nem is ismerték részleteit. Csak elbeszélések nyomán írta azt meg Szilágyi Sándor történelmi munkája is. A megnyitott állami levéltárak ez ügyre is világosságot derítettek.

Pálffy gróf kormányzó végre jelenti a császárnak, hogy egy nagy konspiráció szálait tartja kezében, mely az olasz-francia ellenségeskedés hírére kezdett tevékenykedni Magyarországon.

Egy komité alakult. Tagjai: Tisza Kálmán, Tisza László, Károlyi Sándor, Károlyi Ede grófok, Vidacs János, Beniczky Lajos, Csáky Tivadar gróf, Komáromy György, Zilahy Sebess Emil, Szelestey László, Kállay Ödön, Madarász József, Bónis Samu, Lopresti, Sponer, Máriássy, Böszörményi László és Nedeczky István. Van 80.000 puskájuk. Guerilla hadjáratot kezdenek, csapatokat gyűjtenek. Van kellő pénzük.”

„A szabadkőműves páholyok útján érintkeznek a külfölddel.”

Meg van az írások között Pálffy gróf hevenyészett sajátkezű feljegyzése. Valakinek a bemondása alapján részletesen leírta a „guerilla”-hadjárat tervét, a lázadás irányát, a csapatok és fegyverek számát és az egész haditervet.

A tervezett forradalmi hadjárat vezérkari főnöke Asbóth Lajos, a szabadságharc ezredese.

Asbóth Lajos kiadott irataiban pár sorban megemlékezik ez összeesküvésről.

Az ügy – beszéli Asbóth Lajos – csak tervezetben és némi szervezetben volt meg, „mikor 1863 december 17-én Kossuth-proklamációk függesztettek ki az országban és így a kormány – mely eddig a forrongásnak legcsekélyebb nyomára sem jutott – felriasztatott”.

A proklamációkat Asbóth Lajos függesztette ki, még saját fiát – akkor egyetemi hallgatót –, a későbbi képviselőt, Asbóth Jánost is felhasználta erre.

Mert a terv árulója ő, Asbóth Lajos ezredes volt.

Mikor 1862-ben felajánlja magát a készülő összeesküvés leleplezésére, egyelőre nem bíznak benne. De 100 forintot kiutalnak neki, majd rendes havi díjat kap. Értesítései megbízhatóknak mutatkoznak.

Szilágyi Sándor Beniczky Lajost vádolja. Az ő vigyázatlansága okozta volna a mozgalom leleplezését.

Beniczky Lajos részletes vallomást tett kihallgatása alkalmával. Elébe tartották a letartóztatott, volt honvédezredes Asbóth Lajos teljes beismerő vallomását. Erre ő is bevallott mindent.

Kufstein várából nemrégén szabadult. A határozati párt tagja

1861-ben, beszédet is mond a nemzetiségi kérdésről. Ő az összeesküvés egyik főszereplője.

Az Almássy-csoport Kossuthról hallani sem akar, az ő kihagyásával akarja a mozgalmat kitörésre vinni. Tagjai a főnemesség és a vagyonos dzsentrik soraiból kerülnek ki.

De a volt honvédtisztek csak Kossuth szavára; akarnak hallgatni.

Ezeket Nedeczky István gyűjti össze.

Egy kávéházi társaság ez, mely „permanenz” gyűjtőnevet viseli. Ezt Clementisz Gábor és Zilahi Sebess Emil őrnagyok irányítják.

A volt honvédtisztek polgári foglalkozásokban vannak elhelyezkedve. De nem felejtetik el a szabadságharc eszményeit, sikereit, dicsőségét.

Lázás és feltűnést keltő sürgés-forgás indul meg.

Asbóth Lajos – valószínűleg a rendőrség utasítására – megrendezi a plakátkifüggesztéseket. A rendőrség közbelép és letartóztatja Nedeczky Istvánt, Beniczky Lajost, Asbóth Lajost, Sebess Emilt. Ez utóbbinál a házkutatás alkalmával hosszú névsort találnak sok száz névvel az ország minden részéből, nagyobbára, volt honvédtisztek és kiszabadult börtönfoglyok. Több csoportkép-fotográfiát is találnak. Ezek a dunántúli „összeesküvők”.

Az áruló – Asbóth Lajos –, mikor letartóztatják, Pálffy Móric helytartóra hivatkozik. Valóban a helytartó pártfogólevelében tanúsítja, hogy „Asbóth Lajos azonnal jelentette neki a készülő összeesküvést”. Mellékeli Asbóth leveleit 1863-ból. A rendőrségi iratok között meg van az a feljegyzés, melyet Pálffy helytartó sajátkezűleg tett az Asbóth közlései alapján, melyben ez részletesen elmondja a terveket, Almássy, Beniczky és Sebess Emil szereplését. Mikor a következő évben letartóztatják Asbóthot, szórói-szóra ismerteti Pálffyhoz tett jelentését. Ez időtől fogva Goronini helyőrségi parancsnok rendeletére Asbóth a fogházban kihallgatja a foglyok beszélgetéseit és folyton újabb vallomásokat tesz. Főképen Beniczkyt és Sebess Emilt vádolja és az utóbbi vezetése alatt működő honvédtisztek társaságát, a „Permanenz” bizottságot.

„Az operációs terveket színleg én készítettem el” – vallja Asbóth Lajos.

Asbóth egy Pálffyhoz írott levelében „kegyes jóakarójával” közli, hogy az Akadémiában székfoglalót tartott és ez alkalommal jött össze a honvédtisztekkel és tőlük értesült a konspirációról. Kossuth is tud a mozgalmról – írja –, mert legbizalmasabb híve, Pulszky Ferenc Pesten tanuló fiát előre figyelmeztette a december 17-18-i napokra, mikor nem lesz tanácsos az utcán tartózkodni.

Sebess Emil tagad mindent, mikor Asbóth vallomását elébe tart-

ják, kijelenti, hogy nem érti, miért vall Asbóth így. Ugyanígy tesz Almácssy Pál is. Jókai Móric író is faggatják a rendőrségen bizonyos pénzek eredetéről, ő azt mondja, hogy Almácssy Tisza Kálmánnal együtt a „Hon” részvényese volt. Erre adta a pénzt Almácssy Pál.

Beniczky vallomásában érdekes az az elbeszélés, mely talán fényt vethet rejtélyes halálára, mely máig is megfejthetetlen talány.

Nedeczky megfenyegette őt „halálbüntetéssel”, ha áruló lesz. Egy ízben három szláv akcentussal beszélő idegen férfi fogta el sétája közben és szintén halállal fenyegették meg. Hivatkozik arra is Beniczky, hogy Andrássy Gyula egy alkalommal azt mondta neki, hogy az összeesküvések nem sokat érnek. Új ideák kellenek, melyek kifelé nem veszélyesek és amelyekhez sokan csatlakozhatnak. Tisza Kálmán, a Károlyi grófok, Almácssy Pál, Podmaniczky Frigyes, Tisza Lajos az erdélyi 1863. évi választásokról tanácskoztak. A forradalmi megmozdulást ellenezték – vallja Beniczky.

Worafka rendőrfőnök többször felemlíti a Thaisz Elek nevét is, ki gyakran találkozott az „Angol királynő”-ben Németh Alberttel és Nedeczkyvel. De egyebet nem tudnak kideríteni.

Asbóth Lajos hamar szabadul. Még aznap felveszi díjait a rendőrségtől, mert, mint a rendőrség mondja, erre különösen azért méltó, hogy beállott az összeesküvők közé, hogy azokat leleplezze. De ő többet akar. Pálffy Móric gróftól 40.000 forintot kér.

Asbóth maga a Pálffy Mórhoz intézett levelében „rendkívüli, életét kockára tevő bátor tettnek” minősíti árulását és kér két leányának 10.000-10.000 forint hozományt, saját magának 20.000 forintot és kéri szubvencióját, melyet mint konfidens kap, megkészserezni.

„Ha összehasonlítják ezt az önfeláldozó cselekedetemet a Károlyiak, Esterháziak cselekedeteivel, kiket uradalmakkal jutalmaztak, mikor én a legszebb országot mentem meg császárom számára, keveset kérek szolgálatomért.”

Pálffy Mór Asbóth kérelmét előterjeszti, de Mecséry rendőrminiszter túlzottnak tartja e követelést.

Pálffy ismételen ír 1864-ben Karlsbadból is. De Mecséry vitatja, hogy Asbóthnak, mint konfidensnek, kötelessége volt a leleplezés. Kijelenti, hogy a pör befejezéséig nyugodni kell hagyni az ügyet.

Az összeesküvés egyetlen halottja Sebess Emil.

Az orcikerti katonakórházban őrzik. A vizsgálati jelentés szerint szökést kísérel meg, egyik öre agyonlövi. Titokban temetik el, „nehogy demonstrációt okozzon a temetés”.

Mikor először kihallgatják, 39 évesnek mondja magát, már halálra volt ítélve Aradon, ebből 7 évet vasban töltött el. Most megint börtönfogoly.

Aradi ítéletét csatolják az iratokhoz. Halálra ítélik, mert Görgey alatt harcolt Götz, Hurbán, Kubinyi ellen, a Felföldön, majd Kápolnánál, Nagysarlónál meg is sebesül, ő építi fel a hidakat a Dunán Győrnél és a komáromi csillagsánc hídját. Lefoglalt iratai közt van Damjanich imája, egy hazafias vers. Fiatal felesége és ötéves fia van. Mi vár rá? A josefstadti börtön szörnyű magánya? Szökni próbál, dula-kodik három órával. Agyonlövik.

Összeesküvő társa, Beniczky Lajos szintén erőszakos halált hal a kiegyezés után. Josefstadtból szabadul, egy napon eltűnik. Összekötött hulláját fogják ki a Dunából.

A pestmegyei törvényszéknél halomra gyűlnek a vizsgálati iratok. Halála oka sohasem derül ki. Talán mint gyanúsított árulóval bántak el vele.

Ennek az összeesküvésnek több mellékajtsa is volt.

Egy Jámbor András nevű szabómester Pesten toboroz és Árpád fejedelem „utódja” nevében a Crouy-család érdekében híveket esket fel. Egy sereg vendéglős, kárpitós, aranyműves, órás, kispolgár tagja van a csoportnak. Gyanúsítják Vidats Jánost, hogy ő a tulajdonképeni toborzó. A kis, nagyobbára tudatlan embereket letartóztatják, de ki is bocsátják.

Nem lesz bántódása a Várady Gábor vezetése alatt alakult komiténak sem, mely egész Máramaros és Ugocsa megyét akarta mozgósítani. A csendőrség kutatásán kívül egyéb nem történik.

Később, mikor az összeesküvés hullámai elsimultak, 1865-ben egy konfidens újra részletezi az eseményeket. Felsorolja az arisztokratákat, kik résztvettek a konspirációban, „de az akkori idők nem voltak alkalmasak arra, hogy Károlyiék, Csákyt, Podmaniczkyt, a Tiszákat stb. letartóztassák”. Ez volt az utolsó magyar összeesküvés a kiegyezés előtt.

VALAMI A KONFIDENSEKRŐL.

A KONFI DENSER. MINDENKI GYANÚS. A KÉMEK JELLEMZIK A POLITIKUSOKAT, A GYANÚSAKAT ÉS ULTRÁKAT. KUFSTEIN LAKÓI. EGYETLEN EMLÉKE A MÚLTNAK: RÓZSA SÁNDOR.

MÁSFÉL évtizedig feltétlenül ők az egész rendszer oszlopai. Az egész országot láthatatlan szálakkal hálózzák be. Ott öröködnék, vádolnak vagy dicsérnek. Működésüket gondosan, titokban végzik. Jelentéseiket Bécsben hét pecsét alatt őrzik.

A bürök hallgatnak és hozzáférhetetlenek. Egy-egy letartóztatás, vizsgálat, házkutatás jelzi, hogy valami megint történt. Ellenőrzik még a „gutgesinnt” sajtót is, a volt politikusokat, írókat, költőket, vidéki mulatozásokat, külföldi utazásokat, sőt igen gyakran magukat a konfidenseket is.

A rendőrminiszter tartja kezét az egész szervezeten. Az egész országban, minden jelentékenyebb városban fizetett tudósítók ülnek. A kerületi katonai parancsnokságnál, Budán, Pozsonyban, Kassán, Temesváron, Debrecenben, Kolozsváron, Nagyszebenben és Brassóban és a többi kisebb városban ott élnek a konfidensek. Jámbor, „passzív reszisztenciában élő” birtokosoknak, polgároknak látszanak, pedig díjazott besúgók, sokszor ázsán provokátorok. Katonák és civilek, magyarok és más nemzetiségűek, sőt volt honvédtisztek is vannak szerződötve.

Ez a kémrendszer százados múltú és még napjainkban sem tud meghalni. Csakhogy manapság diplomácia udvarias levegőjében húzódik meg.

Lipót császár vagy Mária Terézia titkosrendőrsége még primitív eszközökkel dolgozik. De már Ferenc császár és Sedlniczky miniszter nagy művészettel építik azt ki. A nádor, a császári ház tagjai, az aulikus urak éppoly ellenőrzés alatt állanak, mint a renitens vármegyei nemesség vagy a pozsonyi diéták.

Az ország becsületének „árjegyzéke” van. Sokszor jelentéktelen egyéniségek, gyűlölködő udvari szolgák jutnak döntő szerephez, mint pl. Izdenczy József kabinetreferens vagy Mednyánszky János.

Mindenütt ott vannak a fórumon és a családban.

Álarcos küzdelem ez, mely ellen a társadalom csak ösztönösen, sokszor alaptalan gyanúval védekezik. A „spiclik” legtöbbször felismerhetetlenek.

E konfidensek ragaszkodók és buzgók. Kocsmai kraválokról, az

egyetemi ifjúság dáridóiról egyaránt küldik tudósításaikat és fontoskodó javaslataikat. Egy Pistori nevű kém a negyvenes években a balatonfüredi mulatságról ír, hol a „Rákódzit” húzzatják és hangoztatják, hogy ezentúl csak magyarul beszélnek. „So ein Unsinn” – jegyzi meg a konfidens.

Megjelennek a főúri estélyeken, a Nemzeti Kaszinóban, a lóversenyeken. Széchenyi István, Batthyány Lajos gróf, Apponyi György gróf éppúgy érdeklődésük tárgya, mint Andrássy György.

Metternich e jelentéseken át látja meg a „közelgő szociális forradalmat”, kezei között vannak a lengyel, olasz, francia tudósítások is. Megérzi a még távoli földrengés jeleit.

Széchenyi István és Kossuth Lajos hírlapi viaskodása hálás anyag a konfidensek számára.

„Széchenyi hajhássza a népszerűséget” – mondja egyik, az akadémiai beszéd után, hol „kétértelműen szólott”. „Az Akadémia az ellenzék és Széchenyi uniformisába öltözött.” Wesselényi támadja Széchenyit a nemzetiségi kérdésben vallott álláspontja miatt, ezt Bécsben kárörömmel nézik.

„Széchenyi minden tekintélyét elvesztette” – írja egy jelentés 1840-ben. Ez évben ment végbe Széchenyi lelkében a nagy fordulat, amely után a kormányhoz kezdett közeledni. „Széchenyi most már nyíltan a kormány embere és Batthyány ellen van.” Jelentik, hogy centrumpárt alakul, „a mágnás ellenzék kíméletlen, a nádorral szemben szemtelen”. „A fiatalság és a diéta hallgatósága ellen katonaságot akarnak kivezetni. Egyedül báró Perényi Zsigmond ellenzi ezt.”

A Nemzeti Kaszinóban, bizalmas körben, a magyar urak bírálják Metternich herceg állampolitikáját. Csípős, leplezetlen megjegyzéseket tesznek. Nem sejtik, hogy a vitatkozásban résztvevő Zsedényi Eduárd feljegyzéseket készít Batthyány Lajos, Eötvös József, Zichy Jenő, Orczy Lajos, Teleki László megjegyzéseiről. A polgári társaságban Mukics, Fischer, Steinbach, Vagi konfidensek forognak. Mikor Beniczky Lajos szabadul hétévi börtönbüntetése után, Thierry báró rendőrfőnököt is besúgónak akarja szerződtetni.

Az 1848. évi országgyűlési választások kilátásai, szereplői, majd az új országgyűlés nevezetesebb politikusai mindegyre megjelennek a tudósításokban.

„Eötvös József báró Kossuth örjögéseit temperálni akarja”, de Deák félreállott, mert „hipochondriás”. „A klérus nem igen híve Apponyi Györgynek, mert rossz katolikusnak tartják, ki a protestánsokkal tart.” Alighogy az új diéta megkezdi üléseit, már ott vannak Ferstl Lipót kémszolgálati főnök és gróf Sedlniczky József rendőrmiszter Pozsonyban. Figyelik a fejleményeket.

Ám a konfidensek mindegyik követről jellemképet is akarnak adni. Elskatulyázzák ezeket a szellemi fényképeket Bécsben és alkalmilag kikeresik mindenik követnek sebezhető vagy hozzáférhető oldalát. A kormány a felsőtablán vél támasztékot találni, de a jellemképek nem biztatók.

Fogarassy püspök – írja a konfidens – „középszerű, hosszadalmas”, Rimely főapát „unalmas”, Bezeredy püspök „kellemetlen durva”, Sándor gróf „konfuszus”, Gzindery főispán „közepes”, Festetics Géza gróf „ellenzéki és nevetséges dolgokat mond”, gróf Teleki László ellenzéki „szónoklata új bizonyíték, hogy értelmi erejét a betegség csökkentette”. Ellenben „nagyon jól beszél gróf Péchy zempléni adminisztrátor, gróf Forgách Antal, ki „határozott jó szónok” Marczibányi trencsényi főispán, ki „jó megyeszónok”, Esterházy Károly gróf, ki „erőtéljes Vay Ábrahámmal szemben”.

A világosi fegyverletétel után újjászervezik a konfidens-kart. A nagyobb helyőrségek megbízhatónak tartott egyik-másik tisztje a konfidens. így kapják a tudósításokat az ország minden városából. Rendes jegyzéket vezetnek a gyanús elemekről, a kompromittáltakról. Rovatos kimutatások készülnek róluk. Egy Prottmann által 1854-ben vezetett „Politisch compromitirte Individuen” feliratú könyvben ott vannak többek között Borsod megye képviselője, Ágoston József, bár az eljárás ellene meg lett szüntetve, ugyanígy Andorffy Károly 1848-ban budai városparancsnok, Asbóth Ödön volt honvédfőhadnagy, Bayer József, Görgey volt vezérkari főnöke, Beöthy Ödönné, „mert férje felségsértő menekült”, Bernáth József 1848. évi kormánybiztos, Csuczor Gergely, kit a „Riadó” költeménye miatt hatévi várfogságra ítélték, Egressy Gábor, „ki még mindig kormányellenes”, Gross Hermann „hadiszállító 1848-ban”, Irinyi József, Patay József, Murgu Euthim volt képviselők, Sebess Károly budai volt várparancsnok, Stankovanszky Imre volt főispán, Vidats János volt honvédfőhadnagy, több nő, volt honvédek és néhány iparos, polgár, kereskedő.

Jön a sürgős jelentés Erdélyből a Makk-féle összeesküvés idején, hogy a magyarok „kutya németnek” szidják a hivatalnokokat.

A kémhálózat csomópontja Nagyszeben. Itt működik bizonyos Waass Ferenc csendőrfőhadnagy, ki Krauss minisztertől kap útmutatást, hogyan nyomozza ki a felforgatókat. „Keressen elsősorban bízalomraméltó személyeket” és alkalmazza azokat. Felemlíti a „hűségéről ismert marosvásárhelyi polgármestert, Lázár Jánost”. Gondoskodni kell, hogy ezek „bizalmas közlésekre” kedvet kapjanak.

A konfidens beszámol a gyanús egyénekről ilyenformán: Kotsis Károly hitvány egyén, Albert János református pap és Andrási Rafael franciskánus prior nagyon veszedelmesek, Molnár József jóindulatú,

félénk, Kontz Imre takarékos, Beretzky Sándor jellemtelen, Sófalvi József tanító könnyen megnyerhető, Tolnay Gábor bátor.

Van a, bécsi rendőrségi iratok között egy jelentés, mely elmondja, hogy miért tartóztatták le Gaál Lajos tiszaszabályozási mérnököt ez időben. Ez a Gaál Lajos nem vett részt a szabadságharcban. Halason élt apjával. A forradalom után Bécsben végzett. A császár látogatása alkalmával barátjának, Than Mórnak hosszú levelet ír, melyben leírja a császár látogatását, a közbiztonság botrányos hiányát, hogy éppen e látogatás alatt rabolták ki e környéken a lakosokat. Mikor a császár kocsiján arra haladt el, 50 lovas csikós robogott feléje. A császár felugrott hintájában, azt hitte, hogy zshiványok. „Ne gyere haza, az ország tönkre van téve, elviszik mindenünket adóba.” Ezért letartóztatják – mint rebellist.

„Wir haben unseren Californien in Ungarn entdenkt” – mondja Krauss miniszter báró Palocsaynének, ki nála úrbéri kárpótlását sürgeti. Valóban, a jól fizetett besúgók aranyásó földje Magyarország.

Kikutatják, hogy Korányi Frigyes kórházi asszisztens orvos 1848-ban forradalmi nyilatkozatot tett és ily tartalmú leveleket írt. Korányi ösztöndíjas orvos. A rendőrfőnök előterjesztést tesz, hogy a felforgatótól vegyék el sürgősen az ösztöndíjat. Bécsből megnyugtatták, hogy már intézkedtek. Korányi Frigyes csakhamar elveszti ösztöndíját és megfigyelés alá kerül.

De az érdemeket is nyilvántartják. Nagy horvát névsor készült, melyet Jellasiche neve nyit meg, azokról, kik a császárt esküvője alkalmával üdvözölték. Az erdélyi névsor élén Salmen szász komes és Saguna püspök neve áll, majd Binder, Ziegler, Glanz és még több erdélyi szász után Jancu és Axentye. Urbán ezredes külön felemlíti azokat a bátor férfiakat, kik kitarítottak a lojalitás mellett, különösen Schuster András medgyesi polgármester említendő, ki bátor polgárőrséget szervezett.

Wohlgemuth szebeni hadtestparancsnok elpanaszolja, hogy Bethlen Gergely és Teleky Sándor grófok az első napok zavarában Pesten verifikáltattak és megszöktek. Az erdélyi ügyeket magának követeli. A jutalmazásokkal is baj történik, mert Axentye Sever visszautasítja a koronás arany érdemkeresztet, „mert a nép nem szabad, az ígéretnek dacára”.

Érdemeket akar szerezni Müller volt elnöki titkár. Csernátony Cseh Lajosról és Teleki Lászlóról, párizsi és londoni működésükről jelent.

Csak természetes, hogy az emigrációt is megfigyelik. Ott vannak közöttük a besúgók. Bangya János emigráns küldi bizalmas értesítéseit az emigráció civakodásáról, pénztelenségéről, terveiről, a Görgeyt

vádoló iratokról, képekről, egy francianyelvű „Görgey ébredése” című propagandaképről.

Már 1850-ben vad tudósítások jönnek bizonyos „Milanovich” konfidenstől Schwarzenberghez Konstantinápolyból.

A „charlatan Kossuth” felajánlotta a koronát Alfréd angol hercegnek. Levelez Palmerstonnal, 15 milliót kapott az angol kormánytól. Az egész ország be van hálózva titkos társaságokkal. „A hazafias nők megmérgezik a helyőrségi tiszteket.”

Majd Bem haláláról jön értesítés, „kiről itt azt mondják, hogy az osztrákok megmérgezték”.

Buol grófot tájékoztatja 1852-ben egy rendőri jelentés arról, hogy Kossuth titkos ügynökségeket állít fel Magyarországon. Egyik legelszántabb ügynöke Kossuthnak Reményi Ede.

„Pesten, Debrecenben és Erdélyben felkelést készítenek elő” – írják Buol miniszternek.

Egy 1849. évi november 7-én keltezett konfidens tudósítás írja, hogy naponként érkeznek az emigránsok Párizsba, naponta értekezéseket tartanak, melyeknek főtárgya az ingatlan vagyonaik eladása angol tőkésnek, mi esetleg az angoloknak előnyös birtoklást jelentene.

December 8-án azt írja egy konfidens, hogy Párizsban a magyarok francia, német, lengyel, olasz forradalmárokkal találkoznak. Itt van Szemere, „Kossuth exaltait ellensége” Szarvady, a „talentumos” Teleki László, Horváth Mihály, „ki éppen nem forradalmár”, „a gáláns Almássy Pál”, Beöthy Ödön, Somssich Pál és több mint 20 főrend és képviselő. Kossuth adjutánsa Widdinből 100.000 forintot hozott, a szocialista lapok ostromolják Telekit. „Az emigránsok különben kalandorok” – végzi a jelentés. Jönnek a lengyelek Párizsba, „bár Czartorijzky mindent elkövetett, hogy ne jöjjenek”. Részletesen leírják Gaszner propagandaképét.

Kiváló felkelők és családtagjaik érkeztek Brüsszelbe – jelenti 1854 decemberben báró Kriszt követ – Batthyány Lajos özvegye, kislánya és leánya, kit most akar a társaságba bevezetni. Velük van, mint nevelő, Horváth Mihály püspök, Almássy Pál és Teleki László gróf. Ezt megelőzőleg izgalmas hajsza foly. Horváth Mihály püspök iránt különösen érdeklődik Buol külügyminiszter. Württembergből jelenti a követ 1854 június hóban, hogy a württembergi minisztérium figyelteti és azonnal letartóztatja Horváthot, ha odajön, de kér ismertető jeleket. Majd a németországi császári követségeket figyelmeztetik, hogy Batthyány grófné és Horváth Mihály Lindauból Frankfurtba utazzanak, utasítsák ki őket. Elkéstek, mert későbbi jelentés szerint tovább utaztak, a grófnő, 7-8 éves fia, egy komorna és Horváth Mihály. Jönnek a jelentések Mecklenburgból, Hamburgból, Bremenből, Lübeckből, hogy intézkedtek a

kiutasításukra. Valóságos embervadászat ez, de az üldözöttek akadálytalanul megérkeznek Brüsszelbe.

Albrecht főherceg tudósítást kap 1852-ben, hogy Csekonics grófné az emigrációval Párizsban tárgyal. A levelezést Magyarországgal Jámbor Pál (Hiador) közvetíti. A Magyarországból jövő tudósítások szerint „a lakosság érzése mint echt Kossutisch” van leírva.

Az emigráció meghasonlásáról is jönnek tudósítások. Valóban az emigráció megzavart lelkiállapotban van. Szemere Almássynak azt írja, „hogy Kossuth megbuktatásával elkerülhető lett volna a nemzet bukása”.

Az olasz-francia háborúk idején bent Magyarországon fokozottabban tevékenykednek a kémek és konfidensek. Nevetséges híreket jelentenek. „Azt beszélik a Dunántúl, hogy Kossuth nagyobbik fia jön egy lengyel sereg élén.” „Ferdinánd lesz újra a király, ezt Mária Terézia császárnő járta ki Itáliában.” Egy Zámory nevű birtokosnál beszéltek Huszár Kálmán, Eötvös József, Bódis, Ferenczy és Bereczky nevű birtokosok e híreket.

Figyelem tárgya a „Rákóczi-mars”, a „Marseillaise” és a „Nincs még veszve Lengyelország” dallama. Bevádolják Beké Sándor mártonhegyi szolgabíróát azért, mert ezt húzatta.

A szabadkőműves páholyokat különösen Coronini üldözi. Károlyi Edéről az a jelentés jön, hogy ő a külföldi szabadkőművesek között a közvetítő.

Mikor 1863-ban a nagyszebeni Landtag összeül, a Nemzeti Kaszinóban Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Almássy Pál és Beniczky Lajos értekeznek. Jelen van Károlyi Ede gróf és Károlyi Sándor gróf. Ez utóbbi ekkor jött meg külföldről. „Nem adnak semmit Magyarországra. Itt semmi sem történik, nem úgy, mint Lengyelországban.” Vitatkozás foly, hogy a felizgatott nemzetiségek forradalomba viszik megint az országot.

Mindezekről Coronini értesítést kap. Kitől? Nem lehet kideríteni. A konfidens feltétlenül a legjobb társadalmi körhöz tartozik. Gyanút nem kelt működésével.

Csak egy-két jellemző esetet kell felemlítenünk. Kitűnik ezekből, hogy a titkos megfigyelések a társadalmi, gazdasági, egyházi élet minden jelenségére kiterjeszkednek. Nem tartanak kicsinyesnek semmit. Nem lehet tudni, mi fejlődhetik ki a mindennapi élet megszokottak mutatózó nyilvánulásából.

Báró Vay kancellár értesítést kap Pozsonyból, hogy ott az 1849-ben kivégzettekért gyászünnepélyt akarnak tartani. Közbejár Sczitowszky primásnál, ki letiltja az ünnepélyt. Érdeklődnek a pesti rendőrségnél Horváth Ádám aradi polgármester, Gervay Mihály nagy-

váradai postaigazgató „karaktere és jóérzelműsége iránt”. Csíkszeredában Benkó lelkész istentiszteletet tart, hol hazafias beszédet mond. Kutatják, mit mondott. Az erdélyi konfidens-központ Nagyszeben, hol a helyőrség több tisztje van megbízva, hogy az egész erdélyi hangulatról, személyekről beszámoljon. Bizonyos Janowszky főhadnagy konfidens jelentésében olvassuk, hogy a kolozsvári „Múzeumegylet” megalakult, Mikó Imre gróf az elnök és az egész erdélyi arisztokrácia résztvesz benne. De jön az oláhok magatartásáról is leírás. Mecséry birodalmi titkosrendőrfőnököt értesítik Nagyszebenből, hogy 1861 novemberben az oláhok irodalmi egyesületet alakítottak. A jelentést „Kirchner” írja alá.

Asbóth Lajos a szabadságharcról munkát ír. Worafka ezt – valószínűen a kiadótól – kéziratban megszerzi és kérdést intéz Bécsbe, hogy ne koboztassa-e el. A mű Károlyi Györgyné grófnőnek van ajánlva, Görgey árulásával foglalkozik. A mű megjelenik.

Újabb és újabb konfidenseket szereznek.

A bukaresti osztrák konzul 1862 június 17-én Rechberg külügyminiszterhez hosszú tudósítást küld, hogy Buda Sándor olasz légionárius állandó pénzzavarban van. Rechberg megragadja az alkalmat és Mecséry rendőrminiszter útján konfidensnek szerződteti Buda Sándort. Feladata különösen az, hogy Kossuth és Türr István havasalföldi terveit, utasításait a konzullal közölje, a csapatok gyűjtése és az erdélyi betörés terveit a rendőrség kezébe juttassa. Ezt Buda vállalja. Ilymódon a készülő keleti expedíció el volt árulva.

Figyelik a társadalmi élet minden jelenségét.

A Garay-árvák javára gyűjtenek az országban. Mi ez? Miért gyűjtenek? Nem-e toborzás foly? Egymásután számolnak be a konfidensek a gyűjtés eredményeiről. Frankenburg Adolf, bár az udvari kancellária hivatalnoka, megfigyelés alá kerül. „Óvatosan viseli most magát, de azért gyanús.”

Mit csinálnak Pethes Sándor és Balázs Sándor Párizsban? Mikor Balázs hazajön, pár nap múlva már tudják, hogy Balázs kijelentette, hogy az olasz-magyar légió „nagyon gyenge”. „Ezért az ‚ultrák’ Sebess és Vidats haragusznak.” Kisül, hogy Pethes tulajdonképpen konfidens, benne van Protzman listájában, havi 30 forintot kap. Pethes Olaszországba szökik és a légióba áll be. Megijedt attól, hogy a „spiclinév-sor” nyilvánosságra kerül.

A 61-es országgyűlésre meginduló korteskedéseket is figyelik Bécsből. Fuchs veszprémi adóinspektor jelentést tesz Bécsbe 1861 április 8-án, főképpen a Dunántúl hangulatáról. „A nép forradalmi.” A császári házat profán módon sértegetik. A honvédeknek gyűjtenek. Gyűlésezések folynak. Esterházy Pál gróf, de főképpen a „bakonybéli bene-

dictinus Vaszary Kolos és a pápai ügyvéd, Náray Szabó beszélnek a kormány ellen”. A vármegyék ellenségesek. A nép szidja a dohány-árúsítást. „Kétségtelen egy párt fennállása, mely Magyarország elszakítását hirdeti.” A „Nemzeti Kör” forradalmi verseket terjeszt – jelenti a pesti rendőrség Forgách kancellárnak 1861 augusztusban. Majd 1862 januárban Worafka jelenti, hogy Hajnik Pál pénzt gyűjt, ugyanezt teszi „az ultra magyar tanár, dr. Ballagi Mór”, az olasz légió céljaira.

A kiegyezés egész előkészítése alatt igyekszik a bécsi titkosrendőrség hű képet kapni a magyar urak tevékenységéről.

A lapokat, egyes újságírókat, Kertbenyt, Duxot, Remellayt, a bécsi „Wanderer” tudósítóit ellenőrzik. Horvátországból 1865 június elején Pestre jön Bogovich Imre horvát politikus. Itt tárgyal Deákkal, Urházyval, Kemény Zsigmonddal, majd báró Eötvös Józsefet keresi fel. A horvát kibékülésről beszélgettek, keresték ennek módját – írja a jelentés, mert a „Reichsrath” – mondja Bogovich – gyűlöletes Horvátországban. Eötvös kifejtette nemzetiségi elveit, államjogi álláspontját. „Nagy ellentét van köztük.” Majd a képviselőház munkarendjéről, megalakulásáról, képviselőjelöltekről küld Worafka pontos tudósítást, különösen báró Eötvös egy pohárköszöntőjéről, melyet az egyenlőség és szabadságról tartott. Jellemzi a politikusokat, választási jelszavaikat. Szó szerint a hosszú képviselőbeszédeket.

Még 1866-ban is tudakozódik Worafkánál a bécsi rendőrminiszter Pázmándy Dénes, családja és Pázmándy külföldi tartózkodásának okairól. Több tudósról, Kőnek Sándor, Horváth Cyrill, Romer Flóris, Stoczek Józsefről is jelentést küld Worafka Bécsbe. Különösen megdicséri dr. Teutsch Dániel erdélyi szász papot, „ki az osztrák népek testvériségének szilárd híve”.

A régen múlt kódébe tűnt el ez a különös világ.

Az ország egész vezető társadalmát, tudósait, hírlapíróit, birtokosait, grófjait és kurtanemeseit egyaránt figyeli egy mindenre kapható kaszt – a konfidensek rendje. Makacsul és kitartóan folynak a vádaszkodások. Éppoly rendületlenül és lebírhatalmanul tagadja meg a behódolást a megfigyelés alatt állók serege. De ahogy teltek a, z évek az aradi szörnyű napok után, gyengül a bosszú ereje is. Mind többen kapnak kegyelmet, engedik haza reverzálisok ellenében a hazavágyó emigránsokat.

A várbörtönök kezdenek kiürülni. A kufsteini „Geraldseck” tornya öles vastag falaival, sötétzárkáival már csak látványosság.

Itt volt fogoly húsz éven át a börtönben megöregült Zrínyi Antal, a kivégzett Zrínyi Péter fia. Idős Wesselényi Miklós is „itt tanulta meg a némettől a szenvedést”.

A Martinovich-pör vádlottjai, Bacsányi János, Szentjóni Szabó

László, Verseghy Ferenc, majd a negyvenkilences lázadók, Madarász József, Földváry Gábor, Vay Miklós báró, a volt miniszterelnök, királyi biztos és a jövő kancellárja töltik éveiket e falak között. Teleki Blanka grófnő és Leövey Klára, oltárterítőt hímeztek itt a rabság szomorú óráiban. Itt a história virraszt a néma falak között. A vár egyik cellája ajtajára egy csikósruhába öltözött fegyveres alak van mázolva. Ez Rózsa Sándort ábrázolná. A nagy magyarokról itt senki sem beszél. Csak ezt az alakot emlegeti a vár őrzője, mint a múlt nevezetes emlékét.

BÉKEKERESŐK ÉS A DIKTATÚRA.

A FIATAL CSÁSZÁR TANÁCSADÓI. WINDISGRAETZ ALKOTMÁNYTERVE. GHICZY ÉS PÁZMÁNDY JAVASLATA. A MAGYAR TANÁCSADÓ TESTÜLET. A HETEROGEN KABINET. A KONZERVATÍVOK MELLŐZÉSE. SCHWARZENBERG DIKTATÚRÁT AKAR. A KONZERVATÍVOK NEHÉZ SZEREPE. IGAZSÁGTALAN MEGÍTÉLÉSÜK A TÖRTÉNET-ÍRÓK RÉSZÉRŐL. APPONYI ALBERT – APPONYI GVÖRGY SZEREPÉRŐL. A HALADÁS ÚTJAI. A JOGFOLYTONOSSÁG MINDEN PÁRT PROGRAMMJA. FRIEDJUNG A KONZERVATÍVOKRÓL. AZ ANGOL KÜLPOLITIKA OSZTRÁK NAGYHATALMAT AKAR. A BÖRTÖNÖK ÉS A VÉRTANUK ORSZÁGGYŰLÉSE. TELEKI LÁSZLÓ ÉS A CSÁSZÁR. SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH. A NEMZETISÉGEK. SZÉCHENYI ÖNGYILKOSSÁGÁNAK OKA. KOSSUTH KONFÖDERÁCIÓJA. EÖTVÖS FÉL, HOGY ELVESZÍTIK A TALAJT. DEÁK, SENNYEY ÉS ZICHY NÁNDOR TANÁCSKOZÁSA. ÉS HA NEM GYŐZ AZ OSZTRÁK ? A Klapka-Légió. AZ UTOLSÓ ALKUDOZÁSOK. FERENC JÓZSEF ÜGYES TAKTIKÁJA. A KATONAI PÁRT ELLENTÁLLÁSA.

A FONTOLVA haladók békét akarnak közvetíteni a király és nemzet között. Az erőszak és bosszúvágy uralkodik. A bosszú mindig nélkülözi a belső igazságot. Nem teremthet megnyugvást.

A rendőr a társadalmi béke szükséges eleme, de nem foglalhatja le magának a társadalmi lét összes érdekeit.

A rendőrállam elviselhetetlen.

A közvetítők mindig nehéz úton járnak. „Helyre kell hozni – írja Jósika Samu Metternichnek Richmondba –, amit márciustól szeptemberig a gyávaság, árulás és tudatlanság okozott, mikor a palatínus a revolúció kurírjává alázta magát.”

Össze is gyűlnek a régi kormányzat hívei Bécsben, 1849. év elején. A forradalmi kormány elmenekült Pestről, úgy látszott, a fiatal császár a helyzet ura lesz.

Windischgraetz herceg nem ellensége a magyaroknak, de igen a revolúciónak.

Ő kapta az első kibontakozási javaslatot, de nem a konzervatívoktól. A forradalmárok házelnöke Pázmándy Dénes és Deák Ferenc igazságügyi titoknoka, Ghiczy Kálmán nyújtják át javaslatukat. A közügyek kezelése, a delegációk, a pénz-, külügy és hadügy vannak meglepő alapossággal kifejtve benne. Bátran nevezhetjük a művet Deák kiegyezése előfutárjának.

Windischgraetz föderatív államszerkezetet akar, de a magyar önkormányzat elismerésével. Később, bukása után ő is eljuttatja javaslatát a császárhoz, 1850-ben, hol Metternichhel együtt támadja a

dühöngő katonai despotizmust. „Adja át helyét a diktatúra a Reichsrath tanácsára támaszkodó korona abszolútizmusának.”

Az első időkben Schwarzenberg herceg némi engedékenységet mutat. Magyar tanácsadótestületet szervez. Apponyi György, Jósika Samu, Dessewffy Emil, Ürményi, Barkóczy János és Zárka János a tagjai, sőt egy magyar miniszteri állást is kreálni, előbb Apponyi Györgynek, majd Dessewffy Emilnek. Kultuszminiszteri tárca lett volna a magyaroké. De Bach megbuktatta a tervet. A kultusztárca az, hol a „magyar nemzetiségi elv leginkább érvényesül, ez sértené a többi nemzetiséget”.

A Schwarzenberg kabinetje is heterogén, széthúzó és iránytvesztett. Bach, „a torlaszok hőse”, Stadion, „a középosztály minisztere”, Thinfeld, az „antiszemita”, a jelentéktelen Brück vitatkoznak. Hideg göggel elnököl Schwarzenberg. Ő kétszínű. Hadd vitatkozzanak még most a nép jogokról. Ő az abszolútizmust készíti elő.

„A magyarokat elkobzott alkotmányuk helyett liberális polgárjogokkal kell kárpótolni” – állítja Stadion. Kodifikálni kell a nemzetiségek egyenjogúságát. De az erdélyi szászokat külön meg akarja jutalmazni hűségükért. Területi autonómiát szánt nekik.

Mire ez az alkotmánytervezet elkészült, már a magyar harctéren katasztrófálissá válik a helyzet.

Ez lehetetlenné tesz minden békés kísérletet. A forradalmat le kell verni, minden egyezkedési kísérlet gyávaság. Feltétlen megadást követelnek.

Debrecenben a trónfosztás, Bécsben katonai diktatúra és vérbíróság a, végletek. Metternich Leontin, gróf Sándorné megírja apjának Londonba a fordulatot. A konzervatívok javaslatait elvetik.

Groteszk olvasmány a miniszterek tanácskozása, Stadion, Kübeck, Krausz javaslatai a szabadságjogokról, a „személyes szabadság értelmezéséről, melyet a nép könnyen félreismer”.

Ez alatt Pozsonyban kivégzik Mednyánszky Lászlót és Grubert, halálra ítélik Komárom védőit.

A fegyverletétel után Haynau, majd Albrecht főherceg kormányozza az országot. A konzervatívok újabb kísérletet tesznek. De Bach bosszút áll az öt megvető arisztokratákon. Izgatással vádolja őket. „Szemtelen hírterjesztők” – írja róluk Augusz pestmegyei főnök. Működésük „veszélyes agitáció”. Lapjukat, a Figyelmezőt betiltják. „A császár parancsa, hogy üzelmeiknek véget vessünk” – írja Bach.

A konzervatívokat félretolják. „Csak a számtalan törzs egyikének tagjai vagyunk, úgy látszik” – írja Jósika Samu. Őt különösen Erdély helyzete érdekli. Itt is nagy az elégedetlenség. Az oláhokat mellőzik,

a szászok régi királyföldi közigazgatását megtartják, de tartományi különállásukról nincs szó.

Ők is elégedetlenek, bár Salmen szász comes nagy kitüntetést kap.

A magyarság vezetőtársadalma falusi magányában él.

Alig van mágnás család, amelyiknek egy tagja nem lenne kompromittálva a forradalomban. Emigránsok Bethlen Gergely, Teleky Sándor, báró Kemény Farkas. Az elesetteket gyászolják.

Bécsbe sűrűn mennek a jelentések az idősebb mágnások magatartásáról.

Nagyszébenben Rubel ezredes a megbízott, ki részletesen informálja Grünnét az erdélyi állapotokról. „Az ó-konzervatívok vezére Jósika Samu, de őt és a radikális nemességet nem választják el éles határvonalak. Itt csak átmenetek vannak. Sokan – mert a forradalom alatt tanúsított passzív magatartásukat nem jutalmazták – a liberálisokhoz csatlakoztak, mint pl. a befolyásos Ugron-familia.” Sorra jellemzi a konzervatívokat, a tekintélyes és vagyonos Jósika Lajost, ki oka annak, hogy a főnemesség tagjai nem akarnak hivatalt vállalni. Mikó Imre gróf a „Vormärz”-et dicséri, szemben a mai állapotokkal. Itt élnek visszahúzódva Kemény Ferenc, Nemes János, Lázár László, Bánffy Miklós grófok, Bethlen Pál gróf, kit „Bajusz Pali”-nak neveznek, Apor Károly báró, ki „Kriminalrath” lett, de gyűlöli az idegen hivatalnokokat és ellenük intrikál.

Bornemissza Ignácnak a felesége „schlechtgesinnt” leveleket közvetít Kutahiából. Bánffy Albert haragszik a robot eltörléséért és az adóért, Nopcsa László báró „pazarló és fősvény egy időben”.

Gróf Thoroczkay László kolozsvári főispán volt, de Kossuth kormánybiztosa, Ugron István, eltávolította.

Teleky János fia, a kimenekült Teleky Sándor, „ez sokat költ” és a „schlechtgesinnt” anyjával levelez, Szongott bécsi kereskedő közvetítésével.

Megjegyzéseket tesz a Béliiek, Kendeffyek, Hallerekre.

A konzervatívok nem kellenek már. Bécs náluk nélkül is tud kormányozni. Pesten és Kolozsvárt egyaránt.

A látszat egy ideig az, hogy a rend teljesen helyreállott az országban. Ezt mutatja a császár ünnepeltetése Budán, hol a „Szép Juhásznénál” a néptömeg szeretettel veszi körül. Bismarck éppen akkor utazza be a „betyárok földjét” és emlékirataiban megemlékezik az ujjongó népről, mely fiatal uralkodóját ünnepli, ki fesztelenül jár-ke az ünneplő tömegek között.

De a látszat csal.

Ebből a korból fennmaradt és nagyobbára most már hozzáférhetővé vált rendőri jelentések egy forrongó, elégedetlen földalatti

Magyarországot mutatnak be. Hatalomvágyó, önző, rövidlátó kis zsarnokok fogják körül a császárt. Minden kísérlet, mely enyhülést akarna, sikertelen marad. Újabb és újabb elítélések, kivégzések, tele várbörtönök jelzik a diktatúra szellemét. Alig kap kegyelmet valaki egészen 1857-ig.

Magyarország alkotmányos élete véget ért.

„A magyar király tekintélyét nem állították vissza, a történelmi magyar alkotmányt nem tartották fenn” – írja Jósika. A nemzeti-ségek fellazítása „bukaresti és pánszláv propaganda volt, dinasztikus köpenyeg alatt”.

Majd kifakad a katonai rémuralom ellen.

„Második revolúciótól nem félek. Olyan sváb stiklit nem ismételt meg a történelem, hogy egy csapat kiabáló ifjoncnak három erődöt, 1200 ágyút, 1800 mázsa puskaport és milliókat odaengedjenek.”

De Schwarzenberg és Bach „saját rendszerüket” akarják fenntartani. „A katonai diktatúra még sokáig fog tartani, még messze vagyunk a békétől” – írja Schwarzenberg Haynaunak a kivégzések után.

Polgári kormányzatot egyáltalában nem akarnak.

Dessewffy Emil gróf és Apponyi György ismételten próbálkoznak. „Meg kell mondani öfelségének mindent – írja Apponyi –, ami az ország megnyugtatására szükséges.”

Türelmetlenség és gyanúsítás várja őket. Mit akarnak? Talán újra „az 52. republikát?” Ki akarják cseréltetni a megbízható cseh, morva és német bürokráciát a forradalmárokkal? Kiknek „üzelméről” naponként érkeznek a jelentések. Minden vármegye és nagyobb város gyanús elemeit számontartják. Ezek száma ijesztő nagy.

A konzervatívok békekíséleteit főképpen Schwarzenberg fogadta haragosan. „Miért nem akadályozták meg a, revolúciót? Mit akarnak most?”

A diktatúra kényelmesebb kormányzati fórum, mint bármely más.

Berzeviczy Albert szigorú, mikor a konzervatívok működését bírálja az „Abszolutizmus történetében”. Beksics Gusztáv igazságtalan, mikor megvádolja őket, „hogy túlkorán járultak a hatalom elé és ezért nem osztozhattak a feltámadásban”.

„Nagyhatalmi politikát akartak a környező veszélyek között” – írja emlékirataiban Apponyi György fia, Apponyi Albert. Valóban, ez az örök dilemma. A nemzetállam eszménye és a nagyhatalmi politika realitása.

Nagy világesemények mennek végbe. A francia és olasz háborúk, az olasz egység, végül a porosz-osztrák háború. A habsburgi császárságot a környező ellenségek támadják. Oroszország nem segíthet, soha-

sem bocsátja meg Ausztriának hálátlanságát 1854-ben. Ausztria izolálta magát kelet felé és elvesztette a nyugati hatalmak rokonszenvét.

Mikor a konzervatívok 1857-ben új felségfolyamodványt szerkesztenek, azt már 137-en írják alá, köztük a hercegprímás, Lónyai Menyhért, Ghiczy Kálmán és Eötvös József báró.

„Okosan használják ki a birodalom helyzetét” – írja róluk Friedjung.

Duncomb finsburgi képviselő, egy ízben magyarbarát, beszédet tart az angol parlamentben. Vármegyék üdvözlik, díszpolgári okleveleket kap.

Ez időtől fogva észrevehető a nemzet életerejének bizonyos erősebb tempója, a hatalom szembetűnő elernyedése.

A protestáns pátenzküzdelem a kormány súlyos vereségét idézi fel.

Felekezetkülönbség nélkül lépnek sorompóba minden oldalról. A protestáns Vay Miklós báró egy nemrégén napvilágra került bizalmas levele a katolikus Jósika Samuhoz bevilágít a kérdés lényegébe. Ezeket írja Vay báró:

„Soha a falusi plébánosok, ott, hol magyarok a lakosok, jobb barátink nem voltak, jobban szeretnek bennünket, mint a concorda-tumot.

Mi vért csinált már az is, hogy a Pátens egy rendeletét túl a Tiszán minden ekklesia számára *németül* küldé meg; vallásrendeletet oly nyelven, melyet papjaink sem értenek, hát még a karcagi, kisújszállási és nádudvari egyháztanács és presbitérium etc... legfőlebb az árendás zsidó mindenütt szerepelhetett volna tolmács és Mózesként egyházi gyülekezéseinkben...

Ki a rendet, csendet szereti, a kedélyek jó hangulatát szivéből óhajtja, fogékonnyá kívánná hazája földjét minden reáhullható, jobb magra nézve tenni, elcsügged, kétségbeesik most merített és folyvást meríthető tapasztalatain.”

Így érkeznek el a kormány és a nemzet a nagy békekísérletig, az októberi diplomáig, melyet Dessewffy Emil és Rechberg készítettek elő. Még az utolsó pillanatban is kétes, hogy a diploma egyáltalában megjelenik.

Debrecenben meg akarják ünnepelni a trónfosztás évfordulóját. A császár szemrehányást tesz ezért Vay Miklósnak, „hogy hívei nem lépnek fel elég eréllyel ily kísérletekkel szemben.”

És jön az országgyűlés nem várt lefolyása.

A vármegyék sorra tiltakoznak a „csonka országgyűlés” ellen. „Hol van Erdély?” Báró Vay Miklós 85 birodalmi képviselőt akar a magyar országgyűléstől. De lehet erről szó? Pest vármegye gyűlésén Károlyi István gróf elnököl. Beszédet mond a 48-as törvények helyre-

állítás mellett. Gyenge hang támadja ugyan a „jogfolytonosság” eszméjét. Ez Zsedényi Eduard hangja, bécsi konfidens és ezt tudják róla.

Az országgyűlést Haller Ferenc gróf királyi biztos oszlatja fel. A vármegyéket katonaság szállja meg, Zichy Nándor gróf, fejérmegyei alispánt és tisztikarát erőszakkal távolítják el.

Ez a változás olyan hirtelen következik be, hogy Deák Ferencet jogfenntartó és tiltakozó országgyűlési nagy beszédéért, melyet 1861-ben mondott el, csak 1863-ban ünnepelik. Eötvös József báró mondja az üdvözlőbeszédet. Ennek közlését eltiltja a helytartótanács.

Újra szorgalmas konfidensek figyelik a politikusokat.

Worafka igazi politikai jellemképet akar róluk adni. Sorra veszi a feloszlott országgyűlés tagjait és elküldi észleleteit Bécsbe. Podmaniczky Frigyes báró a legelső, kiről szólni akar. „Volt negyvennyolcas honvédtiszt. De ez nem elég, mikor furvézernek besorozták, 1850-ben fehér kesztyűben vitte hátán a szénát a Váci-utcában. Ezzel tüntetett a kormány ellen. Ma is „főmotorja az ellenzéknek”.

Az „ultrák” között van Almássy Pál, a trónfosztó országgyűlés elnöke. Lo Presti Árpád báró a lengyel forradalmárokkal, Rey gróffal és a szabadkőművesekkel tart fenn összeköttetéseket.

Károlyi Sándor – írja Worafka – „exaltait ellenzék”, ő az agitáció „gyújtópontja”. Határozott jellem, éles ész, rokonszenves megjelenés, „jelentékeny tagja a cselekvőpártnak”. És Madarász József, az ultrapárti, halálra ítélt, olmützi fogoly. Haragosan jellemzi Worafka Tisza Kálmánt, ki ellentétje „lojális apjának”. Íme, a császár 1857. évi debreceni látogatásakor nem akart tisztelegni; ezenkívül Podmaniczky, Almássy Pál és Teleky László barátja és sógora. Nála lakik Pesten. „Ein roher Charakter” Böszörményi László, a „Jövő” munkatársa.

Kétszer volt már letartóztatva Károlyi Ede gróf, agitációja miatt. Előkelő tagja a forradalmi szabadkőműves páholynak.

Nem mentes a politikai exaltációtól Tisza Lajos sem, ki az ultrákkal érintkezik. Eddig a rendőri jelentés.

Vay báró utódja, Forgách Antal újabb kísérletet tesz saját rendszerével, ő a radikálisokkal akar operálni. A népet akarja megnyerni „szabadságjogokkal”.

Kovács Lajos és Kazinczy Gábor „békepárti” forradalmárok jelentkeznek e munkára. Levezésük azt mutatja. Azt hiszik, hogy idejük eljött. De hol a nép, amely reájuk hallgat? Miféle „népszabadságot” akarnak ők adni a tömegeknek, amely együtt szenved évtizedek óta a vezető rétegekkel?

Ismételten megajánlják Bécsben a nemzeti autonómiát, a birodalmi egység keretében.

A kísértés nagy.

Az idegen, gyűlölt bürokrácia helyett nemzeti önkormányzat, igazságszolgáltatás és a vármegye. Folytonos reménykedés és rezignáció. Kemény Zsigmond báró 1865-ben újra reményvesztett. Azt írja egy levelében, hogy minden pénzét Svájcba viszi és Interlakenbe vándorol. Eötvös József báró arra inti Andrássyt, hogy siessen, „mert elveszítjük a talajt”.

Apponyi György már oly közel áll Deákhhoz, hogy őt a „Deák-párt” egyik szárnyának tartják. Közvetít Deák, Majláth György és Sennyei Pál között.

Majláth Györgyöt Deák jelöli ki a kancellári székbe, de Deák Zsigmond megírja Fáíknak, hogy ő Sennyeit szerette volna, de Deák kívánsága teljesült. Az a terv, hogy a magyar országgyűlés bizonyos stádiumában le fog mondani Majláth, ki a legjobb viszonyt tartja fenn Deákkal. Deák megkéri, hogy az esküformán változtasson, mert „így többen vállalnak hivatalt”.

Különös kor.

A kormány nem állandó. Azok, akik hatalmon vannak, szívesen megválnak attól; akiket hatalomra hívnak, nehezen szánják el magukat. A nyílt színen Majláth György a régi rendet képviseli, szemben Deák törekvéseivel. De bizalmas körben, találkozásokon, közvetítők által hozott üzenetek, megállapodások érlelik a kibontakozást, nemcsak balfelé, de jobbfelé is.

Erdély kérdése a „legnehezebb”, mint ezt Deák Somsichnak elmagyarázza. A jogfolytonosságnak itt is érvényesülnie kell. Az unió végleges. Erdély inkorporáltatott 1848-ban, képviselői meghívandók a magyar országgyűlésre.

Ezt Somsich 1865 augusztus 9-én sietve megírja Majláthnak, mint „a vastag úr” által is helyeselt álláspontot. Mikó Imre gróf, az erdélyi konzervatív vezér is közli Majláthtal, hogy Deák álláspontja mi, és ebből nem enged.

A szászok és a szász egyetem, a román politikai pártok tiltakoznak. Az uniót támadják.

A király, mint „minden jögerőt nélkülözöt” utasítja vissza e különvéleményeket. Deák intette Somsichot, hogy „figyelmeztesse a kormány élén álló barátunkat”, hogy az erdélyi magyarokat sem a szászoknak, sem az oláhoknak nem hajlandó feláldozni.

A sajtóüldözések ellanyhultak. Majláth kancellár a Nemzeti Kaszinóban valósággal alkudozik Kemény Zsigmonddal, kit perbe kellett vonnia a Pesti Napló egy cikkéért. „Nem akarok mártír lenni, ám tegyétek.” Végül Sennyeivel tanácskoznak. A vád elmarad. Nyilvánvaló a kormány gyengesége. Az osztrák-poroszból háború teljesen felfedi az abszolutizmus erőtlenségét. A békére mindkét oldalon készen állanak.

*Deseffy Emil gróf,
a konzervatívok vezére és a M. Tud. Akadémia elnöke, 1865-ben.*

A „Klapka-légió” komédia – írja Simonyi Ernő Kossuthnak –, Bismarck fenyegetőzik vele, de nem egyéb, mint a magyarok újbóli kihasználása. Már nem zavarja meg az egyezkedőket.

A császár taktikázik, talán ügyesebb e munkában, mint Deák. Orczy Béla naplója szerint az ő mérsékeltebb kívánságait használja ki – Andrássy ellen.

Az 1865-ben megtartott képviseléválasztás eredményeiről újabb tájékoztatót küld Worafka, melyben a képviselőket részletesen ismerteti. „Csengery Antal akadémikus, író, újságíró, feliratipárti és a sajtószabadság barcosa. Programbeszédében a közös hadügy hívének vallotta magát.” Lukács György nagyváradai polgármester, határozati-párti, jó szónok, Tisza Kálmán híve. Podmaniczky Frigyes báró „belletrista író” vagyonát elkölte, bátyja járadékából él, „magyar szeparatista” 1848 óta, az országgyűlésen ellenzéki lesz. Trefort Ágost, nemzetgazdasági író, akadémikus, általánosan tisztelik, Deákkal barátságban van, mérsékelt politikus, „a közgazdasági érdekeket a politikai fölé helyezi”. Így jönnek sorban Patay István, Lovassy, Csanády stb., majd Böszörményi, Kállay, Bonis. Sokat foglalkozik a román Faúr Jánossal Krassó megyéből, „ki a magyarokkal való egyesülés híve”. Sorrajönnek Szatmár, Békés megyék. Főleg azt vizsgálják, hogy milyen volt előélete a képviselőknek és hogy „regierungsfreundlich”-e és a „császári ház” híve-e? A román nemzetiségűeket részletesen taglalják, hogy „nemzetiségükért fellépnek-e az országgyűlésen?” így pl. Papp Zsigmond szilágyi képviselőt.

Külön magyarázatot fűz Worafka az 1861. évi országgyűlés volt tagjaihoz, kiket 1865-ben is megválasztottak. „Ha különös észleletek vagy változások történtek, ezeknél”, az meg van jegyezve.

Bécsben gondosan ügyelnek arra, hogy milyen szellemű országgyűlés fogja becikkelyezni a kiegyezést.

Megtérnek rendre az emigránsok is.

Egymásután fordulnak kéréseikkel a császárhoz. Szemere Bertalan felesége útján Metternich párizsi követhoz, Horváth Mihály Majláth György útján. Amnesztiát kérnek.

Herceg Metternich párizsi követ még 1864 áprilisban bizalmasan ír át az osztrák külügyminiszterhez. Felhívja figyelmét Szemere Bertalanra, ki tévútra lett vezetve, de alapjában véve az uralkodóház híve maradt. Ezért intette honfitársait az októberi diploma elfogadására. Ezután következetesen ezen az úton jár. Felesége most „férje tudtán kívül” kérelmezi az engedélyt hazatérésére. Metternich nagyon meggyőzően pártolja Szemere amnesztiáját, elég, ha hűségét egy hozzáintézett levélben kifejezi, a szokásos reverzálístól tekintsenek el.

A császár nehéz elhatározás előtt áll.

A császári birodalom, az „összmonarchia” bomlását látja. Félti a birodalom európai tekintélyét. Úgy érzi, hogy a százados habsburgi gondolat hagyományaihoz lesz hűtlen. Az „inseparabiliter és indivisibiliter” elvét sérti meg Magyarország külön államisága. De hiszen alig van osztrák történetíró, aki ne ezt a kiegyezést jelölné meg, mint a birodalom feloszlásának kezdetét. Ez a „szerencsétlen kiegyezés” – írja legújában is Bibi bécsi egyetemi tanár.

A birodalom epochalis válsága ez. Ferenc József büszke lelkében is nagy változás kellett, hogy végbemenjen. Az imperátorok utódja ő, kik egy ősi dinasztia varázsa alatt uralták Európa államait. Hispániát és Németalföldet, Itáliát és Ausztriát, a német fejedelmek császárai is voltak. Most ezt a nagy birodalmat éppen ő bontsa fel, ki oly hüen akarja megőrizni ősei hagyományait?

De teljes egészében megmenti hadseregét. Az egységes, németnyelvű, csak a császár parancsának engedelmeskedő hatalmas néphadsereget, ezt a milliók vér- és pénzáldozataira épített instrumentumot, mely a népek, hagyományok, célkitűzések roppant vasbordázata. Mely maga a nagy császári birodalom.

A nemzet a honvédséget nyeri el, éppúgy, mint ahogy ezt az osztrák tartományok vagy Horvátország megkapják.

Itt Deáknak meg kellett hátrálni, mert a kiegyezés meghiúsult volna. „A magyar hadsereg a ‚közös hadsereg’ kiegészítő része.” De egységes a vezérlés, vezénylés és belső szervezet. A császári hadsereg valójában érintetlen marad.

„A nemzet erőviszonyaitól függ a fejlődés” – vigasztal Andrassy Gyula. Semmi sem örökéletű, még a kiegyezés sem. így fogja ezt fel Deák Ferenc is.

A kiegyezés időpontja szerencsésen volt megválasztva, talán mindkét részen. A vereséget szenvedett Ausztria és a kifáradt Magyarország állottak szemben. „Mit vártunk volna még a kiegyezéssel – írja 1867-ben Jókai Mórnak Csernátoni Lajos. – Nem volt-e Solferino és Sadowa elég alkalom megmutatni a ‚szélső bal politika’ erejét?”

Dessewffy Emil, a konzervatívok vezére, Deáknak ír 1867-ben. „Néhány becsületes embernek sikerült az abszolutizmust hátrálásra kényszeríteni. Prüsszögnek a németek. Egy csatával nem végződik minden hadjárat.”

A fordulat nagy. Az első békeokmány a bécsi, linzi vagy szatmári után, melyet nem a fegyverek előztek meg.

Deák Ferenc tiszta jelleme az „árulás” vádját távoltartotta.

Somssich Pál 1866-ban nagy beszédében eképen jellemzi az 1861. évi országgyűlést: a diktatúra az „önkényeskedés önművétől megrettent és szerette volna a jognak erejét kizsákmányolni”.

Ez történt-e most is? Ki láthat a jövőbe?

A jogfolytonosság győzött. Az 1848 és 1849-ben véres harcokban küzdők, azután szenvedettek szelleméhez hű maradt a nemzet. De a kiengesztelődés érzésének is utat enged.

Mindkét részen felejteni akarnak. Ez páratlanul érdekes pályafutásokban nyilatkozik meg.

Íme néhány szereplője e kornak.

Vay Miklós bárót előbb miniszterelnöknek jelölik, majd halálra ítélik, börtönbe kerül, mint forradalmár. Utóbb kancellár lesz és a császár bizalmasa. Zichy Nándor gróf ellentálló nemzeti alispán 1861-ben, börtönre, rangvesztésre ítélik 1863-ban és 1865-ben a helytartótanács elnöke lesz. Az új alkotmányos miniszterelnök Andrássy Gyula gróf, kit 1849-ben „in effigie” felakasztottak. A lázadó Kossuth igazságügyminisztere, Deák Ferenc, Kossuthtól elvált. Most a nemzet és király bizalmasa. Igaz, hogy államtitkára Ghyczy Kálmán, ki 1849 elején „lemaradóit” a Debrecenbe menekülő képviselőktől, most bal-középpárti.

A két Károlyi, György és István, kik 1849-ért börtönt szenvednek, egyik koronaőr, a másik főispán. És a honvédek: Bónis Samu, Beniczky Lajos, Ivánka Imre, Pulszky Ferenc, Podmaniczky Frigyes, a konspirálók, lázadók most képviselők, örömmel üdvözlik a békét.

Hét öregúr vonul ki a koronázás elől Cinkotára. Megmosolyogják. Ártatlan tüntetés. Észre alig veszik az örömszajban.

Messze, Itáliából megérkezik Kossuth Lajos tiltakozása is.

„A jogfeladás sikamlós útja ez – hangzik Kossuth intelme. – Ez a politika szomszédainkat nyugat és kelet felől ellenségeinkké teszi, lehetetlenné teszi a nemzetiségi kérdés megoldását. A bécsi udvar bukásába Magyarország is beletemetkezik. Máglya lesz ez, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája az osztrák sast elégeti!”

Melyiknek fog igazat adni a jövő, ki tudja megmondani a kiegyezés mámoros örömnapjaiban. Kossuth már nem elég erős, hogy „elfogja a szelet Deák vitorláin elöl”, mint tette ezt 1848-ban és 1861-ben.

A nemzet nem akar, talán nem is tudna ellentállani. Történelmének olyan állomásához ért, mely elöl ki nem térhetett. A nemzeti élet nagy igazságait megmentette. Azt, hogy a birodalmi gondolat hatalmas haderejét is átsegítette a veszélyeken – nem vette észre.

A fegyveres erő – nem a nemzeté, hanem a császáré.

Ez azt jelenti, hogy a jövő nagy válságokat rejt magában. A harcosfelek csak fegyverszünetet kötöttek, de nem békét. Hidat építettek a meredélyen, mely a diktatúra és a^ alkotmány között tátongott.

Ennek a hídnak egyik pillére az uralkodó véges egyénisége, a másik a nemzet közszellemé, mely változó.

A DEÁK-KULTUSZ.

A KÖZÉPOSZTÁLY ELGYENGÜL. ZICHY NÁNDOR MEGÁLLAPÍTÁSA DEÁKRÓL. AZ ELSŐ ÉVEK HANGULATA. A MONARCHIA. KÖZÉP EURÓPA ÉRDEKE. A CSÁSZÁRI HATALOM. AZ IGAZI SZUVERENITÁS. A DEÁK-KULTUSZ ÉS HANYATLÁSA. PÁRT-VÁLTOZÁSOK. A DEMOKRÁCIA ÉS A NEMESI KÖZÉPOSZTÁLY. TISZA KÁLMÁN ÉS PÁRTJA. A FONTOLVA HALADÓK UTÓDAI. AZ ELVÉNÜLT KIEGYEZÉS. AZ UTILITÁRIUS KOR. A TÁMADÓ SZABADELVÜSÉG. A PÉNZ A FÉTIS. A PÁRT-URALOM. A KIVÁNDORLÁS ÉS A GAZDASÁGI HELYZET. A KOR JELLEMZÉSE A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN. A DEÁK-KULTUSZ MÁR CSAK EMLÉKEZÉS.

A FORRADALOM hajótöröttjei, csalódottjai, a kijózanodottak, a nemzet jobb jövőjében bizakodók egy nagy, mindent átfogó közös indulatban egyesültek a hatvanas években. Deák Ferenc szavára kell hallgatni! A sűrű szemöldökű, nehézkes öregúr roppant elméje, humora és józan cinizmusa összefogta mindazokat, kik itt, a hazában képviselték a föld, a vizek, a hegyek örök szilárdságával azt az elemi erőt, amit úgy hívnak, hogy nemzet, azt a hitet, mit úgy hívnak, hogy – ezer év.

Zichy Nándor az elmúlt század végén hírlapi cikkben visszapillantást vet a kiegyezésre és eredményeire.

„Deák Ferenc a kiegyezéssel a francia konstitucionalizmust és a liberalizmust oltotta be a magyar alkotmányba.” Valóban, a kiegyezésnek ezek a korszakos belpolitikai alaptételei. Ez ideák vezetnek a következő kornak politikai harcosságait.

Berendezkedhet-e az önálló állami élet a kiegyezés keretében működő parlamenti kormányrendszer alapján? Ha igen, etikai és morális fejlődését a szabadelvűség eszméi vezérelhetik-e? Az állampolitika és társadalmi politika alaptételei ezek. Ekörül kell, hogy csoportosuljanak a politikai pártok.

Mert a kiegyezést, mint közjogi alapot, el kell fogadni mindenkinek, ki kormányzó politikus akar lenni.

Ezért epochális Deák alkotása.

Desseffy Emil gróf a negyvenes években írt „Alföldi leveleit” Deák Ferencnek ajánlja, ő benne látja meg Kossuth Lajos túlzásainak ellensúlyozóját. A nagy- és mélytudású zalai képviselőben hamar felismeri a jövő vezető nagy szellemét, ki, amint Széchenyi panaszkodik, „nem engedi Kossuthot bántani”, de az országgyűlés munkálataiban, a modern büntetőjog megalapozásában nagy alkotómunkához kezd.

Negyedszázad múlva csakugyan ő tereli nemzetét egészen új utakra, „annyi balszerencse és oly sok vizzály után”.

Egyelőre a kiegyezés örömteljes izgalmat okozott az egész országban. Ujságcikkek méltatják, szájról-szájra jár ezer anekdota. Legendák veszik körül az alkotókat. Hogyan tanácskoztak Deák, Csengery és Kemény. Miért közölte a párizsi „Journal des Débats” Deák felirati javallatát hamarabb, mint a magyar lapok. A húsvéti cikk keletkezése, Salamon Ferenc hogyan írja ezt meg diktandóra, mialatt Andrássy Gyula hasztalan kopogtat Deák ajtaján. Kossuth levele. Andrássy és Sennyey beszélgetése. – Mi a programotok? – kérdi Sennyey. – Az, hogy menjetek – válaszolja Andrássy a konzervatívoknak.

Borítsunk fátyolt a múltra, ez az első politikai jelszó. Változzék meg az idők egész érzésvilága. Az apák harcoltak, fiaik kössenek békét. Az 1861. évi országgyűlés dacos és elszánt, az 1867. évi engedékeny és békés. A bécsi kormányzat is és a nemzet is fáradt. E lélektani momentum helyes felhasználásával nyílik meg a magyarság történelmének új útja.

A kiegyezés örömei között fel sem tűnik az, hogy az új magyar kormány a börtönben elmebajossá lett Lovassy Lászlónak 600 forint kegydíjat folyósít és Axentie Sevérenek 800 forintot.

A nemzeti katasztrófa, a terror korszaka, a nemesi középosztályt elszegényítette. Törökország, Amerika éppúgy, mint London, Párizs vagy Genf, a nemzet kimenekült művelt férfijaival telvék. Többen, mint ötszázan veszik fel a mohamedán hitet. Az orosz hadsereg az elfogott honvédeket csapatostól viszi el magával. A világháború hazatért foglyai egyhangúlag állítják, hogy Szibériában számos magyar honvédtúdra bukkantak. Az amerikai harcokban az áthajózott volt honvédtisztek közül hét tábornok és 37 törzstiszt harcol.

Ez a nemzeti intelligencia nagy vérvesztesége.

„Ügyünket csak egy veszély fenyegeti – mondja Eötvös József 1861-ben –, ha magunktól lemondanánk!” Már 1867-ben a birodalom hata]mi állását védi. Nyáry Pál közbeszól: Micsoda birodalom? – Az – válaszolja Eötvös –, hogy a „közös birodalom” a védelemre szükséges eszközöktől ne fosztassék meg.

Az örök probléma, úgy látszott, megoldódott. A birodalom, a nagyhatalmi állás érintetlen, amellet a nemzeti szuverenitás sem szenvedett súlyosabb csorbát.

Ez a kiegyezés első éveinek országos hangulata. Mondhatni, ez a politikai divat. A Deák-kultusz.

A nemzet nem először kötött békét harcos évei után a dinasztiaival. Nagy politikai és gazdasági megrendülések terelték mindig a nem-

zet vezetőit a kiegyenlítés útjára. A nemzet sokszor volt kénytelen megalkudni.

Ezért oly hasonló az egymást követő generációk szelleme. Történelme elől nem menekülhet a nemzet.

Itt ütközik meg a nyugat a kelettel, a Bourbonok a Habsburgokkal, a katolicizmus a protestantizmussal. Itt újulnak ki a nemzet „ősi lelkéből” fakadó harcok a függetlenségért.

A magyar imperializmus Mohácsnál elbukott, egy hatalmas, átfogó erő, a habsburgi imperializmus lépett helyébe. Az európai nemzetközi politika a habsburgit segíti.

A dunai nagyhatalmat Európa érdeke kívánja és tartja fenn.

Rákóczy korában Stepney, Anna királynő diplomatája ugyanazt a tanácsot adja, mint XIV. Lajos. Békét kell kötni a dinasztiaiával és bele kell illeszkedni a nagyhatalomba. „Csak a birodalom keretében érvényesülhetnek a nemzeti törekvések” – hangsúlyozza Palmerston. 1848-ban és 1849-ben az angol kékkönyv állapítja meg, hogy „Magyarország belső, organikus egyesülése az egész monarchiát, Közép-Európa súlyegyenét biztosítja”.

Kossuth Angliában bizakodik az orosz intervencióval szemben, ez alatt Metternichtől türelmetlenül kérdi Palmerston, „mikor lesz vége a magyar afférnak”? Az emigrációt félrevezetik, kihasználják Párizsban, Londonban, sőt Turinban is.

III. Napoleon tartózkodó magatartása, az olasz-osztrák békekötés lehervasztották a reménykedőket.

Teleky Sándor gróf leírja naplójában beszélgetését Napóleonnal, Türr Istvánnal együtt voltak küldetésben az olasz harctéren és Napoleon, aki ott időzött, magához rendelte őket. Hosszasan beszélgetett a légiók szervezéséről, a Lehel- és Bocskai-huszárokról, Kossuthról, Magyarországról és sejtetni engedte, hogy Napoleon Jerome herceg az adriai partokon ki akar szállani és tudakozódott, „miként lehetne hazánkból ezen könnyíteni.” Fáradságot vett magának szemünkbe port hinteni!”

Az ország kezdett kiábrándulni. Tudatára ébredt, hogy csak önmagában bízhatik. Az európai politika követeli a megegyezést.

Igaz, hogy „békét” kellett volna kötni 1848 vagy 1849-ben is. De mégis elhibázott taktika volt a „békepárt” és Görgey összeesküvése.

A dinasztia nem akar békét kötni a fellázadt magyarokkal. Windischgraetz „unbedingte Unterwerfung” kijelentése állampolitikai tétel. Minél nagyobbak a honvédek sikerei, annál valószínűtlenebb a béke.

Károlyi Sándor generális meghódol és leteszi a fegyvert. Pálffy János békét köt Szatmáron.

A dinasztia itt sem fogadja el a békét jogforrásul, csak a fegyverletételt. Hiába sűrgeti Pálffy János a béke törvénybeiktatását. Az 1715. évi törvény csak mellékesen említi a „megegyezést”, a „compositionem Szatmariensem” nem béke.

De Pálffy János művében éppúgy, mint Deákéban, az volt a legnagyobb politikai bölcsesség, hogy a mindenkori erőviszonyok figyelembevételével a kellő időpontot eltalálták. Be tudták illeszteni hazájukat a birodalom szerkezetébe.

A nemzet átvette sorsának intézését.

Deák Ferenc a középosztály számára szerezte meg a hatalmat. A bécsi centralistáktól és konzervatívoktól vette át. A középosztály együtt vértett a volt jobbágyokkal 1848 és 1849-ben, szenvedett börtönt és száműzetést. A kiegyezés és kora történelmi állomás.

Átmenet egy befejezett forradalmi kor és egy mindig lesben álló autokrácia között. De ez az átmenet, mely a huszadik század elejéig tartott, a modern és parlamentáris államélet kialakulása. A miniszteri felelősség, választási rendszerek, a budgetjog, törvénykezés és közigazgatás tisztult elvei, adórendszer, a hatalmak szétválasztásának nagy tételei ez alatt forrnak ki. Nincs korszak e században, mely jelentőségével felérné. Ha hibáit hangsúlyozza a kor elemzője, ezek előrebocsátása nélkül nem lehet igazságos.

A kiegyezés már megkötése pillanatától fogva nem számíthatott végleges, csak ideiglenes elismertetésre. Ennek egy elementáris erő állotta útját. A nemzetiségi elv – vagy mondjuk, mi magyarok – a nemzeti elv.

A nemzeti önállóság érzése megerősödött. De ez érzéssel párhuzamosan erősödött, emelkedett ki a diplomácia, az egységes hadsereg csillogásából a császári hatalom Bécsben.

A magyar államiság másodrendűsége hamar nyilvánvalóvá lesz a „Gesamtmonarchie”-ben.

A delegáció lényegében birodalmi tanács. A hadsereg kérdésében még 1790/91-ben a francia forradalmi filozófia hatása alatt „nemzeti katonaságot” követel. Deák Ferenc ezt nem kéri. Ez „megtámadhatatlan uralkodói jog marad”.

Ferenc József a magyar nép teljes szuverenitását soha el nem ismerte. Nem azért, mert ez forradalmi tétel volt, de mert ennek elismerésével a birodalom egységét robbantotta volna fel.

A „népparlament” elvét elfogadta, de uralkodói jogai korlátai között.

Imperátor elődei hagyományait őrizte, kik ott nyugosznak a kapucinusok kriptáiban.

A gőgös, a kegyetlen, a nagylelkű, a felvilágosult, a jószívű, mind

kivétel nélkül őrzői voltak a dinasztikus törvénynek, mely egyedül volt képes Közép-Európa eme nagy birodalomegységét megóvni.

E birodalom csak így volt képes átélni a nagy európai vallási, pénzügyi, dinasztikus, örökösödési válságokat. Csak így sikerült Metternichnek azt megtartani a nyugat forradalmi áradata ellenében. Ezért volt és lehetett Deák alkotása csak formai kifejezője a, nemzet szuverenitásának.

Az igazi szuverenitás ott trónol elérhetetlen magasságban egy százados princípiumban és egy nagy uralkodó egyéniségében és uralkodói művészetében.

Ezt a tényt a nemzetközi politika felismerte és a császár halálához fűzte a monarchia felbomlását.

Az udvar Bécsben székelt. A budapesti időzés, leszámítva a ki-egyezés „mézesheteit”, csak „séjour” volt. Az udvar fényűző csillogásából alig egy sugár jutott a magyaroknak.

Lehetnek eltérők a vélemények az udvari élet politikai és társadalmi hatásáról, de az kétségtelen, hogy a művészetnek, iparnak sok esztétikai értéket nyújt. A királyi pár tiszta élete, az udvari élet értékes és társadalmat összetartó ereje a nemzetet erősítette volna, kielégítette volna a nemzet hiúságát.

Ez a királyi hatalom az újkori Európában is példátlanul nagy és korlátlan.

A népképviselő szuverenitása csak ő általa érvényesülhet, napvilágot, fényt csak ő tőle kaphat.

A kremsieri alkotmányozó gyűlést 18 éves korában a császár abban a pillanatban kergette szét gránátosaival, mikor megszavazta az alkotmányos tételt, hogy „minden jog a néptől ered”. Így oszlatta fel 1861-ben a magyar országgyűlést is és 1905-ben a dunaparti parlamentet magyar honvédekkel.

Az újkori alkotmányosság Ausztriában éppúgy, mint tényleg Magyarországon is császári adomány volt. Ha a nagy birodalom egységét vagy a dinasztia jogait veszélyezteti, bármikor visszavonható. Ez a császár felfogása. És ennek háromszor is érvényt szerzett.

A rendi alkotmány alaptételét, hogy a diéta csak a királyi proposíciók alapján tanácskozhatott, alkalmazta a parlamenti életben. A törvényjavaslatok „előzetes szentesítésének” jogát szigorúan megtartotta. Az újkori demokráciákban, Svájcban vagy az amerikai államokban a népszavazás is alkotmánybiztosíték. Madarász József 1867-ben indítványozta ezt. Megmosolyogják.

A népszuverenitás gondolata ott kavargott az egymással torzsalakodó fajok, törzsek, államok, eltérő hagyományok tömkelegében, de felszínre jutni nem tudott. A népképviselő kormányzati eszköz volt az

uralkodó kezében. A házelnök helyét az udvari ünnepélyeken hátul jelölte ki az udvari ceremónia. Szilágyi Dezső kényszerítette ki a dignitás elismerését.

A Palais Bourbonban az elnök nagy katonai dísszel foglalja el helyét. Dobpergés, katonák tisztelgő sorfala között halad széke felé a népszuverenitás legfőbb képviselője. Nagy jelenet a Hause of commonsban is, mikor a speaker „elfoglalja székét” és a népképviselő felüyeletét megkezdi.

Mennyire eltörpült nálunk ez elnöki hatalom a császári hatalom mellett.

A hatvanhetes megegyezés a király személyes alkotása. Csak ez alapon helyezkedhetett el kormányzópart 40 év alatt. A házfeloszlatás jogát korlátozta Deák, a költségvetés megszavazásának jogával.

De a legelső összeütközésnél kitűnt, hogy ez sem alkotmányvédelem.

Ez megalázta a népképviselőt. így tehát az „engedélyezett alkotmány” bármikor visszavonható.

Deák csak néhány évvel élte túl a kiegyezést. Halála után emléke elhalványult. A Deák-kultusz már nem bírt ideális tartalommal. Egyetemi katedrákon, tudományos irodalomban még magyarázzák a jogtudósok a perszonál- és reálunió elméletét, de ez gyökértelen katedratudomány. Illúziókat táplál s így összeütközések forrása.

Hibás szerkezetű lesz Magyarország a birodalmi óraműben, mely zavarja annak működését.

Deák – kortársak feljegyzései szerint – csalódott művében. „Hőse volt egy kornak, mely békétlen, éhes és hitetlen” – írja egy publicista, mikor meghal. „Egy tanítványa sem volt, ki örökölhette volna lelkét, terveit, főképen tekintélyét.”

Andrássy külügyminiszter lesz. A régi nemesi élet jóakarátú, de kistehetségű férfiai jönnek utána.

Már Andrássy Gyula helyzete is nehéz. Az államélet szervezése nagy kapkodás és rögtönzés jelei között megy végbe. A vármegyékben új ellenzéki szellem támad. A kormány megijed. Eötvös József egy Fáíkhhoz írott bizalmas levelében bejelenti azt, hogy a honvédegyeletet meg fogja rendszabályozni.

Pedig az első évek jó termést hoztak. A természet is kárpótolni akarta az államot. Hitel, vállalkozó élet, pénzbőség neveli a bizalmat. Kiepül a bírói függetlenség. A kardos, mentés szónokló táblabírák, főpapok, táblai bárók és ítélmesterek helyét modern jogászok foglalják el.

De az államélet roppant sok pénzbe kerül. Az állam deficittel küzd. A kiegyezés bukását jósolják Ausztriában.

A Deák-kultusz még egyszer fellángol.

Tisza Kálmán 1875-ben átvonul védői sorába.

Tisza magával vitte az 1861-ben opponáló nemesi társadalom színejavát. Vele szemben egy konzervatív ellenzék, Sennyei Pál vezeteése alatt és egy liberális színezetű Simonyi Ernő vezetése alatt veszi fel a harcot, az elfogadott közjogi alapon.

Deák művét többféleképen értelmezik, de a Deák-kultusz hanyatlását nem tudják megakadályozni.

A Deák-kultusz ideális tartalma ellenére üldözni kezdték az „irreális álmódzókat”, a közjogi ellenzék, mely nem számol a „lehetőségekkel” és folyton a forradalom szellemét idézi fel.

Ezzel a kormányzópartok önmagukat állították szembe a nemzet ideális vágykitűzésével.

Még 1867-ben az emigrációból hazatérő Csernátoni Lajos „gyermeteg téveszméknek” ítéli Jókai Mórnak Kossuthot támadó cikkeit, mert „így nem fog a nemzet honvédséghez jutni”, már 1875 után a kiegyezést védő cikkeit írja ő is.

A nagy mesemondó Jókai Mór, az 1849. évi „békepartí”, a honvéddicsőség hirdetője, a nemzet vigasztalója az elnyomatás évei alatt, a kiegyezés után egyenesen a túlzó lojalitás vizein evez. Még az 1861. évi országgyűlésen kijelenti, hogy ha „Hunyadi Mátyásokat vagy Nagy Lajosokat nem lát a trónon, a többi egyformán jó és ő nem kesereg Ferenc József idejében V. Ferdinánd után”. Most a „közös hazát” dicséri és az „Új földesúr” regényében érthetetlen okokból Haynaut személyesíti meg. A véletlen akarja, hogy nehéz helyzetbe jusson. Gróf Keglevich István intendáns később egyik dramatizált regényét, „A kőszívű ember fiait” letiltja, mert az „az osztrák-magyar viszályt” idézi fel.

Podmaniczky Frigyes báró, Kossuth Lajos 1847-beli kortese, „rebelis ultra” összeesküvő 1863-ban, a szabadelvűpart elnöke. Ő Liszt Ferenc királyhymuszát tiltja le, mint intendáns, mert az a kurucdalokra emlékeztet és bántaná az uralkodó érzékenységét.

A politikai dilemmák, lelki meghasonlások sorában nem utolsó a Klapka György temetése.

A kormány nem meri Klapkát a nemzet halottjának nyilvánítani. A főváros temeteti el. Ezt a tetszetős formulát 1894-ben Kossuth Lajos temetésénél is alkalmazzák, mert Kossuth „a főváros fejlődésében elévülhetlen érdemeket szerzett.” Legalább így mondja ezt Gerlóczy polgármester közgyűlési beszédében.

A király érzékenysége erős és a tanácsadók nem őszinték, mert e dilemmák mindegyre felmerülnek és kormányválsághoz vezetnek. Az opportunitás legjellemzőbb példája az, mikor az Ugron-féle székely-puccs iratait átírva közlik a királlyal, nehogy bántó részek

legyenek benne. Így rendelte el ezt Csemegi Károly államtitkár, Mikszáth elbeszélése szerint.

Ezt a kort a megalkuvás és a hitnek hiánya jellemzi. Gyakran idézik fel Deák szellemét. De Deák szellemalakja már régen elszakadt a kiegyezés „gyakorlati politikusaitól”.

„A gernictelenség szelleme ez” – mondja akadémiai székfoglalójában 1900-ban Andrassy Gyula, midőn párhuzamot von az angol alkotmányküzdelmek és a magyar jogfejlődés között. „Erős, hajthatatlan hátgerinc kell, anélkül rombadől a ránk hagyott nagy alkotás.” A jövőbe látó sejtelem-e az, hogy ugyanazon ülésen Beöthy Zsolt tart előadást Mohácsról. Nem, mert amint a tudósító írja, a nagy tudós mellén ott ragyog a király által most adományozott kitüntetés. Bizonyára senki sem gondol egy új Mohácsra e gyülekezetben.

A kiegyezés legelső társadalmi hatása az volt, hogy a középosztály, mely a hatalmat átvette, elbürokratizálódott. A demokrácia felé vezető út itt eltorlaszolódott. A forradalmak vagy nagy társadalmi és politikai evolúciók nyomában mindig az „államférfitermelés” korszaka jön. A megzavart egyensúly bátorsággal tölti el a mozgalmak szóharcosait és könnyen foglalják el a jelentékeny állásokat. „Megrohanták a hivatalokat” – panaszolja a kor croquis írója.

Az angol parlamenti rendszer alkotó jelenségének tartják vagy tartották a múltban, hogy bármennyire reformálták is a választói jogot, a vezérszerep mindig ugyanazon társadalmi osztály kezében maradt. Gladstone vagy Lord Salisbury, vagy éppen a radikális Lord Rosebery, vagy Lloyd George ugyanarra a társadalmi osztályra támaszkodott. Persze a helyzet más lett a háború után.

A magyar nemesi középosztály hivatalvállalása a független elemek sorait ritkította meg. A modern államélet jelenségeivel hamar megismerkedett az ország. A pénz, a bankvilág, nagy iparvállalatok zajtalan, de hatalmas befolyása ez, melynek a sajtó a tömegekre ható reflexe. A kisbirtokososztály, a mezőgazdasági népelem naiv hittel csüng Kossuth eszméin, de a politikai életből ki van zárva. A demokrácia egyelőre csak a földbirtok és a tőke ellen intézett támadásokban keresi a kielégülést.

Egy erős, a hatalom kezelésében gyakorlott, megdönthetetlennek látszó párt vezeti az országot. Vezére a kor nagy államférfia, Tisza Kálmán. Kormányzási methodusai páratlanul ügyesek és emberismeretre építők. Kortársai, párthívei bálványozzák.

Halkan, de folyékonyan beszél. Nem használ „hatásos fordulokat”. Elméje félelmetes, rögtön, megsemmisítő érveléssel válaszol mindenkinek, finom gúnyal teszi gyakran ellenfeleit nevetségessé.

Kabinetje nem nagytehetségű, de hozzá hű férfiaktól áll. A „rög-

tönzött pénzügyminiszter” Szapáry Gyula, Trefort, Pauler, Kemény Gábor. Szilágyi Dezsőt csak bukása előestéjén „vérátömlesztés” céljából vette kabinetjébe.

A szabadelvűpárt az ország tűzhelye. Ha valaki érvényesülni akar, csak a pártban helyezkedhetik el. Itt írja cikkeit Falk Miksa, innen indul útjára Láng Lajos, Hegedűs Sándor, az „ezer vezércikk” írója.

A megyei birtokos-nemesség adja a párt zömét; a Domahidyak, Dokusok, Csávossyak, Bessenyeyek, Bezerédyek. Itt vannak a nagyipar, a tőke, a vállalkozás képviselői, Weisz Berthold, Wolfner Tivadar, Lévy Lajos, Neumann Ármin, Chorin Ferenc és a nagytekintélyű pénzügyi tanácsadó, Wahrmann Mór.

A „dzsenti gondolkodás ostroma” Beksics Gusztáv, a párt „vívópengéje” Gajáry Ödön. Majd egy-egy korszakot mutató név, vagy jövővé vezető államférfi, mint Berzeviczy Albert, Wlassics Gyula, Darányi Ignác, Lukács Béla, Lukács László, Csáky Albin gróf. A múlt politikai és társadalmi életének nagy emlékeztetői.

Egyelőre itt van még Horváth Gyula, ki „elfelejtette, hogy bátyja 1854-ben Marosvásárhelyen vértanúhalált halt”.

Az arisztokrácia megoszlik. A szabadelvűpárt tagjai között foglalnak helyet Andrássy Gyula, Tivadar és Géza, az erdélyi arisztokrácia csaknem kivétel nélkül, a Telekiek, Bethlenek, Bánffyok.

A „fontolva haladók” utódai, bár a közjogi alapot elfogadják, de éles bírálói a kormányzati politikának.

Az arisztokrácia egészen nemzetivé válik. Az „aulikus” mágnások helyét egy királyhú, de az alkotmányt védő nemzeti főnemesség foglalja, el. Bécs nem germanizál többé. Budapest a magyar szellem fokusa vonzza őket. Íme, a kancellár fia, Apponyi Albert a hirdetője a magyar faji önállóságnak, Dessewffy Emil, a konzervatív vezér fia, Dessewffy Aurél gróf, Széchenyi István szellemének megértője, a magyar gazdasági megerősödésen át látja biztosítva a magyar állam létét.

A kancellár és tragikus véget ért országbíró fia, Majláth József gróf szociális tevékenysége országosan ismertté teszi nevét, Zselénszky Róbert gróf a „fedezetlen határidős búzaeladás” ellen harcol. A Károlyiak közül Károlyi István és Sándor grófok, Apponyi Albert politikájának követői, míg Károlyi Gábor gróf Kossuth Lajos híve.

Valójában tehát itt zajlik le az ország egész politikai élete. Itt viharzik le az ellentétes gazdasági és társadalmi gondolatok nagy harca. Ez a pártkör az igazi parlament. Itt dől el az ország sorsa. Innét indul ki a jogegyenlőség terén tett minden lépés, ez a párt kell, hogy megküzdjön, bár késedelmeskedve, a társadalmi rendet is fenyegető antiszemita mozgalmakkal, de ez kell, hogy kivédje a bécsi

„katonai párt” folytonos támadásait a nemzet ellen. Tisza Kálmán tízévi miniszterelnökségét jubilálja már, mikor Jánszky ezredes megkoszorúzza a Hentzi-szobrot. Hajszálon múlik a bukása. A hadtestparancsnok lemond, Jánszky előlép, de végül is egy királyi kézirat lecsillapítja a nemzetet. De ez csak rövid ideig tart. A seb mindegyre kiújul.

Tisza Kálmánt és pártját várja már a véderő-reform. Az 1867-ben oly nehezen, oly nagy lemondás árán nyugvópontra juttatott kérdések, a nemzetállam katonai követeléseinek bonyodalmas és megoldhatatlan sorozata. Deák nagy presztízse hiányzik. Kultusza ellanyhult.

Itt kapja meg Tisza Kálmán és talán a pártja is azt a nehéz sebet, amelyből nem tud többé kilábolni.

Nyugodtan, hallgatagon távozik a nagy „közlegény”. Halála előtt, mely 1902-ben következik be, Falk Miksának, hűséges barátjának levelet ír, melyben azt írja, hogy „kár igyekezni, hogy a 71 esztendő ember olyan egészséges legyen, mint a 30-40 éves”.

A beteg aggastyán szimbóluma a gyengülő kiegyezésnek is. Elvénült Deák műve is, csak mesterségesen tartható még fenn. Erőszak, választások eredményének meghíúsítása a szokott fegyverek a párturalom kezében.

Grafikai térképek mutatják már e korban, hogy a német szövetségben elhelyezkedett közjogi alap védelmezői valójában nem a magyar népre, hanem a nemzetiségekre támaszkodnak.

Vessünk egy pillantást a főispáni hivatalra választások alatt. Egész haditerv, kémrendszer, csel vetések, „hivatalos nyomás”, csendőrség, vasúti áthelyezések, az egész államhatalom teljes erőben való felvonulása már előre is biztosítja a sikert a kormánytámogató jelölt érdekében.

Leghevesebb a harc a színmagyar vidékeken. A Tisza-Duna köze vagy a Székelyföld sokszor bevehetetlen várak.

A nép sohasem mondott le függetlenségi vágyairól. A választási hadjáratok, pénz, csendőrszurony nem tudja e tömegeket elhódítani, melyek még mindig csak a nagy társadalmi reformert, a jobbágy felszabadító Kossuth Lajost emlegetik. A Deák-kultuszt soha meg nem értette a nép, mert csak a megalkuvás politikájának hatalmi eszközeit látja benne.

„A valóságos liberális ideák ritkák – írja Deák sógorához 1833-ban. – Másnak tulajdonát csorbítani sokan szeretnék, de jussokat adni vagy ott engedni, ahol igazságos, arról nem akarnak hallani...” Az 1832/1836. évi eredménytelen országgyűlés idején van ez, mikor a jobbágyfelszabadítás gondolata megbukott.

Ezt a jellemzést most is megadhatná Deák szellemi alakja.

A kor utilitárius.

De a szellemi irányzatok „váltakozó hullámvászában” talán ezen van a sor.

A szabadelvű párt számára a történelem azt a szerepet jelölte ki, hogy a vagyonában, életerejében megrokkant társadalmat reorganizálja. Ennek a feladatának megfelelt. A nemzeti vagyonosodás, haladás, műveltség csak egy ily hosszú és békének szentelt korszak eredménye lehetett.

Ez a korszak az erőgyűjtés, a materiális javak halmozásának korszaka volt és maradt. E korszak politikusainak tevékenysége jelentékeny volt. „Nem annyira képességeik voltak kisebbek, mint inkább feladataik nagyobbak.” Ezért burkolóztak, mint vezető ideába, a szabadelvűségbe, anélkül, hogy valójában szabadelvűek lettek volna.

A kiegyezést konzervatív kormányzat előzte meg. Három konzervatív kormány vezette megérlelésre a kiegyezést. Vay Miklós, Forgách és Majláth kormánya. Az Andrássy-párt a konzervatívoktól magát el akarta ugyan különíteni, de a két irányzat közötti ellentét elmosódott maradt egy ideig. Minél jobban kivetkőzött a kor a „romantikus” álmodozásból és haladt a reális „materializmus felé”, annál jobban eltávolodott a konzervatívoktól.

Eötvös József báró, a „méla szabadelvű”, Horváth Boldizsár, az „elv szabadelvű” és Gorove István, a „korklátolt szabadelvű” régen átadták helyüket a vagyonszerzőknek, a haladást hirdetőkné, a „közgazdaságilag tevékenyeknek”. A visszanyert önrendelkezés sötét háttere volt a könnyű meggazdagodás felé való törekvés.

Ez az irány megnyilatkozik már a Deák-pártban, majd fokozatosan erősödvé, a szabadelvű párt harmincéves uralma alatt.

Deák Ferenc „türelmes szabadelvűségét” átveszi a „támadó szabadelvűség”. A „manchester-libarilizmus” ül diadalt.

A „regényesek” helyét kezdik elfoglalni a praktikusok. Az „átlagos erkölcs” férfiai, kiket Brieux fest meg oly művészien a „L'Engrenage” című színművében. „Egy becsületes ember, ki politikus lesz, hogy azután újra becsületes legyen.”

A termelőmunka, a vagyonosodás a kor jelszava. Üldözi a maradiságot, a patriarchális emlékeket, de legfőképpen a negyvennyolcas „elvfennartókat”. Megmosolyogja a függetlenségi eszmék naiv hirdetőit. Csiki Sándor, Csanády, Orbán Balázs, sőt a tisztalelkű Irányi Dániel is már csak élclapfigura.

A fáradtság vagy a haladnivágyás reakciója-e ez?

Az önfeláldozás, türelmes szenvedés korszaka lejárt. A szentimentálisok zavarják a termelő munkát. „Manchester a szent város, a pénz a fétis.”

A kamatszabadság úgy jelentkezik, mint a szabadelvűség következménye.

A közömbösség és nemtörődés sokszor fontos tényező a nemzet életében.

A közjogi kiegyezés megdönthetlensége nyilvánvalóvá vált. Az csak nagy, talán katasztrofális mozgalmak árán ingatható meg. Ez azt eredményezte, hogy „a támadók ereje az elkeseredéssel fokozódott, a védelem a, meggyőzés morális hitét elhagyta”. A védelem tábora előbb a közönyösek, majd az oportunisták gyűlhelyévé alakult. A kiegyezés védelmének alárendeltek minden intézményt, célt, nemzeti nagy értékeket.

A véderővita és Kossuth honosításának kérdése nagy teherpróbát rótt a kormányzó pártra. Vezérét kívánta áldozatul.

Rövid ideig úgy látszott, hogy a párt egy korszakon át munkaprogramm nélkül hirdetett szabadelvűségének valóban nemes tartalmat tud adni. Az egyházpolitikai reformok az ország belső nagy kérdéseire terelték a politikusok figyelmét. Wekerle Sándor és Szilágyi Dezső vitték diadalra a szabadelvű vívmányokat, de azok alkalmazása már utódjukra, Bánffy Dezsőre maradt.

A politikai hatalomért való küzdelmek lekötötték az ország minden érdeklődését. Párbajok, botrányok, szónoki tornajátékok vonultak fel a sajtó hasábjain és lassan, szinte észrevétlenül, hanyatlásnak indultak az elmúlt korok nagy ideái.

A tőke és a munka, a nemzetiségi elv, a választói jog és a többi demokratikus probléma nagy kérdőjelei vártak feleletet és az ország közvéleményét – a ma szemével nézve kicsinyes – egészen nevetséges jelenségek foglalkoztatták.

Horánszky Nándor megsérti a miniszterelnököt, Bánffy Dezsőt. Ez viszontsértéssel válaszol. Horánszky provokálja Bánffyt, de csak „fegyveres kiállást” akar. Az ország első gavallérjai a segédek, Szemere Miklós, Károlyi István gróf, Fejérváry Géza báró és Gajári Ödön. Heteken át izgatottan csak azt figyeli a magyar sajtó és a közvélemény, melyik fél és melyik segéd milyen kombinációban verekedik meg.

Az ország beligazgatása reformra szorul. Ez „belügy”, a birodalmi politikát keveset érdekli. Ez a reform késik és a vezetésre, irányításra váró alsó néprétegek el vannak hanyagolva.

A képviseleti kormányrendszer megteremtette a Széchenyi és hívei által oly sokat hangoztatott központi főhatalmat. A vármegyék politikai és legislatív tevékenysége jelentéktelen. Metternich, ki nem akart „52 republicát”, de a diétára célozva, egyet sem, meglepődött volna azon, hogyan alakult át a vármegyék alkotmányvédő energiája a parlamentben sérelmi politikává, mely viszont koronkint parlamenti anar-

chiát idézett fel. A régi „föderatív szuverenitás” sokat támadott székhelye ez a vármegyrendszer, de elsősorban végrehajtószerve a párturalomnak. A bürokratizált közigazgatás eltávolodik a nép lelkétől és idegenül áll szemben az újkori demokrácia hullámaival.

Ha nem is mindenben igazságos Vázsonyi Vilmos támadása „a mandátumpolitikusok” ellen, kik, mint a régi banderális hadiszervezetben, most klikkfőnökeik útján szállanak csatába és a közigazgatást „helyi zsarnokságok várává teszik”, kritikája találó és ezért fájó sebeket üt, de nem gyógyít.

Az idő sürget.

A találmányok, a tőkegazdálkodás óriási expanzivitása az ipari termelést az újkor egyik döntő tényezőjévé tették. Egy új társadalmi osztály keletkezik, a gyári munkásosztály. Ez csakhamar hatalmas nemzetközi szervezetbe tömörül. A nemzetközi szociáldemokrácia szolidaritása ez.

A magyar agrár-termelő rétegek, sőt a kormányok is sokáig félre ismerik a nemzeti élet eme jelenségeit. A tudomány is elkésztetten foglalkozik a gazdasági élet ezen evolúciójával. Mint rendőri ügyet kezelik.

Lassan szörnyű szakadék támad a társadalomban, melynek két partján állók nem értik meg egymás hangját.

Deák Ferenc a kiegyezés mézesheteiben egy Trumber Ferenc nevű molnármesternek szeretetteljesen ír azokról, „kik véres verejtékkel szerzik kenyerüket”. Bizonyos patriarchális gondoskodás mindig foglalkoztatta a kiváltságolt osztályokat. De itt már a jogos érdek állítja szembe a munkást a munkaadóval. A munka szabadsága a munkás, a gyengébb fél szervezkedését követeli meg. A tőke és munka harca ez, amely európai, sőt világjelenség. Ezek oly nyilvánulásai a termelésnek és a politikának, amelyekkel számolni kell.

A századeleji nagy agrárküzdelmek célkitűzését a kiváltságolt osztályok segítették előre. A jobbágyfelszabadítást a nemesség mondta ki.

Feledésbe mentek volna a történelemnek nagy igazságai? Bizonyára nem. És mégis mily gyanakvás, mennyi félreértés hátráltatja a munkáskérdés lényegének felismerését.

Nagyarányú kivándorlás gyöngíti főképen a magyarságot. Csak az olasz kivándorlás előzi meg számban. Infériors ipari helyzetünk, melyre a vámközösség kényszerít, nem képes elhelyezkedést adni a szaporodó százezreknek. Az Alföld, a Dunántúl vagy Erdély népe egyaránt érzi a birtokmegosztás és iparpolitika nagy hibáit.

Hódmezővásárhelyen 1894-ben megostromolja a földnélküliek egy nagy tömege a városházát. Vér foly. Kolozsváron ugyanakkor a lázító román agitátorok memorandumpörét tárgyalják. Nagy oláh tömegek özönlik el a megrémült várost.

A végzet megint fellebbenti a, jövőt takaró fátylat. Megmutatja az 1919. év szörnyű képét. Társadalmi forradalom. Nemzetiségi támadások. De e korszak nem ismeri fel a nemzet sorsát irányító nagy problémákat.

Hosszú, békés, nyugodtan élő „biedermeier”-kor ez. Ha végig akarjuk kísérni hangulatát, jelenségeit, szenteljünk egy sétát kép-tárainknak megtekintésére.

Vizsgáljuk mindenekeelőtt a kiegyezést és korát azon képek, szobrok szellemalakjain át, melyek e kor eszmevilágának termékei.

Kezdjük Madarász Viktor festővel. Az ötvenes éveket Párizsban éli át. Itt festi meg, az idegenben „Hunyadi László siratói”-t, Zrínyit és Frangepánt, a vértanukat, Zrínyi Ilonát a vizsgálóbíró előtt. Majd megfesti Teleki Blanka grófnő és Leövey Klára kufsteini fogságát. A vérző és szenvedő haza szimbólumai. Deák békét teremt. Madarász hazajön 1865-ben. Ott kint dicsőség és pályadíj a jutalma. Itthon elleneséges érzés fogadja. Mit akar ma, a béke örömnépén – vértanúival. Még műtermet sem kap.

A honvédcsaták, a tábornokok, Kossuth, Petőfi, Bem képei helyébe új ábrázolatok jönnek. A kor új életét, ízlését, légkörét, politikai és társadalmi jelenségeit állítják elénk.

Az első magyar biztosító társaság alapítása. Középen – irányadó politikusok és pénzemberek között – Deák Ferenc. Egy festő átadja a történelemnek Tisza Kálmánt, Jókai Mórt és még egy-két politikust, mint „tarokpartit”. A szép királynét örökíti meg a festő Deák Ferenc ravatalánál. A milleniumi év dicsőségét a nagy Benczúr-kép selymei és bársonyainak ragyogása teszi emlékezetessé, előtérben a nemzet nagy szónoka, Szilágyi Dezsővel, a szelíd királynővel és a kibékült királlyal. Kisvárosi életképek, hadgyakorlatok, politizáló jegyző és plébános jönnek sorra. Ártatlan falusi örömök, a békés munka dicsérete.

Csak későn, a század végén jelennek meg a portrék között a sötétarcú bányászok. A füstölgő gyárkémények. A földmunkások verejtékező, görnyedő csoportjai. Majd a sztrájk... egy megrázó kép is oda kerül, melynek „Panem” a felirata.

A kor átalakult. Deák kiegyezése ismeretlen erővel áll szemben. Nem bír velük megküzdeni.

A magyar parlamentben örök emlékezet gyanánt üresen őrzik a Deák helyét. De az ür betöltetlen maradt a lelkekben is.

A Deák-kultusz elhódítja 1875-ben Tisza Kálmánt, de már 1890-ben félretolják azt, 1905-ben megszűnik politikai erő lenni és nem tudják feltámasztani

1910-ben sem. Már csak – emlékbeszédekben él.

A KOSSUTH-KULTUSZ.

KOSSUTH ÉS A KURUC HAGYOMÁNYOK. AZ „ELLENTÁLLÁS SZELLEME*„ ERDÉLY JELENTŐSÉGE. AZ ELLENZÉKI SZELLEM. A MÉRSÉKELTEK ÉS A „BÉKEPÁRTI** FORRADALMÁROK. A FÜGGETLENSÉGI PÁRT DOGMÁI. GHICZY ÉS MADARÁSZ VITÁJA. A KÖZJOGI ELLENZÉK ÉS TÁMADÓ EREJE. A KOSSUTH-KULTUSZ ÚJ ERŐRE KAP. A MAGYARSÁG ÁBRÁNDJA. A KOSSUTH-KULTUSZ ERKÖLCSI HATALMA. RÉGI ÉS ÚJ EMBEREK. A VÉDERŐ-JAVASLAT EPOCHÁLIS JELENTŐSÉGE. „NINCS NEMZETI HADSEREG.” APPONYI ALBERT GRÓF ÉS A NEMZETI KÖVETELÉSEK. PÁRTJA. A FEJLŐDÉS TEÓRIÁI. MI AZ IGAZSÁG ? A NEGYVENNYOLCAS IDŐK NÉGY NAGY AGGASTYÁNJA. MADARÁSZ KÁRHOZTATJA A KOSSUTH-KULTUSZT.

A SZÍVHEZ szól, pedig az észhez kellene szólani – vádolja a „Kelet Népé”-ben Kossuthot Széchenyi István. És csakugyan a szónoklat varázslatos szárnyalásán át lendül fel Kossuth pályája képzelhetlen magasságba, hogy nemzetével együtt alábukjon. Megjárja a szenvedések, a csalódások iskoláját és neve, emlékezete mélyebbre és mélyebbre gyökerezik be a sok emberszívbe.

„Ezen minden idők történetében hallatlan gazságok és gonoszságok tekintetéből Kossuth Lajost törvényenkívülinek és földönfutónak nyilatkoztatom” – mondja herceg Windischgraetz Alfréd tábornagy proklamációja 1848 december 29-én.

Törvényenkívüli és földönfutó. De legyőzhetetlen. A történelmi Magyarország nagy eszméje Kossuth Lajos. A kuruc politika, Rákóczi emléke nyer benne folytatást.

A kuruc sereget legyőzte a császár, de nem a nemzet ellentálló szellemét. Erdélyt a birodalomhoz csatolta, a hódított területek kormányzatát a hódítás jogán szervezte meg, elpusztította a tárogatókat, de nem a kuruc hadjáratok hagyományait.

A hadrakelt nemesség, táborozó jobbágyok, a „szegénység” a reménykedések beleszövődtek egész nemzedékek gondolatvilágába.

A magyar függetlenség és a császári birodalom – két állampolitikai eszme kifejezői. Bethlen és Rákóczi a magyar szabadság kiküzdését teszi hadi céljává. Esterházy Pál nádor azt követeli, hogy „ismerje el a német császárt a Fekete-tengerig és az Adriáig minden tartomány”.

A kuruc-hadseregek a nemzet hadseregei. A császári hadsereg idegen zsoldos-sereg, sokszor a pogány töröknél kegyetlenebbül zsarolja a föld népét.

Erdélyben a törökuralom alatt nemzeti szellem-, nyelv- és államélet fejlődik ki, míg a megmaradott Magyarország megszállott tarto-

mány, okkupált provincia, hadi igazgatás alatt. A törökuralom elleni küzdelemben kihasználják kóbor, dologkerülő zsványok, Európa harcidicsőségre vágyó nemzetközi szerencselovagjai. Az ország folytonos hadszíntér.

Koronázási eskük védik az ország régi törvényeit, önállóságát és még Deák Ferenc is azt állapítja meg egy beszédében, hogy „csak egy országgyűlés nem kezdte üléseit sérelmek felsorolásával és ez a II. Lipót halálát követő volt. De II. Lipót csak két évig uralkodott!”

Ez az „ellentálló szellem” eredete.

A kurucok a nemzet imperializmusát képviselik, szemben a császáréval. Hogy Európa hatalmi rendjében a habsburgi imperializmus a török előnyomulás egyetlen védősánca, az nem változtat Erdély történelmi helyzetén és szerepén. Ütköző állam a, császár és a török birodalom között. A török több szabadságot ad, mint a császár. Itt megszervezhetnek a nemzeti szellem ösztönös erői... Bocskay és Bethlen történelmi elhivatása az, hogy ápolja e szellemet. Közép-Európa hatalmi csoportosulása más irányokat vett volna Erdély szabadságtörekvése nélkül? Ez valószínű, de a magyarság romjain épült volna ki az új rend.

„Erdély, mint magyar életforma”, a birodalom elnyelő hatalmával szemben a nemzet létének folytonosságát óvta meg, sőt, mint Bethlen Gáborról írja Grudely Antal cseh történétíró: „Mindkét hatalmas császárokat in aequi libro tartja vala.”

A török világhatalom visszavonulásával elsorvad a magyar önállóság. Zrínyi Miklós „siralmas panaszi” jelzik a magyarság aláhanyatlását.

Mégegyszer fegyvert fog az ellentálló magyarság, Rákóczi Ferenc vezetése alatt. Bár szerencséje elhagyja, a malplaqueti diadal után XIV. Lajos is megcsalja, nemes és rokonszenves alakja kiirtbatatlanná tette a kuruc-szellemet Magyarországon.

Egy szolgai kor „hazaárulónak nyilvánítja” később is, egyoldalú adatgyűjtés alapján, szerepét devalválják vagy próbálják devalválni célzatosan. Ez sohasem sikerülhet. Az önzetlenség, a nemzet igazságaiért folytatott becsületes harc fűződik nevéhez. Neve ijesztő rém Bécsben, ideál a magyar köznemesség és a jobbágyföld népe előtt. A későkorban is felbukkanó „ál-Rákóczik” jellemzik legjobban a tömegérzést. Elfogult történetírás ki nem szakíthatja őt a magyarság nagy hősei sorából.

Károlyi Sándor leteszi a fegyvert a majtényi mezőkön, de a kuruc-szellem tovább él és mindegyre feltör. Ez táplálja az 1790. évet, ez robban ki a XIX. század derekán a vármegyékben.

A francia forradalom az „ember felszabadítását” hirdeti. Az „em-

ber” hirdetett jogaiért halnak meg Martinovics és társai. De a francia forradalom utórezgései elpihennek. Már Kossuth célkitűzése a nemzet felszabadítása lesz. Ez pedig a kuruc-kor hagyománya.

Csak így magyarázható meg Kossuth fellépésének mindent elsöprő hatása. Ott élt, forrt, terjedt a kuruc-szellem a nemesi kúriákban és a jobbágykunyhókban egyaránt. Sokszor kisszerű és érthetetlen a megnyilatkozása. De mégis csak kuruc-émlék az.

„Elég volt a patriotizmushoz – írja Hajnik Pál – a szíjas nadrág, hosszú haj és pörge kalap.” Ez igaz. De ez jelképe, kifejezője egy külön érzés világnak, mely a nemesi kiváltságokat védelmezi Bécs beolvasztó szelleme ellen. Ezért nem képes Jókai Rab Rabija a császár hatalmára támaszkodva szembeszállani a vármegyével. Féltekenyen védelmezett előjogai a nemzet egyéniségét védik.

A független kormány, a honvéd hadsereg győzelmei, a véres katonai reakció, a legyőzhetetlen középosztály a maga rettenetes fegyverével, a „passzív rezisztenciával” a nemzeti erő láthatlan emlékjelei.

Megenyhülten, egyezségekre készen érkezik el 1867-ben a, nagy fordulathoz az ország. A császár is és a nemzet is felejtetni akarnak. De az „örök kuruc” szelleme él.

Deák Ferenc „megalkuvása” oppozíciót teremt. A koronázás elhalasztását kéri Böszörményi László és Madarász József tizennégy aláírással. Követelik az emigráció megkegyelmezését. „Miért nem bocsátatnak ki a kihallgatás nélkül börtönben szenvedettek?” Majd támadják a pragmatika sanctiót, a birodalmi kapcsolatot. Napirendre hozzák a lengyel-kérdést.

A kiegyezést nem ismerik el. „A nemzet jogait nem lehet eladni.”

„Az országgyűlés hivatása lehet közjogi törvények alkotása, de nem csinálhat történelmet” – kiáltja éles, csengő hangon Kufstein volt foglya, Madarász József.

Kemény Zsigmondra reáolvassák 1848-ban elmondott beszédét. „Néhány év múlva, reméljük, újra ez elvek mellett fog harcolni?” „Az meglehet” – feleli Kemény és a ház tapsol.

De a tagadás, az ellentállás mégis csak óvatosan indul meg. Bár történelmi érzések állanak mögötte, bár Kossuth nevének emléke a néplélek éltetője, a közjogi ellenzék mérsékelt és tartózkodó.

A Kossuth név forradalmi tan, a trónfosztás, az összeférhetlenség kapcsolódik hozzá. „Nem koronáznak”, de ellenzésük ártatlan tüntetés – Cinkotán.

Nem féltek attól, hogy mérsékeltnek látszódnak. Mint a betegszobában szokás, lábujjhegyen jártak. Jól ismert veszélyek nagy felelősségét érezték. De különben is soraik megritkultak és megzavarodtak.

A forradalmárok egy része „békepárti” lett. Azok Újépület megostromlója, Ivánka Imre, Pulszky Ferenc, a bécsi forradalom elítéltje, az emigránsok, Klapka, Türr, Perczel és a többi. Reverzálist írtak alá és nyíltan vagy hallgatagon elfogadják a kiegyezést.

A kiegyezés – hirdetik – nem adja fel a nemzet jogait. Haladása mérsékelt, de azonos a kuruc-törekvésekkel. „A kiegyezés a függetlenségi politika gyakorlati megvalósulása. A függetlenségi program Deák művének idealizálása.”

Valóban, az új állam jogi rend első évei békések. A célok azonoságában mindenki megnyugszik.

A „kurucok” szelíd öregurak. Almássy Sándor, Madarász József, Patay, Kállay Ödön, Csiki Sándor és még néhány volt honvéd, emigráns magyar. A század forradalmi áramlatainak álmodozói harcot hirdetnek egy szabatosan meg nem határozott zsarnokság ellen, a népek elnyomatásáról szónokolnak és írnak. Üdvözlük 1873-ban Gastelárt, a spanyol köztársaság elnökét, „mint a népszabadság bajnokát”. Országos programjukat mindegyre kibocsátják. „A védelmi kötelezettséget a pragmatika sanctióból önkényt folyónak nem ismerik el.” Frakciókra bomlanak, majd Irányi Dániel vezetése alatt egyesülnek. A párt 1883-i programját már Thaly Kálmán, Komjáthy Béla, Helfy Ignác, Orbán Balázs is aláírják Madarászné mellett.

A párt dogmává teszi a teljes állami függetlenséget. De az elvek hirdetése minden támadó él nélküli. Hirdetői egy eszmének, melynek kivitelét önkéntes lemondással halasztják. Hiszen azok, akik velük szembenállanak, éppúgy keresztülmentek a nemzet nagy szerencsétlenségén. A legyőzött forradalom sebesültjei ők is. Hírlapi vitáik, szónoki párbajaik csak elméleti fejtegetésekben merülnek ki. Az első képviselőházak tulajdonképpen homogének.

A legtöbbször családi hagyományok, vérmérséklet emelnek elváltató vonalat. Öntudatlanul is egyek a magyar fajiség megítélésében, a nemzet jövőjének nagy problémáit ugyanazon világszemléletből kiindulva taglalják.

Pártmanifesztumaik, országgyűlési beszédek, hírlapi cikkeik hosszú és alapos elméleti fejtegetésekből állanak. Komoly és tárgyilagos vitákat folytatnak a közjogi alap híveivel. Sokszor meglepő előrelátással ítélik meg e vitatkozásokban a magyar faj történeti hivatását, sőt jövő sorsának eshetőségeit.

A kuruc Madarász és a balközéppel szabadelvűpártivá vált Ghyczy Kálmán 1884-ben hosszú levelezést folytatnak. Madarász József a kiegyezést támadja. Jogfeladásnak tartja. „Magyarország különállását európai szankció mellett éppúgy kivívhatja, mint a Balkán bármely állama – válaszolja Ghyczy Kálmán. Ez dicsőséges, de nyomorral

teljes állapot lesz, ez visszalépést jelent a régi szerepébe. Csatatér lesz kelet és nyugat között. Európa nem akarja a monarchia gyengítését. Függetlenség csak a nemzetiségeknek adandó nagy koncessziókkal biztosítható...”

Közben berendezkedik a kormányzópárt uralma.

A függetlenségi párt párthatalmi szempontból nem veszélyes.

Egész parlamenti kritikája csak a közjogi kiegyezés elleni támadásokban merül ki.

Támadják a kormányzati politika elvi alapjait, de már módszereit alig.

A közös ügyek intézésében nem vesznek részt. Nem bírálják a vámpolitika, közös pénzügyek, a hadseregellátás anyagi problémáit. A nagyhatalom egész háztartása ismeretlen előttük. Külpolitikát még mindig az emigrációs emlékek útján akarnak csinálni. A német és az olasz egység hatása, a nemzeti államok újabb evolúciói nem befolyásolják elvi alapjaikat.

Európa a német egység hatalmi súlya alá került. Szövetségek készülnek, nagy konfliktusok alakulnak, a messze jövőt irányító programokat állapítanak meg Európa államművészei és hadvezérei. De a magyar politika halad a maga vicinális utain. A függetlenségi párt távortartja magát Béctől és a delegációktól. Nem tudja, nem is akarja befolyásolni a monarchia nagyhatalmi politikáját.

A közjogi radikalizmust és a tiszta demokráciát hirdetik Kossuth követői, ki a jobbjogot felszabadította, anélkül, hogy kompromittálta volna a jogegyenlőséget. A haza szeretetében egyesítette a volt jobbjogokat és nem engedte felszínre jutni a csöcselék uralmát, mint a franciák 1791-ben tették.

Ez a középosztály nagy politikai sikerévé vált. Ez az 1848 és 1849 legszebb vonása.

A függetlenségi párt kezdetben ugyanazon társadalmi osztályból rekrutálódik, mint a szabadságharcot megelőző évek pártjai. De most is, mint akkor, szerepük csak az oppozíció, önkéntes száműzetésben élnek, mint akár szellemi vezérük, Kossuth Lajos.

A hatalmat nem kívánják. A kormányt át nem vehetik. Politikai Vesztaszüzek, kik az elvek tiszta lángjait élesztgetik. Mikor 1887-ben a Balkán felől háborús veszély fenyeget, Mocsáry Lajos nagy beszédben fejtegeti a nemzetiségi politika téves utait, „mert a Balkán-népek expanzív törekvéseinek a rossz nemzeti politika, az oka!” Nem értik meg. A kormánypárt és ellenzék tüntetése között maga Irányi Dániel utasítja azt vissza.

Kisszerű, helybenmozgó a párt politikája.

Az 1867-ben elfogadott „félgazságok” önemésztő vergődése e pártra is reáragadt.

Kossuth jelszavait átvették azok, kik komolyan nem akarták „tettekre” váltani a tiltakozást, éppúgy, mint ahogy Deák Ferenc művét azok kezelték, kik nem ismerték fel a kiegyezés nagy jelentőségét.

Hitnélküli a támadás és hitnélküli a védelem.

A kor eszményeit elvesztette.

A Deák-kultusz feloldódott egy álpárlamentarizmus intézményében, a közjogi ellenzék támadóereje célkitűzés nélkül ellanyhult.

A parlament nem igazi harctér. Az hadgyakorlat megjelölt ellenséggel.

De közben, a múlt nagy távlatában, mely elhomályosítja a szakadékokat és foltokat, nő Kossuth szellemalakja.

A népek a múltnak dicsőségét, a jövő áhított nagyságának ábrándképeit nagy férfiakban személyesítik meg. Glóriás hittel övezik ezeket és eltéphetetlen erkölcsi szálakkal fűzik hozzá a nemzet életéhez.

A Napoleon név a francia gloire örök kifejezője marad. Garibaldi és Bismarck nemzetük újjászületésének szimbólumai. Franklin vagy Washington neve éppoly nemzetpolitikai eszmét, jelent akar, mint ajjár első királyunk – Szent István.

Azt mondják, hogy a francia Napóleon-imádat egyik legfőbb eredője a szentilonai száműzetés volt. Az Óceán kis szigetén szenvedő világ ura tette a „Memorial de St. Helene” érzését a „csodaszerű apostolság evangéliumává”.

Kossuth, a turini száműzött nagysága kétségtelenül hontalanságában lett kifogyhatlan táplálója a Kossuth-kultusznak. Az ő láthatatlan, de mindig nyugtalanító jelenléte a nemzeti élet legérdekesebb jelensége. Az egymást követő kormányok „az eredmények politikáját” követik és elítélik az „agyrécek délibábját”. De ez az opportunizmus politikája, nem bír gyökeret verni a tömegek szívében. A középosztály megegyezett, de nem a nép. Az 1848 emléke végigborzongatja mind egyre a néplélek simának látszó tengerét.

A városok sorra emelik neki szobraikat. „Az én apám szegény jobbágygyerek volt, engem szó illet e szobornál” – szavalja Szabolcska Mihály a ceglédi szobornál és tízezrek könnyeznek. A Kossuth neve imádság a volt jobbágyok utódai előtt.

Megérzik a névtelen milliók Kossuth célkitűzését és utódaikban is hálások maradnak.

„Egyesülnünk kell, hogy erősebbek legyünk, mintsem a kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket” – írja Kossuth Wesse-lényinek. „Míg a feudalizmus maradványaiból ki nem bontakozunk,

Tisza Kálmán, Apponyi Albert gróf, Polónyi Géza, Wekerle Sándor.

érdekegységesítésről szó sem lehet. Ez a nép gyűlölségének kiapadhatatlan forrása... az úrbér status-betegség...”

„Amely népnek tehetség adatott, akaratát a status-mérlegre vetni és dolgai felől intézkedhetni, annak minden megadatott.”

Íme Kossuth célkitűzése. A népért a néppel!

Ezt jól megértik a jobbágyutódok is.

A véres, kegyetlen megtorlások, két évtizedig tartó elnyomás hamar feledtetik Kossuth végzetes tévedéseit. Amerikai, angolországi körútja, szónoki sikerei az egész világ figyelmét a magyarságra vonták. Az emigrációban harag, féltékenység zavarja az egyetértést. Almássy Pál, Nyáry Pál, Ludwig János, Szemere Bertalan, sőt Teleki László is sűrűen fakadnak ki levelezéseikben a „diktátor” ellen, proklamációkon dolgoznak, de végül is meghódolnak ez óriási szellemi erő előtt.

Kossuth konspirál Mazzinivel, tárgyal Napóleonnal, Viktor Emánuellel, Garibaldival, tevékenysége sokszor fantasztikus tervezésekben merül ki, de mindig a nemzet szívéhez férkőzik. Hiába akarják Almássy Pál ék 1864-ben Kossuth nélkül megcsinálni a felkelést, a volt honvédtisztek, Nedeczkyék vezetése alatt, csak Kossuthot akarják követni.

Az alkotmányosság helyreállításával ereje nő. A legelső képviselőválasztások megmutatták ezt. A kiegyezést nem akadályozhatja meg, de befolyásolja a pártviszonyok alakulását, sokszor irányítója a függetlenségi párt harcainak. Rágalmazó röpiratok, emlékiratok, Klapka és Perczel tábornokok nyilatkozatai nem képesek megzavarni a nép rajongó szeretetét.

A Kossuth-kultusz a magyarság legszebb ábrándjait és jövő nagy reménységét képviseli.

Kossuth a függetlenségi pártot nem tekinti eszmei elgondolásai letéteményesének. Ő az összeférhetlenség tanát hirdeti. Sohasem akarja elismerni az új közjogi rendet.

De Madarász, Irányi Dániel, Csanády Sándor „radikális demokrata” függetlenségi pártja éppúgy reáhallgat, mint Mocsáry Lajos, Herman Ottó, vagy később a Prónay Dezső báró, Justh Gyula vezetése alatt. A pártot gyakran zavarják belviszályok, de nagy egyéniségek fejlődnek ki szárnyai alatt. A párt két nagy fiskálisa és jogtudósa, Polónyi Géza, Győry Elek, az öregségében íróvá alakult orator, Eötvös Károly, a háborgó Ugrón Gábor. Kossuth „palatinusa” Helfy Ignác, Orbán Balázs, a Székelyföld leírója. Egy egész korszak félelmetes publicistája, Bartha Miklós, kit Kolozsváron osztrák tiszték vagdálnak nyomorékká. A természettudós Herman Ottó éppoly jellegzetes alakja a pártnak, mint Komjáthy Béla. Mindegyik egy-egy egyéniség. A magyar politikai élet különös prédikátorai, kik politikai hatalmat nem

akarnak, – de a nemzet nagy értékeit akarják átmenteni egy jobb korba. Mikor Kossuth Ferenc apja halála után a függetlenségi párt élére áll, – újabb viszály tör ki a pártban, – de Kossuth Lajos neve ellenállhatatlanul fogja meg újra a tömegeket. Széli Kálmán miniszterelnöksége alatt már megijeszti a kiegyezés híveit a függetlenségi párt nagy választási sikere.

Tisza Kálmán és utána minden miniszterelnök számba veszi a, Kossuth-kultusz nagy erkölcsi hatalmát. De a század vége felé úgy látszott, hogy most már a párt eszméit mind nagyobb tömegek áhítják vissza, fogadják el. Az államiság kiépítése, de főképen a hadsereg kérdése heves követeléssé válik. Deák alkotása, éppen a nemzet ideális javai felé vezető utat nyitotta meg.

Jön az új generáció. Szakítani akarnak a tagadás kényelmes dogmájával. Ki akarnak lépni az önmaguk formálta büvkörből.

A Kossuth-kultusznak tartalmat akarnak adni. A nemzetnek pénzügyi, katonai, külügyi vonatkozású nagy sérelmei vannak. Az új generáció tanult, az európai áramlatok hatását észleli. Bele akar szólni a közös ügyek intézésébe és ellenőrzésébe.

Ez pártszakadáshoz vezet. Ugrón Gábor pártja különválik és a „fokozatosság” elvét hirdeti. Bevonul a delegációba.

Az elvfenntartók élő szimbóluma Thaly Kálmán.

Különös fiziológiai jelenség. A Rákóczi-kor historikusa. Elmerül a kuruc-dicsőség emlékeibe. A jelent nem ügyeli. Élete végéig idézi a rég letűnt kor néma árnyait és hirdeti Rákóczi fejedelem nagyságát.

Hajála után Riedl tanár deríti ki, hogy a kuruc-költészet néhány remeke Thaly Kálmán alkotása. A kor nyelvezetét, hangulatát elsajátítva tette közzé azokat, mint eredetieket.

Ő a múltban, csak a múltban élő kuruc – szemben a jövőt kutató új nemzedékkel.

A függetlenségi párt emez új sarjadéka is csak a Kossuth eszméiből, erkölcsi erejéből meríti az erőt. A Kossuth-kultusz nő – erősödik – míg a véderővita alatt újra fellendül a nemzetet vezető ideálok sorába.

Évtizedek óta kényes és érinthetlen kérdés a hadsereg kérdése. Nem nyúltak hozzá, – mert mindkét oldalon tudták – hogy az nagy válságokat fog felidézni. Ügy is volt. Első hullámverése elsöpörte a kor nagy taktikusát – Tisza Kálmánt. A hadsereget fejleszteni akarták – de nem nemzeti alapon. Az a birodalom hadserege. Nagy dinasztikus hagyományok őrzője. A véderő nyelvi rendelkezése a magyar nemzeti törekvések – negációja. A nemzeti élet erkölcsi igazságai megütköznek a hatalmi politika igazságaival.

Csak a század vége felé jut végre a Kossuth-kultusz igazi tarta-

lomhoz. A párizsi világkiállítás alkalmával 1889-ben 500 magyar látogatja meg az öreg turini remetét. Lelkendező, könnyező magyarok állják körül Kossuth Lajost, hallják többórás beszédét – mit a majdnem kilencvenéves aggastyán intéz hozzájuk.

Polónyi Géza a függetelenségi párt megbízásából utazik ki Kossuthhoz és irányítást kér tőle a jövő magatartást illetően.

A nemzet a véderővita után van. Tele lobbanó erővel.

Amikor 1889 január 27-én a Vigadóban az első nagy ellenzéki gyűlést megtartják – nyilvánvaló, hogy újra „felszakadoztak a nemzet régi sebei”. Korszakot alkot ez a reform. Évtizedekig nem kerül le a napirendről a kérdés. Új kormányok jönnek a régiek helyébe. A törvényhozás sokszor a békés munka jeleit viseli magán. De a megvívandó nagy politikai mérkőzés ingadozóvá teszi minden kormány állását.

Nincs nemzeti hadseregünk! Harsogja bele a sokaságba Polónyi Géza, a nagy népszónok.

„– A magyar nemzet ifjai, hogyha csatára készülnek, nem mennek a nemzeti zászló után, nem hallgatnak magyar vezényszót, s a harci kürt, amely haláltusára hív, nem magyar riadótól hangzik önknek vissza soha. A magyar nemzetnek van egy úgynevezett közös hadserege, amelyben, ha azt vereség éri, ezen közös hadseregnek szégyenében, a, vereségnek minden erkölcsi és anyagi következményében dúsan kiveszi a nemzet osztályrészét, de harci dicsőségében nem osztozkodhatik soha. A magyar nemzetnek nincsenek hősei, a magyar nemzet a hadseregben nem mint katona küzd, hanem a Dinstreglement szerint csak szolgál. Már pedig az a nemzet, melynek nincsen önálló hadserege, amelynek nincsen harci dicsősége: annak lehet dicsőséges múltja, de jövője nem lesz soha. *A létért való küzdelemben a világ sorsát intéző erők mérkőzésében egy messze jövőre kiható, döntő ütközetre készül egész Európa. Ezen ütközetben részt fog venni a magyar nemzet is. A magyar nemzetnek nincsenek hódítási törekvései, védelmezni kívánja csupán saját szabadságát s nem kívánná eltiporni a másét.* A magyar nemzet önvédelmi harcot folytathat csupán, mert az a nemzedék, mely sorsát most intézi, nem követelhet egyebet, mint azt, hogy szabadságát, nemzeti becsületét s egy ezredéves alkotmányát szeplőtlen tisztaságában hagyhassa örökül utódainak.”

Íme, a nemzet kívánságai. A nemzeti erő kifejezője a nemzeti hadsereg.

Ez a Kossuth alkotása. Kossuth hagyománya. A Kossuth-kultusz maga.

A néplélek ösztönös erői akkor is dolgoznak, mikor a vezetők elaltatott lelkiismerete – tétlen. A nemzetiségi elv ideái nem ismerik

az országhatárokat. Ha a nemzet 1867-ben önálló állami életet nyert, a hadsereget nem lehet megtagadni tőle. Ha Európa minden faja önállóságának elismerését követeli – ezt a magyartól sem lehet elzárni.

Ez már nem a Kossuth-kultusz eredménye. Ez a nemzetélet követelése.

Elementáris erő volt ez – mely hatalmába kerítette az egész politikai életet. Nem ismert mást – csak két pólust – közös hadsereget vagy nemzeti hadsereget.

Így jutott el ez eszme varázskörébe Apponyi Albert gróf és pártja.

Az újabb politikai történelem egyik legérdekesebb evolúciója ez. Apponyi Albert gróf a vonzás természetfeletti erejét követve fordult a nemzeti követelések felé.

Ezzel a kiegyezés sorsát döntötte el.

Ezért sorsdöntő e politikai kor.

Apponyi Albert gróf pártja a nemzet konzervatív rétegeiből került ki.

A Hódossyak, Ivánkák, Makfalviak, Ságnyak, Senyeiek, Somsichok, Szentiványiak, Bottlikok, Désyek, Bethlenek, Tolnaiak, Wenckheimok, Károlyiak, Bernátok és a többiek mind azon birtokos-nemeség utódai – kik ezer év felelősségét hordozták magukban.

Az opportunitás korában ideálokra mutatnak rá. Nem az olcsó demagógia eszközeire – de a múlt nagy hagyományaira támaszkodtak.

A kiegyezésnek nemzeti tartalmat akartak adni. Deákra hivatkoztak – de Kossuth igazságait fogadták el.

Végigküzdi nagy politikai harcait Apponyi Tisza Kálmán, Szapáry Gyula, Bánffy Dezső kormányzatával. A közjogi alap ortodox védői egy lépést sem hátrálnak – de nem is hátrálhatnak – mert, amint Bánffy Dezső egy ízben elmondta: „Apponyi tágítani akarja a kiegyezést – mi pedig a szerződést kétoldalúnak tartjuk, melyen egyik fél sem változtathat. Megegyezésünknek a királlyal az a lényege, hogy az meg nem változtatható!”

De van-e oly szerződés – mely a nemzetélet fejlődésének útjába állhat?

Éveken keresztül foly a vita a publicisztikában és a parlamentben, hogy megállhat-e a „fejlődési teória”. Kortársak bizonyítják, így Emich Gusztáv, Somsich Pál és Thaly Kálmán, hogy Deák Ferenc is csak fejlesztésre alkalmas alapot látott a kiegyezésben. Ennek a fejlődésnek útjait kereste Apponyi és pártja.

A „mérsékelt ellenzékéből” így lesz „nemzeti párt”, mert a „nemzeti élet teljessége a közjogi alapon is elérhető”. Ezt bizonyítgatja Apponyi Tisza Kálmánnak, Szilágyi Dezsőnek. Sorra jönnek a véderővita, a Janszky-ügy, a címerkérdés, konzuli bíraskodás és mind erőtel-

jesebben alakul ki Apponyi Albert egyénisége. Már 1892-ben, mikor a Széchenyi-émlékserleggel kezében elmondja beszédét arról, hogy „a Széchenyi reformeszméitől áthatott társadalom feltétlenül követelte a teljesen kiépített magyar államot”, már a nemzeti függetlenség mellett tesz hitvallást, éppúgy, mint mikor Kossuth Lajos halálakor szólal meg 1894-ben.

Kossuth Lajost a „honalkotók sorába helyezi, ki a nemzeti gyengeség süllyedt állapotából megtalálta a rögtöni átmenetet arra az erő-kifejtésre, mely egy világot ragadott bámulatra. A magyarság világtörténelmi hivatása éppúgy, mint nemzeti fejlődése Kossuth Lajos nevében szimbólumot lát”. íme, az elhalványult Deák-kultusz és az új erkölcsi tartalmat nyert Kossuth-kultusz találkozik ott, ahol független államélet kiépítése a cél.

Ezzel eltávolodik Apponyi a politikusok annyira féltett „kormányképességétől”, de megtalálja a nemzet igazságait – melyeket Kossuth Lajos hirdetett legnagyobb erővel előtte.

Ha Deák Ferenc és Kossuth Lajos szobrát szemléljük a budapesti Duna partján – szembetűnő az ellentét, – amely a két ábrázolat által eszményíteni szándékolta kor és a mai felfogás között mutatkozik. Deák Ferenc ülő szobra maga a megtestesült nyugalom, államférfiúi bölcsesség, előrelátás. Kezében tartja nemzete alkotmányát – amely hosszú századok állandóságát kell hogy megteremtse.

Egy epikai szoborcsoportozat, az első magyar felelős miniszterek közül emelkedik ki Kossuth mélabús alakja. Az ő alkotása megbukott egy év alatt. De vajjon állandó volt-e Deák alkotása és tragikusan örökre elmúlt-e Kossuthé?

Melyiket fogja igazolni a jövő?

A végzet különös szeszélye az, hogy az 1849-ben lezajlott véres drámát négy főszereplője túlélte sok évtizeddel. Ezek: Ferenc József, Görgey Arthur, Kossuth Lajos és a terroristák vezetője, Madarász László, a rendőrminiszter. Hosszú életük tapasztalatok, megpróbáltatások és szenvedések iskolája.

Mily nagy és változatos az út 1848-tól 1894-ig – vagy 1916-ig. Háborúk, események, találmányok rohanó forgataga. E négy aggasztán lelki életében halmozódnak fel az események benyomásai, hogy újabb és újabbaknak adjanak helyet.

Hűvös magasságban trónol a monarchia népeinek ura. A nagy birodalom minden válsága életének egy-egy nehéz szaka. De sohasem bocsát meg a turini öregnek. Az éledező Kossuth-kultuszt keserű érzéssel szemléli. Kipróbált államférfiak buknak meg, mert gyengék voltak ez érzelemhullámmal szemben. Hiába várja Jókai Mór a kiengesztelő cipruságot a Kossuth koporsójára. Az nem érkezik meg.

Örök száműzetésben él a fővezér – Visegrádon. Élete egy évig a kilobbanó üstökös útja. Hatvanhat évig a sötétség nyeli el. Kezdetben lázadozik és védekezik, majd az évek telnek és felismeri sorsát. Egy mély gondolkodó nyugalomával viseli azt. Nagy ellenfele elfoglalja itt a szíveket. Soha, még szűk baráti körben sem bírálja a nemzet ez érzéseit – mellyel a kormányzó egyéniségének hódol.

Csak a Dél-Ameriában „fadöntésből élő”, közel százéves Madarász László küldi haragos leveleit a szintén százévhez közelítő öccséhez, Madarász Józsefhez. Állhatatosan támadja Kossuth Lajost, ki maga számára foglalta le a 48 dicsőségét. A nemzet téved. A Kossuth-kultusz igaztalan.

Levelei szerint ő, Madarász volt az – aki az erőt, határozottságot és elszántságot képviselte Kossuth mellett.

Kifakad a „patrimoniális zsarnokság ellen”, melyet ő meg akart szüntetni, de Kossuth nem volt erős, nem volt „forradalmi jellem”.

Idegenszerű, ódon magyarsága szól felénk, mintha a diéta szóno-kait hallanók. Folyton tiltakozik a Kossuth-imádat ellen.

Nem ismeri fel abban az atavisztikus érzelmi erőt, mely nem egy egyént, de egy eszmét glorifikál Kossuthban. A függetlenségi gondolatot.

Ez a Kossuth-kultusz igazi lényege. Deák és Kossuth szelleme

1867 után is viaskodnak – egészen 1918-ig, mint ahogy az elmúlt századnak harci jelszavait eszméik szolgáltatták.

Mert két egymással örök ellentétben álló állampolitikai eszményt fejeznek ki, védelmeznek és támadnak.

A BIRODALMI HADSEREG ÉS A NEMZETI HADSEREG.

A MAGYAR HADSEREG ÉS A FORMULÁK. A ZSOLDOS HADSEREG SZELLEME. A PRAGMATICA SANCTIO INDOKA. SZLUHA FFRENC. A NEMZETI SZELLEM JELENTKEZÉSEI. A NEGYVENNYOLCAS HADSEREG. AZ ÁTALAKULÁS AKADÁLYAI. TELEKY ÁDÁM. BALDACCI. A PACIFIKÁLÁS ÉS AZ ELERNYEDT CSÁSZÁRI HADSEREG. A KIEGYEZÉS ÉS A HADSEREG. CSENGERY JEGYZETEL. GRIVICIC TÁMADÁSA A DELEGÁCIÓBAN. A HONVÉDSÉG. A BOSZNIAI OCCUPATIO. A KÖZÖS HADSEREG SZEREPE ÉS FELFOGÁSA. A BIRODALOM ÉS A HAZA. A KATONAI AFFÉROK. A KÖZÖS HADSEREG SZELLEME. A BIRODALOM FENYEGETŐ KÜLPOLITIKAI HELYZETE. A SZLÁVOK. A SZLÁVOK A HADSEREGBEN. A VÉDERŐREFORMOK JELENTŐSÉGE. A KIEGYEZÉS ÉS SORSA. A POLITIKAI ÉS ERKÖLCSI LEGITIMITÁS. A POLGÁRI MUNKA KORSZAKA. AZ URALKODÓ HAGYOMÁNYAI. APPONYI ALBERT ÉS KOSSUTH FERENC VITÁJA FERENC JÓZSEFFEL.

NÉHAI királyi professzor és áldozópap Virág Benedek megírván Magyarország történetét, e munkát a következőképen kezdi el 1816-ban:

„Ezen IX. század, melynek vége felé a magyar nemzet Ázsiából Európába költözött, örök emlékezetű a historiában. A nem nagyszámú – de bátorszívű – sereg csodákat tett, midőn annyi hatalmas uralkodókon, annyi különféle és fegyveres népeken rövid idő alatt erőt vett.” Tíz század telt el azóta és a hazát elfoglaló magyar a XIX. század egész folyamán nemzeti hadseregét keresi, mert nemzeti hadserege nincsen, azt elvesztette...

Idegen népekkel együtt tart fenn egy közös hadsereget, mely német vezényszóra hallgat, melyet német és szláv bürokrácia igazgat és a magyar földet megszállott tartománynak tartja.

A „nem nagyszámú, de bátorszívű sereg” utódai formulákat találtak ki 1723-ban és ugyanazokat 1867-ben, csak azért, hogy nemzeti életük nagy hiányát elviselhetővé tegyék.

Ezeknek a formuláknak a különböző korszakok és pártállások megítélése szerint vagy árulás, vagy megalkuvás, vagy éppen politikai bölcsesség volt a jellemzője. De egyikek voltak e szerkezetek abban, hogy a való helyzettől teljesen különböző jogállapotot statuáltak. Illúziót adtak és folytonos csalódást okoztak.

„Kölcsönös és közös a védelem – mondja Deák Ferenc –, melynek két ága van: a békés, a külügy és a, fegyveres, a hadügy. Követ-

kéznek ezek az öfelsége uralkodása alatt álló országok együttes és feloszthatatlan birtoklásából.”

Vájjon ez a „formulázás” megóvja-e Magyarország elévülhetlen jogait – vetik fel egymásután a kérdést Eötvös József, Ghyczy Kálmán, majd maga Deák is.

Mert a magyar katona-nemzet. Százados küzdelmek avatták azzá. A sors különös játéka, hogy hadserege nem lehet. Nagy hatalmak függvénye egész államélete. Csak nemzeti öntudata él és erős.

A Habsburg-dinasztia fokozatosan szorítja hátra a török birodalmat. Nagy toborzott, rendes hadserege van.

Kalandvágó, fosztogatásra éhes csapatok ezek. Nem ismerik a nemzet ideális javait, sőt a nemzet fogalmát sem. Vad, militarista szellem hatja át soraikat.

Ez a militarista, zsoldos szellem a vallásháborúk alatt fejlett ki. Nagy kalandorok gyűjtik maguk köré zsoldosaikat. Wallenstein vagy Mansfeld nagy híre csapatostul vonzza őket. Schiller írói zsenije állítja őket élőkbe – „Wallenstein táborában”. A sátorban élő, éneklő martalócokat, kik a fővezért istenítik, más tekintélyt nem ismernek. Gyálazzák a vallást, melyért háborúba szállottak, büszkék bátorságukra és a nap örömeinek élnek. Egy népfelkelés ez, hajlandó bármely érdek szolgálatába állani, bárkit, aki fizet, parancsolóul elfogadni.

Ezt a zsoldos tömeget a császári hatalom magáévá tette, szolgálatába állította.

Most már nem a condottieri vezér a parancsoló. A nagytekintélyű császár rendelkezik velők... Ez a hadsereg vonul fel a törökök ellen is, foglalja vissza Budavárát és vívja meg magyar földön nagy csatáit, melyek ábrázolásával tele vannak a bécsi gobelin-termek.

Az ország a visszavonuló török hadsereg és az előnyomuló birodalmi hadsereg együttes pusztításait szenved. Egész vidékek néptelenednek el. A Tisza-Duna köze, a Délvidék lakossága földönfutó lesz. Árpád magyarjainak síksága csatatér, melyen Európa kalandorai adnak egymásnak találkozót. Vallonok, csehek, horvátok, sőt magyarok is ezek. „A császári hadsereg bánásmódja hasonló volt a pogány zsarnokéhoz” – írja önvallomásaiban II. Rákóczi Ferenc. „A gonosz lélek ösztönzésére a gonosz kínzásokat a közkatona a népen, a tiszt a nemességen gyakorolta.”

Az erdélyi fejedelemség aláhanyatlott a félhold gyengülésével. A zernesti síkon Teleki Mihály, az utolsó fejedelem tanácsosa, a „római szent birodalmi német császárság védelmében esett el”. Erdély beleolvadt a habsburgi birodalomba. Császári csapatok özönlik el Erdélyt.

A császár csak egységes és birodalmi hadsereget akar. III. Károly császár – mikor a trónutódlást rendezi – a birodalom „oszthatlan-

Vay Miklós báró, erdélyi királyi biztos, 1848-ban.

ságát és elválhatlanságát” deklarálja, ezzel a birodalom védelmét is egységessé teszi. Szluha Ferenc ítélőmester a pragmatika sanctio tárgyalásánál indokát adja annak, miért mondott le a nemzet katonai önállóságáról:

„Mert a maradandó nyugalom állandó védurat, erős fegyverben állást, jó állapotban tartott sereget kíván... ha érettebben megfontoljuk, kinek szomszédságában lakunk, mi az ő ereje, mi a miénk, milyen mindkettő katonasága, kiben van harcvágy, mi a kincstár ereje a kettőnek együtt, mekkora gyűlölettel viseltetik a külső zsarnok a magyar nemzet iránt? Tele vannak az országok évkönyvei vele és a síremlékek megmondják... Csak Zápolya idejére és saját korunkra gondolunk ... !”

A közös védelem a birodalom szerkezetéből következik. A nemzet önállósága áldozatul kell, hogy essék a nagyhatalom céljainak. Aki ezt tagadja – az lázadó, mert csak egy a főhatalom, a birodalom, és ez csak egy célt ismer – erősíteni a dinasztikus imperializmust Európa szétszaggatott, folyton viharzó részében.

Magyarország sohasem mondott le nemzeti hadseregéről. Az Árpádok és Anjouk várkatonasága beleolvadt a banderiális rendszerbe. Ez a rendszer fennmaradt az 1715-ben felállított rendes hadsereg mellett is, mint „nemesi felkelés”. Fenntartotta a nemzeti hadsereg jogfolytonosságát.

A rendes hadsereg nagyrészen idegenekből állítottatott fel, a katonai és költségmegajánlást a rendek mindig fenntartották. De a hadsereggel nem rendelkezettek.

Hadicélokot csak a császári birodalom ismerte, de nem a nemzet. A hadsereg szelleme idegen volt, erejét nem a nemzeti társadalomból merítette. Először II. Lipót alkotmányozó országgyűlésén jut előtérbe a nemzeti hadsereg kísérlete. Magyar katonák a „magyar hadirend” „különös státusát” kérik. Magyar szolgálati nyelvet, magyar tiszteket és magyar hadirendet kérnek a Károlyi-, Erdődy-, Pálffy-, Nádasdy-, Splényi-gyalog- és lovasezredek tisztjei. Majd ugyanezért folyamodik a Graeven-huszárregiment is.

A mozgalmat elnyomják. A napóleoni háborúban csak a „felkelő nemesség” képviseli a magyar hadirendet.

Még egy kísérlet történik 1840-ben, mikor a második törvénycikk magyar tiszteket, magyar ezredeket kér. Jámbor óhajítás marad ez is. Csak a szabadságharc hoz nagy változást.

Kossuth a nevezetes július 11-i ülésen 200.000 újoncot és 42 millió forintot kér. „Megadjuk!”, volt a képviselőház egyhangú felkiáltása. De egy hadsereg felszerelése, melynek sem fegyvere, sem tisztjei, sem

vezérei, csak újoncai és régen elhalványult tradíciói vannak, a lehetlenséggel határos feladat volt.

És ez Kossuth Lajosnak mégis sikerült.

Nagy politikai, gazdasági és bürokratikus akadályokat kellett megkerülni vagy átgázolni rajtuk.

Az osztrák minisztérium a „pragmatikai sanctio” közös és egységes hadseregére hivatkozik. Dollhof osztrák miniszter augusztus 8-án határozottan tiltakozik az önálló magyar hadsereg ellen.

De a szerbek betörése, Rajasics érsek izgatásai, Jellasich támadása önvédelemre kényszerítette a nemzetet.

„Kossuth toborzást kezdett – saját nevére, mint miniszter, az ország pénzén fegyvereket szerzett, mikről minisztertársai mit sem tudtak” – írja Csengery Antal a forradalom után, 1851-ben, apjának egy elkeseredett levelében. De mi történik akkor, ha Kossuth „kalandorokkal nem köt szerződéseket” – fegyverek szállítására?

A Délvidéken, főképen a Drávánál fenyegető a veszély. Ide küldik a vármegyék toborzott újoncaikat, itt-ott teljes fegyverzettel el látva – mint a bakonyi századot –, de a legtöbbet lándzsákkal, kaszákkal felfegyverezve.

A nemzeti hadsereg fegyverbeállása ez.

Ezt a, nemzeti felbuzdulást kezdetben zavaró, nyugtalanító, sokszor érthetetlen jelenségek kísérik. Mintha a nemzet és a császár nehezen határoznák el magukat arra, hogy fegyverrel álljanak szembe egymással. Ez egy nagy érzelmi zavar, mely nehezen szűnik meg.

Jellasich és Teleki Ádám gróf találkozása, István nádor bajatoni útja, majd váratlan elutazása, a schwechati támadás és a visszavonulás, mikor Görgey Vácig „egy ütközet nélkül vonult vissza”, mint ezt Bem elpanaszolja, Perczel Mór betörése Steiermarkba, majd a stratégiai előny ki nem használása, végsőkéig feszítik a közhangulatot Pesten.

A birodalom politikailag kettévált, de vájjon tényleg is? Ki az, aki parancsol? Jellasich kire hallgat? Volt bajtársak ellenséggé válhatnak. Damjanich Haynau alatt szolgált, mint kapitány, Temesváron. Most szembe kerülnek. Teleki Ádám gróf Jellasichban bajtársát látja, most kiküldik, hogy átkelését a Dráván megakadályozza. Ellentmondó rendelkezések jönnek Bécsből, Olmützből. Tiszteket neveznek ki és helyeznek át, nemcsak a császár, de István nádor és Batthyány miniszterelnök is. Egy kavargó, bizonytalan chaosz az, amely közben a nemzet védereje készül a születés pillanatára.

„Nem a, 48-as törvények idézték fel a belháborút” – mondja Deák Ferenc 1866-ban Beustnak, kit a király megbízásából Majláth György vezetett el hozzá, hogy vele tanácskozzék.

„A belháborút a reakció idézte fel. E törvények alig hozattak meg s már fegyverben állottak ellenünk a felizgatott népfajok.

A fejedelem s törvényes kormánya rendeletéből ott harcoltak a rendes sorkatonák a lázadók ellen s a sorkatonákkal szintén osztrák katonaság állott szemben a lázadók élén. Mikor Batthyányval emiatt Bécsben panasztunk, Latour gúnyosan azt mondta: Töröljük el a 48-as törvényeket, azonnal rendet fognak csinálni. A bán megvetéssel utasított vissza minden jóakarátú felhívást. Magasállású egyének kézre került levelezései mutatják, honnan szíttatott a belviszály tüze. „A diasztia tagjaiig nyúlik fel a kompromisszió.”

A „kötelességek eme zavara” folytonosan tart. Különös színezetet ad az októbertől decemberig tartó napoknak.

Jellasich rálépett a Körös-hidra és Hunkár Antal emlékiratai szerint fehér kendőt lobogtatott Teleki Ádám felé. „Erre Teleki Ádám azt mondván, hogy ő nem Kossuth katonája – elvonult.” De a kormány is határozatlan. Kímélettel bánik Telekivel, kinek két bátyja is van a nemzet szolgálatában, Teleki József erdélyi kormányzó és Teleki László párizsi követ.

Erdélybe Batthyány Baldacci bárót, a kvietált ezredest, küldötte, hogy szervezze meg a nemzetőrséget. Az október 3-i nevezetes események után Urbán ezredes a naszódi határőrezreddel elindul Szamosújvár és Kolozsvár ellen.

Kolozsvárt báró Vay Miklós királybiztos haditanácsot tart. Ott vannak Czecz, Zeyk József, gróf Mikes Kelemen, gróf Bethlen Gergely, báró Bánffy János. Felkéri báró Baldaccit, hogy vállalja a vezérséget. Baldacci „haját simogatva azt feleli, hogy ő olyan gyalázatos nemzetőrséggel és honvédekkel, kik két ágyúlövéstől elszaladnak, a vezérséget el nem vállalja”. Végül mégis csak elvállalja. De komoly összecsapásra nem került a sor. Baldacci báró egyáltalában nem akarja megtámadni Urbán császári ezredest. Békét kell itt kötni, mielőtt harcba bocsátkoznának. Groisz polgármester fehér zászlót küld Urbánhoz. Kolozsvár város kapitulál.

A pesti lapok november végén részletes leírását hozzák Kolozsvár kapitulációjának. „Árulás!” – hangzik a pesti „Nemzet” hasábjairól. „Baldacci báró frakkban, korbáccsal kezében, kard nélkül vezette a csapatokat az ellenség ellen, a harc meg sem kezdetett – máris elesett Kolozsvár.”

Baldacci báró később a haditörvényszék előtt is így ad számot viselkedéséről.

A kolozsvári urak, báró Bánffy Dániel, gróf Mikó Imre, báró Apor Károly, gróf Haller Gábor, gróf Thoroczkay Miklós, báró Bornemissa Leopold, P. Horváth Mihály pecsétekkel ellátott bizonyít-

ványt adnak neki, melyben azt tanúsítják, hogy „Baldacci Emánuel lojális ember, minden forradalmi törekvéseknek és szeparatiztikus törekvéseknek kárhóztatója, osztrák császári egyenruhát viselt és a császári uralkodóházhoz ragaszkodással viseltetett”.

Az igazság az, hogy Kolozsvár parancsnoka éppúgy nem tudta, hogy kinek engedelmesséjék, mint a halálra, majd 18 évre elítélt Hadik Gusztáv gróf ezredes Temesváron és még egy egész sora a kivézényelt, átlépett vagy áthelyezett, volt osztrák tisztnek. Az aradi tábornokok vallomásaiban megrendítő részletek vannak arról a lelki kétségekről, mellyel ők a nemzet és a király szétválását nézték.

Ugyanígy voltak a kormánybiztosok is. Puky Miklós hevesi vicispán, képviselő, majd kormánybiztos halálos ítélete részletesen ismereti „rebellis” tevékenységét, hogyan soroztatott és eskette fel a garnizont Egerben, küldött délvidékre nemzetőröket segítségül. Mikor le akart mondani, nem fogadják el lemondását. Majdnem az összes halálos ítéletekben kénytelen a tényleírást megfogalmazó auditor, mint védelemmel, foglalkozni azzal, hogy a vádlott „tájékoztatlanságával védekezik” és nem ismerte a különböző császári és főhadparancsnoki proklamációkat. Az októberi és novemberi napokban a nemzet hadereje nem más, mint hevenyészetten szervezett, rosszul felfegyverzett „guerillák” csoportja, melyekkel szemben elindul nemsokára Windischgraetz sorkatonasága.

Ekkor állott a forradalom ügye a legrosszabbul. „A világosi fegyverletétel előtt két héttel nem állottunk ilyen rosszul” – írja Szemere visszaemlékezéseiben.

A helyzet először Erdélyben változik meg. Itt a székely határőrség rendtartáshoz, fegyverhez szoktatott rendes katonaság. Mindenesetre ellensúlyozni tudja a naszódi román határőrezredek fenyegető magatartását.

A márciusi „szabadság” hallatára a székely határőrezredek ott akarták hagyni a határőri szolgálatot. Ez a határőri szolgálat terhes volt. Mária Terézia Bukow nevű tábornoka nagy vérengzés közben kényszerítette e szolgálatot reá a székelysége. De mikor híre terjedt annak, hogy a székely határőrséget Olaszországba akarják szállítani, majd az oláh lázadás veszedelme fenyegette az erdélyi magyarságot, fegyverben maradt és védelemre szervezkedett.

Királyi manifesztum tudatja Ferenc József trónfoglalását. „Egy vétkes pártfelekezet fondorkodása nyílt lázadást támasztott”, ennek megzabolázására teljhatalommal ruházta fel Windischgraetz herceget.

Ezt nyomon követi a főparancsnok proklamációja a „pártütő Kossuth és cinkosai ellen”, kik Pozsony, Mosón, Schwechat mellett kivívott győzelmek hamis híreivel ámítják a népet. „Lukács Sándor

győri biztos vad dühében a Győrött hátrahagyott élelmiszerek megmérgezését határozta el”, majd december 13-án tudatja, hogy „egy hű és vitéz hadsereg élén átlépett a határon”. Pestre történt bevonulása után január 7-én felhívja a lakosokat, hogy „hódolási nyilatkozatokat tegyék meg”. Január 12-én pedig „örmestertől lefelé” közbocsánatot ígér a megtérő seregeknek.

Heydte osztrák ezredes észreveszi a veszélyt, mely Háromszék felől fenyegeti, 4000 emberrel be akar ide vonulni, de a székelyek visszaverik. Kolozsvárt azonban elfoglalták Urbán csapatai, a magyar helyőrség Csúcsáig, Szatmárig vonul vissza. Várja a segítséget – Magyarország felől.

Egy egészen áttekinthetlen stratégiai helyzet ez, ellenség és barát szétforgácsolva, taktika egységes hadicélok nélkül várja a rendelkezéseket és segítséget Bécsből – vagy Pestről.

Ez a helyzet 1848 december végén.

Már január 7-én Pfersmann nagyszebeni osztrák tábornok rémült jelentést küld Bécsbe Cordon hadügyminiszternek :

„A felkelők betörték Erdélybe Magyarország felől. Elfoglalták Kolozsvárt. Vezérük egy menekült lengyel tábornok, Bem József..”

Az erdélyi téli és a magyarországi tavaszi hadjáratot, a „szent tavaszt” nagy irodalom tárgyalja. A túlzó lelkesedéstől a kicsinyítő iróniáig minden hangnemben emlegetik az eseményeket.

Az, ami maradandó emléke e kornak, az a honvéd hadsereg nemzeti érzése és támadó szelleme.

Nem „gyűjtogató, rabló csapatok” ezek, mint azt Pfersmann, Schlick, Windischgraetz és Haynau feltüntetni szeretnék. Ez egy friss, katonai szellemtől áthatott hadsereg, a magyar katona minden bátorságával és szívjóságával.

A bécsi Reichskriegsministerium gazdag képgyűjteményt őriz a magyar hadjáratról. A hadi jelentések publikálásával együtt gondoskodnak annak az ütközetnek képből való megörökítéséről is, mely győzelemmel végződött. Jönnek a szikszói, keresztúri, aszódi, kassai nagy csaták. Schlick gróf tábornokot ábrázolják a verpeléti, sziráki, tarcali ütközetekben. Katonái élén kivont karddal, majd táborozás közben. A hatvani csatáról, az utcai harcokról, majd Nagysarló, Isaszegről kénytelenek megemlékezni. Ezek a képek végigkísérik az egész hadjáratot Temesvárig és Aradig. Egy mozgalmas kép ábrázolja a fiatal császárt a győri ütközetben, majd bevonulását Győrbe, a deputációk fogadását.

Egy történelmi képcsarnok ez az osztrák seregek népszerűsítése okából. Minden „Bulletin” alatt ott a színes ábrázolat, mely a császári hadsereg törhetlen harckészségét bizonyítja.

A császári katonaság szörnyű verességeit, amelyek Magyarországon érték, hivatalosan nem ismerte el. Mikor 1853-ban Haynau meghal, Albrecht főherceg budai kormányzó, Grünnehez hosszú részvét-iratot küld, a pótolhatlan veszteséget említi a generális halálakor, „ki a hadsereget győzelemről-győzelemre vezette”. Mikor a főherceg 1870-ben II. Sándor cárral Varsóban találkozik, el nem mulasztja közölni a császárral Bécsben, mennyire csodálja a cár a császári hadsereg nagy teljesítményét 1848 és 1849-ben a magyar lázadás leverésénél.

A honvédhadsereg elfoglalja helyét a nép szívében. A tömegek veszik körül legendáikkal, a tömegek érzésvilágába szövődik bele az egész tavaszi hadjárat.

Felszabadult, nagyrészből nincstelen jobbágyok, fiatal munkások, szolgálégyenyek, a Rákóczi kurucaira emlékeztető szegénység, sereglik nagy tömegekben a zászlók alá. Ez a sereg nem vagyonfelosztást, nem földosztást, nem a nemesi kúriák felégetését akarja. Ezek a katonák ideális célokért harcolnak. Népszabadság, az ország függetlensége és az idegen támadók visszaverése a cél. Mindvégig „politikai” harc ez. A társadalmi forradalmak sötét kísérő jelenségeitől távol tudták magukat tartani.

A nemzet nagy mesemondója, a debreceni „békepárti politikus”, Jókai Mór, a forradalom után írói tehetsége minden fényével glorifikálta a honvédhadsereget. Csataképeiben, regényeiben, életképeiben benne ég a nemzet egész akkori lelkivilága. Soha senki nem tudta úgy megérteni azt a hősi fellángolást, mely a szabadságharcot jellemezte. Idealizált alakjai, hősei az elnyomatás sötétségébe hozzák meg a reménykedést és a vigasztalást. Ezt a romantikus zománcot átvette a szabadságharc legtöbb történetírója. A Gracza György-féle sokat és igaztalanul gúnyolt iskola csak „félisteneket” látott e honvédekben és honvédtisztekben. Ez a kor túlzása volt. Arad után meg is érthető.

A honvédeket is emberi indulatok, hibák, gyengeségek környezték. De a néptömegek „kollektív pszichéje” az, ami bámulatot érdemel. A hazaszeretet atavisztikus kitörése volt ez. Ez volt a honvédhadsereg katonai szellemének el nem apadó forrása.

A császári hadsereg a^ orosz segítség elvonulása után birtokba vette Magyarországot, „pacifikálta” az országot. A hadtestparancsnokságok és egyes ügyesebbeknek bizonyult helyőrségi tisztek jelentései alapján teszik meg Bécsben Grünne és Coronini grófok intézkedéseiket a rebellisek ellen.

Ez a tevékenység elgyengítette a hadsereg harcképességét. Elérte azt a, megszálló hadseregek sorsa. Akcióképtelen lett. Ez magyarázhatja meg a császári hadsereg szerencsétlen hadjáratait.

A krimi háború „semlegesség” állapotában találta a császárt. Habozott, majd megtagadta Miklós orosz cár kérelmét, ki az 1849. évi beavatkozásért ellenszolgáltatást kért. Hoetsch közlései szerint felajánlotta azt is Ausztriának, hogy az vonuljon be Bosznia és Hercegovinába. Számítok barátságára, – írja a cár Mayerdorff bécsi orosz nagykövetnek. „De ce que j'ai été pour lui dans l'affaire de Hongrie.” De hasztalan. Ausztria habozó politikája hadseregét tétlenségre kényszerítette. Radetzky babérain nagyon sokáig aludott a hadsereg, ennek az olasz, majd a porosz kudarc lett a vége.

De a harctéri megalázások után is döntő tényezője a birodalom politikájának. Az Albrecht főherceg vezetése alatt álló vezérkarnak óriási a politikai befolyása. A kiegyezés szívós ellenzői a főtisztek, féltékenyen őrködnek a hadsereg egységén és hagyományos szellemén. A bécsi levéltár kiegyezési iratai kötetekremenő munkálatokat őriznek, a kiegyezés bizottságainak működése idejéből, melyek a birodalom érdekeire figyelmeztetik a császárt. A hadsereg bürokráciája állam az államban. A császári birodalom közel négyszázéves szervezetére támaszkodik.

A pénzügyi helyzet siralmas. A korrupció emészti az állami életet. De a hadvezetőség, melyet Albrecht főherceg irányít, ellenzője a kiegyezésnek, a magyar hadsereg kísérleteiről hallani sem akar.

Deák Ferenc a kiegyezés egész előkészítő munkássága alatt meggyőződhetett arról, hogy a hadügy az, ahol eredményt elérni nem lehet.

Ezt a kényszerűséget számításba vette. Az előkészítő munkálatokból látszik.

Csengery Antalnak 1928-ban közreadott hátrahagyott iratai és feljegyzései szerint a tizenötös-bizottságban felvetetett az a kérdés, – legyen-e két külön hadsereg? Tudjuk – írja Csengery –, hogy ez az, amit a dinasztia tagjai és a^ osztrák államférfiak leginkább elleneznek. Ekkor mondta Ghyczy Kálmán azt, hogy a „követelést jogi tisztaságában kell felállítani, hogy legyen miből lealkuvást engednünk”, míg Eötvös, majd Deák ezt ellenezték. Deák „nem hiszi”, hogy most új j°g°k szerzésére lehetne törekedni. Feladatunk, visszaszerezni azokat a jogokat, amelyekkel bírtunk. Elkülönözött magyar hadsereg 1715 óta nem volt. Ki is mondta május 8-án a, bizottság Deák indítványára közakarattal, hogy a hadügy vezérlete, vezénylete, belső szervezete közös ügy és hogy ez az elv formulázása a fejedelem legfőbb hadúri jogával indokoltassék.

Ez a felfogás került bele a törvény szövegébe is 1867-ben.

Mikor Beustot a király külügyminiszterré kinevezte, az uralkodó megbízásából meglátogatta tudvalevőleg Deák Ferencet. Ez a látogatás

döntötte el tulajdonképpen a kiegyezés sorsát; Csengery Antal feljegyzései szerint a beszélgetés sarkpontját a hadügy képezte.

A hadseregnek egységesnek kell lenni és – a legjelesebb katonai kapacitások egyező véleménye szerint – ezzel nem fér össze Magyarország újoncmegajánlási joga. Erre Deák 150 esztendő tanulságaira hivatkozott, jogáról a nemzet se az újoncjánlást, se a védrendszer meghatározását illetően, nem mondott le. Ezek alkotmánybiztosítékok.

Másnap azt mondta Beust Széchen grófnak, hogy beszélgetése Deákkal igen „szőreellenes” volt. Sokkal inkább meg volt elégedve Eötvös Józseffel.

Deák hajlíthatlan volt az újoncmegajánlási jogot illetően. De a hadügyi felségjog terjedelmét illetően az első értekezleten lényegében a kiegyezés későbbi szövegét formulázta meg.

Szilárdan és megdönthetetlenül foglal ezután helyet a nemzet alkotmányában a „közös hadsereg” fogalma, mint a nemzet szuverenitásának tagadása.

A nemzetőrséget, mint a negyvennyolcas idők gyanús maradványát, eltörölték. A magyar hadsereg sem egészben, sem „mint kiegészítő rész”, sem mint nemzetőrség vagy nemesi felkelés nem maradhatott fenn.

A birodalom hadserege pedig a császár és király felségjogának védelme alá helyeztetett.

Lehetetlen szabadulni az alól a benyomás alól, hogy a kiegyezés létrehozásában közreműködő politikusok, sőt maga a balközéppárt is a hadsereg kérdésében kereste a mindenképpen való megegyezést. Erre mutat a tizenötös-bizottság egész tárgyalási anyaga. Az észrevételek inkább történelmi és formalisztikusak. Látszólagos és jelentéktelen engedményekkel elégesznek meg oly politikusok is, mint Ghyczy Kálmán, Ivánka Imre, Nyáry Pál és Tisza Kálmán. A nevezetes május 8. ülés „közakarattal” állapította meg a kiegyezés későbbi szövegét. A nemzet a megegyezést akarta. Érezték ezt a politikusok mindnyájan. Ezt a megegyezést csak a katonai kérdések nehézsége hátráltatta eddig is. A kiegyezés létrejöttét nem akarták kockára tenni.

A közzétett hivatalos bizottsági jegyzőkönyvek szerint a véderő kérdésénél legelőször Hollán Ernő szólalt fel és két módosítást indítványozott. Egyik, hogy a közös hadsereg kiegészítő része a magyar hadsereg, a másik, hogy a vezérlet, vezénylet és belső szervezet az alkotmányos fejedelmi jogkörbe utaltassék. Tisza Kálmán beszélt utána és a magyar hadsereg külön fenntartását óhajtja, de belenyugszik a módosításba.

Ez az 3 pontja a kiegyezésnek, mely az eljövendő véderőviták legvitásabb anyagát adja, annyi támadás, viharzó parlamenti vitatko-

*Egykorú illusztrált hadijelentésből:
„Ő Felsége a császár bevonul Győrbe,
miután azt fegyveres erővel bevette.”*

I. Ferenc József bevonulása Győrbe, 1849. jún. 28-én

zás tárgya. A magyar vezényszó követelése a szöveg különböző magyarázatához fog fűződni.

Abban az időben ez a formula kielégítette a politikusokat. De csakhamar erős támadások középpontjába került a kiegyezés és a hadsereg kérdése és pedig mindkét oldalról.

Az 1868-ban összeült első delegációs üléseken tudvalevőleg 12 balközépi ellenzéki tag is résztvett és kitartott a szélső bal izgatásai dacára.

Ez ülésekről Csengery Antal levélben referált Deák Ferencnek.

Már az első üléseken nagy ellentétek nyilvánultak meg a két államfél közjogi felfogása körül.

A „Reichsminister” név használása miatt Ghyczy interpellált. Andrassy Gyula válaszolt erre és kijelentette, hogy a „birodalmi miniszter egyjelentőségű a közös miniszter” elnevezéssel. Andrassy elbeszélte, hogy nem kis dolog volt ezt a magyarázatot kivívni.

Grivicsics tábornok, a hadügyminiszter megbízásából oly modorban beszélt, mely megbotránkozást keltett. Ellendemonstráció volt ez a magyar hadsereg ellen, írja Csengery levelében. Grivicsics tábornok tulajdonképen a birodalmi hadsereg vezetőségének nézeteit juttatta érvényre, melyek a kiegyezés, de főképen a hadsereg kérdésében állottak ellentétben a nemzet felfogásával.

A magyar hadsereg kérdését a balközép szóba hozta a delegációban. Várady Gábor, Ivánka Imre, Simonyi Lajos beszéltek és erre akart válaszolni a hadügyminiszter, gróf Kuhn Ferenc nevében Grivicsics.

„Elismeri a kiegyezés fontosságát, de a határt a hadsereg egysége szabja meg. Mit ért a hadsereg egysége alatt? Osztrák hadsereget, mely a közös haza, Ausztria mellett lelkesül és életre-halálra szereti az osztrák császárt és az osztrák birodalmat.

Ivánka Imre a kötelességek zavaráról beszélt, mely 1848-ban uralkodott. Ilyen konstellációt a hadsereg nem kíván. Ez a hadsereg kettőségében áll.”

Ez a beszéd az egész delegációt pártkülönbség nélkül megdöbben-tette. Csak Andrassy közbelépésének sikerült azt megakadályozni, hogy a budget megszavazását meg ne tagadják.

Andrassy Gyula a hadügyminiszter, majd Beust közreműködését kérte, hogy e nyilatkozat helyreigazíttassék.

Ha a hadügyminiszter ki nem jelenti, hogy az 1867 : XII. t.-c. törvényt, annak a magyar hadseregre vonatkozó pontjával együtt megtartja, „mi távozni fogunk, jelentette ki Tisza Kálmán.

Csengery Antal egy nyilatkozatot szerkesztett, melyet végül is a hadügyminiszter aláírt és felolvasott.

Ez a Grivicsics tipikus horvát katona volt. Nyilvánvaló, hogy a katonai reakció tekintélyei bíztatták fel. Később kijelentette Andrásynak, hogy ő mint horvát patrióta is szólott. A kiegyezés mézeshetei éppen nem voltak kellemesek Bécsben. Kuhn hadügyminiszter sehogyszem akart abba belenyugodni, hogy Andrassy Gyula, mint egyszerű „Landesminister” ő előtte, a „Reichminister” előtt üljön a közös minisztertanácsban.

A törvényt, mely a hadsereg egységéről s a magyar hadseregről, mint az összes hadsereg kiegészítő részéről szólott, sehogy sem akarta idézni.

Ez a magyar hadsereg, mint kiegészítő rész, aggodalommal töltötte el a katonai köröket. Csengery feljegyzései szerint Grivicsics felszólalásának éppen az volt a célja, hogy eleget tegyen a katonák reakcionárius kívánságának. „Ezzel tartoztam a hadseregnek,” jelentette ki Kuhn gróf hadügyminiszter. Hogy a hadsereg egységét nem engedik szétszakítani, azt öfelsége is kívánja, jegyezte meg Andrassy a bizalmas értekezleteken.

A kiegyezés szövegében egyetlen egy mellékmondat milyen forrongást támasztott. Egy év múlva már kigyomlálják ezt a kifejezést.

Az a katonai reakció, amelyet a horvát tábornok, mint Jellasich utóda, képvisel a delegációban, roppant erős és befolyásos. Semmiképpen nem akar beleilleszkedni az alkotmányba. Maga a hadügyminiszter, kiről megírja Csengery, hogy kitűnő katona és egyenes, őszinte jellem, gyűlöli a katonai kormányzat visszaéléseit, a régi osztrák tisztikar előítéleteitől van eltelve. A horvát határőrség kérdésének megoldása tele volt rejtett veszélyekkel. Ez egy katonai exemptus terület, feloszlata ellen izgatott a katonák között, de a politikusok is aggódtak.

Bogosics horvát költő és zágrábi főispán megmondta Deáknak, hogy ha a felső határőrvidékeket feloszlatták, két hét múlva Zágráb ki lesz rabolva. Gróf Széchen meg azt beszélte el, hogy ő Marmont hercegtől hallotta, hogy a francia uralom alatt alig lehetett ezt a határőrséget fékezni, mióta, a rablás nincs megengedve, azóta nem oly jó katona a határőr.

Ámde Jellasichok mindig támadhatnak, míg a határőrség fennáll.

A horvát határőrség egyike volt azoknak a nagy örvényeknek, melyeken Andrassy ügyessége és tapintata szerencsésen át tudott gázolni.

Az erdélyi határőri szervezetet már 1851-ben megszüntették. Az a keskeny földcsáv, mely az adriai tengertől Erdélyig húzódik, mely védelem volt a törökök rablóhadjáratai ellen, sehogyszem akart összeomlani. A hadsereg vezetősége körében nem titkolt izgatás folyt annak

fenntartása mellett. Goblenz tábornagyot küldték ki a kérdés megvizsgálására, ki annak fenntartása mellett nyilatkozott. „Lehetetlen 70.000 gyakorlott katonáról lemondani!” Rosen belgrádi német követ azt jelenti kormányának 1870-ben, hogy Albrecht főherceg áll az ellenzök élén, a hadügyminisztérium előadója, König ezredes, egyenesen meg akarta szavaztatni a határőröket. Az izgatások a szerb területre is átsaptak. Nagyszerbia ábrándképét szőtték Miletics Szvetozár és társai, összeköttetések Csehországig terjedtek, hol Gregor prágai szerkesztővel tartottak fenn kapcsolatot. Albrecht főherceg – Orczy Béla naplója szerint – nem titkolta el, hogy kedvező lenne „egy délszláv Vendée megtartása a dinasztia védelmére”. Ezt Andrásynak leplezetlenül meg is mondta, Wertheimer Ede szerint Andrassy Gyula erre azt mondta:

Csak bízza öfensége a dinasztia védelmét a magyarokra. Jobban megvédik őket a dinasztia, mint a délszláv föderáció! A Jellasihiádák idejüket multák!

Andrassy Gyula győzött, a horvát határőrezredek fokozatosan feloszlatták és a polgári közigazgatás alá helyezték e területet. Andrassy felvilágosította a királyt a kérdés veszélyeiről.

A kiegyezés ellen nagy izgatás folyt soraikban, a horvát határőrök kérték tisztjeiket Fiume visszafoglalására. De eltekintve ettől, a dualizmus alkotmányos rendszerében egy harmadik abszolút hatalom alatt levő katonai terület nem tartható fenn.

Így történt az, hogy a magyar delegáció a horvát küldöttség javaslatát pártolta a határőrség bekebelezése iránt.

A kiegyezés hozott egy vitathatlan nemzeti vívmányt, a honvédséget.

Andrassy Gyula szívósságának köszöni létét. De hamar elterelték a fejlődés útjáról. Képződés maradt. Nemzeti hadsereggé nem válhatott. Elhomályosult a büszke, nagy császári hadsereg mellett. Sem tüzésége, sem műszaki csapatai nem voltak, mégis gyanút keltett, sőt mint „nemzeti hadsereg” aggodalmat az 1849. évi magyar forradalom legyőzőjénél, az orosz cárnál is.

Világos után két évtized telt el, mikor Albrecht főherceg Varsóba utazott a Paskievics-szobor leleplezésére.

A szemlék, katonai felvonulások, a szoborleleplezések ünnepei közben meg kell a főherceg, hogy magyarázza, a cárnak, hogy a magyar honvédség korántsem jelenti a magyar nemzeti hadsereget. Éppen nem igaz az, mit aggódva kérdez meg tőle a cár, hogy Magyarországon csak magyar ezredek állomásoznak, mert, írja a főherceg, a cár teljesen tévhitben volt az osztrák Landwehr és a magyar honvédség kölcsönös helyzetéről.

A monarchia és Oroszország viszonya korántsem oly barátságos, mint ahogy e látogatásról készült jelentésből megállapíthatnánk. Az 1853. évi nagy csalódás óta az orosz cár és a monarchia úgyszólván fegyverre tett kézzel figyelik egymást. A délszláv kérdés mindjobban előtérbe jutott és minden európai konfliktusban szerepet játszott. Ausztria igényeit a Balkán felé elismeri Franciaország és 1863-ban, majd 1870-ben is, Velence és Galícia fejében Szerbiát és nyugati Balkánt helyezi kilátásba. A krími háború után is felajánlja 1876-ban Sándor cár sajátkezű levelében – Gorcsakoff emlékiratai szerint – Ausztriának a boszniai bevonulást. A bécsi állami levéltárakban és a magyar miniszterelnökség irattárában roppant anyag gyűlt össze a szerb izgatásokról, az Obrenovicsok és Karagyorgyevicsok küzdelméről, izgatásairól, aspirációiról. Mikor a berlini kongresszus hozzájárult Boszna okkupációjához, tulajdonképpen a délszláv kérdés egy fejlődési processzusát zárta, le.

Mikor Andrassy az 1878. év március havában Bécsben tartott delegációs üléseken utalt a fenyegető orosz-török háború esélyeire, a balkáni érdekekre, báró Wenckheim Bélánál többen a delegáció tagjai találkoztak. Csengery feljegyzései szerint itt kifejtette Andrassy egész Kelet-Európára vonatkozó külügyi programját, Románia, Szerbia-Montenegró, Bulgária helyzetéről szólt. Utalt az oroszokkal fennálló ellentétekre.

A társaságot nagy aggodalom fogta el.

„Nem lehet tartani Bosznia elfoglalásától?”

Andrassy erre azt felelte, hogy ez jelenleg bármennyire távol áll szándékától, ezt mint külügyminiszter nem mondhatja ki.

Ernst Kelemen erre elszomorodva jegyezte meg, hogy „tehát nincs kizárva az a lehetőség, hogy újabb szláv elem s olyan ország, melynek megtartása csak újabb terheket róna az államra, vétessék fel a magyar korona birodalmába”.

Falk Miksa erre azt jegyezte meg, hogy „ha berukkolunk Boszniába, nem szabad megállni Belgrádig”.

„Isten mentsen, hogy Szerbiát is annektáljuk” – kiáltotta Andrassy.

Néhány hét múlva megkezdődött a berlini kongresszus tanácskozása, mely mandatáriusává tette a monarchiát Boszniában és Hercegovinában.

Mikor Andrassy Gyula a delegációkban megkérte a 60 millió póthitelt, kijelentette, hogy a Balkán kis államainak függetlensége nincsen kárára Törökországnak. Szólt Románia elkeseredéséről az orosz ellen az elvesztett Besarábiáért, jósolja azt, hogy Szerbiában az az eszme is fel fog merülni, nem lenne-e jobb csatlakozni Ausztriához?

„Már notifikálták nálam ezt a szándékot” – mondta Andrássy Csengery feljegyzései szerint.

Néhány hónap múlva a delegációs tagok aggodalmai valóra váltak. A bécsi tanácskozások már az új, megszerzett tartományok közjogi sorsával és igazgatásával foglalkoztak.

A monarchia bécsi tanácsadói, a császári birodalom egységének hívei soha – az első perctől kezdve – sem gondoltak arra, hogy itt a két államfél megosztottan, aránylagos jogokkal és kötelezettségekkel lépjen fel.

Ezt főképpen az a tanácskozás mutatja, melyet Bécsben 1878 augusztus 22-én tartottak, mikor a berlini megbízás végrehajtását beszélte meg a közös minisztérium. Itt éppen Andrássy Gyula gróf fejtegette ki, hogy milyen abszurdum volna talán valami kvóta szerinti megosztásra gondolni. Ideiglenes és függő állapotnak kívánta tekinteni az okkupálást – a végleges rendezéssel várni kell majd – az annektálásig.

Ez a tanácskozás és jegyzőkönyvei, melyek csak napjainkban váltak hozzáférhetőkké, pompás képét adják a „birodalom” kormányzatának és felfogásának.

A Deák kiegészítése megkötése után nem volt ehhez hasonló fontosságú problémája a birodalomnak.

Résztvett azon az értekezleten a birodalom minden reprezentánsa, Andrássy Gyula külügyminiszter, Tisza Kálmán magyar miniszterelnök, Auersperg herceg osztrák miniszterelnök, Bylandt „birodalmi” külügyminiszter, Hoffmann „birodalmi” pénzügyminiszter. A király többször felszólalt és irányt adott a tárgyalásoknak.

Itt a birodalom tanácsosai ültek össze.

A közös hadsereg a birodalom részére harcok, sok véráldozat árán tartományokat szerzett. E tartományok sorsáról, kormányzatáról kellett dönten.

Az osztrák politikusok az azonnali annexiót akarták. A birodalom vegye át a, két országot, mint hódított földet.

A két magyar – Andrássy Gyula gróf és Tisza Kálmán – óvatosságra intenek. Ez a berlini szerződés megsértésével járna, a török szultánt felingerelné, a tartományok pacifikálása – ki tudja – csak újabb véráldozatok árán valósítható meg, mert az orosz és török érdekek egyformán a „guerilla” háború alá rejtőznének.

Az egész tanácskozás legjelentékenyebb része a zászlókérdés megbeszélése volt. A diadalmas hadsereg, főképpen annak hadvezérei, elképzelhetetlenek tartották, hogy ne a császári zászló lengjen az épületeken, hanem a szultán fenntartott szuverenitása jelképe, a török zászló maradjon meg.

Auersperg herceg önérzetesen említi fel, hogy Sadowa óta először hatja át „Radetzky szelleme” a hadsereget. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni... Ott csak a császári zászló foglalhat helyet. A török zászló fenntartása, károsan befolyásolná az általános lelkesedést, melyet a győzelem váltott ki.

Bylandt gróf „birodalmi hadügyminiszter” a jegyzőkönyv szerint lehetetlennek tartja, hogy ott, ahol a császári-királyi csapatok tartózkodnak, a császári zászló mellett a török zászló is lobogjon.

Andrássy reámutat a kérdés nehézségeire. Nem lehet a berlini szerződést megszegni. A török birodalom az okkupált területre nézve kizárólagos szuverenitásának elismerését követeli.

A király ismételten reámutatott a tanácskozások során arra, hogy bár az okkupációs politika népszerűtlen most, mégis nagy hazafias felángolás észlelhető. Ez azt mutatja, hogy a lakosság egynek érzi magát a hadsereggel. Ez az általános védkötelezettségnek tulajdonítható. A nép most valóban „Ein Volk in Waffen”.

A jegyzőkönyv csak a „birodalmi” külügy-, hadügy-, pénzügyminisztereket ismeri. Űgy, ahogy a kiegyezés német szövege ezt teszri. Mert hiába fogadja el Deák Ferenc a kiegyezés alapjául a „pragmatika sanctio”-t – úgy, amint azt a császár is elfogadta –, annak magyarázatában sohasem tudnak egyetérteni.

A közös védelem, a hadsereg közössége a, pragmatika sanctióból foly. De a dualizmus van-e e szent kötésbe lefektetve, vagy a centralista birodalmi gondolat? Ezt nem a jog, nem a törvényt magyarázat döntötte el, hanem az erőhatalom. Ez pedig a császár kezében van.

A birodalmi politika inkább szeret a pragmatika sanctióra, mint Deák kiegyezésére hivatkozni. Deák műve kételyeket támaszthat, a pragmatika nem.

Hogyan érvényesülhetett volna magyar nemzeti szempont a Balkán felé való terjeszkedésben? A magyar alkotmányos minisztérium semmi befolyást nem gyakorolt Bosznia és Hercegovina beligazgatására. „A magyar miniszterelnökség boszniai osztálya csak postaszekrény szerepére szorítkozott” – állapítja meg Collas báró egy külpolitikai tanumányában. Első ízben magyar miniszterelnök 1918-ban utazott Boszniába hivatalos kiküldetéssel. Az okkupált, majd annectált tartományok a pragmatika sanctio által körülbástyázott birodalom részeivé váltak.

A császári birodalom megtartotta változatlan létét „az együttes és elválaszthatlan birtoklás” alapján. Az önálló nemzeti lét aforizmái nem befolyásolták a külügy, pénzügy, vámközösség, de legfőképen a hadsereg birodalmi jellegét.

Bosznia és Hercegovina meghódítása támadó hadjárat és nem védelmi volt.

Mikor a kiegyezést előkészítő tizenötös-bizottság a katonai ügyet tárgyalta, Deák Ferenc azzal vezette be a vitát, hogy a pragmática sanctióból csak a „közös és kölcsönös védelem foly”. Ghyczy Kálmán ezt a felfogást egy határozati javaslattal támogatja. Eötvös József báró határozottan kijelenti, hogy „nem akar egyebet, mint a közös védelemből folyó kötelességet elvállalni, nem akarja, hogy Ausztriából támadó hatalom váljék”. Ekkor jelenti ki gróf Apponyi György, hogy ő is csak védelmi és nem agresszív hadi politikát kíván a birodalomnak.

Bekövetkezett az, amit Andrassy Gyula ugyanazon bizottságban megjósolt, hogy a „közös védelem a kötelesség”, de jönnek idők, mikor nagyobb erőfeszítést kell tenni.

A boszniai okkupáció nagy erőfeszítése kétségen kívül „a birodalmi politika” erőfeszítése volt.

És mégis – van valami, ami erősebb a hatalomnál és az erőnél és az óvatos előrelátásnál. Erősebb ennek gondosan kiépített mechanizmusánál, a birodalmi eszmét kifejező közös hadseregnél is. Ez a magyarság öncélúságának érzése, mely hagyományait, emlékeit elpusztítani nem engedi, ezekhez mindig visszatér. A közös hadsereg fennállása ez érzélemvilág folytonos tagadása.

A lipcsei csata vitéz huszára, gróf Széchenyi István, ki fontos üzenetet visz Blücher generálisnak – tetőtől talpig – osztrák katona. Magyarul – Wesselényi Miklós megemlékezése szerint – csak törve beszél. De az osztrák katonai egyenruhájában áll fel és indítványozza a rendi táblán a magyar akadémia alapítását. Őbenne, a császári katonában, a magyarság szelleme tör elő. Az a szellem, mely századokon át folyton megnyilvánul a tömegek érzésvilágában is. Ez a nemzeti élet hagyománya.

A honfoglalás, Mátyás király, a kurucok, a negyvennyolcas honvédek mondanaköre, történetei, emlékei százféle alakban élnek. De hidegen hagyja a képzeletet Savoyai Eugen hadvezéri tehetsége, a zentai csata, vagy éppen a custozzai diadal.

A császári birodalom nem a haza.

Teleki Sándor gróf elbeszéli emlékirataiban, hogyan ment végig legionarista társával, Sréter ezredessel, éjjel a solferinói csatatéren. A halottak még ott heverték és a sebesültek jajgatva várták az elszállítást.

Sréter ezredes 1848-ban Prágából vezette haza a nádorhuszárokat, maga is feküdt órákig a csatatéren sebesülten. Most leszállott a kocsiról, levette a sapkáját és azt mondta:

Én is voltam így, de az otthon volt és Magyarorszáért!

Ez az a hatalmas érzés, mely a sebesültet is megnyugtatja. A házáért, az otthonért.

A kiegyezés a nemzeti életet levegőhöz juttatta,. A parlament, a vármegye, a sajtó hatása roppant nagy. De minél jobban erősödik a nemzetben az „eszményekhez” való ragaszkodás érzése, annál jobban eltávolodik a – hadseregtől.

Az első évek nyugodtan teltek el. Azon sokat emlegetett botrány óta, melyet „a pesti orvosnövédek egyesülete” okozott, a társadalom óvatosabb lett. Ezek az orvosnövédek – bár a báljukra való meghívást a király is elfogadta –, mikor a katonaság részére jegyeket kértek, azt felelték, „hogya bálban osztrák uniformist nem tűrnek meg!” A király természetesen nem ment el a bálba. Ez az esemény elsimult. Néhány ügyetlen fiatalember botlása volt.

De néhány év múlva már feltűnően szaporodnak a katonai erőszakosságok. A vidéki városok helyőrségei, majd a fővárosi is, sehogy sem tudnak beleilleszkedni a polgári társadalom érzésvilágába.

A fegyveres hatalom ereje és öntudata sokszor lenéző gögként mutatkozik. Egy kis ügyetlenség vagy éppen rosszakarat és az eleven nemzeti életet élő városi társadalomnak hamarosan exponálják a főkatonák, hogy mi a „kardbojt” becsülete.

„Herunter mit den Fetzen!” – mondja Seemann ezredes Egerben, mikor meglát a táborban egy nemzeti lobogót. Parlamenti összejutközések, utcai tüntetések, sőt vérengzés kavargja fel a közéletet. Bartha Miklóst, a kolozsvári szerkesztőt, két fiatal osztrák tiszt összevagdolja szerkesztőségi szobájában, mert megírta, hogy a cseh-osztrák tisztek a magyar önkéntesekkel kegyetlenkednek. Heteken át tart a vizsgálat, a királyhoz deputáció megy, nagy politikai válságot kezd felidézni az eset. Végül is a két tisztet eltávolítják a hadseregből, de Albrecht főherceg jól jövedelmező polgári foglalkozásba helyezi el őket.

Hentzi generális vitéz katona volt. Valóban Budavára romjai alá temetkezett. Halálosan megsebesült, végsőkig védte a honvédek ellen császári ura jogait. Az önkényuralom első éveiben már díszes emlékszóbor hirdeti a hős katona dicsőségét a budavári Szent György-téren.

De kibékül a király és a nemzet. A Hentzi-szóbor kezdi a „Gessler kalapja” jellegét felvenni. Hasztalan követelik annak elszállítását. A király érzékenységét nem lehet megsérteni, kinek hálósobáját egész életén át Budavár bevételéről készült festmény díszítette. Ez a Hentzi-szóborvita, a merénylet a szóbor ellen, a honvédszóbor, mely Buda egy másik terét díszíti, az évtizedek legszenvedelmesebb parlamenti vita anyagát szolgáltatja. Mikor Janszky ezredes egy elhamarkodott elhatározással megkoszorúzza a Hentzi-szóbot, az eset majdnem Tisza

*A haldokló Henczinek Görgey
kíméletet parancsol Buda bevétele alkalmával.*

Kálmán lemondásával végződik, ki végül is egy, a nemzetet megnyugtató királyi kéziratot eszközölt ki.

Fejerváry Géza báró honvédelminiszter „tiltakozik a hadsereg sportszerű üldözése ellen”, de maga is többször kijelenti, hogy a hadseregben a „nemzeti irányt nem lehet érvényesíteni”. De ez mégis érvényesülni próbál – Uzelacz horvát kapitány részéről. Ez Fiúmében, egy katonai ünnepélyen szidja a magyarokat. Ugrón Gábor heves támadást intéz ellene a parlamentben és Fejerváry báró honvédelminisztert is felelőssé teszi az esetért. Ugrón megverekedik előbb a kapitánnyal, majd a miniszterrel. De nem verekedhetik meg a császári hadsereg egész tisztikarával, melynek felfogása az Uzelacz kapitányéhoz közelebb áll, mint hozzá.

Ezt, a „hadsereg hagyományos szellemét”, Auffenberg tábornok emlékiratai részletesen magyarázzák. Feljegyzéseiben bepillantást enged abba a felfogásba, mely a katonákat vezeti, melynek megőrzését minden vezető parancsnok kötelességének tartja. Ezt a szellemet idézik fel a hadgyakorlatokon, parádékon. Ebbe az érzésegységbe kell beleilleszkedjék jó korán minden fiatal tiszt.

Nehéz ezt megérteni, mert hiszen nem a nemzet érzésvilágából táplálkozik, bár azt akarja pótolni. Egyek ez érzésben az erdélyi szász Arz, a troppai Auffenberg, a horvát Krobotin, a délszláv Potiorek és a német Conrad. Ugyanazon etikai'összetartó erőt dicsérik.

„Schwarzgelb” – írja Auffenberg –, de nem „rotgold”, nem „nagynémet”. Pályafutása alatt sok garnizonban élt, minden törzsszel, fajjal, nemzetiséggel érintkezett, melyek „egy nagy közösséget alkottak”. Azt, hogy a „Gesamtmonarchie” közjogi sérelem lenne, először Győrben hallotta, ott magyarázták meg neki. Szarajevóban, Ozmützben, Bécsben, Budapesten, mindenütt ugyanazt a felfogást, ugyanazt a környezetet találta fel.

Ez a közös hadsereg élete. Egy megmerevedett hatalmi kör, külön nyelvvvel, történelemmel, hazafisággal. Itt élnek le a „kis és nagy garnizonokban” életüket a „császár katonái”, kiket kézről-kézre adnak át egymásnak az alsó és felső katonai iskolák, a hadiiskola, a helyőrségek.

Érzik azt a magyarok is, hogy a hadsereg hatalmas gazdasági és szociális intézmény. Hiszen a morva, cseh, osztrák, német, horvát kispolgárság és volt katonák fiai itt helyezkednek el tömegesen. Magyarok is vannak. De magasabb katonai rangot kevés magyar katona nyer el.

Nem képes beleilleszkedni abba a sajátos érzésvilágba, abba a tisztí kasztszellembé, mely elszakadt az otthontól, a hazát csak a tisztí garnizonokon keresztül látja meg, mely gyanakodva nézi a „rebellis nemzet fiait”.

Híres és jó katonája a, monarchiának Galgóczy Antal táborszer-nagy. Székelyföldön született, Sepsiszentgyörgyön. A határőrök fiú-iskolájába kerül Kézdivásárhelyre, mint hadapródot átveszik a had-seregbe. Itt „amalgamizálják” egyéniségét, amint ezt a tisztképzésről Auffenberg megírja, éppen úgy, mint ezt a horvát vagy román fiúkkal megteszik. Jó és hű kafona lesz. Az olasz, porosz és bosnyák háborúkat végigharcolja, legmagasabb rangot nyeri el. A magyar nyelvet nem felejtí el, de egy érzésszála sem maradott meg magyarnak, legalább is soha el nem árulta ezt. Sokat hivatkoznak reá, mint annak példájára, hogy a katonai pálya a magyarok előtt is nyitva van, minden lehetőséggel.

Bécsben hal meg, ahol élete végét töltötte.

Évtizedek teltek el és közben nemcsak az európai politika, de a monarchia belső összetétele is átváltozott. A Németországban és Itáliában elvesztett hatalmi állása helyett keleten keres kárpótlást. A délszlávok felé fordul, hol szembe kerül a nagy szláv birodalommal, Oroszországgal. Ilyképen felidézi a szláv veszélyt az a birodalom, melynek egyik fele rohamosan indul az elszlávosodás útján a bomlás felé.

Ausztria már a kiegyezés korában is szláv többségű állam volt. Andrassy Gyula politikai koncepciója volt az, hogy a „német centralista jelleget” kell Ausztriában megerősíteni és a paritásos dualizmust a magyar-német elem túlsúlyán felépíteni. A kiegyezést éppen ezért a szláv politikai pártok nagy ellenszenvvel fogadták. A porosz-osztrák háború után hamarosan megtartották a második „Szláv kongresszust”, hol a cseheket Rieger és Palacky, a horvátokat Strossmayer püspök, a lengyeleket Goluchowsky gróf képviselte. A szlovéneket nem hívták meg. Itt az értekezlet a császárság föderalizálását mondta ki kívánatosnak. A birodalom öt tartománycsoportra osztassék fel, tartománygyűlésekkel és központi parlamenttel. Minden államcsoportot külön udvari kancellár kormányozna.

Belcredi a szlávok felé hajlott, Beust Andrassy koncepcióját fogadta el. A szláv ostromot ezúttal visszaverte a germán-magyar egyesülés, de a csehek a kiegyezés engesztelheti en ellenségei lettek.

Már mikor 1868-ban Napoleon Jeromos Prágában időzött – és Rieger és Palacky látogatását fogadta –, roppant lelkesedés vett erőt a cseh nemzeten.

„Európa szeme reánk van függesztve” – írták a cseh lapok. Nemsokára azután Ferenc József a prágai Erzsébet-híd felavatására Prágába érkezett. A csehek tüntetőleg távol tartották magukat az ünnepélyről. Ekkor tette azt a jelentős megjegyzést Ferenc József, hogy „ez a város egészen német jellegű”. Ez volt a látszat. A valóság egészen más.

A tizennégyéves Taaffe-kormányzás egymásután adta fel ausztriai német politikai pozícióit. Bevezette a cseh hatósági nyelvet, cseh egyetemet állított fel. Ez időtől fogva rohamos haladást tett az örökös tartományok „szlávositása”. Már 1892-ben Nancyban egy nagy tornaünnepélyen a csehek Franciaországot éltették, mint barátait és ott-hon kezdetét vették a cseh tüntetések a – kétféjű sas ellen. A következő kabinetek – különösen a Badeni-minisztérium – már többé nem állhatták útját Ausztria elszlávosításának. Ennek végzetesek voltak hatásai..

A szlávok elfoglalják a hadsereg legfőbb pozícióit. A hadtest- és hadosztályparancsnokok között aránytalanul nagy számmal vannak képviselve. A bécsi közös hadügyminisztérium bürokráciája nagy részben cseh, a katonai szállítások, fegyvergyártás, hadsereg ruházata a cseh iparnak jut.

Csehország kettős irányt követ.

A politizáló Csehország a német-magyar hegemoniának heves ellenzéke. A gazdasági Csehország belesimul a bürokráciába, a hadsereg igazgatásába. A pánszlávizmus élén halad és várja a bizton eljövendő időt, mikor független államéletet nyer. Addig gazdagodik.

A birodalmi politika állandó készenlétben áll – Magyarországgal szemben, de erőtlen marad a birodalmi egységet felőrlő cseh-szláv politikával szemben, melyben a magyarok ellen szövetségre talál.

Nagy, halálos kór emészti a Habsburg-császárságot. Külpolitikai helyzete egyenesen vészthozó.

És a császári birodalom kormányzata mégsem a magyarokban keresi a dinasztia támasztékát.

Mikor a délszláv „Vendéet” Andrássy Gyula a kiegyezés után felosztatja, Albrecht főhercegnek megüzeni, hogy „a magyarokra bízva a dinasztia védelmét, jobban megvédik ezek, mint a szlávok”. De a birodalmi politika nem változott. Nem tudott kitérni a szláv törekvések elől. Átadta a birodalmat nekik.

A véderőreform kérdését főképen az Oroszország felől fenyegető szláv veszedelem tette kívánatosná.

A Balkán-válságok, a bolgár trónváltás, a szerb-bolgár háború megmutatták, hogy a Balkán irányítását Oroszország a maga részére követeli. Mind határozottabban lépett előtérbe egy orosz háború esélye.

Két évtized telt el a közös hadsereg megalkotása óta. A katonai igazgatás nagy szervezeti változtatásokra készül.

Úgy látszott – a törvényjavaslat tervezői is elérkezettnek tartották az időt arra –, hogy azt a hatalmi kört, melyet a kiegyezés bizto-

sított a hadsereg részére, kibővítsék. A nemzet ősi alkotmánybiztosítékát, az újoncmegajánlási jogát támadták meg.

Így a hadsereg „Arme auf Kündigung” – mondja Fejérváry honvédelminiszter. Az évenkénti megajánlás zavarja a hadsereg újoncellátását. Tíz évre kell ezt megállapítani. Ezenkívül a hadsereg harcképessége azt is megköveteli, hogy a német nyelv lépjen jogaiba.

Objektív érveknek látszanak ez állítások. De mögöttük a közös hadsereg egész hatalmi elhelyezkedése sorakozik fel. Az adómegajánlás és az újoncjutalék megszavazása alkotmányvédelem. Százados küzdelmek emléke kíséri e jogok fenntartását és megvédését. Deák Ferenc maga is ezt a jogot fontosabbnak tartotta az „abszolút fejedelmi jognál”.

Tisza Kálmán baráti körben, de a nyilvánosság előtt is sokszor állította azt, hogy sejtelve sem volt, hogy a véderő javaslat oly hírhedté vált 14., majd 25. §-a oly nagy közjogi és nemzeti sérelmet akar kodifikálni. Legbizalmasabb híve, Horváth Gyula, a „Nemzet” c. lap hasábján felhívta erre Tisza Kálmán figyelmét. De már késő volt. A tizenötévi kormányzás önbizalma, talán a királynál elvállalt kötelessége nem engedték meg a visszavonulást.

Tisza Kálmán nagy nimbusza ebben a véderővitában hanyatlott alá. Apponyi Albert gróf itt követeli először és határozottan nagy támadó beszédében a „reformok létesítését a közös hadseregben, melyek Magyarország állami önállóságának, állami intézményeinek, nemzeti jellegének mellözhetlen elvi és gyakorlati következményei”. Szilágyi Dezső a javaslatokban foglalt alkotmány sérelmet tárta fel. A szélsőbal élén Polónyi Géza és Ugrón Gábor vezetik az ostromot. Ugrón „a germajizáció örült kísérletének” nevezi a javaslatot.

Tisza István gróf itt mutatkozik be először nagyobb parlamenti beszéddel. Vállalja a népszerűtlen javaslat minden ódiúját. „A magyar önálló nemzeti hadsereget felállítani nem lehet azonnal, de ez nem ok arra, hogy megvonjuk a nemzetet védképességétől.”

Utcai tüntetések, zavargások, véres összeütközések izgatták heteken keresztül az országot és a külföldet.

A javaslatot, későn bár, de módosították. De a törvényjavaslat parlamenti vitája, hírlapi csatái, népgyűlési beszédei megmutatták azt a roppant űrt, mely a tényleges és a jogi helyzet között mutatkozott. A nemzet reáeszmeált megcsönkített államiságára.

Az a vita, mely 1889. év január 10-én kezdődött, reávilágított arra a tényre is, hogy a nemzet tért veszített a kiegyezés után.

Mikor 1868-ban az első alkotmányos véderőjavaslatot tárgyalták, a kormány nevében Kerkápoly Károly honvédelmi államtitkár azt a kijelentést tette, hogy „a hadsereg közössége nem akadály abban, hogy annak magyar része a magyar szellemet, a magyar öntudatot és a

magyar jelleget megtarthassa, a haza jelvényeiből merítsen lelkesedést. Ez a hadsereg nem egységes hadsereg, melybe a magyar elem beolvad, ezen hadsereg közös hadsereg, amelynek a magyar hadsereg egyik része/'

És húsz év múlva – 1889-ben – már a németnyelvű birodalmi hadsereg jelentkezik a nemzetet megalázó követeléseiével.

A kérdés fel volt téve újra.

Lemondhat-e valamely nemzet arról, hogy önálló hadserege legyen?

A hadsereg az állam erkölcsi, hatalmi és szociális bevégeztségének tanúságtétele. „Sokkal nagyobb tényező az a nemzet életében, minthogy az kizárólag katonai szempontból bíráltsassék el” – mondta Apponyi Albert a javaslat tárgyalásánál.

A javaslatot Fejérváry Géza báró védelmezi.

Született magyar, apja is katona volt. Josefstadtban nevelkedett. Magyarul csak férfikorban tanult meg, idegen kiejtését soha nem tudta megváltoztatni. Egyéni szeretetreméltósága sok barátot szerzett neki a politikai pártok között. De hajlíthatlan, merev katonai felfogása, a nemzet jogainak lenézése ingerültséget keltett parlamenti szereplése ellen.

Mikor a honvédséghez lépett át, azt a kijelentést teszi: „Itt is, ott is a császárt szolgálom.” Mikor Tisza Kálmán 1884-ben honvédelmi minisztert csinál belőle, az egyenruhát a parlamentben is meg akarja tartani, ő a császárt és csakis a császárt képviseli a nemzet tanácskozási területében. Miniszterek és minisztériumok buknak meg, de ő rendíthetlen. A király bizalmasa és az is marad minden politikai változás között.

Két évtizeden át áll szemben a közös hadsereget ostromló ellenzékkel.

Fejérváry Géza honvédelmi miniszter most is szembeszáll a javaslat tárgyalásánál a nemzeti követelésekkel. Eötvös Károlynak felel, aki az orosz, német, olasz hadseregek nemzeti szellemére hivatkozik.

„Ezen hadseregekben talán inkább prononszírozott nemzeti szellem van, mint a mi hadseregünkben. De a monarchia népei csak olyan mozaikszerűen hordattak össze a sors által. A nemzeti kultúrának beplántálása által a meghasonlásnak csiréit vetnők el...”

Ez a vita minden szunnyadó elégedetlenséget, elcsitult lázongást felszínre hozott.

Felelevenedtek egy nagy sajtóhadjárat kíséretében Deák magyarázatai a pragmatika sanctióról: „mi magyarok nemcsak függetlenek vagyunk az örökös tartományoktól, hanem részei sem vagyunk az ausztriai császárságnak”, „a birodalmi kapcsolat” értelme, „a közös

biztonság együttes erővel leendő védelme és fenntartása”, Batthyány Lajosnak 1848-ban Madarász László interpellációjára adott válasza, „a monarchia territoriális megtámadása esetében kötelezett védelme tárgyában”, az 1865 decemberi trónbeszéd a pragmatika sanctióról, mint közös jogalapról, mely közjogi és belkormányzati önállóságot adott, Palmerston és Lord Dudley Stuart nyilatkozatai az osztrák-magyar közjogi kapcsolatról, 1861. évi első és második felirati javaslat, a kiegyezési törvények magyarázatai és mindaz a roppant irodalom, mely e kérdéssel foglalkozik.

Felvonultak azok a panaszok, melyek törvényeinkben, feliratainkban, majd szabadságharcaink proklamációiban annyiszor tárták fel a magyarság helyzetét a birodalmi politikával szemben. „Az önkényeskedés kísérletei, majd mikor fegyverei elkopnak, a jognak erejét és értékét zsákmányoló kétszínű politika”, az engedményezés, majd az oktrojálás eszközei. Milyen könnyű volt a lefolyt 20 év alatt a kiegyezést – visszafejleszteni. Anélkül, hogy a törvény szövege lényegesen változott volna, milyen könnyű volt a hadsereg egész szellemét visszaterelni az alkotmányt megelőző kor gondolatvilágába.

Ez a vita anyaga. Az egész nemzeti múlt és kétséges jövő. Ez a két Magyarország négyszázéves küszködése egymással és a birodalmi politikával szemben. A véderővitában az egész nagy magyar tragédia.

A nemzet feleszmélt 1889-ben. Sokkal távolabbra jutott nemzeti céljaitól, mint azt remélte. Deák és Andrássy reménykedése a „továbbfejlesztésről” megghiúsult.

És mégis – Deák kiegyezése nagy mű volt, mert nagy előhaladás azon a századok akadályaival kerített úton, mely a nemzet egyéniségének visszaszerzéséhez vezet.

De egy nemzet „Énjét” nem lehet csak részben kiépíteni. Az egész államisága területén akar érvényesülni.

Deák kiegyezése kaput nyitott a nemzeti követelések számára. Reményt és lehetőségeket adott.

Deák kiegyezése pihenőállomás volt, ahonnan a nemzet a véderővita eseményei után tovább akart jutni. Ezzel a birodalom gyengeségeit is feltárta.

A kiegyezés Magyarországon a magyar nemzeti lét minimuma volt a politikai közvélemény előtt. Az örökös tartományokban, a nagybirodalom atavisztikus légkörében káros maximum, amelyből csak lefaragni lehet és kell, amely elalkudta a dinasztia jogait, amely túlsúlyt adott a monarchiában a magyarságnak. Gentz Frigyes és Saalfeld, a század elejének történetírói, kik már akkor jövendölték a birodalom bukását, háttérbe szorultak egy időre, de csakhamar új cassandrai hangok törtek elő a birodalmi tanácsban. Schmerling nagy beszédben

bizonyítja azt, hogy „az 1848. év jogfolytonosságának elismerése” a birodalom összeomlásához vezet. A „magyar államjog legyőzte a birodalmat”, „ez a vég kezdete”, „a birodalom feloszlása megkezdődött” – hirdetik Tetzner, majd Schüssler állampolitikusok. Jön Friedjung is. Ő már azt állítja, hogy „a centralizmus bukása után megszűnt Ausztria”.

„Nincs hazánk, nekünk osztrákoknak” – hirdetik a német politikusok és állítják – így Friedjung is –, hogy Ferenc József „megbánta engedékenységét”, a birodalom bukását látja.

Berger, későbbi miniszter, egy banketten ironikusan fakad ki. „A kiegyezés katasztrófa volt. Ma már minden népecske saját kiegyezését akarja, talán még a ‚Gotsche’ lakói is saját pragmatika sanctiót akarnak.”

Deák áll am jogi műve a magyar történeti alkotmányt mutatta be előttük. Ez az ellentállásra, önvédelemre, a birodalom beolvasztó politikája ellen folytonos küzdelemre berendezett instrumentum legyőzhetetlennek látszott. A birodalom politikáját lehervasztotta, a magyar nemzeti politikának új lehetőségeket biztosított.

Ez a felfogás végigkíséri az osztrák kormányokat. A magyar nemzeti követelések csak erősítik a pesszimizmust. Taaffe, Körber, Beck miniszterelnökök a magyar követeléseket tartják a legveszélyesebbnek. Körber egy beszédében azt mondja:

„Nyolc nemzet, tizenhét tartomány, húsz parlamenti párt, két komplikált világnézet és még Magyarország is – Blondin kötéláncos feladatát rója ez az osztrák miniszterelnökre!”

Ez magyarázza meg azt a végletekig menő ellentállást, melyet az osztrák miniszterek a magyar kívánásokkal szemben kifejtettek. A „császári-királyi hadsereg” közbeiktatott „és” szócskája, melyet, mint vívmányt, gúnyos megjegyzésekkel fogadtak Magyarországon, ott valóban félelmetes előhaladás volt.

Taaffe és az összes miniszterek tiltakoznak ellene. „Ez a^ első lépés a hadsereg szétválasztása felé.” „A nagyhatalmi állás bukása” – mondja Kálnoky. „Mit szólnak hozzá szövetségeseink? És a függetlenégi párt nem lát-e bátorítást ebben?”

Ki merné állítani ma, a multak higgadt szemléleténél azt, hogy Tisza Kálmán vagy hogy akár a hírhedt 25. §-hoz beadott határozati javaslat aláírói, Gajáry Ödön, Vargics Imre, Tisza Lajos gróf, Roszner Ervin, Visi Imre, Pulszky Károly, Josipovich Géza, Mohay Sándor, Perczel Dezső, Darányi Ignác, Pulszky Ágost, Zeyk Dániel megtagadták volna nemzetüket, megtagadták a magyar hadsereget?

Ők is az észhez akartak szólni és nem a szívhez, mint Széchenyi szózata. De ez a szózat most is erőtlén volt és maradt.

A század nagy motorja, a nemzetiségi gondolat bontja meg a monarchia látszathomogenitását, ébreszti fel a magyarság soha el nem pihenő nemzeti érzéseit, új erő kifejtésre.

A birodalom és a nemzeti állam belső alkatából folyt az a nagy érzelmi meghasonlás, mely szembe állította egymással újra és újra a magyar politikai pártokat. A „nemzet hadsereg nélkül – mondta egy ízben Apponyi Albert Egerben – az, ami az ember kar nélkül”.

Van a nemzetnek erkölcsi és politikai „legitimitása” is. Ragaszkodnia kell erkölcsi eszméihez. Ha nem tud emellett megállni – elveszett.

Ha nyelvét védi, ha nemzeti egyéniségét akarja kiépíteni – igazságait vitatja.

A véderővita szellemi hatása a következő évtizedek politikai légkörét ezért tölti meg a mindig fenyegető vihar anyagával.

A nemzeti küzdelmeket végigkíséri a vád is, hogy „nem számolnak az erőviszonyokkal”, „lázálmokat kergetnek”, de főképpen az, hogy a folytonos közjogi harcok hátráltatják a nemzet gazdasági megerősödését.

Az új kor az állami életet nagy feladatok elé állította. A közigazgatás, a gazdaságpolitika, a demokratikus fejlődés, a jogegyenlőség nagy elveit gyakorlati fejlődés elé kell vinni.

Egy dolgos nemzet nem foglalkozhatik folyton „becsületügyekkel”.

Nagy államférfiúi feladat a tömegek jólétét, haladását szolgálni.

A véderővita lezajlása után rövid szünet következett. Wekerle Sándor államférfiúi nagysága hamar meglátta azt, hogy 67-es kiegyezés keretében is sok a lehetőség és sok a mulasztás, melyet helyre kell hozni. Itt van az államháztartás egyensúlya, gazdasági és közigazgatási kérdések egész sora. Talán itt van a Széchenyi ideje. Talán ez az a korszak, mely Széchenyi tanításait meg fogja érteni.

A nemzeti társadalom egyesítése, megerősítése, az „anyagi jólét”, mely nélkül nincs és nem lehet független nemzeti lét. Ez az ő célkitűzése.

Tevékenysége hamar lezárul.

A közjogi harc mindegyre felújul. A kiegyezés gazdaságpolitikai vonatkozásai, a vámterület kérdései is a közjogi viták fellángolásaiban kulminálnak.

De rendületlen a dinasztia ellenállása is. Az öreg uralkodó jól tudja, hogy ő is elementáris történelmi hagyományok őrzője. Ezeket a hagyományokat sértetlenül akarja utódaira átmenteni. Mitis, Rudolf trónörökös életrajzírója, a volt trónörökös szabadelvűségéről ír, de a hadsereg szerkezetének kérdésében ő sem szabadelvű. A véderővita

Teleki László gróf az emigrációban. (Egykorú kép.

alatt írott levelei tanúsítják ezt. Ferenc Ferdinánd felfogása is ismeretes. Udvari orvosa leírja azt a beszélgetést, melyet Zápolyáról, Bethlen-Gáborról, Rákócziáról és Kossuthról folytatott.

Ezeket a hagyományokat védte a *pragmatica sanctio*, majd Metternich és V. Ferdinánd még a bécsi forradalommal szemben is.

Hunkár Antal nem régen megjelent emlékirataiban elmondja azt a beszélgetést, melyet Esterházy Pál herceg Lajos főherceggel folytatott Bécsben, mikor a magyar küldöttség Kossuth Lajos vezetése alatt ott járt.

Esterházy Pál herceg meg akarja győzni a főherceget az engedmények szükségéről.

„Megesküdtem Ferenc császárnak, hogy a monarchiát úgy, amint azt ő hátrahagyta, úgy örzöm meg utódainak,” feleli a főherceg.

Majd elmondja Hunkár, hogy Deák Ferenc az ő, Hunkár szavait, a minisztérium kinevezése után „a német a pénz- és hadügyet kicsikarja kezünkéből” helyeselte és aggódva fogadta az engedményeket.

Ferenc József király tanácsosai előtt, hadiparancsaiban mindig és következetesen kifejezte rendületlen felfogását a hadsereg egységét illetően. De különösen két ízben volt ez a megnyilatkozás valóságos, drámai erejű. Mikor a király Apponyi Albert grófnak és mikor Kossuth Ferencnek nyilatkozott meg szokatlan közvetlenséggel és szilárdsággal Apponyi Albert gróf emlékirataiban beszéli el ezt.

Mikor Wekerle Sándor a polgári házasság után kegyvesztetten bukott el, a király a szabadelvű párt uralmát fel akarta cserélni egy másik, a kiegyezés alapján álló párt uralmával.

Apponyi Albert gróf akkor a nemzeti párt élén állott.

Apponyi Albertet magához rendelte kihallgatásra és felszólítottat arra, hogy tegye lehetővé a hatvanhetes pártok fúzióját és „szabadítsa őt fel a szabadelvű párt nyűge alól.”

Mikor a nemzeti párt vezére részletesen ismertette álláspontját a hadsereg kérdésében, azt türelemmel hallgatta végig, majd azt mondta.

„Clara pax, boni amici. Vegye tudomásul, hogy ezekkel a követelményekkel soha, míg élek, megbarátkozni nem fogok.”

Világos volt – mondja Apponyi emlékirataiban –, hogy alternatíva előtt állottam. Vagy megnyerem az uralkodó bizalmát, vagy végleges elhidegülés áll be. A katonai követelések egy nagy gondolatot rejtettek magukban, a nemzeti élet teljességének gondolatát, azt az igazságot, hogy nem lehet „nemzet”, amelynek nemzeti jellegű védeje nincs. Ezt a gondolatot 67-es alapon egyedül én képviseltem. De nem éreztem habozást...

Mikor Kossuth Lajos fia jelenik meg a császár előtt, nem független Magyarországot kér, nem nemzeti hadsereget, hanem nemzeti jegy-

bankot. A király nyugodtan végighallgatja, Kossuth Ferencet is. Ezután határozottan és jellegzetesen tagadta meg a kérést.

Kossuth Ferenc hazatérése után azonnal tollbamondta bizalmasai előtt beszélgetését és többen jegyzeteket vettek róla.

„Kedves Kossuth! Három kérdésben, a hadsereg kérdésében, a vámterület és a jegybank kérdésében álláspontomtól el nem térek.”

És ha a képviselőház elhatározza a jegyintézet felállítását?

Nem szentesítem a határozatot! – felelte a király.

A jegybank szabályozása éppúgy nem volt „abszolút” felségjog, mint a vámterület kérdése. De a birodalom egységének védelmét szolgálták. Egyik kiegyezés sem tudta azokat más, nemzeti alapra helyezni, Tisza Kálmántól Széli Kálmán formulájáig. Ne felejtjük el, hogy már a kiegyezés albizottságához azzal küldte el a király saját tervezetét, „hogy különben a kiegyezésből nem lesz semmi”. E tervezet korlátozta az újoncmegajánlási jogot, mert a hadsereg rendes kiegészítése „közös intézkedések tárgya” és közös ügy lett volna a vámügy, posta-, távírda-, vasútügy is. A kiegyezés e felfogáson tényleg enyhített, de a hadsereg kérdésében érintetlen maradt az abszolút felségjog.

Mikor az uralkodó 1865 december 14-én a kiegyezést előkészíteni hivatott országgyűlést megnyitotta, felolvasta a várpalotában trónbeszédét. Elismeri benne a jogvesztés helyett a jogfolytonosságot, hogy az 1848. évi törvényekhez alaki szempontból kifogás nem férhet. Leírják az akkori lapok, hogy „a magyar trónbeszéd némely helyei némi melegséggel voltak írva”. A fejedelem azon a kényesebb részeken átsietve, azokat a helyeket, melyek minden magyar szívben visszhangot találtak, igen-igen jól hangsúlyozta. Igen meg volt indulva, látva a hatást. Könnyezni látták, mikor a teremből szobáiba visszavonult. Ha végiglapozzuk e trónbeszédet, az utána következő királyi nyilatkozatokat, hadiparancsokat, – egy korszakon át – szembetűnő az álhatatosság és szilárdság, mellyel az uralkodó a hadsereg egységét védte, ő sohasem engedett kételyt Deák művének magyarázatánál.

A közjogi harcok egy, a nemzet beleegyezésével megmerevített hatalmi kört akartak megostromolni. Illúziók voltak a győzelem kilátásai. „De a népek könnyebben vannak elenyérek, mint illúziók nélkül.”

A magyarok a magyar vezényszót követelik, a szlávok a nyelvrendeletekért ostromolják a birodalmi tanácsot, a németek a németbirodalom vonzókörébe jutottak. A monarchia széthúzó népek harcaitól hangos. Ez már nem a hadsereg válsága, ez a habsburgi birodalom nagy haldoklása, avagy talán mindkettő együtt. Csupán az a kérdés, liogy abban a nagy felszámolásban, mely kérlelhetlen kényszerűséggel jelentkezik, melyik fajnak lesz meg a legnagyobb lelki felkészültsége arra, hogy értékeit a káoszól kimentse?

A MAGYAROK ÉS A NEMZETISÉGEK.

A NEMZETISÉGI ESZME. AZ EMBER JOGAI ÉS A NEMZETEK JOGAI. A MAGYAR NYELVI KÜZDELMEK. AZ ILLÍR ÉS HORVÁTH MOZGALMAK. SZÉCHENYI ÉS WESSELÉNYI SOMSICH PÁL FIGYELMEZTETÉSE. AZ UTOLSÓ BENDI ÜLÉS. A SZABADELVŰ SZELLEMEK ÉS A NEMZETISÉGEK. A MOLDOVAI FORRADALOM ÉS DACOROMÁNIA. TELEKY LÁSZLÓ ÉS GOLESCU PARISBAN. SZEMERE JAVASLATA SZEGEDEN. AZ EMIGRÁCIÓ. A KONFÖDERÁCIÓ. A NEMZETISÉGI POLITIKA A VILÁGPOLITIKÁBAN.

A RÉGI nemesi társadalom Széchenyi Istvánig alig foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, mint politikai problémával. Évszázadokon át megelégedett a büszke tudattal, hogy a magyar faj nemcsak hódító – de alapító is. A magyar birodalom a magyar faj műve, az előtte nem létezett, a benne lakó népesség egy „új politikai nemzetiség”, melyben minden más faj csak töredék, csak ő a bevégzett politikai nemzet; rokontalan, ezért patriotizmusa a határon túl sohasem terjed.

„A körülötte hullámzó fajok nemcsak nem szövetkeztek ellene, de megnyugodtak azon egyetemes jellemében, miszerint mindenki vagy szolga vagy szabad – de szolga volt a magyar is –, viszont szabad állapotra emelkedhetett nemzetiségi tekintet nélkül mindenki” – ezt írja Szemere Bertalan az emigrációban. Ez a régi nemesi társadalom felfogása, „a rendiség demokráciája”.

A XIX. század roppant változások szülője.

A kérdés történelmi jellege mindjobban halványul, előtérbe jut biológiai tünete. Szellemi hatása fokozatosan nő, míg az ország domináló eleme lesz.

A fajok új területi elhelyezkedést, sőt új államformákat követelnek. Az újkori demokrácia alaptételét – az „ember jogait” – a „nemzetek jogaival” bővítik ki. A csillagászok ismerik azt a jelenséget, mikor a teleszkóp előtt kis fénypontok gyúlnak ki, melyek fokozatosan nőnek. Ilyen fénypontok a század elején a lengyel és németalföldi forradalmak, az olasz és német törekvések.

A gázóceánokból új világok születnek meg, mialatt roppant katasztrófák rázzák meg a világűr égi testeit. Európa is új államok születéséhez készülődik.

Úgy látszik ez a XIX. század horoszkópja, mely a világháborúhoz fogja vezetni a nyugtalankodó népeket. A kozmosz nagy törvényei alól nem fogja magát kivonni egyik vegyes népességű állam sem. Meg-

teremti az olasz, majd a német egységet – de egyben bomlasztó erő is. Hatása alá kerül az ősrégi habsburgi császári birodalom, a Balkán, Törökország, sőt a „népek nagy temetője”, Oroszország is. Egy világ-rész néprajzi és területi elhelyezkedését készül felforgatni.

Magyarországon a nyelvi küzdelmek megindítása az első jele az evolúciónak. A XVIII. század végének ideái éreztetik kétségtelenül itt is hatásukat, mely végigkíséri a következő század első felének törvényalkotásait.

Sorra jönnek 1790-től fogva a törvényekben a latin nyelv mellőzése, a magyar nyelv oktatása, majd 1807-ben tiszteknek magyar nyelvre való oktatása, a bírói eljárásban a magyar nyelv érvényesítése, majd 1840-ben a törvényhatóságok átiratai, a közigazgatás ügyvitele magyar nyelven és végül 1844-ben a törvény elrendeli, hogy a király és országgyűlés érintkezése szintén magyar nyelven történjék, a kancellária, felső ítélőszékek a magyar nyelvet kell, hogy használják.

Ez a magyar nyelvmozgalom éppen nem politikai mozgalom. Kezdetben csak „kultúrtörékvés”. Egy öntudatában erősödő, haladni vágyó kor feltörekvő érzéseit fejezi ki vele. De hamar átfogó politikai programmá válik. Benne és általa kél életre az elernyedett nemzeti állam.

A nyelvmozgalmak első tüneteit idegenkedve fogadják Bécsben. A birodalom tapasztalt tanácsosai felismerik az azokban rejlő veszélyt, mely a birodalom statikáját változtathatja meg.

A nemzeti élet első jelenségeire, már 1790-ben, a szerbeket és az illír mozgalmat állítják csatasorba. Metternich 1825-ben a horvátokkal fog kezdet. „A nemzetiség nyavalyája – írja Kölcsey naplója – harapózni kezd.” A magyar nyelvkuzdelem erőteljesebbé válik. Az 1844. évi törvény nagy lépés előre. Ennek visszahatása van.

Széchenyi akadémiai beszédében a magyarosítás túlzásai ellen szólal fel, ami haragvó vitát idéz fel.

„Jog és ész ellen vét, ki nemzetiségünket idegen fajúak ellen erőszakkal által akarja emelni, de aki a magyar nyelv ellen törekszik, legszentebb érdekeink ellensége” – írja Wesselényi a Pesti Hírlapba 1842 decemberben.

Mi a középút tehát?

A magyar földet nem egységes nyelv fűzi össze lakosságával, nem egységes faji szellem hatja át.

Ez történelmi tény. Ezen nem lehet változtatni. Ki kell egyenlíteni a másfajúak lelki alkatából származó érdekeket.

Ez a nemzetiségi politika feladata.

A nemzeti állam megalapozása a fajok nagy küzdelmét is megnyitotta. A negyvenes évek nemzeti törekvései és a jogegyenlőség hirdetése válaszút elé állítják a nemzetet. Nem ok nélkül figyelmezteti

Somsich Pál Kossuth Lajost az első felelős minisztérium megalakulásakor arra a veszélyre is, mely a népképviselőt megteremtéséből a felizgatott Magyarországra vár.

Palmerstonnak figyelmeztetést küld 1846-ban Blackwell angol követ. Reámutat az illírek, csehek, olaszok, lengyelek mozgolódására. „Metternich rendszere megbukott” – jövendőli, de Magyarország ifjú erejű állama meg fog birkózni a birodalmat emészteni kezdő kórsággal.”

A történelem, hagyományok, egységes szokások és mindezek fölébe a százados együttélés hatalmas összetartó erő.

Kossuth Lajos erre épít, mikor jogegyenlőséget akar. ő bízik a nemzetiségekben és bízik a szabadság összeforrasztó erejében.

Történelmi az utolsó rendi ülés – 1848 április 13-án.

Zárka János perszonális elnököl.

„Néhány pillanat múlva eddig bírt közjogi szerkezetünket az élet – a históriának adja át” – mondja a megnyitó beszédét. „Régi alkotmányunk képes volt érlelni, nevelni az örök igazság alapján a szabadelvűség azon szellemét, melytől áthatva a kiváltságoltak – önmaguk lettek tényezői a kiváltságok megszüntetésének.”

A magyar nemesi társadalom szabadelvűséget és egyenjogúságot hirdet. Az új országgyűlésen nagy számban vesznek részt a, nemzeti-ségi képviselők is.

Szemere Bertalan a nemzetiségi kérdéstről szerkesztett nagy memorandumában 1854-ben a negyvennyolcas törvények szabadelvű szellemét jellemzi, mikor megemlékezik Pest vármegye tanácskozásáról 1848 április havában. A választási törvény felett tanácskoztak, ő – Szemere – azt az észrevételt tette, hogyha a választási törvény kidolgozásánál nem járnak el óvatosan, „a magyar nemzetiség meg fog ingattatni”. Egymásután keltek fel Vasváry Pál, majd Petőfi Sándor és kifejtették, hogy „nem szabad megtagadni senkitől a jogot, mi őt nem mint egy népfaj tagját, de mint embert megilleti”.

A hirdetett szabadelvűséget a nemzetiségek részéről érte az első támadás. A horvátok, illírek, majd az oláhok lépnek fel az új magyar állam ellen. Jellasich Bécsben, Olmützben, Innsbruckban tárgyal, „örömmel és könnyezve fogadják az udvarnál”, mialatt a magyar kormány rendeletet rendelet után küld neki és engedelmességet követel. A szász nemzetiségű udvari tanácsosok Erdélybe utaznak le és fellázítják a Királyföldet. Osztrák vasutakon szállítják a Tótföldre az agitátorokat.

A forradalom a dunai fejedelemségben is kitört, mely ellen Puchner kezdetben a szorosokat zárja el, nehogy „Erdélybe is átcsapjon a forrongás”.

Erdélyben, hol kezdetben szociális forradalom jelei mutatkoznak, ügyes rendezők az oláh nemzetiséget – a magyar nemzet ellen irányítják. Teleki József gróf gubernátor kormányzati iratai, Puchner hadtestparancsnok jelentései, az erdélyi közigazgatás vezetőinek sürgető kérvényei, az oláh püspökségek, majd a Szászföld felségfolyamodványai napról-napra pontos útmutatói az erdélyi mozgalom csírázásának és kirobbanásának.

A márciusi események után még jelei vannak annak, hogy a román intelligencia rokonszenvesen fogadja az új eseményeket.

Jura György technikus Bécsből hazajön Erdélybe és a pesti román tanulóifjúság magyarbarát proklamációját hozza le, Murgu Demeter ügyvéd is magyarbarát irányban tevékenykedik, – de megjelenik a színen Barnutiu irataival és a balázsfalvi gyűlésen elmondott beszédével. Ez időtől fogva a hangulat megváltozik. A szászok agitációja az unió ellen kedvező talajra talál.

Fokozatosan lesz a szociális forradalomból nemzeti polgárháború. Bécsből a „magyar túlzott követelések” ellen irányítják ezt a veszedelmes fegyvert. „A bécsi reakciót szervező, talán szláv érdekből működő Camarilla egyesítette a magyarság ellen a horvátokat, szászokat és oláhokat” – írja idős Bethlen János Deák Ferencnek. „A kommandírozó generális is meg van nyerve.” Rövid idő múlva a moldvai emigránsok „a párizsi és bécsi egyetemen tanuló ifjakkal” „Nagyszebenben Daco-Romániát követelik. Erre Golescu Sándor és Majorescu levelezései bőséges adatokat szolgáltatnak.

Nagy változások híre jött meg Bukarestből. Június 23-án a régi kormányt megbuktatta a nép. Proklamálták a 22 pontot, köztük a köztelherviselés, népképviselő, miniszteri felelősség, sajtószabadság, „jobbágyfelszabadítás, a „cigány rabszolgáknak kármentesítés mellett való felszabadítása”, a zsidó-emancipáció deklarálta. A kormány Golescu István és Miklós, Eliad János, Magieru és Balcescuból alakult meg. De jelzik már a tudósítások, hogy Duhamel orosz tábornok Oroszországba utazott és egy orosz hadsereg élén fog visszajönni. A románok az orosz ellen fegyverkeznek és Franciaországból 30.000 puskát kaptak. Ezek a híradások jönnek a magyar kormányhoz.

De a havasalföldi forradalmárok kétszínűek. Jobbágyházadás zűrzavarán át emelkednek ki a tömegeből. A magyar forradalmi törekvésekhez Erdélyen keresztül – főképpen Erdélyért – akarnak csatlakozni, a szétbomló birodalomból akarnak részesedni.

Golescu havasalföldi forradalmi vezér Bécsből tudatja Laurianut, hogy az osztrák rendi gyűlés néhány tagját megnyerte már a – magyarok ellen. „Egyesülni kell a horvátoknak, szászoknak és románoknak.” „Értekeztek Jellasichsal.” Bár később Párizsban Teleki

Lászlóval is tárgyal, a magyar-oláh testvériséget emlegeti – csak a Daco-Romániához vezető utat keresi.

Ezt áhítozza a „hegyek királya”, Jancu erdélyi román forradalmi vezér is. Axentye, Balintiu, Groza, Vladiüu, Dobsa, Brateanu, Moldovanu „legendás alakját” emlegetik félszázadon át az erdélyi románok.

Ezek a vezérek Hóra és Kloska emlékezetével lázították fel a román jobbfogyokat, földosztást hirdettek, megtámadták a magyar birtokosokat.

A Batthyány-kormány első hónapjaiban Szalay László Párizsba utazott és innét június hóban arra figyelmeztette Szemerét és Kossuthot, hogy Alexandru Golescu havasalföldi forradalmár Párizsban Bastide francia külügyminisztert a román lázadás jelentőségéről és a román kérdéstről informálta. Célszerű lenne, ha a magyar kormány is megbízottat küldene ki Párizsba. Teleki László el is utazott Bécsen keresztül Párizsba a magyar kormány megbízólevelével.

Batthyány Bécsben bemutatta Telekit a francia ügyvivőnek[^] Edmond de Lacourt-nak. Az ügyvivő a francia külügyminiszternek számol be egy jelentésben e találkozásról. Batthyány elmondta neki, hogy a magyarországi nemzetiségek lázadása nagy méreteket kezd ölteni s hogy a magyarság létét veszélyeztetik.

Kezdetben a francia forradalmi kormány nagy rokonszenvet mutatott a magyarok iránt.

Mikor a februári forradalom uralomra juttatta Lamartine-t, a párizsi magyarok Hugo Károly és Dobsa Lajos hírlapírók vezetése alatt – közöttük nagy tömeg párizsi magyar munkás – üdvözölték a francia kormányt. Tudjuk, hogy Lamartine milyen lelkesen üdvözölte a „nép szabadság-testvériségét”. Mikor Teleki hónapok múlva megjelent Párizsban, még tart a rokonszenv.

De Lacourt azt írta Telekiről a francia külügyminiszternek, hogy mint radikális (le plus avancé) párt feje, a képviselőházban előkelő helyet foglal el Magyarországon, „nemzete függetlenségének és faja supremációjának” szenvedélyes harcosa.

Teleki ügyes fellépésének csakhamar sikerült Bastide külügyminiszter, majd Cavaignac érdeklődését felkelteni.

A francia kormány kezdetben azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy francia hivatalos megfigyelőt küld Bécsbe és Pestre Pascal Duprat demokratikus köztársasági nemzetgyűlési képviselő személyében, de mikor báró Thorn osztrák ügyvivő kijelentette, hogy a magyar nádornak nincsenek felségjogai és így nem fogadhatja a diplomáciai megbízottat – elejtették e tervet. Teleki szerepléséről bőséges jelentéseket küldött Thorn Wessenberg osztrák miniszternek.

Thorn báró ismételtelen közbejár „a valóságos forradalomban lán-

coló” Magyarország követe ellen. Jelentései szerint, melyet külügy-miniszterének küld, a Habsburg-monarchia feje nem értesítette az európai diplomáciát, hogy kettéválasztotta, volna a birodalom külügyi szolgálatát. Tiltakozik Teleki követi minősége ellen.

Utasításait az „egyedül törvényes” osztrák kormánytól kapja, mely most már – augusztus végén – a birodalmi épséget vitatja.

Az osztrák kormány, melyet a magyar szabadságharc juttatott hatalomhoz, régen elfordult a magyar kormánytól. A király augusztus 31-én István nádorhoz eljuttatta báró Wessenberg külügyminiszter- emlékiratát, mint tárgyalási anyagot, főképen a külügyekre vonatkozóan. Ennek lényege az, hogy Magyarország önálló külügyi, hadügyi és pénzügyi kormányzata a Pragmatica Sanctióval ellenkezik és sérti a monarchia épségét.

Ebből látták a magyar miniszterek, hogy a békés kiegyenlítés útja elzárult. De a császári kormány is ilyen irányban informálta párizsi ügyvivőjét. Magyarország fegyveres megszállására már júliusban el voltak készülve a franciák.

Mikor Teleki Bécsben a francia ügyvivőnél bejelentette párizsi küldetését, ez kételkedve fogadta és utalt Jellasich küszöbönálló betörésére. Információit természetesen az ellenséges érzelmű osztrák köröktől szerezte.

Teleki követi minőségét nem tudja elismeréshez juttatni s bár hivatalos fogadásaira a kormányférfiak mindig meghívták, vele csak mint a „magyar országgyűlés Párizsba utazott tagjával” tárgyaltak.

Teleki László a nemzetiségekkel okvetlen békét akart kötni. Hamar belátta a világ nagy diplomáciájának műhelyében e béke sorsdöntő jelentőségét.

Párizsban ezidőben lengyelek, havasalföldi és bukovinai menekült forradalmárok, csehek, olaszok nagy számmal gyülekeztek. Teleki László e „forradalmi ifjúsággal” sokat értekezett. Hamar tisztába jött, hogy ő, akit a francia hivatalos körök mint radikális ellenzékit, a népszabadság hirdetőjét ismertek meg, a népek testvériesülését kell, hogy követelje. Jelentései azt mutatják, hogy érzi, hogy a magyar nemzeti-ségi kérdés sürgősen meg kell, hogy oldódjék.

Teleki László azt írja Párizsból Kossuthnak: „A Corpus Jurisból engedni kell. Egy konföderációban kell megegyezni a nemzetiségekkel.” Debrecenben azonban sok az erdélyi menekült család. Délvidékről, Erdélyből rossz hírek jönnek. Városok, falvak égnek. Magyar családok pusztulnak el. A hangulat nem kedvez a békének. De a román képviselők egy része kitart a magyar ügy mellett. Bízhatnak még mindig a népszabadság kiegyenlítő erejében. Az orosz és török nagyhatalom nyomása ellen a „felszabadult Magyarország” szövetségét keresik. Ezt

I. Ferenc József a román királynővel fog kezét. Mellette I. Károly, román király, a háttérben Fejérváry Géza fer., József kir. herceg, Wlassics Gyula fer., Bánffy Dezső hr., Dániel Ernő és Csekonics gr. állanak.

*I. Ferenc József
Budapesten fogadja a román királyi párt, 1896-ban.*

hirdeti Bem is Erdélyben. „Oláhok, szászok, magyarok, egyesüljetek” – írja proklamációiban. „Egyenlő jogokat akarunk a hazarész minden polgárának adni, vallás- és nemzetiségi különbség nélkül! A tulajdon és személyes szabadságot biztosítjuk az orosz kancsuka-rendszerrel szemben.”

A magyarországi románok magyarpárti része már 1848 őszén elszigetelődik. Urban császári ezredes Naszódraól kivezeti a román határőrezredeket, ezeket a fellázadt román parasztok élére állítja és kitör a polgárháború. A román képviselők egy része Debrecenben marad ezután is.

Ezeknek a, magyarbarát román képviselőknek kétségen kívül nehéz a szerepük.

Mikor Csányi László erdélyi kormánybiztos szigorú rendcsinálásról érkezik hír Debrecenbe, Wlád Alajos felszólal e rendszabályok, különösen a botozás ellen. „Az erdélyi oláhok állítólagos kegyetlensége nagytva van”, „aki hibás lakoljon, de ne a civilizáció rovására”. Szavait ellentmondások, türelmetlenség fogadja a, z országgyűlésen.

A magyarbarát oláh képviselőket később üldözi a katonai diktatúra. Pap Zsigmond kövárvidéki, Murgu Euthim krassómegyei, Pappfalvi Constantin hunyadmegyei képviselőket hajálra, majd börtönre ítélik, főképen azért – amit a halálos ítéletek kiemelnek –, hogy „magyar-román szövetkezésen dolgoztak”, sőt még a Szemere-kormánytól is utasításokat fogadtak el. Pap Zsigmond egy proklamációt is aláírt, amely a „Banust és a Camarillát” szidalmazza. Dragos János egyenesen vértanúja lesz a magyar-román megegyezés keresésének.

Az oláhországgi „insurgensekkel” Vöröspatakon Jancu többször tanácskozik. Jonescu, Golescu, Adrianu, Vintilianu közvetítenek Kossuth és Jancu között. A szerencsétlen végű Dragos János-féle kísérlet is innét indult ki.

Kossuth megbocsátást hirdető levelet ír Dragos részére, de az amnesztia terjedelme és alkalmazása módjáról Dragos vitatkozik – amint Kossuthnak jelenti – a „sangvinistikus” vezetőkkel. Rossz sejtelmek vannak. Brádról ír Kossuthnak. „Megtörténhetik, hogy áldozatul esem, darabokra vagdálnak.”

Hatvani Imre, a debreceni „flamingó” talán könyelműen, talán elhamarkodva beavatkozik és ennek Abrudbánya pusztulása és Dragos meggyilkolása lesz a következménye.

Az orosz-osztrák hadseregek előnyomulása folytán újra előtérbe jutott Kossuth-Bem haditerve. A kelet felé való visszavonulás. Erdélybe, Havasalföldre kell a magyar seregeknek a túlerő elől visszavonulni.

De tehetik-e ezt a román nemzetiség kibékítése nélkül? Dragos

és Hatvani szerencsétlen expedíciója után is folynak a béketárgyalások Jancuval. Bem kitart azon meggyőződése mellett, hogy a románok egyesíthetők az oroszok ellen. Az ő tudtával szerkeszti Boliac Caesar Brassóban ebben a szellemben az „Ex patriatul” román lapot, ugyan-ezidőben emigráns társa, Balcescu tárgyal Debrecenben – Kossuthal.

Balcescunak a terve beleilleszkedik Kossuth és Bem hadicéljaiba, összefügg ez a meghíusult szegedi koncentrációval, melyet Görgey és vezérkari főnöke akadályoztak meg. Balcescunak az volt a javaslata, hogy Jancut magyar tábornoknak tegyék meg és vonuljon néphadseregével Kis-Oláhországba és támadja meg az oroszokat. Jancu e tervhez hozzájárult. Kossuth is elfogadta ezt. Egy román légió alapítására szerződést kötöttek. Ezt a szerződést aláírták Balcescu és Boliac. Kossuth egy záradékot írt hozzá: elvben elfogadja, de a részleteket Bemre bízta. Ugyanakkor a magyar-román kibékülést egy törvényjavaslatba foglaltak, melynek legelső pontja az volt, hogy az „oláh” szó használata, megszűnik, helyette a „román” szó lesz érvényben.

Az események oly váratlan, gyors és végzetes fordulatot vettek, hogy augusztus 8-án már Jancu nem jöhetett el Facsetre, hol Bem várta, a közvetítő Murgu Euthim rezignáltan jelenti ezt Bemnek.

A szabadságharc kormánya utolsó politikai kísérletét Szegeden tette meg.

Szemere Bertalan miniszterelnök 1849 július 28-án adja be Szegeden emlékezetes javaslatát. Indítványt nyújt be a „nemzetiségek egyenjogúságáról”. Ezt a javaslatot elfogadja az országgyűlés, kinyomtatását és terjesztését határozza el. Maga Szemere Murgu Euthim képviselőt küldi el Jancuhoz az elfogadott indítvánnyal. De már késő.

Szemere visszaemlékezései szerint hibának tartotta, hogy miután „az alkudozás nem sikerült, az országgyűlés nem sietett nyíltan és ünnepélyesen jelenteni ki elveit valamennyi nemzetiség épségbentartása iránt”. Ezért tette ő is meg 1849 június 28-án javaslatát és ez „nem a közeli bukás előérzetének fatális befolyása alatt hozott”, mert hiszen akkor a harctéri helyzet jobb volt, mint mikor Windischgraetz Budapestet elfoglalta.

Világos után megdicsérik a románokat „törhetlen hűségükért”, így emlékezik meg róluk Batthyány Lajos halálos ítéletének indoklása is. Előbb a cár, majd a császár rendjeleket küldenek a vezetőknek.

De a császári kormány éppen nem gondol a havasalföldi és nagy-szebeni forradalmárok Daco-Romániájára. A birodalom belső szerkezetén nem engedhet semmi változtatást. A debreceni trónfosztó határozat megszavazol vagy a dákorománok egy tekintet alá jönnek. Erről csakhamar meggyőzi őket Wohlgemut erdélyi katonai parancsnok.

A császárhű román vezetők – Axente és Jancu – mélyen meg

vannak sértve. Népüket mellőzték. Hiába volt minden áldozat. Csakhamar jelentések mennek Bécsbe a román vezetők „államellenes” magatartásáról is.

Egy összeesküvésről jön hír, melyet Wohlgemut tábornok fedezett fel 1849 decemberében.

A brassói rendőrség jelenti a tábornoknak, hogy Brassóban egy titkos társaság van, mely a két szomszéd fejedelemséggel akarja Erdélyt egyesíteni, Daco-Romániát tervel. E társaságnak tagjai több lelkes és professzoron kívül Barnutin, Laurianu és Balcescu.

Az ezutáni években is sokat foglalkoznak a kémek, megbízott helyőrségi parancsnokok az oláhok elégedetlenségével, Jancu lázadásának előkészületeivel.

A Schwarzenberg-minisztérium alkotmánytervezetében ott szerepel ugyan a Szászföld teljes kormányzati és közigazgatási autonómiája – mint ígélet. De az oláhok külön jogairól hallani sem akarnak. A dévai fegyverletétel után Jancu letartóztatják a halmágyi hetivásáron, bár szabadon bocsátják hamar, de megfigyelik. Neve mindegyre előfordul a konfidensek jelentéseiben, mint ki lázadásra készül. Végül is Jancu elméje elborul.

Axentyét azért fogatja el még 1850-ben Wohlgemut tábornok, mert fegyvereket rejtegetett. Soha nem engesztelődött ki. A jutalmul küldött koronás arany érdemkeresztet visszaküldi.

A magyar ügy bukásával ők – a románok – is elbuktak.

A külföld menekült magyarjai sokat foglalkoznak a magyarság és a nemzetiségek helyzetével. Ismerik jól a mindkét részen elkövetett hibákat. Az emigráció reménykedése a külföld beavatkozása, mely azután lángralobbanthatja az újabb magyar szabadságharc szikráját. Egy ilyen harcot a nemzetiségek nélkül – vagy éppen ellenére – nem vívhatnának meg.

Szemere Bertalan 1854-ben megírja részletesen és behatóan a magyarság és a magyar földön lakó nemzetiségek helyzetét egy emlékiratban, „az 1848-49-i magyar kormány nemzetiségi politikájáról”. Ez az emlékirat kevésbé ismert. Egész terjedelmében talán először a „Háborús felelősség” szemle ismertette nemrégiben.

Régies nyelvezettel, széles történelmi alapra épít az 1849. évi nemzetiségi egyenjogúságról rendelkező javaslat szerzője. De okfejtése, megjegyzései, különösen irónnal hozzáírott sorai a régi Magyarország rendületlen történelmi hitét világítják meg, mely századok küzdelmeiben vezette. Egyes megjegyzéseivel bevilágít a nemzetiségi kérdés lényegébe, sőt jövő katasztrófájába is. Valósággal történelmi elméletét adja a régi nemzetiségi politikának és igazolását a magyar nemesi társadalom felfogásának, „mely a kiváltságok korában is jogot adott”,

melynek nemessége mindig egyenlő mértékkel mért, mely patrimoniális volt – de szabadelvű.

Elmondja a nemesi társadalom államjogi és társadalompolitikai helyzetét.

A nemességet illeti 1848 előtt „minden jogképesség és hatalom, de száma több százezer és száma valamennyi fajtól szaporodott”. Oláh, tót, német egyaránt részese lehetett a jogoknak.

Mikor 1848-ban a nemesség kiváltságairól lemondott, az új választói jog alapja a „népszám” és nem a „népfaj” lett. A magyar alkotmány valódi szellemét kell megérteni, történeti szerepét mérlegelni. A középkorban is a magyar birodalom volt a legnagyobb egységes álladalom. Ez a magyar faj műve volt.

Végigmegy a magyar nemzetiségek „genesis”-én. Ezek külön-külön gyengék lévén a magyar elemmel küzdésbe ereszkedni, ösztönyszerűen kifelé gravitáltak, „hogyan közel vagy távol nagy anyanép testének tagjává váljanak”. Csak a magyar tekintette ezt a földet örökös hazájának.

Neki, mint elsőszülöttnek, uralkodnia kellett, anélkül, hogy talán akart, intézte birodalma ügyét, gazdája lett a háznak, ő adott az országnak királyt és nevet, szerzett alkotmányt. „A birodalmi státusélet képviselője a magyar faj lett, orgánja a magyar nyelv.” E helyre őt a történeti események rohama állította.

„A nemzet és dinastia százados harcaiban sem a nemzet nem volt képes jogát kellőleg biztosítani, sem a dinastia nem boldogult antinationalis szándékában.” Ismerteti a magyar nyelv küzdelmeit és részletesen szegedi javaslatát.

A nemzet jogait a királyi ház sohasem vonta kétségbe, de tetteleg másképp cselekedett. De a nemzet autonómiáját megőrizte, megosztotta a hatalomban. Ez elvbéli helyzet a fő kútforrása a nemzet és király közötti örökös ellenségeskedésnek.

Kossuth Lajos és Pulszky Ferenc a Balkán kis népei felé gravitálnak. Míg Szemere Bertalan az emigrációban megváltoztatja előbbi elgondolását és a „némettel” akar békülni – Pulszky Ferenc a későbbi Balkán konföderációs tervnek tulajdonképeni kezdeményezője. Egy ifjabb Kemény István báróhoz intézett levele bevezetője Kossuth híres tervezetének. A „keleti népek szabadságáért” ír, Magyarország szerepét jelöli meg a Bajkán államai mellett.

A Pulszky és Kossuth elgondolása a külpolitika eseményeinek helyes ismeretéből fakad.

A Balkán-népek kezdenek önálló állami életet nyerni. Magyarország két pólus közé kerül. A császári birodalom és a keleti politika közé. A szabad népek tömörülését hirdeti Kossuth. Hefi Ignáccal egy

tervezetet dolgoz ki, mely az „Allenza” című olasz lapban jelenik meg először, majd Kossuth irataiban is ismerteti. Egy piemonti lap szerkesztője 1878-ban meglátogatja Kossuthot, ki akkor elmagyarázza a magyar jövő eshetőségeit. Magyarországnak idejekorán el kell szakadni a bomladozó birodalomtól.

„De megállja-e egyedül helyét?” – kérdi az újságíró.

„Nem lennének egyedül. Magyarország egy szövetséges birodalom élén állana, mely magyarok, lengyelek, tótok, horvátok, szerbek, románokból állana, le egészen a Balkánig.”

„Szóval Ausztria és Törökország hulladékaiból alakult állam?”

„Igen – az orosz kolosszus ellen.”

Itt azután Kossuth részletes fejtegetésekbe fog. Megjövendöli, hogy a felborulásra kárhozott Ausztria magával rántja Magyarországot. A kiegyezés oly fikció, mely nem tarthat sokáig. A független Magyarország a Balkán-államok vezető alakulata kell, hogy legyen.

Szemere Bertalan válaszol Kossuthnak. Hevesen megtámadja Kossuth elgondolását. Fényes Eleknek írja ezt meg, ki közzéteszi a „Pesti Hírnök”-ben.

A két politikus vitatkozása azóta sem veszített aktualitásából. A világháború eseményei, a mai Magyarország helyzete különös retrospektív megvilágítást nyer Szemere soraiban.

„A német elem az, melyre minket magyarokat a gondviselés utal! A Balkán népeit a faji gravitáció törvényei vonzzák. Ha a szövetség létrejön – az ősi magyar állam végromlása lenne. Ezek a fajok a mi rovásunkra akarnak nőni, terjedni, hatalmasodni.”

Kossuth konföderációs gondolata folytatódik irataiban is. De ennek gyakorlati megvalósulásában ez időben senki sem hisz. Hiszen Kossuth, Mazzini, Czartoriszky egy európai forradalomtól várják az új független államok kialakulását. Ennek az európai szabadságmozgalomnak ábrándképeit űzik egy korszakon át.

Ezt az új Európát nem a folyton terveket kovácsoló hontalan emigránsok fogják megteremteni. A nemzetiségi elv nagy belső erői fogják azt az európai kataklizmát felidézni, mely a nyugtalanuló fajoknak új területi elhelyezkedést fog adni. A magyarság állam jogi helyzete olyan, hogy nem képviseli többé azt a szilárdságot, amely körül a kis népek csoportosulhatnak. Ez a „pólusképessége” fokozatosan gyengül. A kis népek vezetését világhatalmak veszik át és lendítőerőnek a nemzetiségi elvet használják ki céljaik elérésére.

A kiegyezés előtt a nemzetiségeket kétségen kívül egy bizonyos kibékülés indulata vezérelte. Kolozsvárott 1860-ban nagy testvériesülési ünnepély volt, melyen Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán, Bethlen Gábor, Bethlen János beszéltek. A román szónok Rácz János volt.

Egy év múlva az országgyűlésen mindkét oldalról keresték a kiegyenlítés módját. A felirati vitában felszólalt Károlyi Ede gróf, Popovics Zsigmond, Faúr János, „ki egyenjogúságot” kér.

Csak természetes, hogy a kiegyezés első legfontosabb törvényalkotása a nemzetiségi törvény volt.

A kiegyezést követő néhány év alatt az európai politika egészen új irányokat vett fel. Sedan epochalis jelentősége az volt, hogy eldöntötte a következő ötven év hatalmi csoportosulását.

Ez időtől fogva a nemzetiségi politika a világpolitika ütőkártyája lesz. Európa „két beteg embere” ott szerepel az európai diplomácia tanácskozásain.

A két germán császárság világpolitikája az, amely a Balkán felé tör. Magyarország vállalja a statiszta szerepét. A század eleje óta áll fenn a féltékenység a habsburgi császárság és az orosz birodalom között. Ez tette habozóvá Ferenc Józsefet és tanácsadóit, mikor csak „végső szükségben” fordultak 1849-ben orosz segítséghez. Ez magyarázza meg a cár és hadseregének különös késedelmeskedését, Moldva és Havasalföld korai megszállását. A nyolcvanas években a világpolitika, kifejlés felé halad. Oroszország a Balkán protektora lesz, nyíltan szembeszáll a monarchiával.

Ezért végzetes az ozmán birodalom hátrálása a Balkánon. Disraeli kikényszeríti a berlini kongresszuson Bosznia és Hercegovina megszállását. Ez időtől fogva a Balkán-államok a monarchia és az orosz befolyás keresztüzébe kerülnek.

Szerbia az orosz előőr.

„Egy folyton fenyegető akna Szerbia, melyét a pánszlávizmus tart készen” – mondja Vilmos császár Niemann Alfréd feljegyzései szerint.

Németország kereskedelme Angliát és Franciaországot egyaránt fenyegeti a Balkánon. Itt Franciaország páratlan diplomáciai ügyességgel harcol. A francia kultúra fegyverével. A kis népek lelki felszerelésével. Hamar felismeri azt a bomlasztó erőt, melyet a nemzetiségek az osztrák császári birodalomban képviselnek. Gambetta már a hetvenes években meglátja itt a reváns jövő fegyvertársait. Leveleiben a Balkán-államok, de különösen a dunai fejedelemség megnyeréséről értekezik. „Még egyelőre késleltetni kell a nemzetiségi aspirációk kitörését”, „főbenjáró dolog Románia és Oroszország szövetsége” – írja Dechanell Gambetta életrajza szerint.

Lassankint a Balkán a népek önrendelkezésének és faji expanszivitásának küzdőtere lesz. Itt kerül szembe újra a birodalmi érdek a magyar nemzet sajátos érdekeivel.

Ez főképen a délszláv államokban mutatkozik, mint a birodalmi kapcsolat nagy tehertétele.

A délszlávok csak az osztrák császári birodalom „elnyomó, kizsákmányoló” politikáját látják. A magyar bakák itt, az égbenyúló sziklák között, a birodalmi politika exponensei. Gyűlölet veszi őket körül, mely elfogja a délszlávok tömegeit is. Erre a szarajevói gyilkosság után vezetett nyomozás adja az izgalmas tanúságot. A szarajevói gyilkosság után megejtett vizsgálati jegyzőkönyvek szerint az elnök megkérdi Principet, nem sajnálja-e cselekedetét?

Nem. Egy veszedelmet hártottam el. Ő a délszlávok ellensége volt. Népünk teljesen elszegényedett...

Az elnök: ő tette szegénnyé a népet?

Princip: Azt maga nem érti! Én egy paraszt fia vagyok, ismerem népem nyomorát. Láttam, hogy népem napról-napra tönkremegy.

Így beszélt Grabes is. Tömegérzés volt ez a gyűlölet, melyet csak a birodalom, a „svába” politikája váltott ki.

Nagy Lajos birodalmának zászlóit a magyarság nagy ünnepélyein meg szokta hordozni. Jelképe ez annak, hogy a magyar nemzet szabadsága és a Balkán-népeké megállhat egymás mellett. De ez a gondolat elsorvadt, zászlódísz maradt. A birodalmi kapcsolat nem tűrte el a magyar-balkán politikát.

A Balkán-államok folyton erősödő és feltörekvő nemzetiségi vágyai zavarják a magyar belpolitikát is. A magyar földön élő nemzetiségek között koronként ismeretlen és rejtélyes mozgás megy végbe. A szomszéd fajrokonok állami élete hatalmas vonzóerővé fejlődött. A nemzetközi politika eszközeivel is védik idegen uralom alatt élő fajtestvéreiket.

A nemzetiségi törvény megalkotása után látszólag tervszerűtlen és ötletszerű a magyar nemzetiségi politika. Az egymást követő kormányok más és más kormányzati elvek szerint járnak el. Erő és megalkuvás váltogatják egymást, aszerint, hogy a birodalom politikája mit követel meg – a birodalom érdekében.

Ez a tervszerűtlenség nem kormányzati hiba. Ez a birodalmi politika követelése és következménye. A császári birodalom hatalmi törekvései, közgazdasági politikája, rokon- vagy ellenszenve az, ami meghatározott formákba kényszeríti a mindenkori belpolitikát, de főképen a nemzetiségekkel szemben követendő kormányzati elveket. A pánszlávizmus, az olasz vagy román irredentizmus csak a birodalmi politika érdekei szempontjából bírálhatók el – soha a birodalmat alkotó államok politikai érdekei szerint.

Minden Magyarországon megalakult parlamentáris kormánynak a birodalmi közösségből folyó közjogi feltételeken kívül vállalnia kell a nemzetiségekkel szemben a türelem és elnézés politikáját.

Magyarosítást hirdetnek a szószeiken, a publicisztikában. „Harmincmillió magyar” délibábjában gyönyörködik egy egész nemzedék. De valójában a magyar nemzet egyetemét átfogó és vezető gazdasági és társadalmi politika hiányzik. Enélkül nem bír a magyar nemzeti politika azzal a vonzóerővel, mely őt „elszülöttségi jogán” itt a Kárpátok között megilleti. Ehelyett a „magyar elnyomó sovíniszta politika” hírei járják be a világsajtót. Egy, közvélemény rétegeződik meg, mely a magyar nemzetiségek szenvedéseit hirdeti.

Ezalatt ezek kultúrája, gazdasági ereje, főképen a birtokrend demokratizálása folytán földszerzése soha nem álmodott méreteket ölt. Nagy, erőteljes nemzetiségi intelligencia áll szemben a magyarsággal. Nagy nemzetiségi irodalmuk sarjad ki. A magyar írói művek éppúgy, mint a publicisztika, az orvosszert a magyar kormányzás helyes gyakorlásában ismerik fel. Ma tudjuk azt, hogy ez a kor nagy tévedése volt. A monarchia éppúgy, mint Törökország, már régen ott feküdt a diplomácia aggódó, terelő, vizsgáló görcsövei alatt. A világpolitika egyik sokat hangoztatott célkitűzése már „a kis népek felszabadítása”. A francia diplomácia közhellyé tette a kis népek elnyomatásának vádját. A szászok vádaskodása a nagy német lapokban, a szerb, tót, román izgatások, sajtóperek, mind jelenségei egy nagy kórságnak, mely mélyen beleeresztette gyökereit a világpolitikába és megoldást csak a világpolitika útján nyerhet.

Seignobos nagy francia történetíró már a század végén panaszolja, hogy „majdnem félszázados az európai hatalmi csoportosulás és az elnyomott kis nemzetek mozdulatlanul fekszenek Európa térképén”.

Ez ellen a mozdulatlanság ellen lép fel a „felszabadító francia demokrácia”. A nagy „etikai zavart” el akarja enyésztetni. A nemzetiségek kérdése egy nagy vonalú világpolitika eszköze.

Ezért nem belügy a magyar nemzetiségi politika, hanem nagyfontosságú külpolitikai program és célkitűzés. Nem belügye főképen Magyarországnak, melyet ellenséges, fejlődő új államok figyelnek.

A külpolitika a nemzeti élet fejlődésének hatalmas eszköze volt mindig, mióta a nemzetek államokká tömörültek és lesz mindig, amíg a mai civilizáció uralkodik.

Elég azt az utat megszemlélni, amelyet Románia húsz esztendő alatt megtett – francia protektorátus alatt.

Századokon át a török vazallusa. A krími háborút befejező párizsi kongresszus 1856-ban Napoleon javaslatára a két román fejedelemséget hét európai hatalom védnöksége alá helyezi, de már 1858-ban megnyitják az egyesülés útját, egy év múlva Cuza ezredesi fejedelemségnek választják és perszonálunióban egyesül a két tartomány. Jönnek

Szemere Bertalan belügyminiszter, majd miniszterelnök, 1849-ben.

sorba Plevna, San-Stefano, majd a berlini kongresszus, a függetlenség és I. Károly alatt a királyság megalapítása. A jövő még rohamosabb fejlődést tartogat számára, olyan lehetőségeket, melyeket csak álmodozó politikusok hirdettek, mint alig elérhető ideált.

Mindezt a külpolitika szárnyain át, a világpolitika nagy esélyeinek szerencsés kihasználásával éri el. Ehhez azonban öncélú államélet kellett.

Ezért tévednek azok, kik a múlt század „nemzetiségi politikáját” kárhoztatják. Naiv, bár közkeletű frázis az is, hogy írók, szónokok „figyelmeztették a nemzetet a veszélyekre”, de politikusai elmulasztották a védekezést.

Ez a kérdés régen túlnőtt a vicinális kereteken. Ez már 1848-ban is világpolitika jegyében áll. Új államokat, új korokat és új történelmet formál.

Ez evolúciónak Magyarország védtelen és szenvedő betege, azért, mert nincsen és nem is lehet önálló külpolitikája.

Sem Beksics Gusztáv, a múlt század publicista-történetírója, sem Grünwald Béla, nem tulajdonít nagy jelentőséget a külpolitika esélyeinek. A „Régi Magyarország” írója megtámadja a múlt patriarchális nemesi társadalmának önzését és elmaradottságát. Az állami legszélsőbb centralizmus híve, csak ez alapon látja a nemzetiségi kérdés helyes megoldását. Mocsáry Lajos felel Grünwald Bélának a „Régi magyar nemes” vitairatával. Azt a tételt állítja fel, hogy a nemzetiségi kérdés nem vezet okvetlen azon államok széteséséhez, melyek különböző nemzeti elemekből állanak. Itt meg lehet találni az orvosszert.

Grünwald Béla és Mocsáry Lajos két különböző állampolitikai elv képviselői a nemzetiségi kérdésben.

Elég erővel fog bírni a magyar nemzet a közös birodalom kötelékében is arra, hogy a kis népeket vezetése alatt tartsa? Vagy ez a vonzóerő csak a független Magyarországot töltheti el? Ezt a kérdést feltették már Széchenyi, Szemere Bertalan – nem az 1849. évi Szemere, de az emigráns –, meg akarta oldani Deák, Andrássy és Etövös. Más véleményen van Kossuth.

Grünwald Béla a monarchia kötelékében is megvalósíthatónak tartja a nemzeti állam kiépítését. Nem úgy Mocsáry Lajos. A függetlenségi párt egykori elnöke azt hirdeti, hogy a magyar állam létalapja nem lehet más, mint minden ittlakó nemzetiség közös meggyőződése, hogy „jobb az állam keretében létezni, mint bontakozni”. Kövessünk oly politikát a nemzetiségekkel szemben, mely viszonyainknak megfelel. De csak önálló állami élet keretében érhető ez el. A birodalom szerkezete nem enged önálló külpolitikát.

Mocsáry Lajos felfogását az európai események igazolták.

A berlini kongresszus Bosznia és Hercegovinát a birodalom gondozásába adta. Ez adott életet a nagy szerb törekvéseknek. E téren minden kibékülés lehetetlen volt. Az Obrenovich-dinasztiát a Kara-gyorgyevics váltja fel. Szerbia a nagy szláv eszme egyik előőrse lesz, szemben a császári birodalommal.

Románia a hármasszövetséghez csatlakozik. Ellenőre és felvigyázója lesz e szövetség keretében fajtestvérei helyzetének. Mialatt katonai konvenció köti a germán hatalmakhoz, állami életében és népe közszellemében nő, fejlődik és erősödik az a történelmi erő, mely a fajrokonok egyesítését akarja elérni. Ezt az ezer esztendő előtt rombadöntött római állami élet folytonosságához akarja fűzni.

A román nép intelligenciájának képzeletében mind hatalmasabb erővel épül ki a nagy dák-római birodalom emléke. Átfogja a Kárpátok mindkét oldalának népét. Nem régészet, nyelvemlékek, nem a tudomány a fegyverei, hanem a kritikátlan sovinizmus. Bonfini, ki hálából Mátyás király származását az elégedetlenkedő oligarchákkal szemben őseredetűnek akarja bebizonyítani, forrása lesz egy irányzatnak, melyet oly nevek is elfogadnak, mint Thierry, Ranke és Gibbon. Ez a felfogás még a XIX. század elején is csak a foliánsokban él, sem a francia, sem az olasz rokonok nem igen tudnak róla. De az 1848. év román emigránsai már felkeltik a franciák érdeklődését. A „dáciai kontinuitás” elmélete olyan politikai átütő erőt nyer, mely az egész XIX. századot végig kíséri.

A történetíró, Jancsó Benedek nagyszerű tanulmányai, élete egész munkássága cáfolják a téves tant, de el kell, hogy ismerje ennek a népnek bámulatos szívósságát, mellyel az átaludott ezer évet újra vélt jogaiba akarja ültetni.

Az európai hatalmi viszonyok, a szövetségek, a magyarság közjogi szerepe olyanok, hogy mind fenyegetőbbben mered a nagy kérdőjel a magyar nemzet elé. Mi lesz a fajok nagy evolúciójának vége, mely Erdélyt fenyegeti? Mik a védelem és mik a támadás eszközei, ezt kutatja Jancsó Benedek és igyekszik nemzetével megértetni a fenyegető válság jelenségeit.

De megváltoztathatják a jövődőt a különböző kormányzati módszerek, munkatervek? A „békés kéz, vagy az erős kéz” politikája döntő momentum lehet-e?

Megvolt az irányelve az Eötvös József álmodozó egyenlőségének, Tisza Kálmán és Bánffy Dezső erélyes célkitűzésének, kik azért akartak a dinasztiával békében élni, mert „két front ellen nem lehet har-

colni”. Meg lesz saját módszere a következő korszakban Széll Kálmánnak, Apponyi Albertnek, majd Tisza Istvánnak is.

A kérdés bármilyen kezelése egy közös igazság forrásához vezet.

Éppen nem az államalkotó fajtól, a magyarságtól függ a harmónia megteremtése. A birodalom külpolitikája öncélú, a magyarságnak nincsen külpolitikája. A független Románia Erdélyt akarja, fajtestvéreket pénzzel és politikájával támogatja. Csatlakozott a Hohenzollern dinasztiahoz, a germán imperializmus központi hatalmaihoz, évtizedeken át kihasználja ezt az erőt, hogy a döntő pillanatban cserbenhagyja.

A germán hatalmak világszövetségét az egységes Itália egészíti ki „Hármas szövetséggé”. Ez a birodalom politikája, melynek közgazdasági ellenértékét nagyrészt Magyarország fizeti meg. Szőlő- és bortermelését hozza áldozatul.

A német szövetség germán világcéljaiban osztozni akarnak az erdélyi szászok is. A 800 éve letelepedett szászok II. Endre király „fundus regius” területének teljes autonómiáját követelik. Panaszaik a magyar elnyomatás ellen a német birodalmiságon keresztül európai váddá teszik a magyar türelmetlenséget.

Amint 1848-ban elsők voltak, kik Bécs és a románság között a kapcsolatot megteremtették, az oláhokat fellázították, most kitartó makacssággal árasztják el a világot a magyarokat vádoló tudósításaikkal. A Gustav Adolf egyesület, a Schulvereinek egy-egy évi közgyűlése mindig támadás a 800 éves magyar hon ellen. A magyar állam végső bukásáig tart ez a hadjárat, mely céltalan és igaztalan.

A világháború végső szakában Vilmos császár ellátogat Erdélybe. A német vezérkar az útiprogramot úgy állítja össze, hogy a császár csak az erdélyi szász városokat látogassa meg. Ha József főherceg nem rendeztet Kolozsvárott egy magyaros fogadtatást, a magyarok az egész ünneplésből kimaradnak. Brassó és Nagyszeben német lobogódíszben fogadják a császárt „a szabadítót”, német beszéd, német hálálkodás és panaszkodás. Teutsch szász püspök Vilmos császárnál Nagyszebenben panaszt emelt a magyar elnyomatás ellen. Vilmos császár József főherceg feljegyzései szerint haragosan fakad ki, „majd öklömet mutatom meg ezeknek a magyaroknak! Nem tűröm, hogy elnyomják a szászokat!” József főherceg alig bírja lecsillapítani.

A „nemzetiségi betegségnek” sok az orvosa, sőt kuruzslója is. „Az osztrák birodalom egy monarchikus Svájc nagyban, Svájc egy republikánus Ausztria kicsinyben.” Itt lenne az orvosszer. A fajok, törzsek, nyelvhatárok rendbeszedésével lesznek a népességek centripetálokká. De bevált volna ez az orvosszer?

Ausztria nemzetiségi politikája éppúgy nem volt akadály, az örökös tartományok szétforgácsolásának, mint Magyarország „elnyomó politikája”.

A megoldás nem belpolitikai lehetőség. Az el van rejtőzve az európai hatalmi törekvések között. Azok a roppant konflagrációk, melyek fegyverben tartják egy világrész ifjúságát, adnak irányt az államoknak és célkitűzést a nemzetek és nemzetiségek társadalmának.

Figyeljük meg a magyar nemzetiségi politika utolsó évtizedének taktusát.

A forradalom csalódásai után a mély gondolkodó Eötvös József báró jelöli ki a kérdés helyét a „XIX. század uralkodó eszméi között”. Emberszerető, igazságot kereső bölcs elméje a nemzetiségi törvény megalkotásánál is megnyilatkozik, de ott is elvont filozófiai elmélkedés marad, őt már az ötvenes években követi Mocsáry Lajos, ki egymásután írja iratait a, nemzetiségekről és azok programjáról. Felel ezekre a volt negyvennyolcas magyarbarát román képviselő Wlad Alajos és megírja 1863-ban „a Román nép és ügyét”, Erdélyben Papiu Itariu és Dózsa Dániel a regényíró vitatkoznak a független Erdélyről és Dacoromaniáról. A negyvenes évek szelíd idealizmusa ez, – amiben bízott Széchenyi, Wesselényi, Kossuth Lajos és Bem – mikor a népek kibékülését hirdették. Ebben bízik Károlyi Ede gróf és a hatvanegyes országgyűlés szónokai. Mikor Tisza Kálmán erős kormányzó pártját megalakítja, a, felföldi tótok ellen határozottabban lép fel.

Új irány ez az elvont okoskodások helyett, melynek szellemi megalapozója a felvidéki alispán, Grünwald Béla. De valójában már akkor kezd a kérdés belpolitikai jelentősége elhalványulni. Bánffy Dezső báró sikerei csak látszólagosak. A világpolitika sodrába került a probléma. A diplomácia már irányítja a történelem, gazdasági, néprajzi lehetőségeket, de legfőképpen azoknak a politikai és hatalmi viszonyokra való kihatását. Már a század végén konkrétobb és támadóbb a magyar állam-eszme politikája és türelmetlenebb és izgatottabb a védelme. Világos már, hogy Magyarország vonzóereje a Balkán felé csökkenőben van. Nagy kérdés, hogy lehetett volna-e már egy kielégítőbb önkormányzat útján, az ősi vármegyerendszer felhasználásával megerősíteni a közös történelem, szokások és kultúra kapcsait.

Európa hatalmasságainak célkitűzése forralja a nemzetiségi ellentéteket. A fajok gyűlölete és harckészsége egy úton halad a világpolitikával, mely nagy robbanáshoz vezet a népeket.

Terentianus Postumius görögjének példázata elevenedik meg a „pygmaios” nevű törzsekről, melyeket az örökös fogság bántott, „mert a szabadságnak az uralkodó hatalom által való korlátoltsága bármely méltányos jellegű, mégis csak fogság.”

Ezt tartják a monarchia népei. Egyetlen vágy tölti el őket, szabadulni a birodalomtól, önrendelkezést akarnak nyerni. De vájjon, ha vélt fogságukból kiszabadulnak, nem fognak-e egymásra támadni féltékeny önzéssel, éppen az önrendelkezési jog nevében? Levetett bilincseik helyett nem fognak-e súlyosabbakat viselni, mely nyomorulttá teszi önálló életüket. A feleletet erre majd a XX. század adja meg, talán hamarább, mint azt a század végének jövendőmondói jósolják.

A FRANCIA ÉS A NÉMET BARÁTOK.

A FRANCIA ÉS A NÉMET VERSENGÉS. A CSÁSZÁR. A FRANCIA TÁMADÓ SZELLEM, ÉS HIUSÁG. A PÁNGERMÁN GONDOLAT. MAGYAR POLITIKUSOK 1871-BEN. KOSSUTH LAJOS JÓSLATAI. KOSSUTH A HÁRMAS SZÖVETSÉGRŐL. A FRANCIA ROKONSZENV MAGYARORSZÁGON. IRÁNYI DÁNIEL. TISZA KÁLMÁN. JÓKAI MÓR, CSANÁDY MADARÁSZ. A FRANCIAK LÁTOGATÁSAI. UGRÓN GÁBOR KÍSÉRLETE. PÉNZÜGYI TERVEI. UGRÓN FRANCIA POLITIKÁT SÜRGET. TÁMADÁSAI A DELEGÁCIÓBAN. UGRÓN BESZÉDE A NÉMET IMPERIALISMUS ELLEN. AZ ORTHODOX HATVAN-HETESEK. RIMLER ÉS UGRÓN. DELCASSÉ, PICHON ÉS UGRÓN. GAJÁRI ÖDÖN TÁMADÁSA. A POLITIKAI KÖZVÉLEMÉNY NEM ÉRTI MEG UGRÓN ACTIOJÁNAK JELENTŐSÉGÉT. KICSINYES CIVAKODÁS. UGRÓN KÍSÉRLETE ELKÉSETT. A FRANCIA KÖZTÁRSASÁG ÉS A NÉMET CSÁSZÁRSÁG.

A MÚLT SZÁZAD utolsó évtizedeiben már nyilvánvaló, hogy egész Európa politikáját a két nagy nemzet, a francia és német irányítja. A francia nemzet nagy leszámolásra készül, a német őrt áll a Rajna mellett és hatalmi körébe vonta a Dunát, a Balkán és Bagdad felé. Ez a nagy versengés Magyarország sorsáról is fog dönteni.

Félelmetes hatalom a germán katonai erő, de még félelmetesebb ipari és kereskedelmi roppant expanziója, mely a német birodalmat, ezt a félig autokrata, félig demokrata államszövetséget Közép-Európa urává tette.

De vajjon Európa ura is lehet-e? Császársa mindenesetre ezt akarja. Ha József főherceg háborús emlékirataiban elolvassuk azt a beszélgetést, melyet a német császár Európa átszervezéséről, a nagy német tervekről vele folytatott, nem kételkedhetünk ebben.

A császár ír, szónokol, prédikál, zenedarabot ír, de legfőképpen katona.

A francia közvélemény előbb kíváncsisággal, gúnyolódva, majd gyűlölettel nézi e sokoldalú tevékenységet. Képek ábrázolják a császár felvonulását öt fiával, jachton, vadászaton, találkozását Tangerben a marokkói szultánnal. A fehér népek összefogását sürgeti a sárga faj ellen, majd megírja a „Sang an Egirt”.

Hova fog vezetni ez? A diplomaták ijedten hallgatják sűrű felszólalásait. Egy ízben a Daily Telegraph-ban interjút ad, melyet kénytelen módosítani.

Vele szemben a gall köztársaság áll. Ez a harcos, támadó, dicsvágyó nagy nemzet, mely kétszáz évig visel háborút a Habsburgok ellen.

Poincaré emlékirataiban hazáját, Franciaországot, mint a békeszeretnek nemzetét mutatja be.

E megállapítást Franciaország egész történelmi múltja, egész érzésvilága megcáfolja. \

Járjuk csak végig a versailles-i „Galerie des Batailles” képcsarnokokat, örök tanúságtétel ez a francia nagy művészet mellett, de egyszersmind a francia hiúság és támadó pszihé mellett is.

A 34 óriási csatakép, az 50 hadvezér szobra, Poitiers, Fontenay, Kivoli, Zürich, Aussterlitz, Jena, egy folyton forrongó nemzeti szellem megörökítői. Dicsőséges, de egyben vad emlékek.

Mansard 107 méter magas kupolája alatt, kékes fényben ragyog Napoleon sírja, királyok és tábornagyok között az austerlitz 52 zászmányolt zászló borul a sír fölé.

Páratlan dicsőség forrása e sír. De egy örök támadó szellem élesztője is. '

„La France est une idée en marche” hangzik naponkint sajtójában a büszke jelszó.

Kis polgárok, kis földművelők, a kis vagyonok és kis adózók milliőiből áll e föld lakossága, melyet a természet is segít tengerrel és földje termékenységével.

Azonban népe erőszakos, támadó, sőt vérengző; nevezzük azt a Lajosok korában hódító szellemnek, vagy később jakobinizmusnak. Ez a faj öröksége.

Figyeljük meg a világháborút befejező békék megkonstruálását. A danzigi korridort, mely örökgyűlölet forrása Németország és Lengyelország között, a magyar határmegállapításokat, melyek a magyarság eleven testébe vonták barázdáikat, a „Burgenland” elajándékozását. Mind a francia erőszak termékei. Ennek a hatalmi vágyak támasztékai a „népszövetség”, sőt a Páneurópa gondolata is.

Ezt a mértéktelen hiúságot és dicsőségvágyat alázta meg halálosan a sedáni győzelem. Valóban 1871-ben meg lehetett jósolni a világháborút.

A Deák Ferenc bölcsesége közvetítésével megteremtett és újjászervezett dunai nagyhatalom ekkor állott történelme nagy választóján először, mikor a francia-német viszály kitört.

Poroszország átvette már a német világpolitika irányítását. Ausztriát Königggratznél kiszorította véglegesen eddigi hatalmi területéről, a nagy német politika irányításából. Most itt volt a nagy alkalom.

Poroszországon bosszút lehet állani, Ausztriának talán újra nagyobb és fényesebb pozíciót lehet biztosítani, ha Franciaország segítségére siet az osztrák császár.

Paleologue feljegyzései szerint Eugenia császárné elbeszélte neki az izgalmas döntő napok történetét, melyekben ő is oly nagy szerepet vitt. Azzal a keserű szavakkal végzi be önvallomásait, hogy „Ausztria és Olaszország az első francia vereség hírére, elpárologtak”.

Izgalmas tanácskozások előzték meg az osztrák császár elhatározását.

Két irányzat küzdött akkor az udvarnál és a diplomáciában. A franciabarát politikát Albrecht főherceg és Beust képviselték.

Andrássy Gyula gróf, a kiegyezés óta nagy befolyással bíró államférfi szembeszállott ez irányzattal. Helyzete nehéz volt, hiszen Ferenc József mellett állott egész ifjú korának nagytekintélyű tanácsadója, nagybátyja. Albrecht főherceg el is utazik Varsóba II. Sándor cárhoz azzal a megbízással, hogy a fenyegető francia-porosz háború esélyeit megbeszélje. Nyilvánvaló, hogy a monarchia itt magának hátvédet igyekezett biztosítani egy esetleges poroszellenes magatartás számára.

Nemrégiben kutatta fel a Pesti Hírlap az állami titkos levéltárból azt a naplót, melyet 1870 július havában Albrecht főherceg erről a látogatásról előterjesztett a császárnak beszámoló gyanánt. Albrecht főherceg, ki oroszbarát volt, leírja II. Sándor cár szeretetreméltó, de gyenge és befolyásolható egyéniségét, a fogadtatást, szemléket, ünnepélyeket, a lengyel kérdéstről folytatott beszélgetést.

Itt közölte II. Sándor cárral a császár határozott nézeteit, hogy „önálló és elkülönített lengyel királyságról szó sem lehet”. Megtekinti azt a termet, hol Miklós cár a világosi fegyverletétel hírére megkapta, résztvesz a világosi győző – Paskievics herceg szobrának leleplezésén. Beszámol arról, hogy a cár mennyire dicséri az osztrák hadsereg 1849. évi teljesítményeit.

Ezután óvatos tapogatózást végez a főherceg és úgy látja, hogy a cár „ultra porosz, mint Bismarck” és hogy „Bismarck ügynökei jó munkát végeztek”. Igaz, hogy a cár „hő vágya lenne a hármasszövetség felújítása” és mikor a Klapka-légióról beszél a cárnak, ez ezt „gyalázatosságnak” mondja, de benyomásai nem megnyugtatók. Különösen el kell magyaráznia a cárnak, hogy a honvédség szerepe mi Magyarországon. Albrecht főherceg kételyei valóra válnak. Az orosz támogatás elmarad. Talán ez egyik döntő momentuma volt a semlegesség politikájának. A poroszok háborítatlan és megsemmisítő győzelmet arattak.

Sayous Eduard francia történettudós, ki megírta a magyarok egyetemes történetét is, Párizs megszállása alkalmával egy levélben tájékoztatta, Oltay Lajos közlése szerint, budapesti barátait az eseményekről, a nemzeti gyászról. „Nem bámulom Bismarck lángeszét – írja –, Franciaországot nem lehet tönkretenni; hogy tönkrejusson,

meg kellene változtatni földje természetét, meg kellene semmisíteni a kisbirtokot, mely nem kedvez a nagyszerű vagyonosodásnak, de szorosan fűzi szülőföldjéhez a népet... Irtóztató terhei alatt szorgalomra és egyszerű életmódra kényszerül, bosszúállásra készül és erőt gyűjt elszakított testvérei felmentésére!”

Íme a reváns politikájának erkölcsi magyarázata.

Csak kilenc év telik el és a két germán császárság szövetségre lép. Közép-Európa kialakul.

Bismarck és Andrássy tisztában voltak, hogy a szövetségnek az orosz-francia közeledés lesz a következése. A két államférfi bizalmas beszélgetését is közli Hans Blum emlékirataiban. Mindent mérlegelve, a jövő évtizedeinek homályaiban fürkészve, határozták el magukat Közép-Európa „békeművének” megalkotására. Mikor 1889-ben annak tízévi fennállását jubilálták, gróf Apponyi Albert, Helfy Ignác és Tisza Kálmán méltatták nagy jelentőségét. Nem volt ellentétes felfogás a magyar politikában, amely megnyilvánult volna.

Oly nagy és változatos események után Tardieu francia miniszterelnök egy ízben visszapillantást vet a nagy háborút megelőző világpolitikai helyzetre. „A német-osztrák szövetség kikerülhetlen volt – írja –, mert a nemzetek nagy hazardjátékában Németország biztosítani akarta a sedani nyereséget.” Ezért fűzte „Bismarck diadalszekeréhez” a monarchiát. Bárhogy történt – itt indult útjára a világháború. A nemzetek csoportosulása 1914-re itt kezdődött meg. A történelem nagyvonalúsága mellett eltörpülnek az évtizedek, sőt sokszor az évszázadok is. Lehetetlen ma még ítéletet mondani a két nagy nemzet versengéséről, annak kihatásáról – főképen Magyarország sorsára vonatkozóan.

A történelmet nem mindig nagy férfiak csinálják. Annak folytonossága és rendje van, melyet a nemzetek belső energiái táplálnak. Ez így halad útjain évtizedek és évszázadokon át.

De vannak mégis pillanatok, melyek hosszú idők lehetőségeit adják meg vagy – enyésztetik el. Ezeket a pillanatokot a nagy férfiaknak kell felismernie. Az események fölé kell helyezkedni, a sors kerekét erős kézzel kell megragadni, mert az – esetleg más kezekbe jut. Egy pillanat is elég arra, hogy a népek sorsa másképpen alakuljon. A francia-porosz viszály egy ilyen pillanatot hozott meg. Az orosz és osztrák diplomácia döntött és az események logikája folytatta útjait.

Talán nagy sikerek útjára lép, talán nagy szerencsétlenség vár rája. Ki tudja azt megítélni. A sors az erősét és emberfelettit sokszor támogatja. A magyar Andrássy Gyula vagy az orosz cár nélkül – talán egész Európa rendje másképpen alakul.

A kiegyezés hosszú békét hozott a forradalomban és annak reakciójában elgyötört nemzetnek. Ezt a békét erősítette meg a középeurópai szövetség. Ez elvitathatlan sikere volt.

Ami azután következett, az már a történelem mechanikai erőinek munkája.

Bismarck politikájának bukása másik epochalis jelensége e kornak.

A hármasszövetség a béke biztosítója volt mindaddig, amíg Bismarck Oroszországot „jóakarátú semlegességre” bírta. De Franciaország kezébe fogta a cárral. Erre Magyarország is belesodródik a francia bosszúvágy forgatagába.

Sedan után Helfy Ignác, Irányi Dániel és Tisza Kálmán is tiltakoznak „a lealázó béke ellen, mely csak fegyverszünet lesz”. A „Reform” című lapban Salamon Ferenc támadja a porosz békét. De a következő generációk hangja már elhalkul.

Még 1885-ben a francia szellem előkelőségei jönnek el Coppé és Lesseps vezetése alatt a magyarokhoz. Majd 1892-ben Pichont, a későbbi külügyminisztert ünnepli a függetlenségi párt. Mindez csak tüntetés marad – látható sikerek nélkül.

A német szövetség a monarchia átgondolt politikája volt. De megfelelt-e a magyar érdekeknek, főképen a magyar lélek ösztönös érzéseinek?

Egy német-magyar szövetség kétségenkívül történelmi paradoxon volt. A magyar nép életösztönét sok generáció szív- és agysejtjeiben elraktározott érzések irányították. Ezek százados keserű tapasztalatok voltak. „Ne higgy magyar a németnek” – mondja a régi kurucdal. A debreceni országgyűlésen Nyáry Pál dicsőíti a nagy német nemzetet, a bécsi kamarillát szláv érdekűnek hirdeti. Ezt állítja Bethlen János is Deákhhoz intézett levelében.

De a német szabadságmozgalmak egymásután csendesednek el. Berlin példáját sorra követik a nagy német városok. A magyar forradalmi mozgalmakat, a kivégzéseket Bismarck gyűlölködő hangon magyarázza feleségéhez írott leveleiben.

A német egység megalakulása Sedan után befejezése Bismarck évtizedes előrelátó, tervszerű és erőszakos politikájának. A császárság most más világpolitikai célokat követ. Útja az Égei-tenger és Bagdad felé mutat. Magyarország csak kis sziget világhatalmi törekvéseiben. Előőrsei, a német telepések ott vannak századok óta a Balti-tengertől Beszarábiáig, Erdélytől Dél-Magyarorszáig.

Roppant szellemi fegyvereket is használ. A német filozófia, technika, jogtudomány, militarizmus ellenállhatlanul veszi birtokba Közép-Európát. Schweinitz tábornok, III. Frigyes császár bizalmasa azért

támadja Bismarckot Königratzért, mert „testvérháborút” viselt Ausztria ellen.

Ez a háború „bűn volt a német érdekek ellen”.

„Mily óriási kár érte a németiséget a testvérháborúban. Ez jelentette a német szellem bukását Csehországban, Morvaországban, Galíciában, Magyarországon, Szlavóniában és Dél-Tirolban. Érezte a kancellár, hogy a német világbirodalmi törekvések elé délkeleten egy új nagy szakadék került. Ezért akarta megkötni mindenáron az osztrák-német szövetséget” – írja visszaemlékezéseiben Schweinitz.

Valóban, a német-osztrák szövetség nyomán a nagy pángermán gondolat egész Közép-Európa felett kiterjesztette szárnyait. A kis népek beleolvadtak e nagy politikai törekvésbe. A csehek, morvák, szlovének és horvátok – de közvetve a magyarok is – a germán világpolitika segítőitársaivá váltak.

Schmerlinget – ki a német Bundba akarta bevinni Magyarországot – legyőzte a nemzet ellenállása. Bismarckot nem bírta leküzdeni. Hiába tartja a turini remete a germán szövetséget történelmi hibának, a nemzet már nem hallgat rá.

„A hármasszövetség – mondja Kossuth Lajos – egy óriási világtragédia magvát hordja magában... ha ütne a rettenetes összecsapás órája, a hármasszövetség győzelmét csak bibliai csoda hozhatná meg. Egy nagy kataklizma esetén nagyon féltém Magyarországot. Félténém, még ha, önálló volna is, ha a központi hatalmak győznének. A sokszorosan kipróbált osztrák hála ülné megint orgiáit, súlyosbítva Vilmos császár napóleoni allűrjeivel. A háború nemcsak Magyarország tragédiája, de világtragédia lesz, akármelyik fél győz, egyik sem lel megnyugvást.

A tragédia forrása az ezer éven át megoldhatatlan nemzetiségi kérdés.”

Ez Kossuth prófécijája, melyet egy Ambrozovich Bélához intézett levélben fejt ki.

A monarchia kis népei feladták már nemzeti egyéniségüket. A hadsereg német. A külképviselet birodalmi. Gazdasági politikája következetlen és ellenségeket támaszt. Nem lehet a kis nemzeteknek semmi szerepe a világok versengésében, mert Schiller don Carlosa szerint „önként vetek el emberi méltóságukat, ijedten futnak belső nagyságuk kísérletétől. Gyáva bölcseséggel ékítgetik ím rabbilincüket.”

A század végén még egy kísérlet történik. Egy kísérlet, mely nagyot akar. Mely új fordulatot akar adni az eseményeknek, Magyarországot új utakra akarja terelni.

Ez az Ugrón Gábor tervezete egy „franciabarát” politikáról. Kora fiatalságától fogva franciabarát. Ott harcol 1870-ben a francia had-

seregben, ott van Párizsban a kommün alatt is. Vitézségi érmet is kap, majd itthon egész politikai élete alatt a germán túlsúly ellen küzd.

A század fordulóján, annak utolsó évében francia közeledést akar létrehozni.

A függetlenségi párt, mely évtizedeken át távol tartotta magát a birodalmi tanácstól, a delegációktól, most meghasonlott. Ugrón vezérése alatt egy töredéke bevonult a közös tanácsba. Itt, a figyelő Európa előtt fejt ki Ugrón elgondolását. Az 1900. év nagy politikai szenzációja ez.

Ugron hatalmas beszédben támadást intéz a hármasszövetség, főképen a német szövetség ellen a delegációkban.

Okfejtései felölelik az egész német kérdést, hatalmi terjeszkedésének múltját és célkitűzését; a magyarság történelmi érdekeit.

„A római-német birodalom Magyarországot mindig le akarta igazni. Csak két expanzivitása volt: Itália és a Duna felé. A mai hármasszövetség azokat a területeket csoportosítja, melyekből a római szent birodalom állott. Csak az a különbség, hogy a vezetésből a Hohenzollernek – a Habsburgokat kizárták.”

Érdekes ülése volt ez a delegációknak. A hadügyminiszter, mint mindig, magyarul nem ért, nem értenek magyarul a szakreferensek sem. Suttogva magyaráztatják el maguknak a nagy parlamenti szónok harsogó szavait.

A Habsburg–Hohenzollern-versengés? Megdőböntik a katonákat, de külön gondolkodásra készítetik a Burg lakóit is.

Ugron folytatja támadásait:

„A hadsereg germanizál. A dualizmusban talált erre fészket.”

Szilágyi Dezső felé fordulva – ki a hármasszövetség érdekében szólalt fel –, kifejti most Ugrón az európai nemzetiségi kérdés lényegét.

„Egész korunkat és Európát az az eszme uralja, hogy a nagy fajok, nagy race-ok egyesüljenek. A nagy fajok uniója fenyegeti a kis nemzeteket. Ausztria és Magyarország arra vannak hivatva, hogy a nagy race-ok uniója közben alkossák meg a kis nemzeteknek szövetségét a maguk vezérlete és hegemoniája alatt. És, ha kívánom diplomáciánknak tevékenységét, azt kívánom, hogy az a tevékenység oda hasson, hogy a Balkán-félszigeten és mindazok között az apró nemzetek között ébressze fel azt a tudatot, hogy az ő önállóságuknak nincsen külön védelmezője és oltalmazója, mint mi vagyunk. De akkor, t. Képviselőtársam, le kell mondani minden hódítási törekvésről és vágyról, vonzerővel kell ezt a birodalmat fölruházni és nem kell abban a hitben ringatózni, hogy az Oroszországgal való, előttem teljesen ismeretlen megegyezés következtében most már teljes nyugalom és békeség van. Ne tulajdonítsuk ezt a mi diplomáciánk sikerének. Az

Oroszországgal való megegyezésnek oka az, hogy Oroszország most Kínában és messze Keleten van elfoglalva. Aki az évszázadok óta követett orosz politikát tanulmányozza, azt látja, hogy valahányszor Ázsiában nagy vállalatba fogtak, akkor Európában mindent pihenni hagytak és midőn Európában kezdeményeztek valamit, akkor Ázsiában hagytak mindent pihenni.”

Egymásután válaszolnak Ugronnak Láng Lajos, majd Apponyi Albert gróf, ki a monarchia „defenzív” jellegét fejtegeti, mert csak ez képes harmóniát teremteni a monarchia népei között.

Tisza Kálmán kél védelmére a közös hadsereg „szellemének” és védi a germanizálás vádjá ellen. A nagy debatter élénken vitatkozik:

„Ugron azt mondta, hogy a történelemben, a politikában sokszor, ami igaz ma, meglehet, hogy holnap már nem igaz; hát ez érvényes arra, amit a germanizációról beszélt. Kétségtelen, hogy ez a veszély megvolt akkor, amikor a germanizáló hatalom innen is, ahol ma^ vagyunk, terjesztette ki szárnyait Magyarország felé. De arról a németországi germanizáló hatalomról, amelytől a t. Képviselő úr most félti Ausztriát és Magyarországot, lehet-e komolyan beszélni? Létezik-e nyoma annak, hogy azóta a nagy német befolyás itt már előnyöket aratott volna?”

Ugrón károsnak tartja, hogy Németország Angliával vagy Oroszországgal, esetleg Amerikával Afrikában és a Csendes-tengeren pozíciót igyekszik elfoglalni, mert azzal meggyengíti európai hatalmát. Nos hát, ha annyira fél attól a Németországtól, örüljön rajta, hogy meggyengíti.”

Alig fejeződik be a vita, nagy feltűnést keltő újabb esemény történik.

Riemler Gyula, volt külügyminiszteri titkár közzéteszi Ugronnak francig politikusokkal folytatott tárgyalásait. Delcassé–Pichon–Ugron-leveleket produkál. Egy francia pénzcsoport bankot akar alapítani Magyarországon. Innét indulna ki a hármasszövetség megbuktatása ...

Ugront támadja a sajtó nagy része.

De ő védekezik.

A képviselőházban száll szembe támadóival:

„Én mindig franciabarát és a német szövetség ellenese voltam, mert a német hatalom, kultúra, tőke és expanzió, a német Ausztria politikai és gazdasági szervezete, a németnyelvű hadsereg, diplomácia a magyar nemzeti létet inkább fenyegeti ma, mint ezer év alatt bármikor. Ez ellen Franciaországban, a francia nemzetben és kultúrában látom az ellensúlyt és védelmet. A francia nemzet minket sohasem akart meghódítani és sokszor segített török és német ellen.

A 67 óta uralkodó németbarát rendszer a német veszedelmet köze-

lebb hagyta férközni hozzánk. E rendszer ellen az ellenzék 34 év óta eredmény nélkül küzdött, mert nem volt anyagi közereje szervezkedni, alaposan és állandóan adminisztrálni szervezetét, hogy a népet és jogot mindig és mindenütt védje és a hatalmat szakszerűen ellenőrizze. A kormány az állam hatalmával, itthon harácsolts és idegenből osztrák és német bankok, vállalatoktól szerzett milliókkal minden választásnál leverte az ellenzéket. Bánffy milliói vajjon kitől és honnan származtak?

Oltalmat kerestem a jövőre nézve és ellenszert.”

A parlamentben Gajáry Ödön vitázik Ugronnal, ki „az ország vitális érdekei ellen vétett”.

A vita elcsendesült. Ugron fellépése mélyebb hatást nem váltott ki. Sikertelensége természetes volt. Az akkori politikai erők, a kiegyezést védő nagy gazdasági érdekek, a közös hadsereg birodalmi jelentősége, a két dinasztia érdekazonossága és szövetsége erőtlenné tett minden támadást.

Ugron Gábor tervezgetése külpolitikai jelentőségre ezért nem emelkedett. Egy magyar ember ösztönös tépelődése maradt.

Melyik volt a helyesebb külpolitikai irány? A francia- vagy a németbarátság? Helyes volt-e 1870-ben Andrassy Gyula útmutatása? A sedani összeomlást Közép-Európa nagy szellemi és anyagi expanziója követte. A „békeszövetség” a termelőmunka, rendjét biztosította. Franciaország egy emberöltőn át gyengesége számos jelét adja. Miután 1870 szeptember 4-én megalakította a harmadik köztársaságot, válságról-válságra bukdácsol. A monarchisták túlnyomó többségben vannak 1870-ben, de nem tudnak választani a trónkövetelők között. A párizsi gróf, Aumate herceg és a jelölést visszautasító Chambord gróf párthívei szétszaggatják a monarchikus pártokat.

Mikor Thiers kezébe kapja a kormány rudat, valójában „olyan köztársaság élén áll, melyben nincsen köztársaságpárti”. Némi szilárdtságot a kormányforma csak 1875-ben kap és csupán Grèvy alatt erősödik meg. De ezután is folytonos konvulziók között küszködik. A Panama-csatorna, Boulanger tábornok, a Dreyfus-ügy, az állam és az egyház harca majdnem a világháborúig kísérik a meghasonlott francia társadalmat.

Mint ellenség is, de mint szövetséges is gyengébb, mint a Német-birodalom.

A német császárság Bismarck személyes vezetése alatt a szellemi és politikai fejlődés utólérhetlen fokára emelkedik. A német faj nagy emberi tulajdonságait koncentrálja ez államférfi egy mindent felülmúló hatalommá. De Bismarck megbukik. Utódai – kikről Bülow herceg emlékirataiban oly súlyos kritikát mond – a végzetes hibák

sorozatát követik el egy impetuosus császár irányítása mellett. Az „oroszhátsóajtó” bezárul. Németország barát nélkül áll.

A francia diplomácia fokozatosan nyeri meg a nagy, művelt népek rokonszenvét. A német hadi technika csodái sem képesek Bismarck utódainak elhibázott politikáját helyrehozni.

A század végén már Franciaország egy nagy, fenyegető és hódításra vágyó koalíció élén áll – szövetségben a cári Oroszországgal.

A SZÁZAD VÉGÉN.

MINDEN századnak megvan a maga filozófiai eleme, mely uralkodik a század eszményein.

A tizenkilencedik század magyar eszményei között az egységes színt, a századot folyton átlengő hangulatot könnyű a száz év folyamán nyomról-nyomra követni.

Magyarországot alig befolyásolták a francia, enciklopédisták vagy éppen a francia forradalmi szellem. A II. József reformkísérletei, II. Lipót „constituant” országgyűlése, mint azt Metternich elnevezte, a Martinovichok naiv jakobinizmusa sem állami, sem társadalmi berendezkedésében egy hajszálnyit sem zavarták meg Magyarországot. A reformmozgalmakat belső ösztönös erők táplálták.

Elfogja egyszerre a pozitív hitnélküli kort a „felismerésért való szorongás” érzése. Széchenyi keserű példázataiban önmagára ismer a nemzet.

Ez a régi nemesi világ a haladás eszméi iránt meglepő készséget mutat. Ha a század elején Bécsből hazaérkezik a nemes ember, az országhatáron levett kalappal áll meg és Werbőczy „primae nonus” tételét hangoztatja, amely nemesi kiváltságait védi. A régi politikai élet ma is élő egyik nemes alakja, Prónay Dezső báró gyermekkori emlékként beszéli el ezt emlékirataiban.

Ez a kiváltságolt rend maga követeli előjogai megszűntét és együtt harcolt jobbágyaival a – nemzet szabadságáért. Nagyot akart, de nagy a bukása is. De újra kiemelkedik a romok közül. A nemzet új utakra tért, új vezetői irányítása mellett.

A konzervatív feudalizmus levegőjéből kibontakozva halad a század evolúciója a demokrácia felé. „A nagy élményekre berendezett lelkek” helyét a mindennapi élet jellemei foglalják el. A kor nem akar tragikus küzdést, érzéseit hasznos, de nem emelkedett problémák kötik le. Az újkori államélet nemcsak azt kívánja a nemzet fiaitól, hogy meghaljanak a hazáért, de főképen azt, hogy élni tudjanak érte.

A realitások helyes mérlegelése mindig döntő szempont. A század vége reálisnak akar látszani. Az államélet a hatvanhetes keretekben hatalmas méreteket ölt. Nagy belső munka foly.

A közgazdaság tudománya legyőzi a politikát és szolgálatába állítja. Az emigránsok és összeesküvők vasutakat építenek és vállalatokat vezetnek. A közjogi vitatkozások mellett tért foglal a bank és vám kérdése.

Az adózás, vámtarifák, vasúti politika, tőzsde, hitel, a tőke és munka viszonya a búza-, liszt-, bor-, állatértékesítés és még sok, a

próza életet, javak gyűjtését elősegítő vagy szegényedést felidézhető materiális probléma halmozódik fel, melyekkel foglalkozni kell. A ki-egyezés tízévenkint megújuló vitái, külföldi kereskedelmi szerződések kötése nagy tanultságot igényelnek.

Különös esztétikai tünet ez. A próza a hősköltemény után.

Egész vihar támadt a „Hitel” gazdaság- és nemzetpolitikai fejtegetései körül a század elején. Dessewffy József gróf „Taglalata” tulajdonképpen Széchenyi művében az utilitarius-realista irányzatot támadja. Ez az egyes korok világos látásának a sorsa szokott lenni. De a „Hitel” támadásait félretolták nagy társadalmi és gazdasági események, melyek a politikai átalakulás nyomában jártak. Évtizedek telnek el a makacs negációban, az új államrend követeléseiben. A nemzet egyéniségét építik nagy férfiai, kik mind idealisták, sőt legtöbbször álmodozók.

A század vége újra Széchenyi Istvánhoz tért volna vissza?

Széchenyi István tanításait mind többen fogadják meg. „Első az anyagi megerősödés.” Hatalmas ipar alapozódik meg, közvetítő kereskedelem, úthálózat segíti a forgalmat. Új gazdasági rétegek támadnak, új és újabb pénzforrások fakadnak fel. Széchenyi gyakorlati tanait sokan követik, de kevesen önzetlenségét és idealizmusát. A nemzet lelki alkata mintha megváltozott volna. Az a világjelenség, mely a tömegélet materializmusát a felsőbb, vezető társadalommal is elfogadtatta, Magyarországon is megjelenik. A tőke és munka szövetkezése nem ismeri a romantikát.

A „historizmus” légkörében élő régi nemzedék és a „társadalmi bölcsélettel” foglalkozó új között nagy a távolság. A históriának csak szomorú és megalázó tanúságai vannak. Legalább is ezt hirdetik szónokok, könyvek, sőt költők is.

Tisza István az ortodox közjogi politika híve, de meglátja azt a veszélyt, mely az idealizmus hanyatlásából a nemzetre vár. Szembeszáll a történelmi materializmus híveivel, kik megtagadják a magyar nemzeti múlt küzdelmeinek emlékeit, „mert a nemzeti élet nagy fordulópontjainál a nemzet az emberiség nagy szellemi javait minden anyagi érdek fölé kell, hogy helyezze”. Valóban a kor dekadens érzéseiben és törekvéseiben.

De elvesztheti-e a nemzeti élet „eszménylító” erejét? Hiszen a század elmúlt évtizedei a jelennek minden tanultságot megadnak.

A márciusi ifjakat egy szolidáris szellem fogta össze akkor, mikor új életlehetőségi formákat kerestek. Új szociális gondolat hirdetői a jobbágyfelszabadítás harcosai is. És a kor nagy hősei és szenvedői nem a belső demokratizálódást akarták?

Miért olyan feledékeny és fölényes, de legfőképpen reményt vesztett a század vége? Miért akarja a múltat megtagadni?

Ez érzések a császári birodalom helyzetéből erednek.

A birodalom egész csontszerkezete beteg. Reformja alig késhetik. Tudja ezt uralkodója, jövő uralkodója és minden status férfia. A népek kezdik a birodalmi kapcsolatot túléltnek, átmenetinek tartani. Biztonság érzetüket veszítik el a népek, a tőke, a munka, a föld, de legfőképpen a politika, mely egyensúlyban tartotta a monarchia annyi válságot átélte különböző népeleleit.

Minden faj keresi jövő megnyugvásának új helyét. Szemere Bertalan jóvendölése valóra válik. „A nemzetiség vezéreszmeképpen a népek történetében megjelenik. A fajok azon országok felé fordultak, hol a hason- vagy rokonfajok teljes hatalomban, vagy erőben virágoztak.”

Ez Európa nagy álmatlanságának okozója.

A monarchia uralkodója még él. Egyéniségének nagy kvalitásai előtt még meghódnak a széthúzó népek. De ő is pesszimista. Megjövendöli Eugenia császárnének a monarchia bukását, melyet „csak az ő személye tart össze”.

Bodley egy angol tory-párti képviselő beszélgetését mondja el 1899-ből, hogyan képzeli el ez a képviselő az új századot.

„Fondorlatokkal mozgatott köztársaságok csoportja lesz Európa.”

Ez lenne az új század képe?

A jövő nagy eseményei már a küszöbön vannak. Európa ellenséges koalíciói kezdenek formákat nyerni. Hatalmi versengés, féltékenységek, a materializmus túlhajtása, roppant ipari és tőkeexpansió érleli a világháborút. Még csupán az ideális célkitűzés hiányzik, de ez is nevet nyer, a „kis népek felszabadítása” és „a nemzetek önrendelkezési joga” megjelöléssel. E jelszavakkal indul majd útjára az új század, melynek lelki berendezkedése teljesen eltávolodott az előzőtől. Ez lesz a század nagy pusztulásának oka.

I R O D A L M I - M U T A T Ó .

AZ 1848. ÉV ELŐTTI KOR.

ÜRMÖSSY LAJOS: Erdély irányadó lapjai. Kolozsvár, 1889. – BERTHA SÁNDOR: Országgyűlési tárca 1830-ról. 1843. – ZIGLAUER T.: Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen. 1881. – E. PLENER: Erinnerungen. Wien. – Die Zersetzung des ungarischen Ausgleiches vom J. 1867. (österreichische Rundschau II. 1905-ből, 437. 1.) – HORVÁTH JENŐ: Széchenyi első angol útja. (Budapesti Szemle, CCIII.) – KÖLCSEY FERENC: Országgyűlési naplója 1832–33-ból. Budapest, 1883. – METTERNICH MELANIE hercegnő naplója. EL Schütter „Aus Österreich Vormärz”, IV. – KÜBECK: Tagebücher. Wien. – Fürst METTERNICH und die Staatskonferenz, (österreichische Rundschau, X. 41. 1. – E. WERTHEIMER: Zur Geschichte des XIII. März. (Neue Freie Presse, 1914 márc. 13.) – KÓNYI MANÓ: Lónyay Menyhért 1847 VIII-i naplója. (Budapesti Szemle, LXXX. évf., 337. és LXXXVI. évf. 18. Í.) – KOVÁCS LAJOS: Adminisztrátori rendezer. (Budapesti Szemle, XXX. évf., 407. 1.) – FERENCZY-ZOLTÁN: Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Deák Ferenchez. (Budapest, 1904.) – FERENCZY ZOLTÁN: Báró Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. Budapest, 1903. – METTERNICH RICHARD herceg és KLINKOWSTRÖM: Aus Metternichs hinterlassenen Papieren. I–VIII. kötet. – Aus des Nachlass von Prokesch-Osten. L, II. kötet. 1881. – MAZADE: Un chancelier d'ancien regime. Paris, 1889. – Gróf KEMÉNY JÓZSEF fölötti emlékezés. (Budapesti Szemle, X. (1860.) évf., 419.1.) – LÓNYAY MENYHÉRT: Széchenyi István

és hátrahagyott iratai. (Budapesti Szemle, VIII., 134. 1.) – Id. MAILÁTH GYÖRGY fölött emlékezés. (Budapesti Szemle, XVI (1862.) évf., 252.1.) – BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: Emlékirat. I–IV. Pest, 1863. – METTERNICH kora. (Budapesti Szemle, VII. (1867.) évf., 279. 1.) – BIBL VICTOR: Der Zerfall Österreichs. Von Revolution zu Revolution. L, IL Wien, 1922. – WIRKNER LAJOS: Élményeim. Budapest, 1890. – TÁBORI KORNÉL: Titkos rendőrség és kamarilla. Budapest, 1921. – Der Neue MACHIAVEL. Ein Buch für fürsten aus den Papieren eines gefallenen Ministers. Leipzig, 1849. – Der Judenaristokratismus und das Metternich–S edlnitzky'sehe Ceneurgericht in Pesth 1848. – FIATH FERENC: Életem és élményeim. I–II. Budapest, 1878. – FRANKENBURG ADOLF: Emlékiratok. I–III. Pest, 1868. – SPRINGER ANTON: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden. L, IL – VANICEK J.: Specialgeschichte der Militergränze. L, IL – HORVÁTH MIHÁLY: 25 év Magyarország történelméből. I–III. Pest, 1868. – BALLAGI GÉZA: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1892. – GRÜNVALD BÉLA: A régi Magyarország. Budapest, 1889. – GRÜNVALD BÉLA: AZ új Magyarország. Széchenyi István. Budapest, 1890. – SZÉCHENYI ISTVÁN beszédei, levelei, naplói. Kiadta a Magy. Tud. Akadémia. 1884–90. 1921–31. – Gróf MAILÁTH JOHANN: Neuere Geschichte der Magyaren. I–II. Regensburg, 1853. – ZICHY ANTAL: Gróf Széchenyi István életrajza. I–II. Budapest, 1897. – BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Széchenyi-család története I–III. Budapest, 1922. – 1847. évi választások.

Nemzeti Múzeum, 1847. évi iratok. – METTERNICH ée GERVAY. Konferenz Acten Nr. 1923. Wien, Staatsarchiv. – SEDLNITZKY jelentései. Staatsarchiv. Kolowrath-iratok 1066. 1838., 1839. sz. – SEDLNITZKY 1847 december 30-i jelentése. Konferenz Acten Nr. 25. – SEDLNITZKY 1848 januar 25-i jelentése. Staatsarchiv. Kolowrath-akták, 242. ez.

A FORRADALOM ÉS REAKCIÓ.

A bécsi forradalom. Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung. XLIII. 3. füzet. HAYNAU (WERTHEIMER). Pester Lloyd, 1923. X. 6-i ez. – Bécsi forradalom. „Die Konstitution.” 1848. év október 20. és 22-i ez. – Kolozsvár átadása 1848 november 17-én. Részletes leírás a „Nemzet” című lap 1848 november 29-i számában Pesten. – GLEVITZKY SÁNDOR: A magyar honvéhad (B. L. A.-tól). Sárospatak, 1861. – PAP DÉNES: A parlament Debrecenben. I., II. Pest, 1870. – BARTHA ALBERT: AZ aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930. – KACZIÁNY GÉZA: A magyar memoire-irodalom. 1848–1914. Budapest, 1917. – BÁLÁS GYÖRGY báró: Bem József 1794–1850. Budapest, 1927. – HORVÁTH JENŐ: Bem és a bukaresti külképviseletek. Hadtörténeti Közlemények, XXVIII. évf.) – Correspondence relative to the Affairs of Hungary 1847–1849. London, 1850. – VUKOVICH SEBŐ Emlékiratai. Budapest, 1894. Athenaeum.

BÖRTÖNFOGLYOK EMLÉKIRATAI:

MEZÖSSY LÁSZLÓ: „Történelmi lapokban cikkek 1892. év. – DEÁK FARKAS: Fogságom története. Pest, 1869. – DE GERANDO ANTÓNIA: Gróf Teleky Blanka életrajza. Budapest, 1885. – GÖRGEYNÉ AUBOIN ADÉL emlékirata „Az Est” 1911 év február és márciusi számaiban. – GÖRGEY ARTHUR: Mein Leben und Wirken in Ungarn. Stb. Lipcse, 1852. Brockhaus.

AZ 1848–49. TÁBORNOKOK ÉS POLITIKUSOK EMLÉKIRATAI.

KLAPKA GYÖRGY: Memoiren. Leipzig 1850. – KLAPKA GYÖRGY: Der Nationalkrieg in Ungarn, stb. 1861. – Gróf DEMBINSZKY HENRIK emlékiratai. Danzer Alfonztól. „Dembinszky in Ungarn.”** Wien, 1873. – MÉSZÁROS LÁZÁR emlékiratai. L–IL Peet, 1867. – MÉSZÁROS LÁZÁR külföldi levelei és életrajza. Pest, 1868. – MÉSZÁROS LÁZÁR: Eszmények és jellemrajzok. Pest, 1871. – POTEKIN ÖDÖN: AZ 1849. évi magyar hadsereg feloszlásának okai. Pest, 1867. – ILLÉSY és POTEKIN: Honvéddvilág 1868. – Lásd egyébként gazdag forrásgyűjtemény : KACZIÁNY GÉZA : Magyar memoire-irodalom 1917. – CZETZ JÁNOS: Berns Feldzung in Siebenbürgen. Hamburg, 1851. – ASBOTH LAJOS: Emlékirataim. Pest, 1862. Lauffer (közli Windischgraetz parancsát Görgeyre vonatkozóan). – HORVÁTH JENŐ: Metternich és Esterházy „Századok” LXI. évf. – ALTER VILMOS: Die Auswärtige Politik der ungarischen Revolution. – BERZEVICZY ALBERT: Egy német diplomata a forradalom alatt. (Budapesti Szemle XLV. kötet.) – HORVÁTH JENŐ: Anglia és a magyar szabadságharc „Századok” LX. évf. – HUNKÁR ANTAL emlékiratai. (Hadtörténelmi Közlemények XXVII. évf. 1926. Magy. Tud. Akadémia.) – VISZOTA GYULA: Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája. Két kötet. – HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának! története. I–III. Pest, 1868. – Br. KEMÉNY ZSIGMOND: A forradalom után. Pest, 1850. – Báró KEMÉNY ZSIGMOND: Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851. – MÁRKI SÁNDOR: AZ 1848–49. évi szabadságharc története. Budapest, 1898. (Szilágyi Sándor-féle Magyar történelem X. kötet.) – PAP DÉNES: Okmánytár Magyarország 1848–49. 'függetlenségi harcának történetéhez I–II. Budapest, 1869. – ABAFI LAJOS szerk.: Hazánk (folyóirat) L–X. kötet Budapest, 1884–36. – AMBRUS JÓZSEF: Paphonvédek albuma.

- Nagykikinda, 1892. – Emlékkönyv gr. KLEBELSBERG KUNO születésének 50. évfordulóján. Budapest, 1925. – SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar forradalom napjai 1849 július 1. után. Pest, 1850. – FRIEDENFELS EUGEN: Joseph Bedeus I.–II. Wien, 1876. – Die Romanen der österr. Monarchie, Wien, 1849. – GHICA JON.: Amnitiri din pribegia dupa 1848. Bucarest, 1890. – HELFERT JOSEPH: Geschichte Österreichs vom Ausgange dee October Aufstandes 1848. I–II. Wien, 1870. – MON DO V AN JON.: Memorii 1848–49. – LAPINSZKY TEOFIL: Feldzug der ung. Hauptarmee im Jahre 1849. Hamburg, 1850. – KEMÉNY ISTVÁN báró: (Fekete könyv) emléklapjai. Budapest, 1903. – FACATIAN V. TEODOR: Cartea de aur. I–VIII. Bucuresti. – Gr. BETHLEN MIKLÓS: Múlt ée jelen. Budapest. – LUKINICH IMRE: A gr. Bethlen-család története. Budapest, 1928. – Gróf FICQUELMONT L.: Aufklärungen über die Zeit vom 20. März bis 4. Mai 1848. Wien, 1850. – RÓNAY JÁCINT naplótöredékei I–III. kötet. Budapest, (Egyetemi könyvtárban). – PETHŐ SÁNDOR: A szabadságharc eszméi. Budapest, 1916. – SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar forradalom férfiai 1848–49-ből. Pest, 1850. – A miniszteri országos ideiglenes bizottság működése. „Századok” (1924. évf. LVII.) 7–10. sz. – THIM JÓZSEF: A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál. („Századok” 1925. évf.) – PULSZKY FERENC: Életem és korom. I–IV. kötet (1848–1860). Pest, 1880. – SZEREMLEI SAMU: Magyarország krónikája az 1848–49. forradalom idejéről I–II. – SZEREMLEI SAMU: A honvédelmi bizottmány története. Pest, 1880. – PEJAKOVIC: Aktenstücke zur Geschichte des kroat slav. Landtages und der Nationalen Bewegung von Jahren 1848. Wien, 1861. – Der Winter Feldzug 1848–49 in Ungarn. – HAMAR γ DÁNIEL: Komáromi napoki 1849-ben. Klapka tábornok alatt Budapest, 1899. – HORVÁTH: Gr. L. Batthyány ein politischer Martyr. Hamburg, 1850. – Sammlung der für Ungarn erlassenen a. h. Manifeste und Proclamationen. Ofen, 1850. – Ungarns Gegenwart. Wien, 1850. – (Pillersdorf) Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich 1848–49. Wien, 1850. – MESZLÉNYI ZOLTÁN: A magyar róm. kath. egyház és állam 1848–49-ben. Budapest, 1929. – STEIER LAJOS: Kossuth és Görgei. Budapest, 1927. – STEIER LAJOS: A debreceni trónfosztás. Budapest, 1927. – STEIER LAJOS: Haynau és Paskievics I–II. – STEIER LAJOS: Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései. Budapest 1924. – SZILÁGYI SÁNDOR: A magyar forradalom története. Pest, 1850. – NAGY SÁNDOR: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. – TÚRI (TILLMANN) BÉLA: 1848: XX. t.-c Esztergom, 1904. – THIM JÓZSEF: Délmagyarország önvédelmi harca 1848–49-ben. I. Bpest, 1887. – U. a.: A magyarországi 1848–49-i szerb fölkelée története. II. Bpest, 1930. – HOHENAUER–VARGA: A szabadságharc emlékalbuma. Kassa, 1898. – SCHWICKER J. HENRIK: Politische Geschichte der Serben. Nagy becskerek. – CHOWNITZ: Geschichte der ung. Revolution. – TEUTSCH FRIEDRICH: Geschichte der siebenb. Sachsen. I–III. Hermannstadt, 1906–10. – SZEMÉRE BERTALAN naplói. Bpest, 1890. – SZEMÉRE: Batthyány, Görgei und Kossuth. Hamburg, 1853. – RÜSTOW: Geschichte der ung. Insurrections Krieger. I–II. Zürich, 1860. – PULSZKY THERESE: AUS dem Tagebuche einer ungar Dame. I–II. – BAUER L: Untergang des Frankfurter Parlaments. Berlin, 1849. – SALAMON FERENC: A közügyek és a forradalom. (Budapesti Szemle, XXVII. 39.) – BARITIU GEORGE: Istoria Transilvaniei. I–III. Sibiu, 1891. – IRÁNYI DÁNIEL és CHASSIN: Histoire politique de la revolution de Hongrie. I–II. Paris, 1859. – SCHÜTTE A.: Ungarn und der ung. Unabhängigkeitskampf. I–II. Dresden, 1850. – Erlebnisse eines k. k. Offizier im serbisch österr. Armeekorps.

- Wien, 1851. – JANOTYCKH v. ADLERSTEIN: Archiv des Ungar. Ministeriums und Landesausschusses. I–III. Altenburg, 1850. – KEIZNER JÁNOS: A régi Szeged. Szeged, 1884. – HIRTENFELD: Baron Fellacic. Wien, 1861. – VAJANSKY, stb.: Stefana Moyseea. Turóc-ezentmárton, 1897. – MARGALITS EDE: Szerb történelmi repertórium. I. – IVÁNYI ISTVÁN: Szabadka és vidéke 1848–9-ben. – HELFERT JOS.: Geschichte der österr. Revolution 1848. I–II. Wien, 1907. – JANOTYCKH v. ADLERSTEIN: Tagebuch der ungar. Kevolution. Wien, 1861. – Wiener Zeitung, Közlöny, Március Tizenötödike, Esti lapok stb. 1848–1849. évfolyama. – GROSCHMID GÁBOR: Történelmi tanulmányok. – RAMMING: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pest, 1850. – HORVÁTH JENŐ: A magyar kormány Adria-politikája 1848–9. Bpest, 1927. – P. SZATMÁRY KÁROLY: Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884. – TRAGOR IGNÁC: Vác története 1848–9-ben. Vác, 1908. – SZEMERE BERTALAN: Levelek. Pest, 1870. – (SZILÁGYI SÁNDOR): Egy szemüveg naplója a forradalom előtt, alatt és utáni korból. Peet, 1851. – SZINNYEI JÓZSEF: Komárom 1848–9-ben. Bpest, 1890. – SZOKOLY VIKTOR: Világos hőse. Pest, 1868. – TÁNCSICS MIHÁLY: Életpályám. I–III. Pest, 1880. – P. THEWREWK JÓZSEF: Adalék az 1848–9. évi magyar forradalomhoz. I. Magyarország orvmadara, Kossuth Lajos. II. Történeti adatok. Bécs, 1850. – ÚJHELYI GIZELLA: Kossuth a magyar művelődéstörténelemben. Bpest, 1913. – VAJDA EMIL: Kossuth Lajos. Bpest, 1892. – VARGA OTTÓ: Aradi vértanuk albuma. Bpest, 1891. – VAHOT IMRE emlékiratai. Bpest, 1880. – VAJDA EMIL: Az 1848–9. szabadságharc vértanúi. Győr, 1898. – Emléklapok báró Vay Miklós életéből. Bpest, 1899. – Adatok Szemere Bertalan életrajzához. (Bpesti Szemle, XIII. (1869), 43., 250. és 323. 1.) – CSENGERI ANTAL: Deák békeszövetsége Windischgratznál. (Budapesti Szemle, XVIII. 387). – DEMÁR JÁNOS (GÖRGEI): Dembinszky emlékiratairól. (Budapesti Szemle, VII. 225., VIII. 16., 349., IX. 315., X. 349. és XVI. 1. 1.) – Gr. SEHERR THOSS ARTÚR: Emlékezés multamra. (Budapesti Szemle, XXVII. 281., 395. L, XXVIII. 36. 1.) – GÖRGEI ARTÚR: Kossuth és Görgei. Nyílt levelek Kossuth Irataira. Bpest, 1880. – KOVÁCS LAJOS: Történelmi tanulmányok. (Budapesti Szemle, XXX. évf. 407. 1., XXXIII. 74., 218., XXXV. 65., 251., 349. és XXXVI. 60. 1.) – Gr. BÁNFFY DÉNES emlékiratai az 1848. évi forradalomról. (Budapesti Szemle, LIX. 180. és 350., LX. 26. 1.) – TÓTH LÓRINC: Gróf Batthyány Kázmér emlékiratai. (Budapesti Szemle, LXXIV. 321., LXXV. 29. 1.) – HUNFALVY PÁL: Görgey István munkája. (Budapesti Szemle, LIV. 354., LV. 27. és 183. 1.) – HUNFALVY PÁL: Rövid visszapillantás a forradalomra. (Budapesti Szemle, XXXIV. 288. 1.) – Idősb. ÁBRÁNYI KORNÉL: Életemből és emlékeimből. Budapest, 1897. – ALBERT JÁNOS: Emléklapok az 1848–49-i szabadságharcból. Budapest, 1913. ÁLDOR IMRE: A forradalom költésze. Pest, 1867. – ÁLDOR IMRE: Kossuth és Perczel. Pest, 1868. – ALTER WILHELM: Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution. Berlin, 1912. – ASSERMANN FERENC: Egy nyílt szó Görgei Artúr honvédtábornok ügyéhez. Pest, 1867. – ASSERMANN FERENC: Görgei. Visszhangok a cáfolatokra. – Pest, 1868. – BARABÁS MIKLÓS: emlékiratai. (Olesó könyvtár) Budapest, 1896. – BARSÍ JÓZSEF: Utazás ismeretlen állomás felé. (u. ott) Budapest, 1899. – Gróf. BATTHYÁNY LAJOS élete és vértanúi halála. Pest, 1870. – BAUER őrnagy, BEM főhadsegédének hagyományai. Közli Makiray László. Pest, 1871. – BEKÉ LAJOS: A zempléni nemzetőrség. Sátoraljaújhely, 1893. – A. E-CH: Bekenntnisse eines Civilisten über Babarczy und seine Gegner. Wien, 1850. – BEKSICS GUSZTÁV: Kemény Zsigmond, a forradalom és ki-

- egyezés. Budapest, 1883. – BIÁS ISTVÁN: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. Marosvásárhely, 1900. – BOROS MIHÁLY: Élményeim. I–II. Székesfehérvár, 1882.
- BREIT JÓZSEF: Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának katonai története I–III. kötet. Győr, 1891. – CSUTAK KÁLMÁN: Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848–49. évi szabadságharcról. Pest, 1868. – KÖNYI MANÓ: Deák Ferenc beszédei I–VI. kötet. – DEGRE ALAJOS: Visszaemlékezéseim I–II. Budapest, 1884. – DERCSÉNYI KÁLMÁN: Bem tábornok téli hadjárata. Budapest, 1890. – EGRESSY ÁKOS: Emlékeim az 1848–49-iki évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893. – EGRESSY GÁBOR törökországi naplója. Pest, 1851. ERDŐS ERNŐ: A köztársasági eszme és az 1848–49-i magyar hírlapok. Budapest, 1914. – ERGOVICS UROS: Szerb szózat a magyar nemzethez. Buda, 1848. FARKAS EMÓD: Magyar nők a szabadságharcban. Budapest, 1901. – FEJÉR GYÖRGY: A politikai forradalmak okai 2-ik kiadás. Lipcse, 1850. – BERKÓ ISTVÁN és társai: A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratának története. Budapest, 1925.
- FRANKENBURG ADOLF: Bécsi élményeim I–II. Sopron, 1890. – Der ungarische Freiheitskampf 1848–49 vom ungarischen Standpunkte. Sopron, 1903.
- FRIEDREICH ENDRE: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Budapest, 1927. – GAIGER ISIDOR: Ungarns letzter Palatin. Wien, 1867. – GARAY ANTAL: Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848–49-ből. Gyoma, 1914. – GELICH RICHARD: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben I–III. kötet. Budapest, 1882–89.
- GÖRGEI ARTÚR: Gazdátlan levelek. Pest, 1867. – GÖRGEI ARTÚR: Életem és működésem Magyarországon 1848–49. években. I–II. Budapest, 1911. GÖRGEI ARTÚR: Még egyszer Kossuth és Görgei. Pest, 1881. – GÖRGEI ISTVÁN: A móri csata. Pest, 1867. – GÖRGEI ISTVÁN: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások I–III. Budapest, 1885–88.
- GÖRGEY ISTVÁN: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. – GÖRGEI ISTVÁN: Görgey Arthur a száműzetésben. 1918. – GRACZA GYÖRGY: AZ 1848–49. magyar szabadságharc története I–V. Budapest, 1894. – GYÚRÓ (SZ. K.): Tény és tanulság a magyar szabadságharc idejéből. 1893. – Gyűjteménye a Magyarország részére kibocsátott manifesztumok és szózatoknak. Pest, 1849. – SCHEFFLER JÁNOS: Hám János szatmári püspök emlékiratai. Budapest, 1928. – HAJNAL ISTVÁN: A Kossuth-emigráció Törökországban I. Budapest, 1927. – HEGYESI MÁRTON: AZ 1848–49-i harmadik honvédszázalaj története. Budapest, 1898.
- HENTALLER LAJOS: Vérrózsák I–II. Budapest, 1906. – HENTALLER LAJOS: Kossuth és kora. Budapest, 1894. – HERMAN OTTÓ: Kossuth és Erdély ügye. Budapest, 1886. – VAHOT IMRE: Honvédek könyve I–III. Pest, 1861. – KUNSÁGI és POTEKIN: Honvédvilág. Pest, 1868. – HORÁNSZKY LAJOS: Gróf Batthyány Lajos tragédiája, Budapest, 1926. – I. EINHORN: Grundprinzipien einer galenteren Beform im Judenthum. Pest, 1848. – I. EINHORN: Arthur Görgei. Leipzig, 1850. – HORVÁTH JÁNOS: Kossuth Lajos mint Pest megye követe és mint miniszter. Budapest, 1895. – HORVÁTH JÁNOS: Adalékok az 1847–48. évi országgyűlés történetéhez. Budapest, 1905. – HORVÁTH MIHÁLY: Kossuth újabb leveleire. Pest, 1868. – HUK JÓZSEF: Kossuth Lajos Eperjesen. Eperjes, 1894. – JAKAB ELEK: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880. – (JÁSZI) ELEMÉR OSZKÁR: Görgey Arthur. 1848–49-ben.
- KACZIÁNY GÉZA: Magyar vértanuk könyve. Budapest, 1906. – KACZIÁNY GÉZA: Görgei. Budapest, 1915. – (KÁSZONYI DÁNIEL): Ungarns vier Zeitalter. I–IV. Leipzig, 1868. – KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD: Tíz év Magyarország legújabb történetéből. I–II. Pest, 1874. – KÉRY GYULA: A magyar szabadságharc története napi krónikákban. Budapest, 1899.

— KISS ERNŐ: Szemere Bertalan, Kolozsvár, 1912. — KLAPKA GYÖRGY: Emlékeimből. Függelékül: gr. Teleki László levelei. Budapest, 1886. — KMETY GEORG: Arthur Görgei's Leben und Wirken in Ungarn. London, 1853. — KORÁNYI VIKTOR: Honvédek naplójegyzetei. Pest, 1849. — MÉSZÁROS KÁROLY: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezérével. Ungvár, 1862. — KOSSUTH a magyar forradalom végnapjairól (Vidin, sept. 12.) kiadta Szilágyi Sándor. Pest, 1850. — KOSSUTH LAJOS levelei Bem altábornagyhoz. Kiadja Makray Aladár. Pest, 1870. — KOSSUTH LAJOS: Irataim I–XIII. kötet. — KOSSUTH LAJOS északamerikai beszédei a nemzetiségekről és a nemzetek testvériségéről. Cegléd, 1909. — KOVÁCS LAJOS: A békepárt a magyar forradalomban. Budapest, 1883. — KOVÁCS LAJOS: Gr. Széchenyi István közéletének három utolsó éve I–II. Budapest, 1889. — A közelmúlt titkaiból. A munka intervenciótól a Dunai konferenciáig. Budapest, 1879. — KUMLIK EMIL: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony, 1905. — KUMLIK EMIL: Pressburg und der Freiheitskampf 1848–49. Pozsony, 1905. — LAPÉNYI ALAJOS: Temesvár város történetéhez. Naplójegyzetek 1849. január. (Temesvári r. kath. főgimnázium évi értesítője, 1888 évf.) — LÁSZLÓ KÁROLY: Naplótöredék az 1848–49-i menekülteket stb. illetőleg. Budapest, 1887. — Gr. LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY honvédtábornok levelei és naplója. Bpest, 1900. — LEWITSCHNIGG H.: Kossuth und seine Bannerschaft. I–II. Pest, 1850. — MADARÁSZ JÓZSEF: Emlékirataim. Bpest, 1881. — MAHR ANTAL: Értekezés a hitelintézetéről és jegybankról. Pest, 1850. — MARGITAY GÁBOR: Aradi vésznapok. Bpest, 1870. — MATOLAY ETELE: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül: Lázár Vilmos emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883. — Menekvés Debrecenbe az 1849. év kezdetén. Pest, 1850. — MIKÁR ZSIGMOND: Honvéd Schematismus. Pest, 1869. — MOLNÁR

GYÖRGY: Világos után Arad, 1882. — PAP JÁNOS: A magyar emigránsok Törökországban. Pécs, 1893. — PATAKY K. M.: Bem in Siebenbürgen. Leipzig, 1850» — Br. PODMANICZKY FRIGYES: Naplótöredékek. I–IV. Bpest, 1887–90. — PSZOTKA FERENC: Görgei Artúr a bányavárosokban. — (SALAMON FERENC): Magyarország 1849-ben és 1866 után. Pest, 1869. — SCHUSELKA FRANZ: Das provisorische Österreich. Leipzig, 1850. — SIROKAY ZOLTÁN: Mészáros Lázár tábornok. Mátészalka, 1928. — SZABÓ RICHÁRD: A bécsi márciusi napok 1848-ban. Pest, 1870. — SZALAY LÁSZLÓ: Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der ung. Gesandtschaft in Deutschland. Zürich, 1849. — HEGYESI MÁRTON: Bihar megye 1848–9-ben. — HENTALLER LAJOS: Görgey mint politikus. Bpest, 1890. — JÓKAI MÓR: Negyven év visszhangja. Bpest, 1888. — Komárom fölmentése 1849 ápr. 26-án. (Bpesti Szemle, LXXIX. évf., 436. 1.) — Paskievics Magyarországön. (Bpesti Szemle, XCIX., 217. 1.) — BREIT JÓZSEF: Magyarország 1848–9. évi függetlenségi harcának katonai története. I. Bpest, 1929. — Metternich jelentései. Konfer. acten 1847. év. 880. és 980. sz. — Zichy Ödön-féle ingóságok. L. Jelentése a számlatató választmánynak. L. Képviselőház 1849. év Országos Levéltár 905. számú határozatát. — MADARÁSZ LÁSZLÓ — Madarász Józsefhez írott levelei. Nemzeti Múzeum, Madarász - levelek. — — MADARÁSZ JÓZSEF — HERMAN OTTÓ. — MADARÁSZ JÓZSEF — LUDWIG JÁNOS levelezése. Nemzeti Múzeum, u. a.

EMIGRÁCIÓ.

KOSSUTH: Die Katastrophe in Ungarn.. Originalbericht aus Widdin. Leipzig, 1849. — SPROXTON CHARLES: Palmerston and the Hungarian revol. Cambridge, 1919. — Olasz légió: TÜRRE ISTVÁN, a marsalai ezer. Bpest, 1870. — Olasz, légió: KUNFY ADOLF Itáliában a magyar légiónál. Bpest, 1910. — SZEDLÁK MÁTYÁS: Leleplezések a magyar sza-

badságharc és a magyar emigráció idejéből. – Das legitime Recht der Árpádén von einem Magyaren. Chur, 1863. – Teleki László halála és boncolási jegyzőkönyve. „Trombita”, Pest, 1861, máj. 19-i szám. – Gróf SCHACK: Mazzini und die italienische Einheit. – A. SAFFI: Mazzini levelezése, 12 kötet. – SZINNYEI FERENC: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Bpest 1929. – (VAHOT) IMREFI: A magyar menekültek Törökországban. Pest, 1850. – VERESS SÁNDOR: A magyar emigráció keleten. I–II. Bpest, 1879. – ÜRMÖSY LAJOS: Tizenhét év Erdély történetéből. I–II. – Türr István és iratai. (Budapesti Szemle, LXVIII, 471. 1.) – LUDVIGH JÁNOS: V. Ferdinánd még nem mondott le a magyar koronáról. Brüsszel, 1861. – KONT IGNÁC: Magyar emigránsok levele Chaesinhoz. (Bpesti Szemle, XCIX, 406. 1.) – Bolliac Caesar-ügyben jelentések: Staats Archiv. Bécs, 1849–50. évi iratok 1589/A. sz. és Schwarzenberg Nachlass. – HORN EDE — Szemere Bertalanhoz írott levelei. Bpest, Egyetemi Könyvtár, kéziratár 583. sz. – BANGYA JÁNOS — Szemere Bertalanhoz írott levelei. 21 drb. Egyetemi Könyvtár, 583. sz. – LUDVIGH JÁNOS — Szemere Bertalan levelezése. Egyetemi Könyvtár, kéziratár 582. sz. — SZEMERE BERTALAN — ALMÁSSY PÁL levelezése. U. o. — KAZINCZY GÁBOR — EGRESSY GÁBOR, DEÁK FERENC, SZALAY LÁSZLÓ, CSÁSZÁR FERENC, WEÉR FARKAS, HORVÁTH KÁROLY levelezése. Egyetemi Könyvtár, kéziratár. H. 88. IV. kötet — SZEMERE BERTALAN: Kazinczy Gábor levelezései. Egyetemi Könyvtár, H. 88. — PÁLFFY JÁNOS ée KAZINCZY GÁBOR levelezése Egyetemi Könyvtár, kéziratár H. 88.

A KIEGYEZÉS ELÓTT.

FALK MIKSA: Gróf Széchenyi István kora. Pest, 1866. Emich. — ANGYAL DÁVID: Lord Lof tus és Széchenyi (Budapesti Szemle, CCVI. kötet, 1927.) — PAPP FERENC: Br. Kemény Zsigmond

I–II kötet Budapest, 1922. — BEKSICS GUSZTÁV: Br. Kemény Zsigmond és a kiegyezés. — BERZEVICZY ALBERT: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1922 ós 1925. — DUNCKER : Erzherzog Albrecht Wien, 1890. — Báró VA Y MIKLÓS emlékirataiból. Kiadta Lévay József. — V. A. URECHIA: L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche. Bucarest, 1894. — TOLDY FERENC hátrahagyott irataiból. (Budapesti Szemle, XIX. kötet, 113. és 387. 1., XX. kötet, 351. 1. és XXI. kötet, 291. 1.) — KÓNYI MANÓ: Gróf Széchenyi István 1859. és 1869-i levelei Hollán Ernőhöz. (Budapesti Szemle, C. kötet, 161. 1.) — FRIED JUNG: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859–1866. — FRIEDJUNG: Österreich von 1848–1860. Stuttgart, 1908. — FRIEDJUNG: Schwarzenberg hereeg, u. o. I. 96. L — SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ: Országbíró emlékiratai. I–III. Budapest, 1902–1917. ~ TISZA KÁLMÁN: Jókai Mór levelezése. Nemzeti Múzeum irodalmi levéltár. — DEÁK FERENC: Kandó Kálmán, Ujfalvy Sándor levelezése. Nemzeti Múzeum, Deák levelek. — FALK MIKSA: Kemény Zsigmond levelezése. Nemzeti Múzeum. Falk levelezés. — FALK MIKSA: Báró Eötvös József levelezése. U. o. Irodalmi levelek. — KOVÁCS LAJOS: Kazinczy Gábor levelezése. Egyetemi Könyvtár, Kazinczy levelezés. — JÓKAI MÓR: Zichy Nándor levelezése. Nemzeti Múzeum irodalmi levelek. — JÓKAI MÓR: Ceernátonyi Lajos levelezés. U. o. — JÓKAI MÓR: Csávolszky Lajos levelezés. U. o. — DESSEWFFY EMIL gr. és KAZINCZY GÁBOR levelezés. Egyetemi Könyvtár, H. 88. — KEMPEN, PROTTMAN, GERINGER rendeletei. Staatsarchiv. Bécs. Höhere Polizeiacten. — JOSEF KARL MAYR: Das Tagebuch des Polizeiministers Johann Kempen von Fichtenstamm, Wien, 1931.

KIEGYEZÉS UTÁNI KOR.

SCHLITTER H.: Versäumte Gelegenheiten (Amalthea Bücherei IX.) Bécs, Aus

der Regierungszeit Kaiser Franz Josephs I. 9. L – SCHLITTER EL: Függetlök XII. ez. 193. 1. – FISCHL: Der Pianalvizismus. – SIEBERT: *Diplomatische Acten et. zur Geschichte der Ententpolitik der Vorkriegsjahre.* – KÁKAY AHANVOS: Nagy fér fiaink. 1874. – Br. EÖTVÖS JÓZSEF: Beszédok. – LÓNYAY MENYHÉRT gróf: Közügyeinkről. 1873. KÁKAY ARANYOS: Fény és árnyképek. – KÁKAY ARANYOS: Még újabb fény és árnyképek. – W. SCHLÜSSLER: Die Verfäseungneproblemen in Habsburgerreich. Irodalmi felsorolás. – SOSNOSKY: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarn seit 1866. – A kiegyezés kritikái: HALÁSZ IMRE: Egy letúnt nemzedék 1911. – A kiegyezés kritikái: MÓRIC PÁL: A magyar országgyűlési pártok küzdelmei. Budapest, 1892. – A kiegyezés kritikái: VERHOVAY GYULA: Az álarokorszaka 1889. – A kiegyezés kritikái: BUSBACH PÉTER: Egy viharos emberöltő. Budapest, Kilián, 1898. – PULSZKY ÁGOST: Pártkormányzat os 3. kor kérdések. (Budapesti Szemle, XVIII. évf. 169. old.) – ASBOTH JÁNOS: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1879. II. KÁKAY ARANYOS: Tisza Kálmán. Budapest, 1880. – II. KÁKAY ARANYOS: Gr. Andrassy Gyula. – WERTHEIMER EDE: Gróf Andrassy Gyula (élete ée kora. I–III. Budapest, 1913. – CSENGERY ANTAL: Deák és Beust találkozásá. (Budapesti Szemle, XLIX. 1. 1.) – FERENCZI ZOLTÁN: Deák élete I–III. kötet. Akadémia kiadás. – Gróf KEGLEVICH BÉLA: A beteg parlament. Budapest, 1892. – Pic J. L.: Der nationale Kampf gegen das ung. Staatsrecht.

Zagreb, 1890. – TIMOLEON: Legújabb politikai divat. Pest, 1889. – TREFORT ÁGOSTON: Beszédok és levelek. Budapest 1888. – SZABÓ JENŐ: Barose Gábor rendszere ée művei. – KAUTZ GYULA: Kerkapoly Károly emlékezete. (Budapesti Szemle, LXXXIII. évf.) – Gróf ANDRÁSSY GYULA: AZ 1867-i kiegyezésről. – GHICZY KÁLMÁN: Madarász József levelezése. Nemzeti Múzeum kéziratár.

POLITIKUSOK ÉMLÉKIRATI, ÉLETRAJZOK, KORTÖRTÉNELMEK.

NAGY JÓZSEF (SZÁRAZBERKI): Emlékjegyzetei. Budapest, 1931. – PRÓNAY DEZSŐ br.: Emlékei és beszédei. Budapest, 1923. Pfeiffer. – ZSELENSKY RÓBERT gróf: Emlékeim. – WILHELM II.: Ereignisse und Gestalten. 1878–1918. Megjelent 1922-ben. – SZATMÁRY MÓR: Húsz esztendő parlamenti viharai. 1922. – MAUROIS: La vie de Disraeli 1927. – Gróf APPONYI ALBERT: Emlékeim. – HALÁSZ IMRE: Egy letúnt nemzedék. – PETHÓ SÁNDOR: Világostól – Trianonig. Budapest, 1925. – PETHÓ SÁNDOR: Görgei életrajza. Budapest, 1930. – SZEGFŰ GYULA: Három, nemzedék. Budapest, 1922. – NAGY MIKLÓS: Világostól – Trianonig, bírálata. – PULSZKY FERENC: Ábránd és valóság. – PULSZKY FERENC: Jellemrajzok Budapest, Aigner Lajos. – BUSBACH PÉTER: Parlamenti visszaemlékezései. 1895. – BALLA ANTAL: A magyar országgyűlés története. 1867–1927. Légrády nyomda 1928. BALLA ANTAL: A liberalizmus története.